

У НОМЕРІ

ЕКОНОМІКА

Дзямуніч Микола Соціальне страхування, як елемент соціальної економіки в Україні.....	3
Дорош Вікторія, Московчук Алла Обґрунтування парадигми формування інфраструктури соціальної сфери в Україні.....	9
Олександр Шубалий Зміна траєкторії переходу соціо-еколого-економічної системи України до сталого розвитку внаслідок війни.....	20
Рудь Надія Регіональні інноваційні системи: нові підходи до оцінювання інноваційної інфраструктури.....	27
Савченко Володимир, Маклюк Олег Взаємозв'язок демографічної ситуації та фінансової безпеки на національному і регіональному рівнях.....	39
Папп Василь, Котубей Віта, Грицько Вікторія Культурний туризм як багатогранний феномен національної самоідентифікації	48
Смочко Наталія, Лужанська Тетяна, П'ятка Наталія Роль екологічного туризму в контексті перспективного розвитку територій.....	58

МАРКЕТИНГ

Войтович Сергій, Лорві Ірина, Букало Надія Застосування CRM-технології для автоматизації процесів взаємодії із споживачами закладу послуг.....	68
Кузьмак Олег Маркетингова комунікаційна політика як інструмент забезпечення конкурентних позицій підприємства в умовах ірраціональної поведінки споживачів.....	74
Polinkevych Oksana, Kuzmak Olena Marketing triggers of effective team building as factors of ensuring the quality of education.....	83

МЕНЕДЖМЕНТ

Корецька Наталія Порівняльний аналіз моделей управління змінами.....	90
Легомінова Світлана, Голобородько Альона Інтегрування штучного інтелекту до бізнес-процесів підприємства як ефективного інструменту його розвитку.....	99
Олександренко Ірина Управління активами виробничих підприємств.....	105
Стрижеус Людмила, Тендюк Алла Управління адаптацією персоналу організації в системі менеджменту персоналу.....	115

МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

Зелінська Ольга

Вітчизняна дипломатія періоду незалежності: становлення та пріоритетні напрями розвитку..... 122

ОБЛІК І ОПОДАТКУВАННЯ

Сидоренко Роман, Жураковська Ірина

Облік грантів: впровадження правил обліку за МСФЗ у вітчизняну практику... 127

Талах Тетяна

Використання методики економічного аналізу на основі отриманих даних за результатами контролю..... 136

ПІДПРИЄМНИЦТВО, ТОРГІВЛЯ ТА БІРЖОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Кривов'язюк Ігор

Вплив ринку нерухомості на тенденції в економіці країн світу та України..... 142

Ковальська Любов

Методичний підхід до аналізу та оцінки міжнародної конкурентоспроможності України..... 152

Ліпич Любов

Глобальні та локальні логістичні стратегії у міжнародних ланцюгах постачання 158

Талах Валентин, Талах Тетяна

Форс-мажорні обставини як аналітичний фактор статистичного дослідження зовнішньої торгівлі України (експорт)..... 167

ФІНАНСИ, БАНКІВСЬКА СПРАВА ТА СТРАХУВАННЯ

Myroslava Zabediuk

Formation of components of the enterprise's financial potential..... 177

Nataliia Mostovenko

Factors in the development of banking crises: theoretical and management aspect... 183

Пиріг Світлана

Зростання ролі фінансових технологій в умовах розвитку цифрової економіки України..... 192

Lesia Ishchuk, Vadym Polishchuk

Monetary influence of financial inclusion on progress in achievement of sustainable development of socio-ecological-economic systems..... 199

Anzhela Nikolaieva

Strategy of the bank for reducing non-performing loans..... 208

JEL Classification: H53; H55; I38

Дзямулич Микола, к.е.н., доцент
 Луцький національний технічний університет
<https://orcid.org/0000-0003-3714-5062>
m.dziamulych@lntu.edu.ua

Mykola Dziamulych, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
 Lutsk National Technical University
<https://orcid.org/0000-0003-3714-5062>
m.dziamulych@lntu.edu.ua

СОЦІАЛЬНЕ СТРАХУВАННЯ, ЯК ЕЛЕМЕНТ СОЦІАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ В УКРАЇНІ

У статті досліджено сучасні особливості функціонування системи соціального страхування в Україні, як елементу соціальної економіки в умовах глобальних економічних трансформацій, а також під впливом нових викликів та загроз для соціально-економічного становища суспільства під впливом російської агресії проти нашої держави. Визначено, що соціальна економіка, як складна система, включає в себе ряд структурних елементів, кожен з яких функціонує в рамках загальної політики соціально-економічного розвитку та формування сильної соціальної політики держави. Одним з ключових елементів такої системи виступає соціальне страхування, як специфічний та ефективний спосіб забезпечення реалізації соціальних гарантій населення. Визначено, що в даний час існує об'єктивна потреба формування єдиної ефективної соціальної політики держави стосовно усіх аспектів життєдіяльності населення для забезпечення високого рівня якості життя, що можливо лише за умови ефективного поєднання усіх структурних елементів соціальної економіки в єдиний механізм забезпечення соціально-економічного розвитку країни. В даному аспекті доведено, що дослідження ключових напрямів реалізації соціальної політики держави є не лише диференціація інструментарію забезпечення соціальних гарантій, але й формування дієвих механізмів його застосування на практиці. Специфічною особливістю забезпечення високої ефективності соціальної політики є потреба в наявності дієвих структурних елементів такої системи. Саме тому, розглядаючи соціальне страхування, як одну з ключових складових соціальної економіки країни загалом, виникає можливість використання її як особливого інструменту соціальної політики у сфері забезпечення соціальних гарантій. Доведено, що ефективність функціонування системи соціального страхування перебуває у значній залежності від рівня взаємодії основних суб'єктів, залучених до цієї системи – держави, роботодавців та найманих працівників. При цьому жорстка державна законодавча та нормативна регламентація діяльності фондів соціального страхування забезпечує можливість дієвого контролю за формуванням та розподілом коштів, які спрямовуються в дану систему. Визначено, що головною перевагою соціального страхування перед системою соціального захисту виступає саме взаємодія його суб'єктів, на основі якої визначається об'єктивна потреба конкретних осіб у фінансуванні їх потреб щодо забезпечення якості життя. А також діяльність фондів соціального страхування, що перебуває під спільним контролем трьох зацікавлених сторін, дозволяє забезпечити гнучке реагування такої системи на виклики та загрози сьогодення за умови забезпечення ефективного функціонування фінансової її складової.

Ключові слова: соціальна економіка, соціальне страхування, соціальна політика, соціальний захист, принципи соціальної економіки.

SOCIAL INSURANCE AS AN ELEMENT OF THE SOCIAL ECONOMY IN UKRAINE

The article examines the modern features of the functioning of the social insurance system in Ukraine as an element of the social economy in the conditions of global economic transformations, as well as under the influence of new challenges and threats to the socio-economic situation of society under the influence of Russian aggression against our state. It was determined that the social economy, as a complex system, includes a number of structural elements, each of which functions within the general policy of socio-economic development and the

formation of a strong social policy of the state. One of the key elements of such a system is social insurance, as a specific and effective way of ensuring the implementation of social guarantees of the population. It was determined that at present there is an objective need to form a single effective social policy of the state regarding all aspects of the population's life to ensure a high level of quality of life, which is possible only if all structural elements of the social economy are effectively combined into a single mechanism for ensuring the socio-economic development of the country. In this aspect, it has been proven that the study of the key directions of the implementation of the social policy of the state is not only the differentiation of the tools for providing social guarantees, but also the formation of effective mechanisms for its application in practice. A specific feature of ensuring the high efficiency of social policy is the need for effective structural elements of such a system. That is why, considering social insurance as one of the key components of the country's social economy in general, it becomes possible to use it as a special tool of social policy in the field of providing social guarantees. It has been proven that the effectiveness of the social insurance system is significantly dependent on the level of interaction of the main subjects involved in this system - the state, employers and employees. At the same time, the strict state legislative and regulatory regulation of the activities of social insurance funds provides the possibility of effective control over the formation and distribution of funds that are directed to this system. It was determined that the main advantage of social insurance over the social protection system is precisely the interaction of its subjects, on the basis of which the objective need of specific individuals to finance their needs to ensure the quality of life is determined. And also the activity of social insurance funds, which is under the joint control of three interested parties, allows to ensure a flexible response of such a system to the challenges and threats of today, provided that the effective functioning of its financial component is ensured.

Keywords: social economy, social insurance, social policy, social protection, principles of social economy.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Соціальна економіка, як елемент загальної економічної системи держави не є новим поняттям, але в аспекті глобальних соціально-економічних та політичних змін вона набуває особливого значення, як засіб забезпечення високої якості життя населення країни. В даному контексті необхідно зауважити, що цілі сталого розвитку, визначені відповідною програмою ООН, теж базуються на стимулюванні розвитку соціальної економіки в межах кожної держави. Тому актуальність досліджень, пов'язаних з формуванням та розвитком соціальної економіки, як важливого напрямку державної політики у сфері забезпечення соціально-економічного розвитку, виступає об'єктивною потребою сьогодення. Необхідно також зауважити, що більш стрімкі виклики та загрози, котрі пов'язані з російською агресією проти України, несуть за собою значний комплекс поточних і майбутніх проблем, пов'язаних із відновленням життєдіяльності країни загалом та забезпечення належного рівня соціального захисту багатьох верств населення нашої держави. Усе це уже сьогодні потребує розробки планів ефективної державної соціальної політики на найближчі десятиліття.

Як відомо, соціальна економіка включає в себе багато складових, кожна з яких призначена для формування загального сприятливого соціально-економічного становища суспільства. В той же час, основна увага в дослідженнях принципів та елементів соціальної економіки, зосереджена на соціальній політиці та загалом на соціально орієнтованому зростанні економічної системи зокрема. В той же час, ті аспекти соціальної економіки, які стосуються конкретних напрямів соціальної політики у сфері соціального захисту населення розглядаються відособлено або ж їм не надається достатнього значення в процесі аналізу специфіки реалізації завдань соціально-економічного розвитку. При цьому одним з ключових елементів політики соціального захисту виступає соціальне страхування, як одна з найбільш ефективних форм реалізації соціальних гарантій населення з боку держави. Ефективність системи соціального страхування, як відомо, зумовлена взаємодією трьох основних учасників ринку праці – держави, роботодавців та найманих працівників, для першочергового забезпечення інтересів яких, власне, й створена дана система. Незважаючи на існуючі проблеми, пов'язані з достатнім фінансовим наповненням фондів соціального страхування або

результативністю розгляду страхових випадків, загалом дана система функціонує достатньо ефективно і її вдосконалення повинно бути одним з пріоритетних напрямів у планах розвитку системи соціальної економіки в Україні. Таким чином, констатуємо необхідність актуалізації досліджень у даному напрямі, зважаючи на об'єктивну потребу забезпечення дієвої соціальної політики держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення даної проблеми. Дослідження специфіки формування соціальної економіки в сучасних умовах, а також вивчення особливостей формування соціальної політики держави в для досягнення високих стандартів життя населення достатньо широко розкриті в сучасних наукових працях. Особливого значення також набувають дослідження особливостей функціонування системи соціального страхування в контексті забезпечення належного рівня соціально-економічного розвитку держави. Значний внесок у вивчення даного напрямку соціальної економіки здійснено в роботах таких вчених та практиків, як Н. Безрукова (Безрукова та ін., 2022), Л. Вербівська (Вербівська, 2007), Н. Внукова (Внукова і Кузьминчук, 2009), В. Никифорак (Никифорак та ін., 2010), І. Школа (Школа, 2004) та інших.

При цьому необхідно відзначити об'єктивно існуючу потребу в поглибленні існуючих напрацювань щодо формування соціальної економіки та визначення місця соціального страхування в даному процесі. Особливої актуальності в даному аспекті набуває необхідність побудови такої соціальної політики держави, яка б передбачала посилення ролі сфери соціального страхування в загальній системі соціальних гарантій населення загалом.

Цілі статті. Метою статті є дослідження теоретичних та практичних аспектів функціонування системи соціального страхування в рамках соціальної економіки України в умовах формування нових викликів та загроз для соціально-економічної системи держави.

Викладення основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Як відомо, головним завданням соціальної економіки виступає забезпечення належного рівня та стандартів якості життя населення країни. При цьому мається на увазі, що саме економічний розвиток держави повинен на пряму впливати на зростання цих показників. Відтак, розуміння соціально-економічного розвитку, індикатори якого і призначені для регулювання цього впливу, трансформується в систему соціальної економіки, як окремої специфічної сфери соціально-економічних відносин, результатом яких і є гарантування високих соціальних стандартів.

У свою чергу, система соціального страхування на пряму не відноситься до структурних елементів соціально-економічного розвитку і в такому розумінні не є пріоритетним об'єктом соціальної політики держави. Проте, необхідно зазначити, що за своєю сутністю соціальне страхування виступає у якості складового елементу іншого важливого складника соціальної політики – системи соціального захисту та соціальних гарантій населення (Вербівська, 2004). При цьому якщо соціальний захист передбачає прямий вплив та пряме фінансування потреб громадян, які потребують підтримки з боку держави і яка здійснюється за її рахунок, то соціальне страхування включається до системи соціальних гарантій, яка є більш складною та розгалуженою за напрямками впливу на якість життя населення. Також необхідно зазначити, що соціальне страхування, як елемент системи соціальних гарантій, відіграє важливу роль в процесі досягнення цілей сталого розвитку, які визначені Програмою ООН зі сталого розвитку регіонів. І без його належного функціонування досягнення певних із згаданих цілей є фактично неможливим або ж потребує формування більш складної системи державного

регулювання соціального захисту населення з формуванням більш громіздкого управлінського бюрократичного апарату.

Проте розуміння сутності соціального страхування, як елементу соціальної політики держави, неможливе без врахування особливостей та специфіки системи соціальних гарантій населення, що виступає однією з ключових складових механізму соціальної політики. В даному аспекті необхідно визначити типові види соціальних гарантій, які використовуються у якості важливих заходів щодо підтримки якості життя населення (рис. 1).

Рис. 1. Види соціальних гарантій населенню
Джерело: (Внукова і Кузьминчук, 2009)

Як бачимо, система соціальних гарантій напряду не визначає соціальне страхування, як окрему її складову. В той же час, такі важливі аспекти соціальних гарантій, як пенсійне забезпечення або державна допомога малозабезпеченим на практиці реалізуються саме через систему соціального страхування. При цьому можуть бути й виключення, пов'язані із функціонуванням недержавних пенсійних фондів, які шляхом залучення коштів від працюючих громадян, формують окремий рівень пенсійної системи (Дзямучич і Чиж, 2020).

Отже, можна стверджувати що соціальне страхування в рамках соціальної економіки відіграє важливу роль, пов'язану із практичною реалізацією окремого комплексу соціальних гарантій. При цьому реалізація цих гарантій відбувається через специфічний механізм, характерний виключно для системи соціального страхування, згідно якого управління ним відбувається колегіально через представників усіх зацікавлених сторін – держави, роботодавців та найманих працівників, що виступають застрахованими особами або бенефіціарами даної системи. Саме ця особливість дозволяє виділити соціальне страхування, як окремий елемент соціальної політики, оскільки його практична реалізація принципово відрізняється від системи державного соціального захисту, що здійснюється за рахунок бюджетних коштів та від комерційного страхування, котре передбачає інші підходи щодо формування страхових тарифів та обов'язковість прибутку у діяльності самих страховиків. Відповідно, виникає об'єктивна

потреба віднайти для соціального страхування в системі соціальної економіки таке місце, яке б дозволило гармонійно вписати його в загальну соціальну та соціально-економічну політику держави, що здійснюється з метою підтримки високих стандартів життя населення.

Крім того, необхідно зважити на ще одну специфічну особливість соціального страхування, котра характеризує його саме як структурний елемент соціальної економіки (Вербівська і Судук, 2017). Мається на увазі, що компенсаційний характер виплат, що здійснюються за соціальним страхуванням забезпечує дотримання одного з ключових принципів соціальної економіки, котрий полягає у дотриманні оптимального співвідношення між виробництвом, як основою економічної діяльності та споживанням, як засобом задоволення соціальних потреб населення. Відтак, формування планів соціально-економічного розвитку та соціальної політики держави в обов'язковому порядку повинно включати в себе соціальне страхування, як ефективний елемент соціальної економіки.

Висновки. Таким чином, приходимо до висновку, що формування ефективних економічних зв'язків між населенням, державою та ринковими суб'єктами, що є ключовим завданням соціальної економіки, потребує врахування багатьох складових соціальної політики та соціально-економічного розвитку суспільства, одним із яких виступає соціальне страхування. При цьому потребує додаткових досліджень пошук конкретного місця та ролі соціального страхування в соціальній економіці.

З іншого боку можна стверджувати, що соціальне страхування включається в соціальну економіку через систему соціальних гарантій, частина з яких реалізується саме за допомогою соціального страхування. Однак, в даний час прийнято розглядати систему соціальних гарантій як складову соціального захисту населення, котрий посідає важливе місце в системі соціальної економіки і є об'єктом соціальної та соціально-економічної політики держави. Тому об'єктивною необхідністю є встановлення чіткого взаємозв'язку між соціальним страхуванням та соціальною політикою з включенням даної сфери в число тих, які використовуються у якості орієнтирів та індикаторів розвитку соціальної економіки загалом.

Авторські внески

Концептуалізація: Дзямулич Микола
Зберігання даних: Дзямулич Микола
Формальний аналіз: Дзямулич Микола
Придбання фінансування: Дзямулич Микола
Розслідування: Дзямулич Микола
Методика: Дзямулич Микола
Ресурси: Дзямулич Микола
Нагляд: Дзямулич Микола
Підтвердження: Дзямулич Микола
Візуалізація: Дзямулич Микола
Написання: Дзямулич Микола

Список бібліографічного опису:

1. Вербівська Л. В. Інвестиційна стратегія соціально-економічного розвитку регіону: зміст і структура. *Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Інноваційний розвиток економіки*. 2007. С. 3-34.
2. Вербівська Л. В. Формування інвестиційної стратегії соціально-економічного розвитку прикордонного регіону : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та екон. наук : 08.10.01. Львів, 2004. 25 с.
3. Вербівська Л. В., Судук І. В. Стратегія забезпечення конкурентоспроможності підприємства та основні принципи її формування. *Молодий вчений*. 2017. №10. С. 827-833.
4. Внукова Н. М., Кузьминчук Н. В. Соціальне страхування: навчальний посібник. Київ : Кондор, 2009. 352 с.

5. Дзямулич М. І., Чиж Н. М. Особливості функціонування системи недержавних страхових пенсійних фондів в Україні. *Економічний форум*. 2020. №1. С. 135-140.
6. Никифорак В. А., Кобеля З. І., Вербівська Л. В. Організація виробництва : навч. посіб. Чернівці : Чернів. нац. ун-т ім. Ю.Федьковича, 2010. 407 с.
7. Школа І. Н. Трансформаційні процеси економіки України в регіональному вимірі: монографія. Чернівці : Книги-XXI, 2004. 360 с.
8. Bezrukova, N., Huk, L., Chmil, H., Verbivska, L., Komchatnykh, O., & Kozlovskyi, Y. Digitalization as a Trend of Modern Development of the World Economy. *WSEAS Transactions on Environment and Development*. 2022. Vol. 18. Pp. 120-129.

Reference:

1. Verbivska L. V. (2007) Investytsiina stratehiia sotsialno-ekonomichnoho rozvytku rehionu: zmist i struktura [Investment strategy of socio-economic development of the region: content and structure]. *Sotsialno-ekonomichni doslidzhennia v perekhidnyi period. Innovatsiinyi rozvytok ekonomiky – Socio-economic research in the transition period. Innovative development of the economy*, Vol. 1, 3-34. [in Ukrainian].
2. Verbivska L. V. (2004). Formuvannia investytsiinoi stratehii sotsialno-ekonomichnoho rozvytku prykordonnoho rehionu [Formation of an investment strategy for socio-economic development of the border region]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Lviv. 25 p. [in Ukrainian].
3. Verbivska L. V. & Suduk I. V. (2017) Stratehiia zabezpechennia konkurentospromozhnosti pidpriemstva ta osnovni pryntsypy yii formuvannia [Strategy of ensuring the competitiveness of the enterprise and the basic principles of its formation]. *Molodyi vchenyi – Young scientist*, Vol. 10, 827-833. [in Ukrainian].
4. Vnukova, N. M. & Kuzmynchuk, N. V. (2009). *Sotsialne strakhuvannia [Social Insurance]*. Kyiv: Kondor. 352 p. [in Ukrainian].
5. Dziamulych, M. I. & Chyzh, N. M. (2020). Osoblyvosti funktsionuvannia systemy nederzhavnykh strakhovykh pensiinykh fondiv v Ukraini [Peculiarities of the functioning of the system of non-state insurance pension funds in Ukraine]. *Ekonomichnyi forum – Economic Forum*, Vol. 1, 135-140. [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2020-1-19>.
6. Nykyforak, V. A., Kobelia, Z. I. & Verbivska L. V. (2010). *Organizatsiia vyrobnytstva [Organization of production]*. Chernivtsi: Chernivtsi national University named after Yu. Fedkovych. 407 p. [in Ukrainian].
7. Shkola, I. N. (2004). *Transformatsiini procesy ekonomiky Ukrainy v regionalnomu vymiri [Transformational processes of Ukraine's economy in the regional dimension]*. Chernivtsi: Knygy-XXI. 360 p. [in Ukrainian].
8. Bezrukova, N., Huk, L., Chmil, H., Verbivska, L., Komchatnykh, O., & Kozlovskyi, Y. (2022). Digitalization as a Trend of Modern Development of the World Economy. *WSEAS Transactions on Environment and Development*, Vol. 18, 120-129. <https://doi.org/10.37394/232015.2022.18.13>.

Дата подання публікації 10.10.2022р.

DOI: <https://doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2022-4-1>

JEL Classification: H 72, H 74, I 00

Дорош Вікторія, к.е.н., доцент
 Луцький національний технічний університет
<https://orcid.org/0000-0002-4111-9337>
viktoriia_dorosh@lutsk-ntu.com.ua

Московчук Алла, к.е.н., доцент
 Луцький національний технічний університет
<https://orcid.org/0000-0002-8355-0846>
a.moskovchuk@lutsk-ntu.com.ua

Viktoriia Dorosh,
 Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
 Lutsk National Technical University
<https://orcid.org/0000-0002-4111-9337>
viktoriia_dorosh@lutsk-ntu.com.ua
 Alla Moskovchuk
 Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
 Lutsk National Technical University
<https://orcid.org/0000-0002-8355-0846>
a.moskovchuk@lutsk-ntu.com.ua

ОБГРУНТУВАННЯ ПАРАДИГМИ ФОРМУВАННЯ ІНФРАСТРУКТУРИ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена ідентифікації складових інфраструктури соціальної сфери, метою функціонування яких є забезпечення повного і всебічного розвитку людини шляхом створення комплексу життєвих благ, необхідних для розширеного відтворення робочої сили.

Теоретичною основою проведеного дослідження стали наукові праці провідних вітчизняних вчених з питань формування інфраструктури соціальної сфери.

У статті зазначається, що соціальна інфраструктура являє собою комплекс галузей, які безпосередньо пов'язані зі створенням загальних умов для відтворення робочої сили і забезпечення нормальної життєдіяльності людей. Ця сфера охоплює освіту, охорону здоров'я, житлово-комунальне господарство, пасажирський транспорт і зв'язок, культуру, побутове обслуговування.

Проведене дослідження показало, що науковці висвітлюють певні аспекти щодо виокремлення складових інфраструктури соціальної сфери: 1) соціальну інфраструктуру поділяють на соціально-побутову та соціально-культурну. Соціально-побутова інфраструктура спрямована на забезпечення умов для відтворення людських ресурсів через побутове середовище, задоволення їх потреб через належні умови життя, а соціально-культурна – сприяє відтворенню духовних, інтелектуальних та, значною мірою, фізичних властивостей індивіда, формуванню його як економічно активної особистості, що відповідає певним вимогам суспільства до якості робочої сили; 2) інфраструктура соціальної сфери може мати як «лінійну», так і «точкову» будову. Лінійна інфраструктура формується на базі мережі залізничних, автомобільних доріг, зв'язку, лінії електропередачі і т. ін., а точкова включає самі об'єкти, зокрема школи, лікарні, театри і т.п.; 3) інфраструктура соціальної сфери включає функціональну та територіальну складову. Функціональна складова відображає склад та співвідношення груп об'єктів, що виконують певні функції в господарському комплексі, а територіальна структура стосується різних форм просторового зосередження об'єктів та їхніх територіальних об'єднань.

У статті систематизовано об'єкти інфраструктури щодо компонент соціально-побутової та соціально-культурної інфраструктури соціальної сфери, визначено основні її складові: суб'єкт – особа, група осіб, яким належить активна роль у конкретному процесі; об'єкт – окрема одиниця господарського призначення; послуга – продукт діяльності суб'єктів господарювання, що виражається в корисному ефекті – задоволення потреби суб'єкта.

Результати дослідження можуть бути корисними в процесі розробки науково-обґрунтованих рекомендацій щодо формування інфраструктури соціальної сфери регіонів України.

Ключові слова: соціальна сфера, інфраструктура соціальної сфери, соціально-культурна інфраструктура, соціально-побутова інфраструктура

JUSTIFICATION OF THE PARADIGM FOR THE FORMATION OF THE INFRASTRUCTURE OF THE SOCIAL SPHERE IN UKRAINE

The article is devoted to the identification of the components of the infrastructure of the social sphere, the purpose of which is to ensure the full and comprehensive development of a person through creation of complex of life benefits necessary for the expanded reproduction of the workforce.

The theoretical basis of the conducted research was the scientific works of leading domestic scientists on the formation of social sphere infrastructure.

The article states that the social infrastructure is a complex of industries that are directly related to the creation of general conditions for the reproduction of the labor force and ensuring the normal life of people. This area covers education, health care, housing and communal services, passenger transport and communication, culture, household services.

The conducted research showed that scientists highlight certain aspects of distinguishing the components of the infrastructure of the social sphere: 1) social infrastructure is divided into social-household infrastructure and socio-cultural infrastructure. The social-household infrastructure is aimed at ensuring the conditions for the reproduction of human resources through the living environment, meeting their needs through proper living conditions, and the socio-cultural infrastructure - contributes to the reproduction of the spiritual, intellectual and, to a large extent, the physical properties of an individual, his formation as an economically active individual, that meets certain requirements of society for the quality of the workforce; 2) the infrastructure of the social sphere can have both a «linear» and a «point» structure. Linear infrastructure is formed on the basis of a network of railways, highways, communications, power lines, etc., and point infrastructure includes the objects themselves, in particular, schools, hospitals, theaters, etc.; 3) the infrastructure of the social sphere includes a functional and territorial component. The functional component reflects the composition and ratio of groups of objects that perform certain functions in the economic complex, and the territorial structure refers to various forms of spatial concentration of objects and their territorial associations.

The article systematizes the objects of infrastructure in relation to the components of the social-household and socio-cultural infrastructure of the social sphere, its main components are defined: the subject is a person or a group of persons who have an active role in a specific process; object - a separate unit of economic purpose; a service is a product of the activity of economic entities, which is expressed in a useful effect - the satisfaction of the subject's needs.

The results of the study can be useful in the process of developing scientifically based recommendations regarding the formation of the infrastructure of the social sphere of the regions of Ukraine.

Keywords: social sphere, social sphere infrastructure, social and cultural infrastructure, social and household infrastructure

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Задоволення потреб людини здійснюється через ефективно організовану соціальну інфраструктуру, яка є комплексом галузей економіки, таких як освіта, охорона здоров'я, культура, спорт, житлово-комунальне господарство, торгівля, транспорт тощо. Для розуміння специфіки функціонування соціальної інфраструктури необхідно визначити основні її складові: суб'єкт – особа, група осіб, яким належить активна роль у конкретному процесі; об'єкт – окрема одиниця господарського призначення; послуга – продукт діяльності суб'єктів господарювання, що виражається в корисному ефекті – задоволення потреби суб'єкта [1, с. 204]. Тому дослідження соціальної сфери неможливе без ідентифікації її інфраструктури, тобто сукупності матеріальних об'єктів, які забезпечують загальні умови для нормального функціонування людини в усіх сферах суспільного життя.

Зазвичай, соціальну інфраструктуру поділяють на соціально-побутову та соціально-культурну.

Соціально-побутова інфраструктура спрямована на забезпечення умов для відтворення людських ресурсів через побутове середовище, задоволення їх потреб через належні умови життя, а соціально-культурна – сприяє відтворенню духовних, інтелектуальних та, значною мірою, фізичних властивостей особистості, формуванню її

економічно активної поведінки, що відповідає певним вимогам суспільства до якості робочої сили.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Проблематика дослідження об'єктів соціальної сфери не нова і постійно перебуває у полі зору як економістів-теоретиків, так і практиків, зокрема: Й. Гілецького, Ю. Ніколенко, Л. Ковальської, С. Мочерного, Л. Швайки, А. Ягідки та ін [1, 3-13].

Разом з тим, незважаючи на значний науковий доробок, у якому представлено різноманітні і неоднозначні теоретичні підходи до розуміння суті інфраструктури соціальної сфери, питання структурування її об'єктів досліджені недостатньо. Вбачається доречним систематизація, уточнення і узагальнення переліку об'єктів соціальної сфери, що формують її інфраструктуру.

Цілі статті. Цілями статті є системне дослідження соціальної інфраструктури та складових, що її формують.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Соціальна сфера завжди була важливою для суспільства, а рівень розвитку її інфраструктури є свідченням економічного розвитку країни. Держава, яка за пріоритет визначає соціальну сферу називається соціальною державою.

В Конституції України закріплено, що наша країна «... є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава» [2, ст. 1]. Так, Україну можна вважати соціальною державою, що підтверджено значною кількістю законодавчо-нормативних документів, які регулюють питання у даній площині та дослідженнями плеяди науковців у цій сфері. Однак зауважимо, що є низка невирішених питань щодо формування інфраструктури соціальної сфери.

Проаналізуємо детальніше елементи соціальної інфраструктури та підходи науковців щодо їх виокремлення.

Так, А. Ягідка, думку якої ми поділяємо включає до соціальної сфери такі галузі соціальної інфраструктури та види діяльності як «...діяльність із забезпечення ефективної зайнятості населення; діяльність з формування доходів членів суспільства; діяльність із соціального забезпечення і захисту громадян; діяльність, що забезпечує споживання, форми і способи їх задоволення; охорона здоров'я; народна освіта; торгівля, громадське харчування та побутове обслуговування; житлово-комунальне господарство; діяльність з екологічного захисту громадян; культура і мистецтво» [3, с. 8].

Л. Швайка у соціальній інфраструктурі виокремлює два рівні галузей: «I рівень - галузі, послуги яких гарантовані громадянам Конституцією й утримуються, в основному, за рахунок коштів бюджету (освіта, охорона здоров'я, культура, мистецтво, фізкультура і спорт); II рівень - галузі, які надають послуги, переважно, на комерційній основі (торгівля, громадське харчування, ЖКГ, побутове обслуговування)» [4].

Соціальна інфраструктура в дослідженнях Ю. Ніколенко охоплює такі галузі: «...охорону здоров'я й фізичну культуру; загальну середню, спеціальну середню, професійно-технічну й вищу освіту, систему підвищення кваліфікації тощо; житлово-комунальне господарство; пасажирський транспорт і зв'язок; побутове обслуговування; культуру й мистецтво» [5].

У працях Й. Гілецького, соціальна інфраструктура формується з двох складових: «по перше, інфраструктура, що задовольняє духовні і фізичні потреби населення і охоплює освіту, культуру, охорону здоров'я та фізичну культуру, туризм і відпочинок; по друге житлово-комунальне господарство, побутове обслуговування, пасажирський транспорт, зв'язок, торгівля і громадське харчування, управління, кредитування та страхування, які покликані забезпечувати матеріальні умови життя населення» [6]. Також автор пропонує об'єднувати взаємопов'язані галузі соціальної інфраструктури у

міжгалузеві комплекси: культурно-освітній, науковий, рекреаційний, соціально-побутовий та ринкової інфраструктури.

«Економічна енциклопедія» за редакції С. Мочерного тлумачить соціальну інфраструктуру у найзагальнішому вигляді і поділяє її на соціально-побутову та соціально-культурну частини. «Соціально-побутова інфраструктура спрямована на створення умов для відтворення людини як біологічної істоти (через побутове середовище), задоволення її потреб у належних умовах життя. Соціально-культурна інфраструктура сприяє відтворенню духовних, інтелектуальних та значною мірою фізичних властивостей індивіда, формуванню його як економічно активної особистості, що відповідає певним вимогам суспільства до якості трудового ресурсу. У складі соціально-побутової інфраструктури розрізняють такі компоненти: житлово-комунальне господарство, побутове обслуговування населення, торгівля та громадське харчування, пасажирський транспорт і зв'язок для обслуговування населення тощо. Соціально-культурна інфраструктура охоплює охорону здоров'я, рекреаційне господарство, фізичну культуру та спорт, соціальне забезпечення, освіту, культуру та мистецтво, культові споруди тощо» [7, с. 703, 704].

«Соціальна інфраструктура має конкретну територіальну прив'язку і функціонує в межах кожного суспільно-територіального комплексу та зосереджена безпосередньо на території конкретних регіонів, областей, адміністративних районів, міст та сіл і відповідно має певний територіальний таксономічний ранг» [8].

Зауважимо, що інфраструктура соціальної сфери є «складовою господарського комплексу кожної адміністративно-територіальної одиниці, а отже, є і складовою її функціональної та територіальної структур. Функціональна структура відображає склад та співвідношення груп об'єктів, що виконують певні функції в господарському комплексі, а територіальна структура стосується різних форм просторового зосередження об'єктів та їхніх територіальних об'єднань» [9, с. 294]. Зазначимо, що інфраструктура соціальної сфери може мати як «лінійну», так і «точкову» організацію. «Під «лінійною інфраструктурою» розуміємо мережу залізничних, автомобільних доріг, зв'язку, лінії електропередачі і т. ін., а «точкова» містить безпосередньо самі об'єкти, зокрема школи, лікарні, театри і т.д. Застосування такого поділу соціальної інфраструктури можливо на різних рівнях соціальної організації суспільства: на рівні виробничого суб'єкта господарювання в більшому ступені спостерігається точкова інфраструктура, а на рівні економічного регіону – в рівному співвідношенні спостерігається як точкова, так і лінійна інфраструктура» [10].

Інфраструктура соціальної сфери тісно пов'язана з системою розселення – регіональною, обласною, локальною. Система розселення населення має вплив на територіальну форму функціонування соціальної інфраструктури. На окремих територіальних рівнях можна визначити мережу систем розселення у формі агломерації та позаагломераційних районів, що дає можливість більш ефективно розвивати соціальну інфраструктуру з урахуванням територіальної концентрації населення як споживачів різних послуг.

«До територіальних особливостей соціальної інфраструктури відноситься її активна роль у територіальному розвитку або територіальній організації регіонів та їх компонентів (господарства, розселення, і т. д.)» [11, с. 169]. Ураховуючи ієрархічність утворення соціальної інфраструктури, що пов'язана із завданнями суспільного відтворення, її доцільно поділяти на наступні рівні: макро-(державний), мезо-(регіональний), мікро-(локальний).

Проведений аналіз наукових праць показує, що обґрунтовується розбіжний склад соціальної інфраструктури в дослідженнях різних авторів, проте, майже усі згоджуються з виокремленням кількох основних складових: освіта та наука, охорона здоров'я,

житлово-комунальне господарство, культура і мистецтво, торгівля, транспорт і зв'язок, соціальне забезпечення (рис.1).

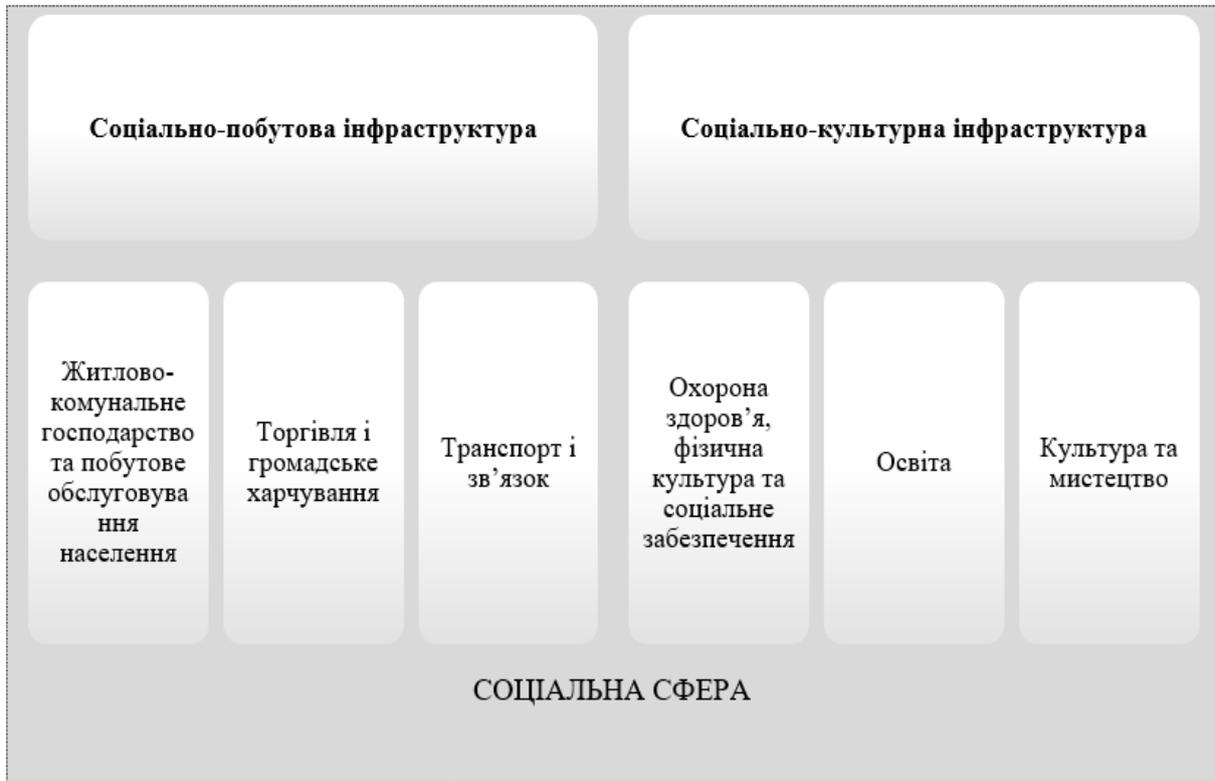

Рисунок 1. Інфраструктура соціальної сфери

Чинне законодавство не надає переліку об'єктів соціальної інфраструктури, що виключає можливість використання загального підходу. Це є серйозним недоліком нормативно-правового поля, усунення якого є необхідним, враховуючи те, що держава бере на себе зобов'язання надання певних видів соціальних послуг, закріплюючи це у Конституції України (табл. 1).

Розвиток соціальної інфраструктури залежить від стану економіки країни та її регіонів. Рівень розвитку економіки в цілому, обумовлює доцільність формування тих чи інших об'єктів соціальної сфери, що мають важливе значення для суспільства і виконання функцій державою. В сучасних умовах виникає необхідність отримання усіма об'єктами інфраструктури соціальної сфери маркетингових, страхових, логістичних, охоронних, аудиторських, юридичних, інформаційних та інших послуг, тому вважаємо за доцільне у структурі соціальної сфери виділити окрему складову – обслуговування об'єктів інфраструктури.

В сучасних умовах виникає необхідність отримання усіма об'єктами інфраструктури соціальної сфери маркетингових, страхових, логістичних, охоронних, аудиторських, юридичних, інформаційних та інших послуг, тому доцільно виділити окрему складову, яка стосуватиметься усіх об'єктів досліджуваної інфраструктури.

Інфраструктура соціальної сфери суттєво впливає на продуктивність праці та розвиток продуктивних сил суспільства. Цьому сприяє зростання освітнього рівня працівників, підвищення кваліфікації кадрів, стимулювання працівників.

Своєю чергою рівень розвитку продуктивних сил і ефективність функціонування виробництва є визначальними факторами у формуванні соціальної інфраструктури і чинниками, що на неї впливають.

Таблиця 1. Об'єкти інфраструктури соціальної сфери*

Соціальна сфера (галузі економіки та види робіт)	Конституція України	Перелік об'єктів, які відносяться до соціальної сфери
Соціально-побутова інфраструктура		
Житлово-комунальне господарство та побутове обслуговування населення	Ст. 48 КУ говорить: „кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло [1, ст.48].	<ul style="list-style-type: none"> - житлові будинки, гуртожитки для робітників і службовців, здобувачів різних освітніх рівнів (з необхідними підсобними приміщеннями), будинки для людей похилого віку та інвалідів (дорослих і дітей), переобладнані не житлові приміщення у жилі постійного типу; - освоєні та підготовлені території в межах мікрорайону (кварталу) під будівництво житлових будинків, знесення та перенесення існуючих будівель і споруд, відчуження території (розібрання будівель, вивезення сміття, виплата компенсацій, перенесення і перекладання інженерних комунікацій, пересадка зелених насаджень), будівництво нових будівель замість тих, що зносяться, які знаходяться в особистій власності громадян; - упорядковані території в межах мікрорайону (кварталу), включаючи прокладання мереж водопостачання та каналізації, тепло- і газопостачання, зливової каналізації, енергопостачання в обсягах, необхідних для підключення житлових будинків, які споруджуються, до вуличних або магістральних мереж; радіофікація та телефонізація житлових будинків, які споруджуються, в межах мікрорайону для підключення їх до найближчих підстанцій радіотрансляційної мережі та розподільчих шаф телефонної мережі; - мікрорайонні та квартальні трансформаторні підстанції, теплові пункти, котельні, склади для зберігання палива; - благоустроєні території, відведені під будівництво житлових будинків, з виконанням робіт, включаючи роботи по вертикальному плануванню та улаштуванню проїздів по мікрорайону або кварталу (до місця їх приєднання до міських вулиць або магістральних шляхів), улаштуванню тротуарів, ігрових і спортивних майданчиків, дитячих майданчиків, а також робіт по озелененню цієї території; - вбудовані і окремо збудовані приміщення, які пов'язані з обслуговуванням населення щодо експлуатації житлового фонду; - організації з санітарного очищення та прибирання територій, квартир та інших приміщень, ломбарди, похоронні бюро, контори кладовищ, довідкові бюро і комунальні контори з обслуговування і виконання доручень, обліку житлової площі, друкарські бюро, бюро технічної інвентаризації, бюро перекладів; - перенесені житлові будинки (розібрані, перевезені та складані або збудовані на новому місці) із зон затоплення гідроелектростанцій, із районів будівництва залізниць і автомобільних шляхів, з території, відведеної під будівництво підприємств та інших об'єктів, із зони обвалення та розкидання гірничих порід гірничорудних підприємств або санітарної зони металургійних, хімічних і коксохімічних заводів, териконів вугільних шахт та інших підприємств, де запиленість і забрудненість повітря перевищує гранично допустимі норми; - водопровід, каналізація, об'єкти газопостачання і тепlopостачання (районні котельні та магістральні теплові мережі від них, крім тих, що використовуються більш ніж на 50 % на виробничі потреби підприємства), готелі, кемпінги, мотелі, міські мости і набережні, шляхопроводи, берегоукріпні та гідротехнічні об'єкти, водні рятувальні станції, а також організації з навколишнього благоустрою населених місць – навиву і підсипки території під будову житлових мікрорайонів, озеленення, санітарного очищення, будівництва міських шляхів, зливової каналізації, об'єктів метрополітену; - пожежні депо (професійної пожежної охорони); - устаткування з газифікації / електрифікації житлового фонду та організації, що забезпечують їх обслуговування; - лазні, душові павільйони, перукарні, підприємства з видачі населенню напрокат предметів культурно-побутового призначення і господарського вжитку, ломбарди, кладовища, крематорії.

<p>Торгівля громадське харчування</p>	<p>і ст. 48 КУ говорить: „кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло [1, ст.48].</p>	<p><i>роздрібна торгівля:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - магазини: спеціалізовані магазини, універмаги, супермаркети, невеликі магазинчики, дискаунти, магазини «викидних цін» (фірмові магазини, незалежні магазини, оптові/складські клуби), суперстори (комбіновані магазини, гіпермаркети), виставкові зали; - розважальні центри; - ринки: стаціонарні – ринки; нестаціонарні – кіоски, павільйони, ятки, торгові автомати; переносні – палатка, намет, лоток, рундук, стенд тощо; розвізні – вагон-магазин, судно-магазин, автомагазин, автофургон, автоцистерна тощо; розносні – корзини, візки тощо.; - об'єкти некапітальної забудови – кіоски, ларі, ларки, палатки, павільйони для сезонного продажу товарів, торговельні автомати; - засоби пересувної мережі – автомагазини, автокафе, авторозвозки, автоцистерни, лавки-автопричепи, візки, спеціальне технологічне обладнання (низькотемпературні лотки-прилавки), розноски, лотки, столики тощо; - торгівля поза магазинами: мобільні засоби пересувної торгівлі; торгові автомати (вендинг); торгівля комівояжерами; торгівля зі складів; продаж поштою; торгівля через Інтернет, телефон, телебачення; торгівля з орендованих кутків, прилавків; ярмарки; <p><i>громадське харчування:</i> закусочні; кафе; ресторани; бари; їдальні; буфети; кафетерії; постачання готової їжі; підприємства з доставки та з організації споживання продукції і обслуговування споживачів</p>
<p>Транспорт і зв'язок</p>	<p>ст 31. Кожному гарантується тасмниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Винятки можуть бути встановлені лише судом у випадках, передбачених законом, з метою запобігти злочинів чи з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо.</p> <p>ст 33. Кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - шляхова мережа за усіма видами транспорту: автомобільні шляхи, залізничні лінії; водні і повітряні шляхи; трубопроводи; об'єкти транспортного сервісу: вокзали, станції, аеропорти, порти, термінали; Рухомий склад: автомобілі, рухомий залізничний склад; морські річкові та повітряні судна; трамваї; тролейбуси; автобуси; транспортно-логістичні підприємства: транспортні підприємства, експедиторські агенства, логістичні компанії - об'єкти поштового зв'язку національного оператора: відділення поштового зв'язку (стаціонарні, центральні, пересувні, сезонні), доставна дільниця, пересувне відділення поштового зв'язку; поштова скринька; сезонне відділення поштового зв'язку; сельбищна територія, стаціонарне відділення поштового зв'язку, точка присутності, центральне відділення поштового зв'язку; - мережа об'єктів дротового зв'язку у вигляді телефонії та факсимільного зв'язку; - телекомунікаційні мережі: мережа доступу, магістральна мережа, інформаційний центр; - мережа супутникового зв'язку; - мережа цифрового транкінгового зв'язку
<p>Соціально-культурна інфраструктура</p>		
<p>Охорона здоров'я, фізична культура та соціальне забезпечення</p>	<p>ст. 27 передбачає, що кожна людина має невід'ємне право на життя. Відповідно до цього, кожен має право захищати своє життя і здоров'я, а обов'язком держави, відповідно, є захист життя кожної людини [1, ст.27].</p>	<ul style="list-style-type: none"> - дільничні, районні, центральні районні, міські, центральні міські, обласні, республіканські лікарні, медично-санітарні частини, які мають стаціонар; лікарні на водному транспорті (центральні басейнові, басейнові, портові, лінійні); клініки ЗВО, клініки науково-дослідних закладів; лікарні на залізничному транспорті (центральні, шляхові, відділкові, вузлові, лінійні); госпіталі; міські лікарні швидкої медичної допомоги; станції санітарної авіації (самостійні); інфекційні, психіатричні, туберкульозні, офтальмологічні, наркологічні, психоневрологічні, фізіотерапевтичні відновлювального лікування та інші спеціалізовані лікарні (для дорослих і дітей); - лепрозорії;

	<p>ст. 28 забезпечує кожному право на повагу до його гідності, що також є не менш важливим [1, ст.28].</p> <p>ст. 49 забезпечує кожному право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Охорона здоров'я забезпечується державним фінансуванням відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм. Держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування... Держава дбає про розвиток фізичної культури і спорту, забезпечує санітарно-епідемічне благополуччя. [1, ст.49]</p> <p>ст 46. Громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - лікувально-фізкультурні, шкіро-венерологічні, онкологічні, протитуберкульозні, психоневрологічні, трахоматозні, протизобні, кардіологічні, наркологічні диспансери; - міські, дитячі міські, центральні районні поліклініки (включаючи стоматологічні, в тому числі і дитячі та фізіотерапевтичні); медично-санітарні частини, які не мають стаціонару; поліклініки на водному транспорті (центральні басейнові, басейнові, портові, лінійні); поліклініки на залізничному транспорті (центральні, шляхові, відділкові, вузлові, лінійні); амбулаторії, лінійні амбулаторії на залізничному транспорті; косметологічні лікувальні, здоров'я пункти, фельдшерсько-акушерські пункти; - станції швидкої та невідкладної медичної допомоги, станції переливання крові; - пологові будинки, будинки дитини, будинки матері і дитини, молочні кухні; - санаторії, санаторії-профілакторії, пансіонати з лікуванням, курортні поліклініки, бальнеологічні лікувальні заклади, грязелікувальні заклади, спеціалізовані санаторні піонерські табори цілорічної дії; - міські, обласні, республіканські, районні санітарно-епідеміологічні станції; санітарно-епідеміологічні станції цивільної авіації, санітарно-епідеміологічні станції на водному транспорті (басейнові, портові, лінійні), санітарно-епідеміологічні станції на залізничному транспорті (центральні, шляхові, відділкові, вузлові, лінійні); дезінфекційні станції, протичумні станції, протичумні станції на залізничному транспорті; ізоляційно-пропускні і карантинні пункти; - будинки санітарної освіти; - бюро судово-медичної експертизи; - аптеки; - табори, будинки відпочинку, пансіонати без лікування та інші установи відпочинку; - туристські готелі, бази, мотелі, кемпінги, екскурсійні бюро та бюро подорожей, заклади з організації міжнародного туризму; - стадіони, палаци спорту, спеціалізовані і комплексні спортивні зали, манежі, велотреки, штучні водні басейни і катки, стрільбища, тири (стенди), спортивні бази (виключаючи альпіністські бази і бази з використанням прокату) спортивного інвентарю і обладнання; спортивні, кінноспортивні, авіаспортивні, стрілково-спортивні, спортивно-технічні, шахово-шашечні клуби, автмотоклуби, водні станції, дитячі спортивні школи, школи вищої спортивної майстерності, спортивні школи олімпійського резерву, мотодроми, картодроми, кордодроми, школи службового собаківництва; - будинки-інтернати для людей похилого віку та інвалідів (дорослих і дітей), дитячі будинки сімейного типу.
Освіта	<p>ст. 53 Конституції України передбачає, що кожен має право на освіту. Повна загальна середня освіта є обов'язковою. Держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах. Громадяни мають право безоплатно здобути вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі [1, ст.53].</p>	<ul style="list-style-type: none"> - академії (учбові), університети, інститути, консерваторії та інші учбові заклади (включаючи заочні), закінчення яких дає вищу освіту; - коледжі, училища - медичні, музичні, театральні, хореографічні, мореплавні, педагогічні та інші училища, а також інші учбові заклади (включаючи заочні), закінчення яких дає середню спеціальну освіту; - училища і коледжі професійно-технічні і технічні, підготовчі відділення ЗВО; - загальноосвітні навчальні заклади: I ступеня – початкова школа (1-4 клас), II ступеня – основна школа (5 – 9 клас); III ступеня – старша школа (10 – 11 клас). Залежно від спеціалізації (або її відсутності) в Україні діють такі типи шкіл: школа I-III ступеня (звичайна, без спеціалізації); спеціалізована школа (школа-інтернат) I-III ступеня з поглибленим вивченням окремих предметів і курсів; гімназія (гімназія-інтернат) – навчальний заклад II-III ступенів з поглибленим вивченням окремих предметів відповідно до профілю; колегіум (колегіум-інтернат) – навчальний заклад II-III ступенів філологічно-філософського та (або) культурно-естетичного профілю; ліцей (ліцей-інтернат) – навчальний заклад III ступеня з профільним навчанням і допрофесійної підготовкою (може надавати освітні послуги II ступеня, починаючи з 8 класу); - освітні заклади для дітей з особливими потребами: школа-інтернат I-III ступеня – навчальний заклад із частковим або повним утриманням за рахунок держави дітей, які потребують соціальної допомоги; спеціальна школа (школа-інтернат) I-III ступеня – навчальний заклад для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку; санаторна школа (школа-інтернат) I-III ступеня – навчальний заклад з відповідним профілем для дітей, які потребують тривалого лікування; школа соціальної реабілітації – навчальний заклад для дітей, які потребують особливих умов виховання (окремо для дівчаток і хлопчиків); вечірня (змінна) школа II-III ступеня – навчальний заклад для громадян, які не мають можливості навчатися у

		<p>школах з денною формою навчання; навчально-реабілітаційний центр – навчальний заклад для дітей з особливими освітніми потребами, зумовленими складними проблемами розвитку;</p> <ul style="list-style-type: none"> - заклади підвищення кваліфікації; - дитячі садки, дитячі ясла-садки, ясла.
<p>Культура і мистецтво</p>	<p>ст 11. Держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України.</p> <p>ст 35. Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культури і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - бібліотеки, бібліотеки-читальні, пересувні бібліотеки та самостійні пересувні бібліотечні фонди (крім бібліотек, віднесених до закладів, які ведуть науково-дослідну роботу); - фільмотеки та фонотеки обласні, районні; - музеї: архітектури, побуту, геологічні, науково-природничі, краєзнавчі, мистецтвознавчі (художні, образотворчого мистецтва, літературні, картинні галереї), політехнічні та інші (крім музеїв, які відносяться до наукових закладів); - промислові, будівельні, сільськогосподарські та інші виставки; - палаци та будинки культури, клуби стаціонарні і пересувні (автоклуби, клуби-вагони, плавучі культбази та ін.); будинки архітекторів, акторів, лікарів, журналістів, кіно, літераторів, композиторів, вчених, туристів, народної творчості, техніки, вчителів та ін.; екскурсійні бюро, планетарії; - палаци і будинки молоді та школярів, будинки художнього виховання дітей, станції юних техніків і юних натуралістів та інші дитячі позашкільні заклади, дитячі музичні, художні і хореографічні школи (крім середніх); - парки культури і відпочинку, пересувні міські атракціони; - ботанічні сади, зоопарки, стаціонарні і пересувні звіринці (крім віднесених до наукових); - редакції телебачення і радіомовлення, міські редакції радіомовлення, радіотелецентри, телевізійні технічні центри, будинки радіомовлення і звукозапису та ін; - пам'ятки архітектури, історії та культури; - книжкові палати (крім віднесених до наукових установ); - театри (стаціонарні і пересувні) опери і балету, музичної комедії (оперети), музично-драматичні, драматичні, дитячі, юного глядача, лялькові та ін. театри; - кінотеатри та інші стаціонарні кіноустановки, кінопересувні установки; - філармонії, концертні об'єднання, оркестри, естрадні колективи, хори, капели, ансамблі танцю, пісні і танцю; мюзик-холи, народні музичні колективи; художні та музичні колективи радіомовлення і телебачення; - цирки (стаціонарні та пересувні), циркові колективи; - постійні студії та майстерні образотворчого мистецтва; - об'єднання, дирекції, контори та інші організації з управління видовищними закладами, об'єднання театральних кас, об'єднання дирекцій кінотеатрів.

**сформовано автором з використанням 1, 12, 13, 14*

Водночас, низький рівень розвитку соціальної інфраструктури спричиняє погіршення демографічної ситуації у регіонах: зростання смертності населення, зниження рівня народжуваності, відтік населення і, зокрема, молоді працездатного віку.

Висновки. З огляду на проведені дослідження можна зробити висновок, що соціальна сфера України в сучасних умовах має розгалужену інфраструктуру з мережею об'єктів, що її формують. У наукових працях обґрунтовується неоднаковий склад соціальної інфраструктури, проте у переважній більшості із них автори виділяють такі основні елементи: освіта та наука, охорона здоров'я, житлово-комунальне господарство, культура і мистецтво, торгівля, транспорт і зв'язок, соціальне забезпечення.

Базуючись на напрацюваннях науковців та нормативно-законодавчих документах у статті систематизовано об'єкти інфраструктури щодо компонент соціально-побутової та соціально-культурної інфраструктури соціальної сфери, визначено основні її складові: суб'єкт – особа, група осіб, яким належить активна роль у конкретному процесі; об'єкт – окрема одиниця господарського призначення; послуга – продукт діяльності суб'єктів господарювання, що виражається в корисному ефекті – задоволення потреби суб'єкта.

Результати дослідження можуть бути корисними в процесі розробки науково-обґрунтованих рекомендацій щодо формування інфраструктури соціальної сфери регіонів України.

Авторські внески

Концептуалізація: Дорош Вікторія
Зберігання даних: Дорош Вікторія
Формальний аналіз: Дорош Вікторія
Придбання фінансування: Дорош Вікторія
Розслідування: Дорош Вікторія
Методика: Дорош Вікторія
Адміністрація проекту: Московчук Алла
Ресурси: Дорош Вікторія
Нагляд: Московчук Алла
Підтвердження: Дорош Вікторія
Візуалізація: Дорош Вікторія
Написання: Московчук Алла

Список бібліографічного опису:

1. Кінаш, І. П. Суть та зміст поняття «соціальна інфраструктура // Вісник Хмельницького національного університету. – 2012. – № 2. – Т.1. – С. 202-204.
2. Конституція України від 28.06.1996 р. 254к/96-ВР – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 08.09.2022)
3. Ягодка А. Г. Соціальна інфраструктура і політика: навч. посібник. – К.: КНЕУ, 2000. – 212 с.
4. Швайка Л. А. Державне регулювання економіки: навчальний посібник – URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-cat-82.html> (дата звернення: 08.09.2022)
5. Ніколенко Ю.В. Основи економічної теорії: підручник. – Київ: ЦУЛ, 2003. – 540с – URL: <https://www.ebk.net.ua/Book/OsnEkTeor/zmist.htm> (дата звернення: 25.09.2022)
6. Гілецький Й. П. Географія України. Соціально-економічна зосновами теорії. Підручник для 9 класу. – Львів: БНТЛ, 2001. – 160 с. – URL: https://geoknigi.com/book_view.php?id=423 (дата звернення: 25.09.2022)
7. Економічна енциклопедія : [у 3 т.]. – Київ : Видавничий центр «Академія», 2002 / голова редакційної ради : Гаврилишин Б. Д. (голова) [та ін.]. Т. 1 / [відп. ред. Мочерний С. В. та ін.]. – 2002. – 864 с.
8. Ковальська, Л. Л., Салівончик О. М. Чинники формування соціальної інфраструктури регіону. – URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/ekfor/2011_3/15.pdf (дата звернення: 08.09.2022)
9. Спіфанов А. О., Мінченко М. В., Дадашев Б. А. Управління регіоном : навчальний посібник. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2008. – 361 с.
10. Пігуль, Н. Г. Соціальна інфраструктура: функціональне призначення та особливості розвитку // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2014. – Том 16. – № 1. – С. 117-122. – ISSN 1993-0259. – URL: file:///C:/Users/nika_/Downloads/493-3459-1-PB-4.pdf (дата звернення: 08.09.2022)

11. Салівончик О. М. Механізм удосконалення територіальної організації соціальної інфраструктури // Економічні науки. - Серія «Регіональна економіка». Збірник наукових праць. Луцький національний технічний університет. – Випуск 8 (31). Частина 2. – Луцьк, 2011. – С. 167-172.
12. Лист Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 09.11.2012 р. № 7/15-18193 URL: http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=51096 (дата звернення: 08.09.2022)
13. Баджи М. Д., Однолюк В. О. Економіка та організація торгівлі: навчальний посібник. – К. : ФОП Гуляєва В.М., 2021. 344 с.
14. Наказ Міністерства інфраструктури України від 28 листопада 2013 року № 959 «Розміщення мережі об'єктів поштового зв'язку національного оператора» – URL: <https://www.ukrposhta.ua/ua/rozmishchennia-merezhi-objektiv-poshtovoho-zv'язku-natsionalnoho-operatora> (дата звернення: 08.09.2022)

References

1. Kinash, I. P. Sut ta зміst poniattia «sotsialna infrastruktura // Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. – 2012. – № 2. – Т.1. – С. 202-204.
2. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 r. 254k/96-VR – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (data zvernennia: 08.09.2022)
3. Iahodka A. H. Sotsialna infrastruktura i polityka: navch. posibnyk. – K.: KNEU, 2000. – 212 s.
4. Shvaika L. A. Derzhavne rehuliuвання ekonomiky: navchalnyi posibnyk – URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-cat-82.html> (data zvernennia: 08.09.2022)
5. Nikolenko Yu.V. Osnovy ekonomichnoi teorii: pidruchnyk. – Kyiv: TsUL, 2003. – 540s – URL: <https://www.ebk.net.ua/Book/OsnEkTeor/zmist.htm> (data zvernennia: 25.09.2022)
6. Hiletskyi Y. P. Neohrafiia Ukrainy. Sotsialno-ekonomichna zosnovamy teorii. Pidruchnyk dlia 9 klasu. – Lviv: VNTL, 2001. – 160 s. – URL: https://geoknigi.com/book_view.php?id=423 (data zvernennia: 25.09.2022)
7. Ekonomichna entsyklopediia : [u 3 t.]. – Kyiv : Vydavnychiy tsentr «Akademiia», 2002 / holova redaktsiinoi rady : Havrylyshyn B. D. (holova) [ta in.]. T. 1 / [vidp. red. Mochernyi S. V. ta in.]. – 2002. – 864 s.
8. Kovalska, L. L., Salivonchuk O. M. Chynnyky formuvannia sotsialnoi infrastruktury rehionu. – URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/ekfor/2011_3/15.pdf (data zvernennia: 08.09.2022)
9. Iepifanov A. O., Minchenko M. V., Dadashev B. A. Upravlinnia rehionom : navchalnyi posibnyk. – Sumy : DVNZ «UABS NBU», 2008. – 361 s.
10. Pihul, N. H. Sotsialna infrastruktura: funktsionalne pryznachennia ta osoblyvosti rozvytku // Ekonomichnyi analiz : zb. nauk. prats / Ternopil'skyi natsionalnyi ekonomichnyi universytet; redkol. : V. A. Derii (holov. red.) ta in. – Ternopil : Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr Ternopil'skoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu «Ekonomichna dumka», 2014. – Tom 16. – № 1. – S. 117-122. – ISSN 1993-0259. – URL: file:///C:/Users/nika_/Downloads/493-3459-1-PB-4.pdf (data zvernennia: 08.09.2022)
11. Salivonchuk O. M. Mekhanizm udoskonalennia terytorialnoi orhanizatsii sotsialnoi infrastruktury // Ekonomichni nauky. - Seriia «Rehionalna ekonomika». Zbirnyk naukovykh prats. Luts'kyi natsionalnyi tekhnichnyi universytet. – Vypusk 8 (31). Chastyna 2. – Lutsk, 2011. – S. 167-172.
12. Lyst Ministerstva rehionalnoho rozvytku, budivnytstva ta zhytlovo-komunalnoho hospodarstva Ukrainy vid 09.11.2012 r. № 7/15-18193 URL: http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=51096 (data zvernennia: 08.09.2022).
13. Baldzhy M. D., Odnolko V. O. Ekonomika ta orhanizatsiia torhivli: navchalnyi posibnyk. – K. : FOP Huluaieva V.M., 2021. 344 s.
14. Nakaz Ministerstva infrastruktury Ukrainy vid 28 lystopada 2013 roku № 959 «Rozmishchennia merezhi ob'ektiv poshtovoho zviazku natsionalnoho operatora» – URL: <https://www.ukrposhta.ua/ua/rozmishchennia-merezhi-objektiv-poshtovoho-zv'язku-natsionalnoho-operatora> (data zvernennia: 08.09.2022)

Дата подання публікації 10.10.2022р.

DOI: <https://doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2022-4-2>

JEL Classification: E20; J30; C40; O10; P52

Олександр Шубалий, д.е.н., професор
 Луцький національний технічний університет
<https://orcid.org/0000-0002-9131-1896>
 shubalyi@ukr.net

Oleksandr Shubalyi, Doctor of Economic Sciences, Professor
 Lutsk National Technical University
<https://orcid.org/0000-0002-9131-1896>
 shubalyi@ukr.net

ЗМІНА ТРАЄКТОРІЇ ПЕРЕХОДУ СОЦІО-ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ ДО СТАЛОГО РОЗВИТКУ ВНАСЛІДОК ВІЙНИ

У статті вивчено проблему зміни траєкторії сталого розвитку соціо-еколого-економічної системи України через негативні наслідки війни. Основна мета цієї статті полягає в дослідженні масштабів зміни траєкторії переходу соціо-еколого-економічної системи України до сталого розвитку внаслідок війни та інших негативних факторів для подальшого вироблення антикризових заходів. Систематизація літературних джерел та підходів до вирішення проблеми свідчить про те, що в складний воєнний і повоєнний час для України буде надзвичайно важливо виявити поточну траєкторію переходу соціо-еколого-економічної системи до сталого розвитку та її можливу зміну внаслідок війни. Актуальність вирішення даної наукової проблеми полягає в тому, що війна очевидно призведе до необхідності внесення значних корективів в процес реалізації Цілей сталого розвитку в Україні. Методологічним інструментарієм проведення дослідження було використання методології Економічної та соціальної Комісії ООН для Азії та Тихого океану (UNESCAP), яка дозволяє провести оцінку регіонального та субрегіонального прогресу на шляху до досягнення Цілей сталого розвитку 2030. Об'єктом дослідження є процес переходу соціо-еколого-економічної системи України до сталого розвитку на основі реалізації визначених на національному рівні Цілей сталого розвитку 2030. У статті представлено аналіз результатів проведеної Держстатом України проміжної оцінки поточного прогресу щодо досягнення Цілей сталого розвитку 2030 в Україні за період 2015-2020 рр., яка показала, що до початку повномасштабної війни реалізація 8 з 17 Цілей сталого розвитку 2030 в Україні проходила з випередженням цільових показників, натомість значні проблеми виникли щодо досягнення Цілей 4, 7, 10, 14, 15, 17. Дослідження емпірично підтверджує та теоретично доводить, що людські, матеріальні, фінансові, природні втрати, які понесла Україна внаслідок війни безперечно призведуть до сповільнення або втрати позитивних темпів досягнення Цілей, щодо яких станом на 2020 рік був досягнутий позитивний прогрес, а щодо Цілей, які не були досягнуті на той час, можливо буде доцільно переглянути в сторону зниження визначені цільові орієнтири. Результати дослідження можуть бути корисними для органів державної влади, науковців та практиків, які активно впливають на процес переходу соціо-еколого-економічної системи України до сталого розвитку.

Ключові слова: соціо-еколого-економічна система, сталий розвиток, Цілі сталого розвитку, війна в Україні, оцінка прогресу.

CHANGING THE TRAJECTORY OF THE TRANSITION OF THE SOCIO-ECOLOGICAL-ECONOMIC SYSTEM OF UKRAINE TO SUSTAINABLE DEVELOPMENT AS A CONSEQUENCE OF THE WAR

The article examines the problem of changing the trajectory of sustainable development of the socio-ecological-economic system of Ukraine due to the negative consequences of the war. The main purpose of this article is to study the scope of changes in the trajectory of the transition of the socio-ecological-economic system of Ukraine to sustainable development as a result of the war and other negative factors for the further development of anti-crisis measures. The systematization of literary sources and approaches to solving the problem shows that in difficult war and post-war times for Ukraine, it will be extremely important to identify the current trajectory of the transition of the socio-ecological-economic system to sustainable development and its possible change as a result of the war. The urgency of solving this scientific problem lies in the fact that the war will obviously lead to the need to make significant adjustments in the process of implementing the Sustainable Development Goals in Ukraine. The methodological toolkit of the research was the use of the methodology of the United Nations Economic and Social Commission for Asia and the Pacific (UNESCAP), which allows for the assessment of

regional and subregional progress on the way to achieving the Sustainable Development Goals 2030. The object of the study is the process of transition of socio-ecological-economic system of Ukraine for sustainable development based on the implementation of the 2030 Sustainable Development Goals determined at the national level. The article presents the analysis of the results of the interim assessment of the current progress in achieving the 2030 Sustainable Development Goals in Ukraine for the period 2015-2020, conducted by the State Statistics Service of Ukraine, which showed that up to since the beginning of a full-scale war, the implementation of 8 of the 17 Sustainable Development Goals 2030 in Ukraine was ahead of the target indicators, instead, significant problems arose with regard to the achievement of Goals 4, 7, 10, 14, 15, 17. The study empirically confirms and theoretically proves that human, material, financial, natural losses, which suffered by Ukraine as a result of the war will undoubtedly lead to a slowdown or loss of the positive pace of achieving the Goals, for which positive progress was achieved as of 2020, and for the Goals that were not achieved at that time, it may be appropriate to revise the defined target guidelines downwards. The results of the study can be useful for state authorities, scientists and practitioners who actively influence the process of transition of the socio-ecological-economic system of Ukraine to sustainable development.

Key words: *socio-ecological-economic system, sustainable development, Sustainable Development Goals, war in Ukraine, assessment of progress.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Соціо-еколого-економічна система нашої країни після здобуття незалежності не відзначалася стабільністю, адже постійно перебувала під впливом ряду негативних зовнішніх і внутрішніх факторів, які визначали суспільно-політичну та соціально-економічну ситуацію. ХХІ століття для України – це ера системної трансформації в усіх сферах та відстоювання незалежності. Разом з тим, наша країна активно включилася в організований під егідою ООН процес формування та реалізації Глобальних Цілей сталого розвитку до 2030, які покликані провести системні реформи у соціальній, економічній та екологічній сферах для вирішення глобальних проблем людства та переходу на шлях сталого розвитку. До початку повномасштабної війни внаслідок агресії росії Україна демонструвала позитивні тенденції досягнення визначених показників-індикаторів за кожною Ціллю сталого розвитку 2030. В той же час, анексія агресором частини територій у 2014 році, світова пандемія COVID-19, повномасштабна війна внесли значні корективи у поступ нашої країни на цьому шляху, адже під загрозою перебуває не тільки досягнення Цілей сталого розвитку 2030, а й взагалі повноцінне існування нашої країни.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Загальновідомо, що основою для розробки 17 Глобальних та національних Цілей сталого розвитку до 2030 року стало прийняття Генеральною Асамблеєю ООН 25.09.2015 р. Порядку денного у сфері сталого розвитку до 2030 року «Перетворимо наш світ». Країни тільки, по-суті, конкретизували відповідно до власних пріоритетів розвитку окремі показники-індикатори, на основі яких визначається ступінь досягнення цих цілей.

Наразі вивченням стану та проблем досягнення Цілей сталого розвитку 2030 займаються як міжнародні, регіональні та національні інституції, так і окремі вчені та наукові установи. До основних міжнародних інституцій безперечно належить Статистична комісія ООН (UN, 2022.), яка є важливою комісією Економічної та Соціальної Ради ООН. На регіональному рівні, наприклад у країнах Європейського Союзу, траєкторію досягнення Цілей сталого розвитку 2030 досліджує Євростат (Eurostat, 2022). На національному рівні в кожній країні визначено окремі інституції, відповідальні за збір, обробку та аналіз інформації про досягнення Цілей сталого розвитку 2030. В Україні такою інституцією згідно розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.08.2019 № 686-р «Питання збору даних для моніторингу реалізації цілей сталого розвитку» (КМУ, 2019) є Держстат України (Держстат, 2022). У системі НАН України провідною науковою установою в цій сфері визначено Державну установу «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України».

Серед вітчизняних і зарубіжних учених, які досліджували підходи до оцінки прогресу щодо досягнення Цілей сталого розвитку 2030 можна виділити: (Bidarbakht-Nia, 2020 та 2022), (Хвесик і Лібанова, 2017), (Shubalyi and Miszczuk, 2022) та інші. Серед останніх вітчизняних публікацій можна виділити також підготовлену авторським колективом вітчизняних учених за науковою редакцією академіка НААН України Хвесика М.А. національну доповідь «Траєкторія сталого розвитку України до 2030 року: проблеми та пріоритети» (Нац. доповідь, 2021), де висвітлено проблеми формування платформи системних взаємодій природно-ресурсного та ринкового циклів розвитку. Також в рамках проекту Вокс Україна дослідниками (Іванчук В. і Мошняга Н., 2019) було створено інтернет-платформу з результатами оцінки прогресу з досягнення Цілей сталого розвитку 2030 по регіонах України за період 2015-2019 рр.

В той же час, представлені праці висвітлюють переважно особливості регулювання соціо-еколого-економічних систем на шляху до реалізації окремих або усіх Цілей сталого розвитку 2030. Вважаємо, що в складний воєнний і повоєнний час для України не менш важливо виявити поточну траєкторію переходу соціо-еколого-економічної системи до сталого розвитку та її можливу зміну внаслідок війни, щоб вчасно провести заходи для відновлення позитивної траєкторії досягнення визначених на національному рівні Цілей сталого розвитку 2030.

Цілі статті. Основна мета цієї статті полягає в дослідженні масштабів зміни траєкторії переходу соціо-еколого-економічної системи України до сталого розвитку внаслідок війни та інших негативних факторів для подальшого вироблення антикризових заходів.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Враховуючи наявність визначених на національному рівні планових показників досягнення окремих Цілей сталого розвитку у розрізі періодів до 2030 року, оцінку поточного прогресу їх досягнення доцільно проводити використовуючи метод порівняння фактичних (досягнутих) значень з плановими (індикативними) значеннями цих показників. Але також важливо виявити траєкторію досягнення не тільки окремих завдань в рамках окремої Цілі відповідно до обраних показників, а й ступінь досягнення цієї Цілі загалом. Тобто виникає необхідність застосування додаткових методів агрегування показників для проведення узагальнюючої оцінки. Для проведення оцінки прогресу щодо досягнення Цілей сталого розвитку 2030 доцільно використати методологію Економічної та соціальної Комісії ООН для Азії та Тихого океану (UNESCAP, 2022). Вона була успішно апробована у процесі підготовки «Звіту про досягнення Цілей сталого розвитку в Азії та Тихоокеанському регіоні. Збільшення диспропорцій на тлі COVID-19» (ESCAP, 2022).

Ця методологія передбачає, що для оцінки регіонального та субрегіонального прогресу на шляху до Цілей сталого розвитку 2030 використовуються два основні показники: індекс поточного стану та індекс очікуваного прогресу. Індекси відповідають на два різні запитання:

1. Індекс поточного стану (показує якого прогресу було досягнуто з 2015 року);
2. Індекс очікуваного прогресу (показує наскільки ймовірно буде досягнуто Цілей сталого розвитку до 2030 року).

Індекс очікуваного прогресу вимірює розрив між прогнозованим значенням індикатора та вказаним цільовим значенням. Обидва індекси будуються на рівні підіндикатора (серія, дезагрегація або підкомпонент індикатора) і можуть бути агреговані на рівні індикатора, цілі та підцілі за бажанням. У цьому аналізі індекс поточного стану представлено на рівні цілі (моментальний знімок), а індекс очікуваного прогресу на рівнях цілі та індикатора (інформаційна панель і прогрес

індикатора). В ідеальній ситуації індекс поточного стану забезпечить надійний показник, який можна порівняти з усіма 17 цілями. Однак, враховуючи, що доступність даних обмежена для деяких цілей, а оцінка чутлива до додавання нових показників, результати слід інтерпретувати з певним застереженням. Кількість показників та доступність даних після кожного періоду оцінки суттєво зростає, тому поточні результати не варто порівнювати з результатами попередніх років.

Основою для розробки даної методології стали праці (Bidarbakht-Nia, 2020 та 2022), де деталізовано особливості використання цієї методології.

Підготовлений у 2022 році з використанням цієї методології «Звіт про досягнення Цілей сталого розвитку в Азії та Тихоокеанському регіоні» (ESCAP, 2022) наводить на невтішні висновки. Адже з кожним роком після ухвалення Порядку денного сталого розвитку на період до 2030 року з 2015 року розрив у досягненні Цілей сталого розвитку зростає, і перспектива їх досягнення тепер відкладається на десятиліття після 2030 року. У 2017 році орієнтовним роком досягнення ЦСР був 2052 рік, а до 2021 року прогнозований рік збільшився до 2065 року. Цьому сприяло багато факторів, у тому числі продовження нестійких шляхів розвитку в поєднанні зі збільшенням частоти та інтенсивності антропогенних криз і природних катаклізмів, зокрема пандемія коронавірусної хвороби (COVID-19). Але слід зазначити, що, у зв'язку з війною в Україні, час досягнення Цілей сталого розвитку у країнах Азії та Тихоокеанського регіону може бути перенесений на подальший термін, адже ця війна викликала системні фінансову, енергетичну та продовольчу кризи світового масштабу, що також негативно вплине на розвиток країн даного регіону.

Державною службою статистики України (Держстат, 2022) на основі офіційних статистичних даних за період до 2000 року включно проведено оцінку прогресу досягнення Цілей сталого розвитку 2030 в Україні. Для проведення такої оцінки було використано описану вище методологію Економічної та соціальної Комісії ООН для Азії та Тихого океану (UNESCAP, 2022). Загалом щодо України відповідний розрахунок проведено для виділених 110 із 183 національних індикаторів Цілей сталого розвитку України 2030, затверджених відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.08.2019 № 686-р «Питання збору даних для моніторингу реалізації цілей сталого розвитку», та для яких визначено цільові орієнтири на 2030 рік.

Результати проміжної оцінки прогресу щодо досягнення Цілей сталого розвитку 2030 в Україні за період 2015-2020 рр. представлено на рисунку 1.

«Вказана діаграма показує наскільки досягнуто прогрес по кожній з 17 цілей. Довжина кожного стовпця показує прогрес України з 2015 року. Якщо стовпець досягає або перетинає риску 2020 року, вважається, що Україна досягла очікуваного прогресу станом на сьогоднішній день. У то ж час, чи вдасться досягти цілі до 2030 року, залежить не лише від пройденої відстані, але й від темпів просування, так, як це показано на графіку поточного прогресу. Якщо за індикатором не визначено прогрес або регрес з 2015 року (індикатор «сірий»), це означає, що за наявними даними зміни незначні, та їх не можливо візуалізувати. Однак те, чи можна буде досягти певної Цілі сталого розвитку до 2030 року, залежить не лише від пройденої відстані, а й від темпів прогресу в майбутньому, як це відображено на інформаційній панелі» (Держстат, 2022). Слід врахувати, що дана оцінка частково включає негативні наслідки погіршення економічної активності та зниження ключових показників розвитку національної економіки внаслідок пандемії COVID-19, але не враховує катастрофічні негативні наслідки для національної економіки на найближчі роки через початок повномасштабної війни в Україні на початку 2022 року.

Як бачимо, до початку повномасштабної війни реалізація 8 з 17 Цілей сталого розвитку 2030 в Україні проходила з випередженням цільових показників, а за Ціллю 13

«Пом'якшення наслідків зміни клімату» не визначено кількісних показників, які б дозволили провести таку оцінку. В той же час, значні проблеми з досягненням заявлених показників ще у довоєнний період були для Цілі 14 «Збереження морських ресурсів» та Цілі 17 «Партнерство заради сталого розвитку», Цілі 15 «Захист та відновлення екосистем суші», Цілі 12 «Відповідальне споживання та виробництво», Цілі 4 «Якісна освіта», Цілі 7 «Доступна та чиста енергія», Цілі 10 «Скорочення нерівності».

Рис. 1. Проміжна оцінка поточного прогресу щодо досягнення Цілей сталого розвитку 2030 в Україні за період 2015-2020 рр.
Джерело: (Держстат України, 2022).

Людські, матеріальні, фінансові, природні втрати, які понесла Україна внаслідок війни безперечно призведуть до сповільнення або втрати позитивних темпів досягнення Цілей, щодо яких станом на 2020 рік був досягнути позитивний прогрес, а щодо Цілей,

які не були досягнуті на той час, можливо буде доцільно переглянути в сторону зниження визначені цільові орієнтири.

Висновки, обговорення та рекомендації. Цілі сталого розвитку та амбіції щодо їх досягнення, закладені у «Порядку денному на період до 2030 року» й у теперішній складний час залишаються сьогодні не менш актуальними для світового співтовариства, ніж у 2015 році. Адже мова йде про виживання людської цивілізації за рахунок переходу до траєкторії сталого розвитку. Цілі сталого розвитку 2030, по-суті, визначили цю траєкторію, а будь-які відхилення від неї можуть мати згубні наслідки для людства, оскільки людство може перетнути (а можливо уже перетнуло) так звану «точку неповернення», після чого відбуватимуться неконтрольовані та незворотні зміни, які призведуть до глобальної катастрофи та знищення людства.

Для оцінки поточного прогресу щодо досягнення Цілей сталого розвитку 2030 як для окремої країни, так і для регіонів доцільно використати методологію, апробовану Економічною та соціальною Комісією ООН (UNESCAP, 2022).

Очевидно, що повномасштабна війна в Україні призведе до відтермінування на значно довший, ніж 2030 рік, часу досягнення більшості визначених на національному рівні Цілей сталого розвитку. В реалізації ряду Цілей у повоєнний період Україна навпаки може прискорити свої зусилля, враховуючи зростання міжнародної підтримки та надання всілякої допомоги нашій країні, зокрема це стосується Цілі 16 «Мир, справедливість та сильні інститути», а також Цілі 17 «Партнерство заради сталого розвитку». Але за багатьма ключовими Цілями, навпаки, процес їх досягнення може продовжитися у часі. Зокрема, це стосується тих цілей, які фактично не були досягнуті ще станом на 2020 рік, а в наслідок війни матимуть ще більше перепон для реалізації: Ціль 9 «Промисловість, інновації та інфраструктура», Ціль 7. «Доступна та чиста енергія», Ціль 12 «Відповідальне споживання та виробництво».

Враховуючи катастрофічний негативний вплив світової пандемії COVID-19 та повномасштабної війни на соціо-еколого-економічну систему України, вважаємо за доцільне запропонувати органам державної влади переглянути визначені на національному рівні числові значення показників-індикаторів і змістовні формулювання окремих завдань в рамках певних Цілей сталого розвитку 2030, враховуючи необхідність збільшення акценту на повоєнне відновлення людського капіталу, втраченої інфраструктури, природних екосистем, впровадження альтернативних джерел чистої енергії тощо.

Авторські внески

Концептуалізація: Шубалий Олександр

Зберігання даних: Шубалий Олександр

Формальний аналіз: Шубалий Олександр

Придбання фінансування: Шубалий Олександр

Розслідування: Шубалий Олександр

Методика: Шубалий Олександр

Адміністрація проекту: Шубалий Олександр

Ресурси: Шубалий Олександр

Нагляд: Шубалий Олександр

Підтвердження: Шубалий Олександр

Візуалізація: Шубалий Олександр

Написання: Шубалий Олександр

Список бібліографічного опису:

1. Держстат України. 2022. Цілі сталого розвитку Україна – Поточний прогрес у розрізі цілей та індикаторів. <https://ukrstat.gov.ua/>

2. Іванчук В., Мошняга Н. 2019. Досягнення Цілей сталого розвитку у національному та регіональному розрізах. *Вокс Україна*. <https://voxukraine.org/doslidzhennya-sdg/>
3. Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року. Резолюція, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 25.09.2015 р. <https://www.undp.org/uk/ukraine>
4. Питання збору даних для моніторингу реалізації цілей сталого розвитку: розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.08.2019 № 686-р <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/686-2019-%D1%80#Text>
5. Соціально-економічний потенціал сталого розвитку України та її регіонів: вектори реального поступу : національна доповідь / за ред. акад. НАН України Е.М. Лібанової, акад. НААН України М.А. Хвесика. – К. : ДУ ІЕПСР НАН України, 2017. – 864 с.
6. Траєкторія сталого розвитку України до 2030 року: проблеми та пріоритети : національна доповідь / за наук. ред. акад. НААН України М. А. Хвесика. Київ : ДУ ІЕПСР НАН України, 2021. 1091 с.
7. Bidarbakht-Nia, A. (2020). Measuring Sustainable Development Goals (SDGs): An Inclusive Approach, *Global Policy*, Vol 11, Issue 1, Feb 2020, 56-67.
8. Bidarbakht-Nia, Arman. (2022). ‘SDG Progress Assessment; Comparing Apples with What?’ 1 Jan. 2022: 245 – 250. Retrieved from https://data.unescap.org/sites/default/files/public/guide/attachments/SDG_Progress_Assessment_ESCAP_SDG_Gateway.pdf. (accessed 21 September 2022).
9. ESCAP. 2022. Asia and the Pacific SDG Progress report. Widening disparities amid COVID-19. Retrieved from <https://www.unescap.org/kp/2022/asia-and-pacific-sdg-progress-report-2022> (accessed 21 September 2022).
10. Eurostat 2022. European Commission. Database. Retrieved from <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database> (accessed 21 September 2022).
11. Shubalyi O., Miszczuk A. Evaluation of the financial support for the implementation of the 2030 Sustainable Development Goals in the border regions of Poland and Ukraine. *Wiadomości Statystyczne. The Polish Statistician*, 2022, vol. 67, 6, 1–28. DOI: 10.5604/01.3001.0015.8816
12. UNESCAP 2022. SDGs Asia Pacific. Progress Assessment Methodology. Retrieved from <https://data.unescap.org/resource-guides/progress-assessment-methodology> (accessed 21 September 2022).
13. UN. 2022. Statistical Commission. Retrieved from <https://unstats.un.org/UNSDWebsite/statcom/> (accessed 21 September 2022).

References:

1. State Statistics Service of Ukraine. 2022. Ukraine's sustainable development goals - Current progress in terms of goals and indicators [Tsili staloho rozvytku Ukrayina – Potochnyy prohres u rozrizi tsiley ta indykatoriv]. Retrieved from <https://ukrstat.gov.ua/> (accessed 21 September 2022) [in Ukrainian].
2. Ivanchuk V., Moshnyaga N. Achieving Sustainable Development Goals in National and Regional Sections [Dosyahnennya Tsiley staloho rozvytku u natsional'nomu ta rehional'nomu rozrizakh]. *Voks Ukrayina – Vox Ukraine*. Retrieved from <https://voxukraine.org/doslidzhennya-sdg/> (accessed 21 September 2022) [in Ukrainian].
3. Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development. Resolution adopted by the UN General Assembly on September 25, 2015 [Peretvorennya nashoho svitu: Poryadok dennyy u sferi staloho rozvytku do 2030 roku. Rezolyutsiya, pryyunyata Heneral'noyu Asambleyeyu OON 25.09.2015 r.]. Retrieved from <https://www.undp.org/uk/ukraine> (accessed 21 September 2022) [in Ukrainian].
4. The issue of data collection for monitoring the implementation of sustainable development goals [Pytannya zboru danykh dlya monitorynhu realizatsiyi tsiley staloho rozvytku]. *Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrayiny – Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine*. August 21, 2019 No. 686. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/686-2019-%D1%80#Text> (accessed 21 September 2022) [in Ukrainian].
5. Libanova E.M., Khvesik M.A. (ed.) (2017). *Socio-economic potential of sustainable development of Ukraine and its regions: vectors of real progress: national report [Sotsial'no-ekonomichnyy potentsial staloho rozvytku Ukrayiny ta yiyi rehioniv: vektory real'noho postupu : natsional'na dopovid']*. Kyiv: IEESD NAS of Ukraine, 864 p. [in Ukrainian].
6. Khvesyk M. A. (ed.) (2021). *The trajectory of sustainable development of Ukraine until 2030: problems and priorities: a national report [Trayektoriya staloho rozvytku Ukrayiny do 2030 roku: problemy ta priorytety : natsional'na dopovid']*. Kyiv: IEESD NAS of Ukraine, 1091 p. [in Ukrainian].
7. Bidarbakht-Nia, A. (2020). Measuring Sustainable Development Goals (SDGs): An Inclusive Approach, *Global Policy*, Vol 11, Issue 1, Feb 2020, 56-67.
8. Bidarbakht-Nia, Arman. (2022). ‘SDG Progress Assessment; Comparing Apples with What?’ 1 Jan. 2022: 245 – 250. Retrieved from https://data.unescap.org/sites/default/files/public/guide/attachments/SDG_Progress_Assessment_ESCAP_SDG_Gateway.pdf. (accessed 21 September 2022).
9. ESCAP. 2022. Asia and the Pacific SDG Progress report. Widening disparities amid COVID-19. Retrieved from <https://www.unescap.org/kp/2022/asia-and-pacific-sdg-progress-report-2022> (accessed 21 September 2022).
10. Eurostat 2022. European Commission. Database. Retrieved from <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database> (accessed 21 September 2022).
11. Shubalyi O., Miszczuk A. Evaluation of the financial support for the implementation of the 2030 Sustainable Development Goals in the border regions of Poland and Ukraine. *Wiadomości Statystyczne. The Polish Statistician*, 2022, vol. 67, 6, 1–28. DOI: 10.5604/01.3001.0015.8816
12. UNESCAP 2022. SDGs Asia Pacific. Progress Assessment Methodology. Retrieved from <https://data.unescap.org/resource-guides/progress-assessment-methodology> (accessed 21 September 2022).
13. UN. 2022. Statistical Commission. Retrieved from <https://unstats.un.org/UNSDWebsite/statcom/> (accessed 21 September 2022).

Дата подання публікації 15.09.2022 р.

DOI: <https://doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2022-4-3>

JEL Classification: R58; R13; O31; O33

Рудь Надія, д.е.н., професор
 Луцький національний технічний університет
<https://orcid.org/0000-0002-9040-146X>
 ntrud@i.ua

Rud Nadiia, Doctor of Economic Sciences, Professor
 Lutsk National Technical University
<https://orcid.org/0000-0002-9040-146X>
 ntrud@i.ua

РЕГІОНАЛЬНІ ІННОВАЦІЙНІ СИСТЕМИ: НОВІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНЮВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ

Проведене дослідження свідчить про те, що ефективність інноваційних процесів в регіоні багато в чому визначається інноваційною інфраструктурою, оскільки вона є базовою складовою інноваційної системи регіону і зумовлює темпи його розвитку. Основною метою дослідження є розробка авторського підходу щодо методів оцінки інноваційної інфраструктури та рекомендація заходів щодо вдосконалення процесу формування і розвитку інноваційної інфраструктури регіону. Актуальність вирішення даної наукової проблеми полягає в тому, що досягнення ефективної роботи регіону, зростання його конкурентоспроможності неможливе без освоєння інновацій (продуктів, технологій, послуг, ринків).

Систематизація літературних джерел показала, що більшість авторів враховують далеко не всі елементи регіональної інноваційної інфраструктури. Процес оцінювання інноваційної інфраструктури дозволить здійснювати ефективний вибір стратегічних програм щодо її створення, функціонування і розвитку та забезпечувати своєчасність реагування регіональної інноваційної системи на її зміну. Методологічним інструментарієм методів дослідження були останні двадцять років досліджень провідних науковців. Об'єктом дослідження є регіон (інноваційна інфраструктура), саме тут реалізуються інноваційні процеси і необхідна оцінка інноваційної інфраструктури на різних стадіях їх реалізації.

Запропоновані науковцями підсистеми інноваційної інфраструктури досить жорстко закріплюють за собою конкретні об'єкти інноваційної інфраструктури регіону. На практиці ж один і той же об'єкт інноваційної інфраструктури може одночасно виступати і як виробничо-технологічний майданчик, і джерело фінансування регіональних інновацій, і як інформаційний портал для розповсюдження результатів інноваційної діяльності, і навіть як освітній майданчик. В зв'язку з цим таке угруповання може привести до спотворення результатів аналізу інноваційної інфраструктури регіону, якщо як індикатори успішності її функціонування використовувати узагальнюючі показники по регіону в цілому.

Провівши аналіз існуючих методів оцінки інноваційної інфраструктури регіону, ми приходимо до висновку, що практично кожен із розглянутих вище методів може бути застосованим для певних часткових випадків при заданих параметрах регіону.

Дослідження емпірично підтверджує та теоретично доводить, що існує пряма залежність між інноваційним розвитком регіону та функціонуванням інноваційної інфраструктури. Результати дослідження можуть бути корисними для різних регіонів і організацій інноваційної інфраструктури, які надають послуги для бізнесу, сприяють комерціалізації наукових результатів, допомагають у створенні малих інноваційних підприємств. Для формування і розвитку інноваційної інфраструктури регіону запропоновано ряд заходів, які доцільно включити в програму регіонального розвитку.

Ключові слова: інновація, інноваційна інфраструктура, регіон, оцінка, коефіцієнти.

REGIONAL INNOVATION SYSTEMS: NEW APPROACHES TO INNOVATION INFRASTRUCTURE ASSESSMENT

The conducted research shows that the effectiveness of innovation processes in the region is largely determined by innovation infrastructure, as it is the basic component of the region's innovation system and determines the pace of its development. The main goal of the study is to develop an author's approach to innovative infrastructure assessment methods and to recommend measures to improve the process of forming and developing the region's innovative infrastructure. The urgency of solving this scientific problem lies in the fact that achieving the effective operation of the region and increasing its competitiveness is impossible without mastering innovations (products, technologies, services, markets).

Systematization of literary sources showed that most authors do not take into account all elements of

regional innovation infrastructure. The process of evaluating the innovative infrastructure will make it possible to make an effective choice of strategic programs regarding its creation, operation and development and ensure the timely response of the regional innovation system to its change. The methodological toolkit of research methods was the last twenty years of research by leading scientists. The object of the research is the region (innovative infrastructure), it is here that innovative processes are implemented and an assessment of innovative infrastructure at various stages of their implementation is necessary.

The subsystems of innovative infrastructure proposed by scientists quite rigidly fix specific objects of innovative infrastructure of the region. In practice, the same object of innovative infrastructure can simultaneously act as a production and technological platform, and a source of funding for regional innovations, and as an information portal for the dissemination of the results of innovative activities, and even as an educational platform. In this regard, such a grouping can lead to a distortion of the results of the analysis of the innovative infrastructure of the region, if generalizing indicators for the region as a whole are used as indicators of the success of its functioning.

After analyzing the existing methods of evaluating the innovative infrastructure of the region, we come to the conclusion that practically each of the methods discussed above can be applied for certain partial cases with the given parameters of the region.

The study empirically confirms and theoretically proves that there is a direct relationship between the innovative development of the region and the functioning of the innovative infrastructure. The results of the research can be useful for various regions and innovative infrastructure organizations that provide services for business, promote the commercialization of scientific results, and help in the creation of small innovative enterprises. For the formation and development of the innovative infrastructure of the region, a number of measures are proposed, which should be included in the regional development program.

Key words: *innovation, innovative infrastructure, region, assessment, coefficients.*

Вступ. Сучасний етап ринкової трансформації економіки України передбачає, насамперед, розбудову таких елементів економічної системи, які здатні забезпечувати сприятливі умови для здійснення господарської діяльності і служать інструментами впливу на конкурентоспроможність держави [Нежиборець В., 2007].

Так, на сьогоднішній момент, більшість підходів, які застосовуються на регіональному рівні при реалізації територіальної політики, найчастіше являють собою сукупність заходів з розвитку окремих інфраструктурних елементів, які не розглядаються на рівні влади як єдиний взаємодіючий комплекс, що не дозволяє вирішувати пріоритетні завдання для регіону.

Крім того, у науковому середовищі також велика увага надається аналізу функціонування й розвитку конкретних організацій інфраструктури, які реалізують відповідні функції, що, на наш погляд, є необхідною, але не достатньою умовою для можливості узагальнення й виділення загальних тенденцій і проблем життєдіяльності, а також оцінки внеску в економіку території даних учасників інноваційного процесу.

Інноваційна інфраструктура є фундаментом, каталізатором інноваційної діяльності, відіграє провідну роль у її забезпеченні. Актуальність проблематики адекватного оцінювання інноваційної інфраструктури обумовлена необхідністю її розвитку у нашій державі із огляду на сучасне значення відставання у вирішенні даного питання від розвинених країн світу та країн, що найбільш стрімко розвиваються [Шотік Т.М., 2010].

Огляд літератури. В економічній літературі велика увага приділяється розгляду проблем інноваційного розвитку і функціонування інноваційної інфраструктури. Серед вітчизняних учених істотний внесок в опрацювання проблем формування та функціонування інноваційної інфраструктури в Україні зробили О.М. Амоша, О.С. Власенко, П.Т. Бубенко, В.А. Гусєв, О.І. Дацій, О.П. Зінченко, В.П. Ільчук, А.А. Мазур, Б.А. Маліцький, М.В. Паладій, М.В. Підмогильний, А.М. Поручник, Л.Ф. Радзівська, В.П. Соловійов, М.Г. Чумаченко, Т. Цихан, М.В. Шингур, В. Щукін, М. Якубовський та інші. Досліджували методи оцінки інноваційної інфраструктури такі вітчизняні вчені, як Власова І.В.[1], Бородіна О.М. та Жук М. В.[2], Лучакова О.В.[6] Нежиборець В.[3],

Мельник О.І. [12], Тульчинська С.О.[5], Уманець Т.[6], Федулова Л.І. [7], Шотік Т.М. [8] та інші.

У той же час формування інноваційної моделі розвитку України, що передбачає модернізацію системи управління високотехнологічними секторами економіки країни, забезпечення високої ефективності суспільного виробництва з метою виходу на світові ринки, вимагає удосконалення інноваційної інфраструктури з використанням різноманітних інструментів державного регулювання, що й обумовлює актуальність даної роботи.

Мета статті – на основі аналізу існуючих методів оцінки інноваційної інфраструктури розробити авторський підхід і намітити шляхи вдосконалення процесу формування і розвитку інноваційної інфраструктури регіону.

Методологія та методи дослідження. Методологічну основу здійсненого дослідження становить система застосованих для отримання кінцевих результатів методів: порівняльного аналізу – для уточнення методів оцінки інноваційної інфраструктури; системний – для узагальнення складових інноваційної інфраструктури; абстрактно-логічний – для розкриття взаємозв'язку інноваційного процесу та інноваційної інфраструктури, розробки певної послідовності етапів оцінки інноваційної інфраструктури; системно-аналітичний – при розробці методу коефіцієнтів для оцінювання складових інноваційної інфраструктури.

Результати. До інноваційної інфраструктури держави належать: [Жук М.В., Бородіна О.М., 2008]:

- виробничо-технологічні структури (інноваційні кластери, технопарки, інноваційно-технологічні центри, бізнес-інкубатори, інноваційно-технологічні та інжинірингові фірми);
- об'єкти інформаційної системи (аналітичні та статистичні центри, інформаційні бази і мережі);
- організації із підготовки і перепідготовки кадрів у галузі інноваційного менеджменту (поява нової категорії фахівців із комерціалізації результатів науково-дослідних відділів конструкторських розробок);
- фінансові структури (бюджетні, позабюджетні, венчурні, страхові фонди, кредитно-гарантійні організації небанківського сектору, банки, фінансово-промислові групи, орієнтовані на науково-інноваційну діяльність);
- система експертизи (надання експертних висновків для виробників, інвесторів, страхових служб);
- система патентування, ліцензування і консалтингу з питань охорони, захисту, оцінки та використання інтелектуальної власності, оцінки комерціалізації наукових результатів);
- розвинута система сертифікації, стандартизації та акредитації.

В Україні інноваційна інфраструктура є ще нерозвинутою, не охоплює усі ланки інноваційного процесу і немає системності у забезпеченні відповідними послугами у сфері інноваційної діяльності [9, с.186]. Однією з головних проблем інноваційного розвитку України стала саме нерозвиненість інноваційної інфраструктури.

Департамент технічного регулювання та інноваційної політики Міністерства економіки України станом на 24.03.2021 року відмічає, що в Україні створено та функціонують (відповідно до Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року) [10]:

- 1) індустриальні парки, станом на 10.03.2021 до Реєстру індустриальних (промислових) парків включено 47 індустриальних парків, у 23 із них визначено керуючі компанії, а у 8 є учасники. Також в Україні функціонують індустриальні парки, які не включені до Реєстру індустриальних парків;

- 2) 16 технопарків;
- 3) 24 центри інновацій та технологічного трансферу;
- 4) 22 інноваційних центри;
- 5) 38 центрів комерціалізації;
- 6) 24 інноваційних бізнес-інкубатори, один інвестиційно-технологічний кластер;
- 7) більше 30 кластерів;
- 8) одне інноваційно-виробниче об'єднання;
- 9) інші стартап-школи (суб'єкти господарювання, які надають теоретичні знання та практичні навички у сфері створення та діяльності стартапів);
- 10) інкубаційні програми (програми для новостворених підприємств, спрямовані на розвиток стартапу);
- 11) центри інтелектуальної власності (суб'єкти господарювання, що забезпечують реалізацію освітньо-професійних, освітньо-наукових та наукових програм, а також підвищення кваліфікації працівників у сфері інтелектуальної власності);
- 12) венчурні та інвестиційні фонди;
- 13) центри науково-технічної та економічної діяльності тощо.

В Україні в основному вже створено законодавчу базу в сфері інноваційної діяльності, але реально не сформовано цілісної та ефективної національної інноваційної системи. Тому в цій сфері спостерігається накопичення проблем та негативних тенденцій [9, с.274].

Оскільки розвиток інноваційної інфраструктури виступає одною з головних передумов економічного зростання, важливим завданням є вимірювання наявного рівня надання послуг. У науковій літературі представлено недостатню кількість методів, на основі яких можна оцінити параметри розвитку інфраструктури.

У цьому плані представляє науковий інтерес методика оцінки рівня розвитку інфраструктури, запропонована Дітером Білем [Дітер Біль, 2010]. Трансформація її основних положень дозволила створити методику оцінки інноваційної інфраструктури, на основі якої були визначені параметри розвитку інноваційної діяльності в регіонах. Для цього були виділені два основні показники: стан інноваційної інфраструктури і рівні здійснення функцій інноваційної інфраструктури. Якщо перший показник характеризує вкладення в інфраструктуру упредметненого і живого (у тому числі інтелектуального) продукту праці, то другий дає уявлення про результативність інфраструктури інноваційної діяльності. Перевагою розробленої методики є те, що перелік проаналізованих підсистем інноваційної інфраструктури може бути значно розширений і за наявності статистичної інформації вона може бути застосована до будь-якої кількості показників.

У роботі Мельник О.І. [Мельник, 2017] виділені критерії оцінки інфраструктури підтримки інноваційного підприємництва на мікро-, мезо- та макрорівнях, але не оцінки.

Для формалізації оптимальної методики оцінювання інфраструктури, Шотік Т. [Шотік, 2010] пропонує послідовність способів та прийомів, за основу прийнято принцип поступової конкретизації об'єкта вивчення та поетапного розширення меж вивченого (табл. 1).

Першою складовою блоку є формування інформаційної бази дослідження. Воно має проводитися за двома головними контурами: підбором інформації стосовно наявних методів оцінювання інноваційної інфраструктури, а також пошуком та систематизацією масивів даних, які відображають стан речей у сферах, дотичних до її функціонування.

Визначаючи межі досліджуваного об'єкта, ми стикаємося із необхідністю вирішення проблеми визначення належності певного суб'єкта економіки до інноваційної інфраструктури. Можна виділити декілька підходів до ідентифікації відношення певного об'єкта до інфраструктури інноваційної діяльності.

Таблиця 1. Теоретико-методологічний блок формування методики оцінювання інноваційної інфраструктури

Складова блоку	Мета дослідження	Зміст дослідження
1.Формування інформаційної бази дослідження	Вибір масивів даних, необхідних для реалізації наступних блоків	Пошук інформації, що стосується об'єкта, її оцінювання та подальший відсів неактуальної, систематизація необхідних даних
2.Дослідження понятійно-термінологічного апарату	Визначення термінів, що описують ключові поняття, які мають стосунок до функціонування цього об'єкту	Аналізування окремих термінів з метою виявлення доцільності та правомірності їх виживання у стосунку до цього об'єкта, а також уточнення їх змістовного навантаження
3.Визначення меж досліджуваного об'єкта	Окреслення меж досліджуваного об'єкта з метою виділити його з-поміж інших	Визначення сукупності явищ, об'єктів та їх відносин, що формують об'єкт шляхом групування окремих елементів на основі визначення типових відмінних ознак і характеристик
4.Дослідження існуючих методів	Визначення специфіки застосування сильних та слабких сторін існуючих методів	Аналіз та оцінювання окремих методів дослідження з погляду їх застосування при вивченні цього об'єкта
5.Виявлення особливостей функціонування об'єкта	Визначення сукупності індивідуальних факторів функціонування об'єкта з метою використання їх при синтезуванні методики	Відбирання характеристик, що визначають специфіку об'єкта та виявлення закономірностей, що виявляють себе у його функціонуванні
6.Визначення методики дослідження	Безпосереднє синтезування методики	Формування загальних положень механізму аналізування інноваційної інфраструктури
7.Конкретизація методики дослідження	Розроблення і застосування нової методики на базовому рівні	Уточнення характеристик та положень синтезованої методики оцінювання

Примітка. Складено на основі [Шотік,2010].

На нашу думку, найбільш виправданим є використання функціонального підходу. Фактично неможливо проводити об'єктивний облік надання послуг суб'єктам економіки, що здійснюють інноваційну діяльність, оскільки фактичні дані розпорошені за величезним масивом організацій, встановити повний перелік яких на практиці є проблематичним.

Схема запропонованої методики оцінки інноваційної інфраструктури регіону показана на рис.1.

На третьому етапі вибираються показники, які дозволяють оцінити важливість складових інноваційної інфраструктури регіону. Складові інноваційної інфраструктури регіону запропоновані нами в роботі [4] і такі ж складові пропонуються в роботі [12]. З цією метою розроблена таблиця показників (коефіцієнтів) оцінки кожної складової (табл. 3). Кількість коефіцієнтів строго необмежена, при наявності інформаційних матеріалів їх число може зростати, що дозволить більш точно оцінити інноваційну інфраструктуру регіону.

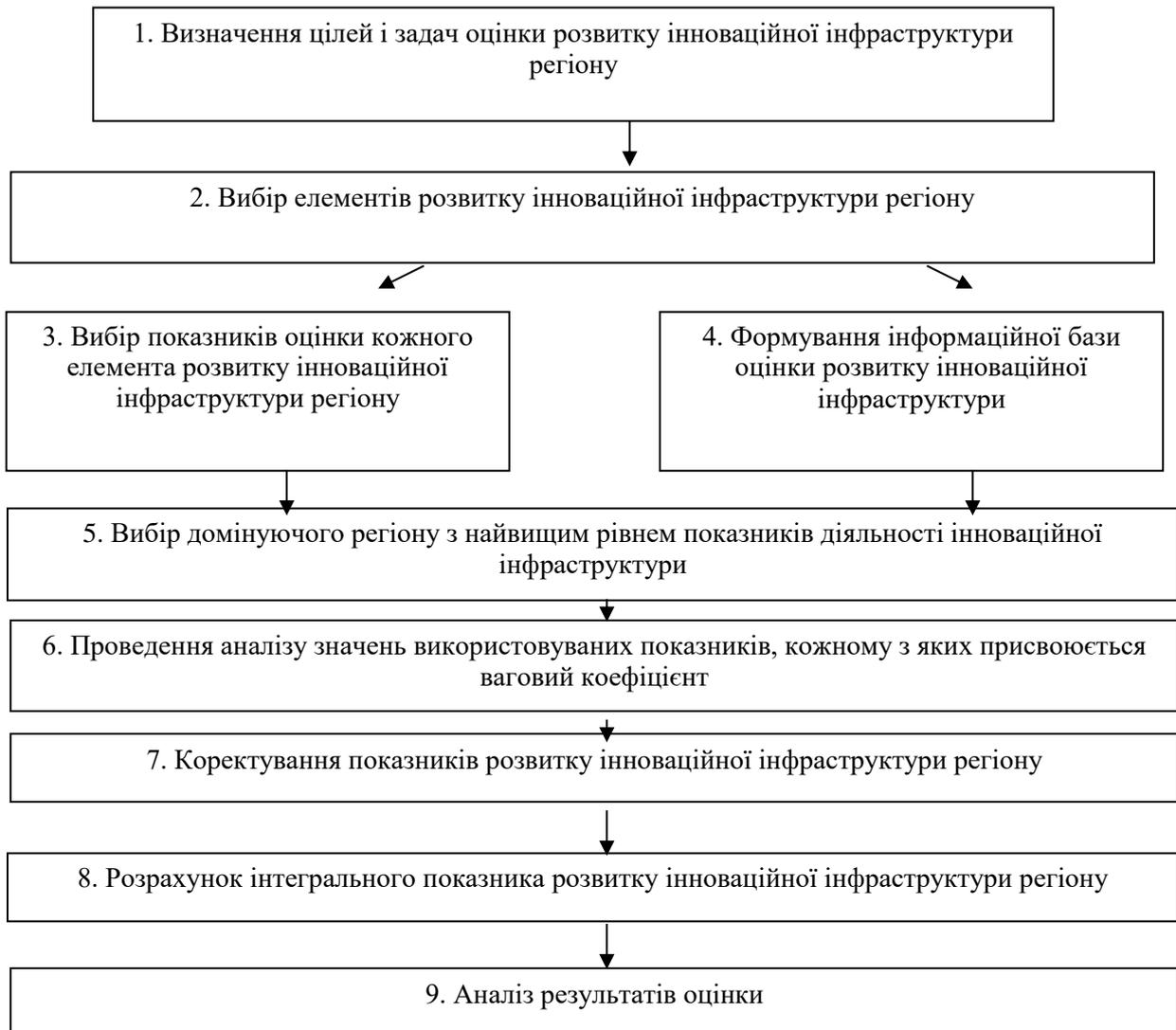

Рис.1. Алгоритм оцінки інноваційної інфраструктури регіону (складено автором)

На четвертому етапі формується інформаційна база даних, яка характеризує інноваційну інфраструктуру регіону. Використовуючи останню оцінку, вибирається ретроспективний період, за який розраховуються дані показники. Потім здійснюється збір і обробка статистичних даних, які використовуються при оцінюванні.

На п'ятому етапі вибирається регіон-еталон (регіон з найвищим рівнем інноваційної активності). Для розрахунку інтегрального показника необхідно кожен елемент розвитку інноваційної інфраструктури регіону порівняти у відсотковому вираженні з найкращим регіоном держави, який і береться як еталон. Якщо за розрахунками, регіон, який аналізуємо, виявляється кращим, то його і беремо за еталон.

На шостому етапі кожному показнику присвоюється вагомий коефіцієнт K_i , який вказує його вагомість при оцінюванні. Ранжування значень показників для оцінки розвитку інноваційної інфраструктури регіону здійснюється спочатку експертним методом, а потім його результати коректуються. Значення вагомих коефіцієнтів відображаються у вигляді частки кожного з них у загальній оцінці значення вибраних показників.

Таблиця 3. Показники розвитку інноваційної інфраструктури регіону, які використовуються для оцінки*

Фінансова складова	Виробничо-технологічна складова	Інформаційно-маркетингова складова	Кадрова складова
Коефіцієнт результативності використовуваних власних коштів інноваторів в регіоні	Коефіцієнт результативності впроваджених інноваційних технологій в регіоні	Коефіцієнт результативності Використання об'єктів інтелектуальної власності в регіоні	Коефіцієнт продуктивності праці інноватора зі створення новітніх технологій
Коефіцієнт результативності фінансування інновацій в інфраструктурі	Коефіцієнт рівня комерціалізації інноваційних проєктів у регіоні	Окрема вага задоволених інформаційних запитів у регіоні	
Коефіцієнт бюджетної ефективності інновацій	Коефіцієнт завантаження бізнес-інкубаторів	Коефіцієнт порівняльної активності конкурентної діяльності у регіоні в сфері інновацій	Коефіцієнт закріплення вищої кваліфікації організації, які працюють в інноваційній сфері
Коефіцієнт інноваційних витрат регіонального бюджету	Коефіцієнт результативності діяльності інноваційно активних підприємств	Коефіцієнт інноваційної і консалтингової забезпеченості інноваційної діяльності в регіоні	Коефіцієнт рівня інноваційності програм підвищення кваліфікації персоналу в регіоні
Коефіцієнт забезпечення інновацій регіону коштами позабюджетних фондів технологічного розвитку	Частка витрат на дослідження і розробки у ВВП	-	Коефіцієнт підвищення кваліфікації інноваторів в регіоні

Примітка. Складено автором

На сьомому етапі на основі розрахованих показників і вагового коефіцієнта визначаються відкориговані показники розвитку інноваційної інфраструктури регіону K_i :

$$K_i = k_i * x_i$$

На восьмому етапі розраховуються інтегральні показники оцінки розвитку інноваційної інфраструктури регіону. Розрахунок показників пропонується здійснювати розрахунково-графічним методом, коли інтегральний показник розраховується як площа багатокутника, кількість вершин якого відповідає кількості характеристик, які враховувались при оцінюванні.

Зміна відкоригованих показників оцінки розвитку інноваційної інфраструктури регіону (K_i) здійснюється в інтервалі $[0;1]$. Підвищення ефективності інноваційної інфраструктури регіону буде характеризуватись ростом запропонованих показників (чим ближче значення показника до 1, тим вищий рівень розвитку інноваційної інфраструктури регіону). На основі значень розрахованих показників будується діаграма.

На дев'ятому етапі проводиться аналіз результатів оцінки. Будь-які зміни в регіоні пов'язані з виявленням проблем його розвитку і формуванням бачення майбутнього регіону, яке неможливе без оцінки стану інноваційної інфраструктури.

Розрахований інтегральний показник дозволяє оцінити рівень розвитку інноваційної інфраструктури регіону: 100–90 – регіон в лідируючій групі; 90–70 – високий рівень розвитку; 70–40 – середній розвиток регіону; 40–20 – низький рівень розвитку; 20–0 – регіон з нерозвиненою інноваційною інфраструктурою.

Розрахунок показників розвитку інноваційної інфраструктури регіону необхідно проводити на основі конкретних результатів через визначені проміжки часу. Періодичність проведення такого аналізу дозволяє своєчасно виявити резерви, розробити стратегію їх використання на основі конкретизації цілей і створити високоефективний механізм реалізації науково-технічних досягнень. Таким чином можна дуже детально проаналізувати вплив різних факторів на розвиток інноваційної інфраструктури регіону.

Методика оцінки рівня розвитку інноваційної інфраструктури, розроблена шляхом трансформації методичних підходів до оцінки інфраструктури, дозволяє здійснювати інноваційний аналіз з різним набором підсистем і показників залежно від цілей дослідження та обсягу доступної статистичної інформації. Використання алгоритму середньгеометричного значення допускає формування інтегрованих показників стану і результативності інноваційної інфраструктури.

Що стосується організацій інфраструктури, функцією яких є надання різних послуг бізнес-компаніям, основними показниками, що оцінюють ефективність їх діяльності, будемо вважати рівень розвитку бізнесу в регіоні. Тоді в якості нормативних значень виберемо максимальні показники досягнутих результатів інноваційного розвитку регіону.

Вважаємо за необхідне відзначити особливості показників оцінки інноваційної інфраструктури регіону (табл.4, 5).

Таблиця 4. Показники оцінки діяльності організацій інноваційної інфраструктури*

Цілі організацій інноваційної інфраструктури	Найменування показника
Комерціалізація	1. Кількість звернень за різними послугами, необхідними для комерціалізації, од.
	2. Кількість заявок підприємств на науково-технічну розробку.
	3. Кількість проєктів, що реалізуються, протягом року, од.
	4. Кількість укладених ліцензійних угод, од.
	5. Кількість укладених договорів на надання прав за патентами, тис. грн.
Створення малого інноваційного підприємництва	1. Кількість створених малих підприємств в стінах бізнес-інкубатора
	2. Темп зростання обсягів продажу малих підприємств за останні 3 роки %
	3. Кількість створених робочих місць, од.
	4. Відношення кількості створених робочих місць до кількості створених підприємств, од.
	5. Економія витрат за рахунок отримання послуг за цінами нижче ринкових
	6. Кількість малих підприємств, створених із залученням інвестицій бізнес-компаній, од.
Надання послуг інноваційному бізнесу	1. Середній темп зростання продажу підприємства за рахунок отримання послуги залежно від стадії життєвого циклу.
	2. Економія витрат за рахунок отримання послуг за цінами нижче ринкових.
	3. Фінансовий результат діяльності (доходи за вирахуванням витрат).
	4. Частка підприємств задоволених якістю обслуговування в загальному обсязі підприємств, що користуються послугами.

Примітка. Запропоновано автором в [4]

Під час оцінювання організацій інфраструктури як структури, що надає послуги, набір пропонованих показників обумовлений метою функціонування подібних організацій, а саме, сприяння розвитку бізнесу на різних його стадіях.

Під час оцінювання інноваційної інфраструктури як підсистеми, виділяти показники входу і процесу недоцільно, оскільки підсистема є інтегрованим узагальненим комплексом, який реалізує в інноваційну систему результати своєї діяльності. Отже, підсистему більш раціонально оцінювати з позиції результатів діяльності, тобто впливу даної підсистеми на регіональну інноваційну систему.

Таблиця 5. Узагальнені показники оцінки регіональної інноваційної інфраструктури*

Види показників	Найменування показника
Результативні показники	1. Кількість проєктів, що реалізуються протягом року
	2. Кількість створених інноваційних підприємств інноваційного сектора при підтримці організацій інфраструктури в загальній кількості створених інноваційних підприємств
	3. Кількість нових створених робочих місць за сприяння організацій інфраструктури на одну інноваційну компанію
	4. Обсяг продажу малих інноваційних підприємств, створених за підтримки інфраструктури, в загальному обсязі продажу інноваційних підприємств, %
	5. Збільшення частки наукоємного сектора за рахунок виручки інноваційних підприємств, створених за підтримки інфраструктури, %
	6. Зростання обсягів продажу інноваційних підприємств, що функціонують за підтримки інфраструктури, %
	7. Наявність необхідних організацій інфраструктури в регіоні, які реалізують функції інноваційної інфраструктури

Примітка. Запропоновано автором в [4]

Таким чином, запропонована методика оцінки дозволить здійснити аналіз даних, отриманих в ході проведення моніторингу діяльності інфраструктури, як конкретних організацій, так і всієї підсистеми в цілому (табл. 5), з урахуванням особливостей інноваційного процесу кожного регіону і дасть можливість сформулювати базу для подальшого прийняття управлінських рішень.

Говорячи про формування методологічних положень оцінювання інноваційної інфраструктури, варто наголосити на проблемах, які постають перед дослідником при вирішенні цього завдання [Уманець Т.В., Лучакова О.В., 2010]. Перш за все, йдеться про різноманітність об'єктів інноваційної інфраструктури, що попри спільне поле діяльності, проводять її різними способами, надаючи принципово різні види послуг, наприклад, інформаційного характеру і послуги із забезпечення фінансування. Із усією очевидністю постає проблема пошуку спільного знаменника в роботі різного роду об'єктів, питання агрегування показників їх діяльності. По-друге, ефективність роботи інноваційної інфраструктури має свою специфічну ознаку, яка максимально ускладнює її оцінювання – йдеться про опосередкований ефект інноваційної інфраструктури. Ефективність виробництва благ і ефективність інфраструктурного забезпечення цього виробництва кардинально відрізняються вже тим, що результатом роботи виробництва є товар, а інфраструктурних організацій – послуга, якість надання якої при цьому важко виміряти.

Додатково ускладнює формування методики оцінювання інноваційної інфраструктури і те, що останню не можна виразити простою арифметичною сумою відповідних характеристик її об'єктів, оскільки ефективність функціонування

інноваційної інфраструктури значною мірою визначається характеристиками системи взаємозв'язків її об'єктів поміж собою. Тобто, припускається можливість існування окремого економічного ефекту від функціонування налагоджених взаємозв'язків, що мають місце всередині інноваційної інфраструктури, як і поміж її об'єктами та підприємствами-клієнтами, а також наявність синергетичного ефекту.

Проблемним є оцінювання рівня належності об'єкта інноваційної інфраструктури також із огляду на те, у який спосіб надаються ним послуги із забезпечення інноваційної діяльності [Федулова Л.І., 2008]. Наприклад, венчурним фондам в Україні характерно реалізовувати проєкти із розвитку фірм, які далеко не завжди стосуються інноваційного процесу. Відповідно, постає питання, наскільки коректно було б віднести їх до інноваційної інфраструктури.

Розглянемо аналітичний центр, що обслуговує значну кількість компаній, небагато з яких є інноваційними. Дослідник неминуче постане перед необхідністю дати відповідь на такі запитання: якою мірою цей центр виконує функції, притаманні об'єктам інноваційної інфраструктури, а також, як краще вимірювати рівень належності до інноваційної інфраструктури, який показник буде коректніше відображати цю величину: кількість спеціалістів, здатних виконувати дане завдання, обсяг наданих послуг у грошовому вираженні, частка послуг, наданих інноваційним підприємствам у загальній їх кількості тощо.

Висновки, обговорення та рекомендації. Проведене дослідження свідчить про те, що ефективність інноваційних процесів в регіоні багато в чому визначається інноваційною інфраструктурою. Тому вона є базовою складовою інноваційної системи регіону і зумовлює темпи його розвитку.

Аналіз показав, що більшість авторів враховують далеко не всі елементи регіональної інноваційної інфраструктури. Точніше кажучи, кожен автор приділяє особливу увагу якомусь окремому об'єкту або структурі, що поєднують в собі декілька блоків, не розглядаючи їх, як сукупність всіх вищеперерахованих елементів.

Взаємозв'язки між компонентами визначаються при побудові моделей функціонування і управління інноваційною інфраструктурою регіону. В роботі виділені наступні компоненти інноваційної інфраструктури регіону: фінансовий; виробничо-технологічний; інформаційно-маркетинговий; кадровий.

Запропоновані компоненти розвитку інноваційної інфраструктури регіону зорієнтовані, насамперед, на вирішення завдань соціально-економічного розвитку регіону.

Провівши аналіз існуючих методів оцінки інноваційної інфраструктури регіону, ми приходимо до висновку, що практично кожен із розглянутих вище методів може бути застосованим для певних часткових випадків при заданих параметрах регіону.

Для формування і розвитку інноваційної інфраструктури регіону вважаємо за необхідне відобразити в програмі регіонального розвитку такі заходи:

1. Моніторинг потреб в інноваційних менеджерах (анкетування).
2. Розробка навчально-методичних модулів як елементів освітянських програм для підготовки і підвищення кваліфікації суб'єктів інноваційної діяльності.
3. Розробка програм підготовки і перепідготовки кадрів для роботи в високотехнологічних галузях промисловості м. Луцька (технічні спеціальності ЛНТУ).
4. Оновлення навчальних програм вузів з внесенням в усі дисципліни розділів «Інноваційні технології», «Нові технології управління», «Енерго-, ресурсозбереження», «Нові методи наукових досліджень: синергетика, фрактальний, квантово-економічний та ін.» тощо.
5. Введення розділу в курсові роботи, дипломні роботи бакалаврів та магістрів «Оцінка інноваційних можливостей об'єкта дослідження».

6. В дисертаційних роботах аспірантів, докторантів обов'язково наявність розділу «Оцінка ефективності наукового дослідження».

7. Стажування викладачів вузів на передових підприємствах з розробкою методичних матеріалів для студентів.

8. Проведення щорічного конкурсу (на день Науки) бізнес-ідей, науково-технологічних розробок, науково-дослідних проєктів студентів, аспірантів, творчої молоді віком до 30 років.

9. Сприяння формуванню інноваційної інфраструктури, як інноваційного кластера: бізнес-інкубатори, центри комерціалізації технологій, інноваційні центри та інші структури.

10. Створення малих інноваційних підприємств при лабораторіях вузів і на підприємствах (стартапів).

11. Розробка системи статистичного обліку і моніторингу інноваційної діяльності та діяльності інноваційної інфраструктури.

12. Створення гарантійного фонду для фінансування інноваційних проєктів пріоритетного для регіону розвитку.

13. Проведення на регулярній основі семінарів з запрошенням провідних вчених - фахівців.

14. Реалізація заходів зі створення системи експертизи інноваційних проєктів.

В подальшому сприяння розвитку інноваційної інфраструктури має бути одним з основних питань інноваційної політики на державному й регіональному рівнях. На сьогодні потребують розробки заходи щодо розвитку всіх її підсистем (фінансової, виробничо-технологічної, інформаційно-консультаційної, кадрової). Визначені та наведені показники (коефіцієнти) надають змогу провести оцінку й розробити практичні рекомендації системного характеру щодо розвитку інноваційної інфраструктури. Першочерговим завданням подальших досліджень має стати вдосконалення нормативно-правового забезпечення її функціонування.

Авторські внески:

Концептуалізація: Рудь Надія

Зберігання даних: Рудь Надія

Формальний аналіз: Рудь Надія

Придбання фінансування: Рудь Надія

Розслідування: Рудь Надія

Методика: Рудь Надія

Адміністрація проєкту: Рудь Надія

Ресурси: Рудь Надія

Нагляд: Рудь Надія

Підтвердження: Рудь Надія

Візуалізація: Рудь Надія

Написання: Рудь Надія

Список бібліографічного опису:

1. Власова І.В. Розвиток інфраструктури інноваційної діяльності в Україні. *Проблеми науки*. 2010. №2 С.26–32.
2. Жук М.В., Бородіна О.М. Інфраструктурне забезпечення інноваційного процесу в Україні. *Актуальні проблеми економіки*. 2008. №8. С. 66–70.
3. Нежиборець В. Інноваційна інфраструктура: проблеми, перспективи, рішення. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2007. №5. С.60–68.
4. Рудь Н.Т. Інноваційна інфраструктура регіону: методичні підходи до оцінювання. *Актуальні проблеми економіки*. 2012. №3 (129). С. 224–230.
5. Тульчинська С.О. Проблеми розвитку інноваційної інфраструктури в Україні. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2009. №6(97). С.72–75.
6. Уманець Т.В., Лучакова О.В. Система індикаторів оцінки інноваційного розвитку: регіональний аспект. *Наукові праці Одеського державного економічного університету*. 2010. Вип. 47. С. 1–24.

7. Федулова Л.І. Державна політика в національній інноваційній системі: стабільність зберігається. *Актуальні проблеми економіки*. 2008. №4(82). С.90–103.
8. Шотік Т.М. Теоретичні основи оцінювання інноваційної інфраструктури. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Менеджмент і міжнародне підприємництво». 2010. С.95 – 99.
9. Оцінка техніко-економічного стану об'єктів інфраструктури та виробничих фондів України: монографія / Б.М. Данилишин, М.А. Хвесик, М.Х. Корецький, О.І. Дацій. Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2008. 375 с.
10. Стан розвитку інноваційної інфраструктури. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=022cfe7f-2c18-4545-ab69-1a3a39aea3f8&title=StanRozvitkuInnovatsiinoiInfrastrukturi>
11. Дітер Біль. Інфраструктура як інструмент політики національного та регіонального розвитку Європейського Союзу та України // Україна на шляху до Європи / За ред. Л. Хоффманна, Ф. Мьюллера. Київ: Видавництво «Фенікс», 2010. С.106–131.
12. Мельник О.І. Оцінка інфраструктури підтримки інноваційного підприємництва. Електронне наукове видання з економічних наук «Modern Economics». 2017. Випуск 1. С.31–37.

Reference

1. Vlasova I.V. (2010). Rozvytok infrastruktury innovatsiynoi diyal'nosti v Ukraini [Development of the infrastructure of innovative activity in Ukraine]. *Problemy nauky – Problems of science*. №2. S.26–32 [in Ukrainian].
2. Zhuk M.V., Borodina O.M. (2008). Infrastrukturne zabezpechennya innovatsiynoho protsessu v Ukraini [Infrastructural support of the innovation process in Ukraine]. *Aktual'ni problemy ekonomiky – Actual problems of the economy*. №8. S. 66–70 [in Ukrainian].
3. Nezhyborets' V. (2007). Innovatsiyna infrastruktura: problemy, perspektyvy, rishennya [Innovative infrastructure: problems, prospects, solutions]. *Teoriya i praktyka intelektual'noyi vlasnosti – Theory and practice of intellectual property*. №5. S.60–68 [in Ukrainian].
4. Rud' N.T. (2012). Innovatsiyna infrastruktura rehionu: metodychni pidkhody do otsynuyvanny [Innovative infrastructure of the region: methodical approaches to assessment.]. *Aktual'ni problemy ekonomiky – Actual problems of the economy*. №3 (129). S. 224–230 [in Ukrainian].
5. Tul'chyns'ka S.O.(2009). Problemy rozvytku innovatsiynoi infrastruktury v Ukraini [Problems of development of innovative infrastructure in Ukraine]. *Formuvannya rynkovykh vidnosyn v Ukraini – Formation of market relations in Ukraine*. №6(97). S.72–75 [in Ukrainian].
6. Umanets' T.V., Luchakova O.V. (2010). Systema indyikatoriv otsinky innovatsiynoho rozvytku: rehional'nyy aspekt [System of indicators for evaluation of innovative development: regional aspect]. *Naukovi pratsi Odes'koho derzhavnoho ekonomichnoho universytetu – Scientific works of Odessa State University of Economics*. Vyp. 47. S. 1–24 [in Ukrainian].
7. Fedulova L.I. (2008). Derzhavna polityka v natsional'niy innovatsiyniy systemi: stabil'nist' zberihayet'sya [Actual problems of the economy]. *Aktual'ni problemy ekonomiky – Actual problems of the economy*. №4(82). S.90–103 [in Ukrainian].
8. Shotik T.M. (2010). Teoretychni osnovy otsynuyvannya innovatsiynoi infrastruktury [Theoretical bases of evaluation of innovative infrastructure]. *Visnyk Natsional'noho universytetu «Lviv's'ka politekhnika». Seriya "Menedzhment i mizhnarodne pidpryyemnytstvo» – Bulletin of the Lviv Polytechnic National University. Series "Management and international entrepreneurship"*. S.95 – 99. [in Ukrainian].
9. Otsinka tekhniko-ekonomichnoho stanu ob"yektiv infrastruktury ta vyrobnychyykh fondiv Ukrainy: monohrafiya / B.M. Danylyshyn, M.A. Khvesyk, M.Kh. Korets'kyy, O.I. Datsiy [Assessment of the technical and economic state of infrastructure objects and production funds of Ukraine: monograph / B.M. Danylyshyn, M.A. Khvesyk, M.Kh. Koretskyi, O.I. Datus]. Donetsk: TOV «Yugo-Vostok, Ltd», 2008. 375 s. [in Ukrainian].
10. Diter Bil'. (2010). Infrastruktura yak instrument polityky natsional'noho ta rehional'noho rozvytku Yevropeys'koho Soyuzu ta Ukrainy // Ukrayina na shlyakhu do Yevropy / Za red. L. Khoffmanna, F. M'yullers [Infrastructure as a policy tool of national and regional development of the European Union and Ukraine // Ukraine on the way to Europe / Ed. L. Hoffmann, F. Mullers]. Kyiv: Vydavnytstvo «Feniks». S.106–131 [in Ukrainian].
12. Mel'nyk O.I. (2017). Otsinka infrastruktury pidtrymky innovatsiynoho pidpryyemnytstva [Assessment of infrastructure support for innovative entrepreneurship.]. *Elektronne naukove vydannya z ekonomichnykh nauk «Modern Economics» – Electronic scientific publication on economic sciences "Modern Economics"*. Vypusk 1. S.31–37 [in Ukrainian].

Дата подання публікації 10.10.2022р.

DOI: <https://doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2022-4-4>

JEL Classification: H 56; J 11; N 30; O 15

Савченко Володимир, д.е.н., професор
 Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
 Volodymyr Savchenko, Doctor of Economic Sciences, Professor
 PavloTychynaUman State Pedagogical University
<https://orcid.org/0000-0001-7637-2124>
 kafe konomteor@ukr.net

Маклюк Олег, викладач
 Чернігівський інститут імені Героїв Крут Приватного акціонерного
 товариства «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління
 персоналом»
 Oleh Makliuk, Lecturer
 Chernihiv Institute named after Heroes of Kruty PJSC Private Joint-Stock Company «Higher
 education institution «Interregional Academy of Personnel Management»
<https://orcid.org/0000-0002-7429-692X>
 olegmakluk77@gmail.com

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ДЕМОГРАФІЧНОЇ СИТУАЦІЇ ТА ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ НА НАЦІОНАЛЬНОМУ І РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНЯХ

Метою статті є дослідження теоретичних положень і узагальнень становища в Україні щодо демографічної ситуації та фінансової безпеки, їх взаємозв'язку та взаємовпливу, розроблення заходів стабілізації кількісних і якісних показників демографії, людського капіталу та фінансової безпеки.

Методологічною основою наданого матеріалу є використання методів аналізу і синтезу, теоретичного узагальнення, економіко-статистичний, спеціальний методи фінансово-економічного та демографічного спрямування.

У статті надано фактори зв'язку розвитку держави та кількісних характеристик людського потенціалу, а також, як орієнтири, створення умов для розширеного відтворення населення, охоронийого здоров'я, розвитку кожної людини як сучасної особистості. Зазначається, що економісти вивчають відносини людей з приводу виробництва, розподілу та використання матеріальних благ і послуг, в той час як демографія розглядає і досліджує процеси, пов'язані з народонаселенням. Надається історичний екскурс щодо терміну «демографія» та її розвитку і особливостей на різних етапах. Проаналізовано стан демографічних процесів та кількісні характеристики населення на території сучасної України в різні періоди і при різних обставинах її розвитку. Вказується, що на сучасному етапі в державі сформувалася фаза демографічного переходу з типом відтворення людності, характерним для країн у роки війни: висока депопуляція, надмірна смертність, критично низька народжуваність. Підкреслюється, що людський розвиток має за мету тривале і здорове життя людей, доступ до ресурсів, включаючи фінансові, безпечні внутрішні і зовнішні умови проживання. Доводиться, що демографічний і людський розвиток, подолання кризи неможливі без ефективно діючого фінансового механізму усунення ризиків фінансової безпеки. Розглядаються найбільш гострі і значущі демографічні проблеми нашої країни: високий рівень старіння; низька народжуваність; тимчасова втрата частини територій через військову агресію; зовнішня трудова міграція; низький рівень здоров'я та медичного обслуговування; передчасна смертність чоловічого населення; практична відсутність середнього класу і бідність основної частини проживаючих у містах та селах; невпевненість у завтрашньому дні; відсутність роботи за фахом. Пропонується визначення економічної географії як науки, предметом якої є економіко-географічні взаємозв'язки, а об'єктом – обумовленість демографічної сфери життєдіяльності економічною сферою. Підкреслюється, що згідно статті 92 Конституції України держава гарантує своїм громадянам фінансову безпеку на достатньому рівні, в тому числі: зростання та охоплення раніше некомерційних видів товарно-грошовими відносинами; збільшення попиту на фінансові ресурси; формування глобального фінансового ринку; розвиток технологій і засобів комунікації. Акцентується увага на необхідності підвищувати фінансову грамотність людей, що сприятиме посиленню їх довіри до заходів фінансового характеру та підтримки позитивних нововведень. Розглядаються і узагальнюються приклади регіональних відмінностей у демографічній та фінансовій складових розвитку країни: різна густина населення у обласному і районному вимірах; нерозвинене підприємництво у сільських місцевостях; незадовільні ринки праці на територіях, де існують

диспропорції між сферами використання жіночої і чоловічої праці, сільськогосподарських та гірських регіонів на заході держави, у місцевостях, де вичерпані ресурси і закриваються підприємства та шахти; фінансова недостатність більшості об'єднаних територіальних громад; спостерігається стабільна міграція з депресивних регіонів у великі міста. Аналізується ситуація в Донецькому економічному районі, де особливо складне становище у зв'язку із тимчасовою окупацією його значної частини. З'ясовуються економічний та демографічний стан окремо взятої Чернігівської області як малочисельної і кризової у фінансово-економічному аспекті. Зроблені та аргументовані висновки щодо всіх розглянутих питань та проблемних ситуацій.

Ключові слова: демографія, фінансова безпека, людський розвиток, економіка, теорія, загрози, трудові ресурсний потенціал, регіон.

RELATIONSHIP BETWEEN THE DEMOGRAPHIC SITUATION AND FINANCIAL SECURITY AT THE NATIONAL AND REGIONAL LEVELS

The purpose of the article is to study the theoretical provisions and generalizations of the situation in Ukraine regarding the demographic situation and financial security, their interrelationship and mutual influence, the development of measures to stabilize the quantitative and qualitative indicators of demography, human capital and financial security.

The methodological basis of the presented material is the use of methods of analysis and synthesis, theoretical generalization, economic and statistical, special methods of financial, economic and demographic direction.

The article provides the factors of the connection between the development of the state and the quantitative characteristics of human potential, as well as, as guidelines, the creation of conditions for the expanded reproduction of the population, protection of its health, and the development of each person as a modern personality.

It is noted that economists study the relations of people regarding the production, distribution and use of material goods and services, while demography examines and investigates the processes related to population. A historical excursion is provided regarding the term "demography" and its development and features at various stages. The state of demographic processes and quantitative characteristics of the population on the territory of modern Ukraine in different periods and under different circumstances of its development are analyzed.

It is indicated that at the current stage in the state a phase of demographic transition has formed with the type of population reproduction characteristic of countries during the war years: high depopulation, excessive mortality, critically low birth rate. It is emphasized that human development aims at a long and healthy life of people, access to resources, including financial, safe internal and external living conditions. It is proven that demographic and human development, overcoming the crisis are impossible without an effectively functioning financial mechanism for eliminating financial security risks. The most acute and significant demographic problems of our country are considered: high level of aging; low birth rate; temporary loss of part of the territories due to military aggression; external labor migration; low level of health and medical care; premature mortality of the male population; the practical absence of a middle class and the poverty of the main part of those living in cities and villages; uncertainty about tomorrow; lack of work by profession. It is proposed to define economic geography as a science, the subject of which is economic-geographic interrelationships, and the object is the conditioning of the demographic sphere of life by the economic sphere.

It is emphasized that according to Article 92 of the Constitution of Ukraine, the state guarantees its citizens financial security at a sufficient level, including: the growth and coverage of previously non-commercial types of commodity-monetary relations; increase in demand for financial resources; formation of the global financial market; development of technologies and means of communication.

Attention is focused on the need to increase people's financial literacy, which will contribute to strengthening their trust in financial measures and support for positive innovations. Examples of regional differences in the demographic and financial components of the country's development are considered and summarized: different population density in regional and district dimensions; undeveloped entrepreneurship in rural areas; unsatisfactory labor markets in territories where there are disparities between the spheres of use of female and male labor, agricultural and mountainous regions in the west of the country, in areas where resources are exhausted and enterprises and mines are closing; financial insufficiency of the majority of united territorial communities; stable migration from depressed regions to large cities is observed. The situation in the Donetsk economic district is analyzed, where the situation is particularly difficult due to the temporary occupation of a large part of it. The economic and demographic condition of the Chernihiv region taken separately as a small number and crisis in the financial and economic aspect are clarified. Made and reasoned conclusions regarding all considered issues and problematic situations.

Key words: demography, financial security, human development, economy, theory, threats, labor

potential, region.

Вступ. Демографічна ситуація в Україні перебуває в кризовому стані: низька народжуваність, порівняно з європейськими країнами значно менша тривалість життя, наростаюча міграція працездатних енергійних людей в дітородному віці, вимирання деяких сільських населених пунктів та інше. Зазначені процеси в певній мірі, що стосується статистичних показників, вивчаються науковцями. Проте поза їх увагою, а також на практичному рівні залишаються взаємозалежність стану народонаселення і фінансово-економічної ситуації, фінансової безпеки в державі.

Огляд літератури. Питання статистики і динаміки демографічних процесів, економічної ситуації та фінансової безпеки в Україні досить глибоко вивчалось вітчизняними вченими, такими як: Бондаренко О.О., Береза І.В., Варналій З.С., Гладун О.М., Іващенко О.В., Кокнаєва М.О., Куріло І.О., Левчук Н.М., Лібанова Е.М., Лузан Ю.Я., Піскунов В.П., Плєскач В.А., Стешенко В.С., Трухан О.А., Четверікова П.М. Проте взаємозв'язок і взаємозалежність цих визначальних складових соціально-економічного розвитку і національної безпеки України залишилися майже недослідженими науковцями і практиками.

Цілі статті. Автори поставили за ціль вивчення демографічної ситуації в Україні, поєднання сьогоденного стану та проблем народонаселення у перспективі із соціально-економічним розвитком, а більш конкретно з фінансовою безпекою.

Результат. Економічні і демографічні процеси тісно пов'язані між собою, оскільки їх центральними фігурами є людина та населення в цілому, а значить, вони підпорядковані як економічним законам, так і сучасним тенденціям демографічного розвитку, його регулюванню та інше.

Динамічний розвиток кожної держави в значній мірі залежить від кількісних характеристик людського потенціалу, а відтак вона повинна мати своїми орієнтирами створення умов для розширеного відтворення населення, охорону його здоров'я, розвиток кожної людини як сучасної особистості.

Населення є об'єктом вивчення багатьох природничих і гуманітарних наук. В цьому аспекті зазначимо, що економісти вивчають відносини людей з приводу виробництва, розподілу та використання матеріальних благ і послуг. На відміну від них, демографія розглядає і досліджує процеси, пов'язані з народонаселенням.

Термін «демографія» ввів у науковий обіг французький вчений Жан Клод Ашиль Гійяр, у 1855 році видавши книгу «Елементи статистики людини або порівняльна демографія», в якій демографія визначалася як природна і соціальна історія людини, математичне вивчення населення і його фізичних, моральних та інтелектуальних характеристик (Джаман В.О., Круль В.М., 2009). Остаточо зазначений термін набув визнання у 1882 році на Женевському міжнародному конгресі гігієни і демографії (це підтверджує сама назва конгресу – авт.) (Жуков В., Скуратівський В. 2001).

Починаючи із середини ХХ ст., демографія, як наука, розширила предмети вивчення, включивши в себе дослідження раніше тільки близьких до неї проблем: впливу населення на природні та створені ресурси; обмеження розміру родин; депопуляції; асиміляції іммігрантів; робочої сили; нерівності у доходах; проблем міст і сільських місцевостей; людського капіталу (Драган О.І., Тертична Т.І., 2014). На черзі більш тісний її взаємозв'язок з економікою та фінансами як науками і на практичному управлінському рівні, чого поки що не просліджується у дослідженнях науковців та у планових і бюджетних документах держав.

Розглянемо зміни в народонаселенні України в її сучасних кордонах, починаючи з 1001 р., коли з'явилися перші більш-менш достовірні свідчення очевидців, а також на основі реконструйованих автором (Рудницький О.П., 2020) історичних рядів демографічної динаміки (таблиця 1).

Таблиця 1. Динаміка чисельності населення на сучасній території України від початку другого до початку третього тисячоліття

Період	Чисельність населення на початку періоду, млн. осіб	Щільність населення, осіб на 1 км ²	Загальний приріст населення, млн. осіб	Темп приросту (середньо-річний), %
1001-1100	4,2	7,0	0,7	0,154
1101-1200	4,9	8,1	0,5	0,097
1201-1300	5,4	8,9	-0,8	-0,160
1301-1400	4,6	7,6	0,7	0,142
1401-1500	5,3	8,8	0,7	0,124
1501-1600	6,0	9,9	0,5	0,080
1601-1700	6,5	10,8	-1,5	-0,262
1701-1800	5,0	8,3	6,0	0,792
1801-1900	11,0	18,2	19,4	1,022
1901-2000	30,4	50,4	18,7	0,472
2001-2013	48,7	81,3	-3,5	-0,572
2021	41,6	73,7	-7,1	-
2022	41,2	-	-0,4	-1,01

Примітка. Складено авторами на основі (Рудницький О.П., 2020).

Населення України в більшості періодів неухильно зростало. Критична ситуація складалася періодично а саме у зв'язку з: поневоленням монголів; війною проти Речі Посполитої; набігами кримських татар; Першою і Другою світовими війнами; національно-визвольними змаганнями; міграціями на Далекий Схід; при освоєнні цілинних земель; у США і Канаду на початку ХХ ст. і після вітчизняної війни тощо. Ці процеси компенсувалися мігрантами з європейської частини Росії у ХІХ ст. та позитивною динамікою народжуваності і смертності майже в усі періоди.

Починаючи з 1990 р., Україна внаслідок демографічної кризи зазнає великих втрат населення через надмірну смертність, а особливо дефіцит народжень. В державі сформувалася фаза демографічного переходу з типом відтворення людності, характерним для країн у роки війни: високий рівень депопуляції, надмірна смертність, наднизька народжуваність (Рудницький О.П., 2020).

Людський розвиток має за мету тривале і здорове життя людини, доступ до ресурсів, включаючи фінансові, безпечні внутрішні і зовнішні умови проживання. Таке тлумачення розширює і посилює підходи демографії в недалекому минулому, згідно яких вона вивчала події народжень і смертей, не включаючи причин і передумов, що ним передували.

Водночас людина у повсякденному житті стикається з питаннями матеріального і фінансового забезпечення, самореалізації при виробленні матеріальних і духовних цінностей, облаштування цивілізованого життя, що неможливо без фінансових інституцій (банків, страхових компаній, бірж та інше). Тому демографічний і людський розвиток, подолання кризи не можливі без ефективно діючого фінансового механізму, усунення ризиків фінансової безпеки (Стешенко В.С., 2013).

Від показників демографічного розвитку залежать трудовий потенціал і, як наслідок, величина валового внутрішнього продукту. Найбільш гострі демографічні проблеми нашої країни: високий рівень старіння; низька народжуваність; втрата частини території через воєнну агресію; зовнішня трудова міграція; низький рівень здоров'я та медичного обслуговування; передчасна смертність чоловічого населення; практична відсутність середнього класу і бідність основної частини проживаючих у містах та селах; невпевненість у завтрашньому дні; відсутність роботи за фахом.

Демографічне старіння відбивається на якості людського капіталу, а саме: знижується професійна мобільність робочої сили; послаблюються адаптаційні можливості та рівень сприяння нового людьми пенсійного та передпенсійного віку;

скорочується база відтворення демографічного і трудового потенціалу; збільшуються витрати на охорону здоров'я. До зазначеного додаються ще і міграційні процеси: 3,2 млн. чол. українців постійно працюють за кордоном і не планують повернутися додому; 7-9 млн. людей (авторів завжди дивувала така неточність оцінки, хоча ми маємо митний контроль, закордонні паспорти і тому подібне) їдуть на заробітки, переважно неофіційно, через що, наприклад, Україна в 2019 р. опинилася в лідерах серед країн з найбільшим падінням працездатних ресурсів (Чумак О.В. Федорченко О.К., 2019).

Все це відбивається на демографічній безпеці країни, тобто захищеності на ринку праці від загроз з урахуванням демографічних інтересів відповідно до законодавчо обумовлених прав громадян. Основні загрози демографічній безпеці, які перекликаються з фінансово-економічною безпекою (автори пропонують таке її визначення відповідно до терміну «фінансово-економічна криза»): «тінізація» та криміналізація економіки країни; незадовільна робота фінансових інституцій; затяжна економічна криза; зниження реальної купівельної спроможності населення; недостатнє продовольче забезпечення; газові, нафтові та енергетичні проблеми; відсутність продуктивної зайнятості працездатного населення; пониження доходів людей; падіння престижу вищої освіти (Хомин О.Й., 2010).

За тривалістю життя згідно світових рейтингів Україна займає 122 місце поруч з Гватемалою, Іраком і Казахстаном. За останні роки жінки стали пізніше народжувати дітей: у 1991 р. матерями ставали переважно у віці 20-24 роки, а зараз тих, хто народжує у 25-34 роки, удвічі більше – жінки і сім'ї в цілому прагнуть спершу досягти матеріального достатку, чому сприяє і праця за кордоном. Водночас держава скорочує виплати на дитину, ліквідує регулювання цін на дитячі продукти тощо.

До групи фінансово-економічних загроз демографічній безпеці, дещо повторюючись, належать: низький рівень життя; зростання безробіття та бідності; люмпенізація населення; «тіньова» економіка і криміналізація праці; декваліфікація робочої сили; технологічне відставання виробництва у місті і на селі (Александрова О.Ю., 2017).

У світовій науці поширюється точка зору, що у майбутньому базовою складовою розвитку стануть міста, а не державні структури. Зростаюча роль міста ставить на порядок денний вивчення його окремих характеристик, таких як фінансово-економічна безпека, а у її складі демографічний чинник (динаміка приїзду і вибуття населення, народжуваності і смертності та ін.). Працівники створюють додаткову вартість і валовий регіональний продукт. Разом з тим вони потребують забезпечення житлом, задоволення продовольчих, медичних та інших потреб, витрат на утримання пенсіонерів і непрацездатних. Важливою проблемою є також послаблення якості трудових ресурсів практично всіх без винятку міст із-за виїзду за кордон у пошуках роботи переважно підприємливих людей у працездатному та дітородному віці, маючих професійні навички або схильних до швидкого їх отримання. Відсутність своєчасних і достовірних даних демографічного характеру ускладнює роботу по забезпеченню фінансово-економічної безпеки міст: плануванню результативності програм; задоволення попиту на робочу силу, навантаження на інфраструктуру (транспорт, комунальні послуги, лікарні, школи, фінансові установи тощо) (Романовська Ю.А., 2020).

Домогосподарства отримують доходи від підприємницької діяльності, власності, трансфертів, найманої праці та ін. Проте роль їх фінансів у забезпеченні економічного розвитку України незначна, що пов'язано з менталітетом населення, яке згідно з традицією ще радянських часів вважає «домашню» діяльність виключно своєю, незалежною від державного втручання. Ринкові відносини подібний підхід поки що не змінили. Проте водночас фінанси домогосподарств у значній мірі забезпечують процес відтворення головного виробничого фактора – робочої сили. Основний вплив на фінансову безпеку домогосподарств здійснюють інформаційна невизначеність про стан справ у економіці на макрорівні, складність передбачення подальшої ситуації та можливих ризиків (Чабан Г.В., 2017).

Економічна географія виступає як наука, предметом якої є економіко-демографічні взаємозв'язки, а об'єктом – обумовленість демографічної сфери життєдіяльності економічною сферою. Засновником української економіко-демографічної школи був відомий демограф С. А. Томилін (20-ті роки минулого століття), який плідно займався зазначеною тематикою. Проте в подальшому дослідження пішли дуже повільно і на сьогодні «демографізація» економічного мислення все ще перебуває у зародковому стані (Стешенко В.С., Піскунов В.П., 2011).

Натомність населення фактично «зомбоване» односторонньою негативною інформацією сенсаційного характеру, різними ток-шоу по телебаченню, інтерактивними «відкриттями і викриттями» тощо. Канали буквально «забиті» безкінечними страхами щодо всіляких бід, дефолту, цінової експансії, подорожчання продуктів та інше. З минулих часів люди звикли сліпо вірити подібним часто просто нісенітницям, а це також впливає на наміри щодо зростання родин.

Особливо лякає потенціальна неможливість «прогодувати» сім'ю. Водночас практично відсутня інформація на кшталт того, що у статті 92 Конституції України держава гарантує своїм громадянам фінансову безпеку на достатньому рівні, враховуючи в національному масштабі: зростання та охоплення раніше некомерційних видів діяльності товарно-грошовими відносинами; збільшення попиту на фінансові ресурси; формування глобального фінансового ринку; розвиток технологій і засобів комунікації (Вудвуд В.В., 2020).

Ігнорування фінансової безпеки часто призводить до банкрутства підприємств, занепаду цілих галузей, підризу системи життєзабезпечення населення та його розширеного чи хоча б простого відтворення. Фінансова система України залежна від зовнішнього впливу і не в силах захищати інтереси людей в умовах глобалізації світового господарства (Біляк Ю.В., 2020) (Гетьманенко О.О., 2020).

Сподівання, що ринок забезпечить підвищення рівня життя населення, сприятиме перспективному інноваційному інвестуванню, не виправдалися, ситуація погіршується по всіх складових (Савченко В., Маклюк О., 2021). У зв'язку з цим виникає необхідність моніторингу основних ризиків та загроз фінансовій безпеці, проведення заходів щодо недопущення їх впливу на фінансову сферу та стабілізації економіки і зростання рівня життя населення. Потрібно неухильно підвищувати фінансову грамотність людей, що сприятиме посиленню їх довіри до заходів фінансового характеру та підтримки позитивних нововведень, відсіюванню «полови» у засобах масової інформації. Останні також мають зважено підходити до фактів і висновків, тенденційно не підбирати висвітлення подій (Аксьонова Т.С., 2021).

Демографічні процеси є найбільш стійкими та інерційними, оскільки вони формуються десятиліттями під впливом різноманітних чинників, серед яких особливо виділяються фінансово-економічні. Відновлення чисельності населення України 52 млн. чол. чи навіть просто відтворення на сучасному рівні вимагатиме залучення значної кількості мігрантів переважно з країн третього світу, що призведе до порушення ментальної цілісності, труднощів взаємної адаптації корінного населення і переселенців. До речі, останній перепис населення відбувся ще в далекому 2001 році і з тих пір ми практично не знаємо кількісних та якісних його характеристик.

Спроби замінити культурну парадигму українців як титульної нації, нав'язування цінностей, які йдуть із Заходу, при підтримці ЗМІ ведуть до деградації та виродження нації. Уже на сьогодні в Києві і Харкові проявляються признаки створення етнічних кварталів, де поселяються і живуть за своїми неофіційними законами, які не завжди відповідають вітчизняним нормам, люди однієї іншої національності, що може призводити до конфліктів на етнічному рівні.

Узагальнюючи зазначене та надаючи додатковий матеріал, регіональні відмінності у демографічній і фінансовій складових дуже значні. Наведемо лише кілька прикладів:

- густина сільського населення перебуває у межах від 13,4 особи на 1 км²

(Луганська область) до 68,0 (Закарпатська область). Ще більші коливання в районному розрізі – від 6 до майже 120 осіб на 1 км²;

- в районах з більшою часткою сільського населення кількість малих підприємств та підприємців значно менша, ніж у містах;

- недостатньо розвинені ринки праці на територіях, де існують диспропорції між сферами використання жіночої та чоловічої праці, сільський і гірських регіонів на Заході держави, територіях, де вичерпані ресурси і закриваються підприємства та шахти;

- відмінності у демографічному та фінансовому стані об'єднаних територіальних громад, більшість з яких фінансово несамостійні і з депопуляцією населення (Савченко В., Маклюк О., 2021) (Савченко В.Ф., 2009);

- спостерігається стабільна тенденція міграції населення з одних регіонів (Вінницький, Волинський, Запорізький, Житомирський, Полтавський, Сумський, Чернігівський) у інші більш розвинені (Київський, Львівський, Одеський);

- у м. Києві чисельність внутрішніх «маятникових» мігрантів досягає 400 тис. осіб. Подібна ситуація у містах Дніпро, Львів, Харків та інших. Тут знову-таки спрацьовує фінансовий фактор – наявність порівняно пристойної заробітної плати (Романовська Ю.А., 2020) (Савченко В.Ф., 2009);

- народжуваність традиційно вища у західних областях, а найменша вона у Донецькій, Луганській, Сумській та Чернігівській областях.

Говорячи про Донецький економічний район, демографічна, як і фінансова, ситуації в ньому вкрай загострилися у зв'язку з військовими діями, що призвело до загибелі людей, а особливо до міграції в інші регіони та за кордон. Втрати населення досягли 1,1 млн. чол. Кількість трудових мігрантів, що не повертаються, постійно зростає. Згідно досліджень вчених, серед вимушених переселенців, які не повернулися протягом п'яти років, більше 80% взагалі не приїжджають. Щодо фінансово-економічної безпеки території, то найбільш промислово розвинений регіон України практично зупинив виробництво: з 2016 року триває торгова блокада тимчасово окупованих частин областей (Стешенко В.С., 2013).

Зупинимось на одній з областей, що мають слабкий фінансово-економічний розвиток та стабільну з 1959 року депопуляцію населення – Чернігівській. Її наявне населення, яке ще у 2000 році дорівнювало 1 279 700 чол., у 2020 році перетнуло мільйонну позначку і склало 976 101 чол. Природний приріст у 2020 році 13 594 чол. (6 народжених та 19,8 померлих на 1000 осіб наявного населення) (<http://ukrstat.gov.ua/imf/Pokaz.html#fin>, дата звернення 20.12.2020).

Виникає питання як це пов'язано з економікою і фінансами. Та дуже просто – людям ніде працювати. Проблеми України, які наводилися вище, повністю відносяться і до Чернігівського регіону. Надамо деякі приклади. В малих містах зникли підприємства військово-промислового комплексу (за радянських часів їх було 17) і споживспілки.

В Чернігові зупинився гігант індустрії «Хімволокно», ледве животіють «ЧеЗаРа» (знову-таки, там мали роботу у 1990 році 17 500 чол.) та «Чексіл». Разом з навчальним закладом ліквідовано матеріально-технічну базу найкращого в Україні Чернігівського вищого авіаційного училища льотчиків у м. Городні. До речі, там же зупинено Механічний завод, завод по виробництву блоків кольорового телебачення і самих телевізорів «Агат». Перелік можна продовжувати дуже довго... В селах знищено тваринництво і тільки пусті зруйновані ферми нагадують про минулу велич. Жителі сіл працюю не забезпечені, задовольняючись ручним малоефективним домашнім господарством. Тому молоді люди у працездатному та дітородному віці виїжджають у великі міста. А ще більше за кордон. Цифра офіційної статистики щодо міграційних втрат області 999 чол. за 2020 рік – свідчення як того, що її демографічний потенціал вичерпується, так і ще більше про нелегальні ніким не контрольовані процеси. Тому в регіоні потрібні невідкладні заходи щодо виправлення ситуації.

Висновки, обговорення та рекомендації. Починаючи з 1990 року, Україна перебуває у стані демографічної кризи, що виражається у великих втратах населення

через дефіцит народжень, надмірну смертність, міграцію молодих людей дітородного віку в інші країни у пошуках роботи.

Демографічний і людський розвиток, подолання кризи неможливі без ефективно діючого фінансового механізму, уникнення ризиків та забезпечення фінансової безпеки.

Основні загрози демографічній безпеці, які перекликаються з фінансово-економічною безпекою: «тінізація» та криміналізація країни; незадовільна робота фінансових інституцій; тривала криза; зниження реальної купівельної спроможності населення; недостатнє продовольче забезпечення; газові, нафтові та енергетичні проблеми; відсутність продуктивної зайнятості працездатного населення; пониження доходів людей; падіння престижу вищої освіти.

Фінансова система України залежна від внутрішніх некомпетентних дій та зовнішнього впливу і не в силах захищати інтереси людей в умовах глобалізації світового господарства.

Регіональні відмінності у демографічній та фінансовій складових дуже значні. Це стосується виробничих і фінансових показників, густоти населення, ринкової інфраструктури, забезпечення роботою, проблем новостворених об'єднаних територіальних громад, ситуації в депресивних регіонах, міграції за межі територій, біженців із Сходу України тощо.

Необхідно впроваджувати в життя з обов'язковим інформуванням населення положень статті 92 Конституції України, згідно яких держава гарантує своїм громадянам фінансову безпеку на достатньому рівні, в національному масштабі враховуючи: формування глобального фінансового ринку; збільшення попиту на фінансові ресурси; розвиток технологій і засобів комунікації; охоплення раніше некомерційних видів діяльності товарно-грошовими відносинами.

Авторські внески

Концептуалізація: Савченко Володимир

Зберігання даних: Маклюк Олег

Формальний аналіз: Савченко Володимир

Придбання фінансування: Маклюк Олег

Розслідування: Маклюк Олег

Методика: Савченко Володимир, Маклюк Олег

Ресурси: Маклюк Олег

Нагляд: Савченко Володимир

Підтвердження: Савченко Володимир

Візуалізація: Маклюк Олег

Написання: Савченко Володимир, Маклюк Олег

Список бібліографічного опису:

1. Джаман В.О., Круль В.М. Демографія: навчальний посібник. Чернівці: Рута, 2009. 160 с.
2. Жуков В. Скуратівський В.. Соціальне партнерство в Україні: навчальний посібник. Київ: Вид-во УАДУ, 2001. 200 с.
3. Драган О.І., Тертична Т.І. Демографія: конспект лекцій для студентів напряму підготовки 6.030505 «Управління персоналом та економіка праці» денної форми навчання. Київ: НУХТ, 2014. 132 с.
4. Рудницький О.П. Історична еволюція чисельності населення України у світлі теорії демографічного переходу. Демографія та соціальна економіка. 2020. №3(47). С.3-15.
5. Стешенко В.С. Зміст понять «демографічний розвиток» і «людський розвиток»: тотожність та відмінності. Демографія та соціальна політика. 2013. №1(19). С.5-16.
6. Чумак О.В. Федорченко О.К. Демографічні проблеми в Україні та їх вплив на стан і розвиток національної економіки в сучасних умовах. Причорноморські економічні студії. 2019. Випуск 41. С.20-24.
7. Хомин О.Й. Детермінанти економічної безпеки в системі національної безпеки України. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2010. №2. С.14-19.
8. Александрова О.Ю. Демографічна безпека України: оцінка стану, акценти державного регулювання. Агросвіт. 2017. №18. С.69-75.
9. Романовська Ю.А. Вплив демографічного чинника на соціально-економічну безпеку міста. Проблеми економіки. 2020. №2 (44). С.407-415.
10. Чабан Г.В. Вплив домогосподарств на соціально-економічний розвиток України. Економіка і суспільство. 2017. №12. С.159-162.
11. Стешенко В.С., Піскунов В.П. Стан економіко-демографічних досліджень та наукові передумови їх подальшого

розвитку. Демографія та соціальна економіка. 2011. №2. С.42-51.

12. Вудвуд В.В. Сутність та роль фінансової безпеки держави в сучасних умовах функціонування. Економіка та управління національним господарством. 2020. Випуск I-II (77-78). С.30-40.

13. Біляк Ю.В. Систематизація наукових поглядів на сутність фінансової безпеки. Економіка та держава. 2020. №8. С.78-82.

14. Гетьманенко О.О. Сучасний стан та тенденції розвитку фінансової безпеки України в умовах триваючої глобалізації світового господарства. Інвестиції: практика та досвід. 2020. №13-14. С.41-48.

15. Савченко В., Маклюк О. Державна фінансова політика – гарантія економічної безпеки в управлінні об'єднаними територіальними громадами. Банківська справа. 2021. №2 (154). С. 96-106.

16. Аксьонова Т.С. Актуальні загрози та ризики фінансовій безпеці України та роль держави у її забезпеченні. Інвестиції: практика та досвід. 2021. №17. С.130-138.

17. Савченко В.Ф. Потенціал національної економіки України: монографія. Чернігів: ЧДІЕУ. 2009. 274 с.

18. Економічні та фінансові показники України і Чернігівської області. URL: <http://ukrstat.gov.ua/imf/Pokaz.html#fin> (дата звернення 20.12.2020)

References:

1.Jaman, V.O., & Krul, V.M. (2009). Demohrafiya: navchal'nyy posibnyk. [Demography: a study guide]. Chernivtsi: Ruta [in Ukrainian].

2.Zhukov, V., & Skurativskiy, V. (2001). Sotsial'ne partnerstvo v Ukrayini: navchal'nyy posibnyk. [Social partnership in Ukraine: study guide]. Kyiv: Publishing House of the UADU. [in Ukrainian].

3.Dragan, O.I., & Tertychna, T.I. (2014). Demohrafiya: konspekt lektsiy dlya studentiv napryamu pidhotovky 6.030505 «Upravlinnya personalom ta ekonomika pratsi» dennoyi formy navchannya. [Demography: synopsis of lectures for full-time students of training course 6.030505 "Personnel management and labor economics"]. Kyiv: NUKHT. [in Ukrainian].

4.Rudnytskyi, O.P. (2020). Istorychna evolyutsiya chysel'nosti naseleennya Ukrayiny u svitli teorii demohrafichnoho perekhodu [Historical evolution of the population of Ukraine in the light of the theory of demographic transition]. Demohrafiya ta sotsialna ekonomika. – Demography and social economy, 3(47), 3-15 [in Ukrainian].

5.Steshenko, V.S. (2013). Zmist ponyat' «demohrafichnyy rozvytok» i «lyudskyy rozvytok»: tozhnist' ta vidminnosti [The content of the concepts "demographic development" and "human development": identity and differences]. Demohrafiya ta sotsial'na polityka – Demography and social policy, 1(19), 5-16 [in Ukrainian].

6.Chumak, O.V. & Fedorchenko, O.K. (2019). Demohrafichni problemy v Ukrayini ta yikh vplyv na stan i rozvytok natsional'noyi ekonomiky v suchasnykh umovakh [Demographic problems in Ukraine and their impact on the state and development of the national economy in modern conditions]. Prychornomors'ki ekonomichni studiyi – Black Sea Economic Studies, 41, 20-24 [in Ukrainian].

7.Khomyn, O.Y. (2010). Determinanty ekonomichnoyi bezpeky v systemi natsional'noyi bezpeky Ukrayiny [Determinants of economic security in the national security system of Ukraine]. Naukovyy visnyk L'vivs'koho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of the Lviv State University of Internal Affairs, 2, 14-19 [in Ukrainian].

8.Aleksandrova, O.Yu. (2017). Demohrafichna bezpeka Ukrayiny: otsinka stanu, aktsenty derzhavnogo rehulyuvannya [Demographic security of Ukraine: assessment of the future, emphasis on state regulation]. Agrosvit. 18, 69-75 [in Ukrainian].

9.Romanovska, Yu.A. (2020). Vplyv demohrafichnoho chynnyka na sotsial'no-ekonomichnu bezpeku mista [The influence of the demographic factor on the socio-economic security of the city]. Problemy ekonomiky – Problems of the economy, 2(44), 407-415 [in Ukrainian].

10. Chaban, H.V. (2017). Vplyv domohospodarstv na sotsial'no-ekonomichnyy rozvytok Ukrayiny [The influence of households on the socio-economic development of Ukraine]. Ekonomika i suspilstvo – Economy and society, 12, 159-162 [in Ukrainian].

11. Steshenko, V.S., & Piskunov, V.P. (2011). Stan ekonomiko-demohrafichnykh doslidzhen ta naukovi peredumovy yikh podalshoho rozvytku [The state of economic and demographic research and scientific prerequisites for their further development]. Demohrafiya ta sotsialna ekonomika – Demography and social economy, 2, 42-51 [in Ukrainian].

12. Woodward V.V. (2020). Sutnist ta rol finansovoyi bezpeky derzhavy v suchasnykh umovakh funktsionuvannya [The essence and role of the financial security of the state in modern conditions of operation]. Ekonomika ta upravlinnya natsional'nym hospodarstvom – Economy and management of the national economy, I-II (77-78), 30-40 [in Ukrainian].

13. Bilyak, Yu.V. (2020). Systematyzatsiya naukovykh pohlyadiv na sutnist' finansovoyi bezpeky [Systematization of scientific views on the essence of financial security]. Ekonomika ta derzhava – Economy and the state, 8, 78-82 [in Ukrainian].

14. Hetmanenko, O.O. (2020). [The current state and trends in the development of financial security of Ukraine in the conditions of ongoing globalization of the world economy]. Investytsiyi: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience, 13-14, 41-48, [in Ukrainian].

15. Savchenko, V., & Makliuk, O. (2021). Derzhavna finansova polityka – harantiya ekonomichnoyi bezpeky v upravlinni obyednanykh terytorial'nykh hromadamy [State financial policy – a guarantee of economic security in the management of united territorial communities]. Bankivs'ka sprava – Banking, 2(154), 96-106 [in Ukrainian].

16. Aksyonova, T.S. (2021). Aktual'ni zahrozy ta ryzyky finansoviy bezpetsi Ukrayiny ta rol' derzhavy u yiyi zabezpechenni [Actual threats and risks to the financial security of Ukraine and the role of the state in ensuring it]. Investytsiyi: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience, 17, 130-138 [in Ukrainian].

17. Savchenko, V.F. (2009). Potentsial natsionalnoyi ekonomiky Ukrayiny: monohrafiya [The potential of the national economy of Ukraine: a monograph]. Chernihiv: CHDIEU. [in Ukrainian].

18. Ekonomichni ta finansovi pokaznyky Ukrayiny i Chernihivs'koyi oblasti [Economic and financial indicators of Ukraine and Chernihiv region]. Retrieved from <http://ukrstat.gov.ua/imf/Pokaz.html#fin>.

Дата подання публікації 03.10.2022 р.

DOI: <https://doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2022-4-5>

JEL Classification: D20; L22; M13

Папп Василь, д.е.н., професор
 Мукачівський державний університет
<https://orcid.org/0000-0003-3749-7623>
 pappww@gmail.com

Papp Vasyi, Doctor of Economic Sciences, Professor
 Mukachevo State University
<https://orcid.org/0000-0003-3749-7623>
 pappww@gmail.com

Котубей Віта, доктор філософії
 Мукачівський державний університет
<https://orcid.org/0000-0001-8050-8549>
 vitakotubej@gmail.com

Kotubei Vita, PhD in Pedagog
 Mukachevo State University
<https://orcid.org/0000-0001-8050-8549>
 vitakotubej@gmail.com

Вікторія Грицько, доктор філософії
 Мукачівський державний університет
<https://orcid.org/0000-0001-6213-749X>
 viktoriagrisko@gmail.com

Victoria Hrytsko, Doctor of Philosophy
 Mukachevo State University
<https://orcid.org/0000-0001-6213-749X>
 viktoriagrisko@gmail.com

КУЛЬТУРНИЙ ТУРИЗМ ЯК БАГАТОГРАННИЙ ФЕНОМЕН НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ

У цій статті проведено аналіз розвитку культурного туризму. Зазначено на наданні нової місії культурному туризму як інструменту миру, розвитку, зближення народів, виховання поваги, толерантності, взаєморозуміння на основі гуманітарних цінностей туризму. Проаналізовано, що за допомогою культури туризму формується активний, творчий інтелект та висока духовність особистості, інтелектуальний потенціал народу, що є головною умовою виходу суспільства на нові рівні цивілізації. Культурний туризм виступає багатогранним феноменом: могутній фактор економіки, соціальний інститут і сфера культури. Саме культурний туризм дає змогу звернутися до вивчення культурної спадщини людства. Нині важливим є підтримка культурного туризму з боку держави як одного із найперспективніших напрямків. У статті розглянуто, що культурний туризм розвивається в трьох взаємопов'язаних і взаємодоповнюючих напрямках: пізнання культури та культурної спадщини; охорона та відродження культури; діалог культур. Культурному туризму нині притаманні три основні гуманітарні функції: культурно-пізнавальна й освітня; культуроохоронна і консерваційна; комунікаційна та миротворча. Головною метою кожної держави є збереження глибинних, базових основ багатонаціональної культури, традицій, пам'яток фольклору, захист культурної самобутності кожного народу країни, створення умов для популяризації нематеріальної культурної спадщини для збереження єдиного культурного простору. Культурний потенціал регіону виражається в його історичній спадщині. Більшість туристських напрямків дбайливо ставиться до своєї історії як чинника залучення туристських потоків. Проаналізовано територіальний розподіл об'єктів культурної спадщини в Україні, ратифікацію ряду міжнародних нормативно-правових актів, реалізацію державних цільових програм збереження культурної спадщини, втрати культурних надбань України в ході військових дій. В сучасному світі активно змінюються підходи, мета та цілі збереження культурної спадщини. Все більше уваги приділяється проблемам збереження культурного ландшафту, нового будівництва в охоронній зоні і навколо пам'ятки, використанню комп'ютерних технологій в дослідженні та реставрації пам'яток, активного використання архітектурної спадщини для соціокультурних цілей. На основі проведеного аналізу встановлено, що нині формується інший підхід до об'єктів культурної спадщини – не лише як об'єктів, що володіють певним історико-культурним потенціалом, але й як можливість використання їх в

економічній діяльності даної території. Культурний туризм безпосередньо пов'язаний з рівнем розвитку місцевого співтовариства, його культури і способу життя. Практичне значення дослідження полягає у тому, що активна участь місцевого населення в культурному житті нині є необхідною умовою розвитку культурного туризму. Успішне відродження культурної спадщини можливе за умови узгодженості дій між підприємницькою діяльністю та сформованою позицією місцевої громади. Рекомендується впроваджувати практику інтеграції громадян до процесів збереження культурної спадщини.

Ключові поняття: культурний туризм, культурна спадщина, багатонаціональна культура, культурні традиції, культурна самобутність, культурний простір, культурний ландшафт.

CULTURAL TOURISM AS MANY-SIDED PHENOMENON OF NATIONAL SAMOIDENTIFIKACII

The analysis of development of cultural tourism is conducted in the article. It is marked on the grant of new mission cultural tourism as to the instrument of the world, development, rapprochement of people, education of respect, tolerance, mutual understanding on the basis of humanitarian values of tourism. It is analysed, that by the culture of tourism an active, creative intellect and high spirituality of personality, intellectual potential of people which is a main exit of society condition on new even civilizations, is formed. Cultural tourism comes forward the many-sided phenomenon: mighty factor of economy, social institute and sphere of culture. Exactly cultural tourism enables to appeal to the study of cultural legacy of humanity. Presently important is support of cultural tourism from the side of the state as one of the most perspective directions. It is considered in the article, that cultural tourism develops in three *vzaemopov'yazanikh* and *vzaemodopovnyuyuchikh* directions: cognition of culture and cultural legacy; guard and revival of culture; dialog of cultures. To cultural tourism presently inherent three basic humanitarian functions: in a civilized manner cognitive and educational; *kulturookhoronna* and *konservaciynna*; communication and peacemaking. The primary objective of every state is a maintainance of deep, base bases of multinational culture, traditions, sights of folk-lore, defence of cultural originality of every people of country, conditioning, for popularization of immaterial cultural legacy for the maintainance of single cultural space. Cultural potential of region is expressed in his historical legacy. Most tourist directions with care behave to the history as factor of bringing in of tourist streams. The territorial distributing of objects of cultural legacy is analysed in Ukraine, ratification of row of international normatively legal acts, realization of the government having a special purpose programs of maintainance of cultural legacy, loss of cultural acquisitions of Ukraine, during military operations. In the modern world approaches, purpose and whole maintainances of cultural legacy, change actively. More attention spared the problems of maintainance of cultural landscape, new building, in a protective area and round sight, to the use of computer technologies in research and restoration of sights, active use of architectural inheritance, for *sociokulturnikh* aims. It is set on the basis of the conducted analysis, that is presently formed other going near the objects of cultural legacy – not only as objects which own certain *istoriko-kulturnim* potential but also as possibility of the use of them in economic activity of this territory. Cultural tourism is directly related to the level of development of local concord, his culture and way of life. The practical value of research consists in that active voice of local population in cultural life presently is the necessary condition of development of cultural tourism. The successful revival of cultural legacy is possible on condition of co-ordination of actions between entrepreneurial activity and formed position of local society. It is recommended to inculcate practice of integration of citizens to the processes of maintainance of cultural legacy.

Keywords: cultural tourism, cultural legacy, multinational culture, cultural traditions, cultural originality, cultural space, cultural landscape.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. У другій половині ХХ ст. у світі значного поширення набув культурний туризм, цьому сприяли нове розуміння культури в суспільстві та усвідомлення необхідності збереження культурного різноманіття у світі. Нині культура є потужним засобом консолідації суспільства, відновлення історичної пам'яті, утвердження національної самосвідомості й патріотизму, зміцнення міжнародного миру та злагоди. Світовий досвід свідчить, що ті держави, які в найскладніші кризові періоди свого розвитку проводили зважену, послідовну політику у сфері культури туризму, в найкоротші терміни, з мінімальними витратами досягали значних успіхів у проведенні політичних та соціально-економічних реформ (Японія, Німеччина) і швидко піднімалися до рівня високорозвинених країн. Постіндустріальний етап розвитку активізує значні зміни у світовому культурному просторі. Культура туризму в кожній країні набуває особливого значення з точки зору іміджу країни, зростання регіональної та локальної культурної ідентичності регіонів, конкурентоздатності та інвестиційної привабливості.

Культурна спадщина володіє стабілізуючою властивістю у критичні моменти пошуку суспільством культурної або національної ідентичності. Виступаючи ядром туристичного продукту, культурна спадщина, за умови правильного позиціонування та інтерпретації, допомагає певній території вирізнитися з-поміж інших. Багато країн, регіонів та місцевостей в усьому світі, розуміють значення культурної спадщини для сталого розвитку, закони розвитку туристичної галузі та вміло застосовують сучасні технології та креативність.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Теоретичні основи культурного туризму висвітлені в працях Ч. Лендрі, Д. Пірса, Р. Прентіса, Г. Річардса, О. І. Корпухіна, Г. А. Аванесова, Н. П. Ващекіна, Н. М. Мамедова та інших. Проблеми використання культурної спадщини в туризмі активно досліджуються науковцями, туризмознавцями, мистецтвознавцями та туристичними агентами. Зокрема, у дослідженні цієї тематики досягли значних успіхів такі науковці: К. А. Поливач, яка здійснила комплексне оцінювання використання історико-культурного потенціалу та його ролі в розвитку регіонів України; Т. І. Катаргіна, яка в своїх наукових працях і кандидатській дисертації висвітлила досвід збереження культурної спадщини в США, Канаді та Великій Британії; Л. Гаррісон, якою зроблено глибокий аналіз особливостей туризму в історичних місцях; З. В. Мазурик, який присвятив багато праць сучасній музеології та менеджменту мистецтва. У працях вчених Н. Недовича, Л. Беляєва, В. Горбика, С. Поповича, Т. Катаргіної, В. Корнієнка висвітлено окремі теоретичні та методологічні положення використання культурної спадщини у туристсько-екскурсійній діяльності. Географічний аспект проблематики представлений у роботах О. Бейдика та Н. Фоменка. Проте, є необхідність поглибленого дослідження виділення напрямів реформування механізму використання сфери туризму як інструменту популяризації національної культурної спадщини, виявлення перспектив і можливих векторів зростання зазначеної сфери. Популяризація пам'яток засобами туризму сприятиме формуванню розуміння суспільної цінності історико-культурної спадщини.

Цілі статті. Метою статті є проаналізувати основні підходи до формування та розвитку культурного туризму, його основних концепцій, рівнів культурного туризму, зростання культурного споживання, оцінити культурну спадщину як складову культурної та національної ідентичності, нормативно-правове регулювання, територіальний розподіл об'єктів культурної спадщини в Україні, вплив військових подій в Україні на знищення об'єктів культурної спадщини, перспективні напрямки розвитку культурного туризму в Україні, підтримки інфраструктури культури, використання культурного потенціалу.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Поняття «культурний туризм» («cultural tourism») на міжнародному рівні вперше згадується в матеріалах Всесвітньої конференції з культурної політики (1982 р.), але його початком можна вважати середину XVIII ст., коли його поняття означало практику подорожей Європою для вивчення витончених мистецтв. Зважаючи на те, що впродовж усієї історії люди обмінювалися культурним досвідом, ідеями, цінностями і товарами через мистецтво, торгівлю і міграції, у XXI ст. культурний туризм призначений слугувати ідеям інтелектуальної і моральної солідарності людства, утвердженню ідеалів толерантності в суспільстві, повазі, прийняттю та правильному розумінню різноманіття культур нашого світу (Крупа, 2021). Культурний туризм розглядається як симбіоз економіки та сфери культури, він передбачає не тільки знайомство з культурною спадщиною туристичної дестинації, а й включення туриста в сучасне культурне середовище – активну участь у культурних подіях і практиках, характерних для певної території.

Існують різні підходи до поняття культурний туризм. ЮНЕСКО розглядає культурний туризм як відмінний від інших вид туризму, що зважає на культури інших народів. У Хартії з культурного туризму Міжнародної Ради з пам'яток і об'єктів

(ICOMOS) культурний туризм визначається як форма туризму, основною метою якого, крім іншого, є «відкриття пам'яток і об'єктів». Культурний туризм розглядається як «невеликий сегмент ринку, ретельно організований, пізнавального або освітнього і часто елітарного спрямування, присвячений поданню і роз'ясненню культурної ідеї» (Божко, 2016).

У розробці концепції культурного туризму значний внесок здійснили дослідження науковців, результатом яких стала класифікація цього виду туризму: 1) історичні подорожі (подорожі в історію, подорожі-реконструкції історичних подій, релігійні подорожі, вивчення історичного періоду); 2) географічні подорожі (комплексні та спеціалізовані); 3) художні подорожі (поїздки, організовані з метою вивчення будь-якого напрямку в мистецтві тощо).

Залежно від пріоритету та обсягу споживання культурних благ, у мотивації туриста виокремлюють кілька рівнів культурного туризму: *професійний*, оснований на професійних контактах; спеціалізований (основною метою туриста є задоволення культурних потреб); неспеціалізований (споживання культурних благ є невід'ємною й істотною, але не основною метою туризму); *супутній* (основна мета відвідання - діловий, освітній, науковий, спортивний туризм) (Поливач, 2012).

В останні роки на ринку туристичних послуг з'явилося чимало країн, які просувають свій туристичний продукт на основі використання об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Велика увага у світовій практиці приділяється збереженню культурної спадщини і організації культурного туризму. Міжнародна рада з питань пам'яток і визначних місць (ICOMOS), Панєвропейська федерація культурної спадщини (Europa Nostra) координують зусилля країн із проблем використання пам'яток історії і культури в туризмі в Європі та світі, що сприяє соціокультурному та економічному розвитку країн та регіонів, розвиває міжкультурний діалог.

На думку багатьох учених, культура в останні десятиліття стала однією з найважливіших складових системи туризму. Зростання культурного споживання (мистецтво, кухня, мода, музика) і галузей, пов'язаних з ним, сприяло розвитку «символічної економіки» міста. Водночас попит на туриста споживача/користувача характеризується зростаючою цінністю нематеріального виміру, яка відображає «душу міста», а також є важливим елементом для побудови свого майбутнього. Елементи культурної і соціальної спадщини передаються з покоління в покоління і зберігаються протягом тривалого часу, утворюючи самобутність народу, нації, спільноти. Культурна спадщина є необхідною складовою культурної та національної ідентичності. Як одна зі складових культури, вона концентрує в собі інтегруючий потенціал, формуючи єдину систему цінностей, зразків поведінки, створює неповторний цивілізаційний світ.

Культурний туризм не тільки репрезентує національну культуру світовій спільноті, а й конструює національну ідентичність всередині країни. Для України, державна політика якої у гуманітарній сфері сконцентрована на консолідації та розвитку української нації, формуванні її історичної свідомості, традицій та культури, зазначений вимір культурного туризму має важливе суспільно-політичне значення.

Закон України «Про охорону культурної спадщини», ухвалений у 2000 році, визначає культурну спадщину, як «сукупність успадкованих людством від попередніх поколінь об'єктів культурної спадщини». За Рамковою конвенцією Ради Європи про значення культурної спадщини для суспільства, яка відбулася 27 жовтня 2005 року у м. Фаро і яку підписала Україна в 2007 році, культурною спадщиною вважають «сукупність ресурсів, успадкованих від минулого, і яку люди вважають, незалежно від своєї приналежності, відображенням і вираженням своїх постійно перемінливих цінностей, вірувань, знань та традицій. Вона включає всі аспекти навколишнього середовища, які виникли в результаті взаємодії між людьми і простором у ході історичного розвитку» (Поливач, 2012), Рамкова конвенція Ради Європи про значення культурної спадщини для суспільства, ратифікована Україною у 2013 році.

Сучасні тенденції розвитку туризму з включенням об'єктів культурної спадщини пов'язані з тим, що необхідний комплексний підхід щодо виявлення всього культурного потенціалу історичного ареалу країни. Пріоритетними напрямками досліджень туристичного потенціалу в Україні можна назвати: вивчення потенціалу культурної спадщини та шляхи вдосконалення управління культурними ресурсами; визначення пріоритетів державної політики, конкретизація напрямів роботи неурядових фондів, громадських організацій з питань організації захисту пам'яток; вивчення й аналіз історико-культурних об'єктів як можливого фактора створення туристичних кластерів у депресивних регіонах; опанування зарубіжного й міжнародного досвіду зі створення умов збереження культурної спадщини різноманітного етнічного походження; визначення методів збереження та оптимізація менеджменту в сфері управління ресурсами культурної спадщини з подальшим включенням їх як в регіональні програми розвитку, так і в загальноукраїнські проекти, зокрема при розробці програм з розвитку туристичної галузі; проведення аналізу загроз і проблем, які виникають у сегменті збереження культурного надбання на сучасному етапі; проведення досліджень з вивчення стратегій та нових підходів, які вироблені зарубіжними фахівцями та міжнародними експертами в справі організації захисту та збереження культурно-історичних ресурсів при плануванні туристичних маршрутів

Всесвітня спадщина України представлена різними категоріями, серед яких особливе місце займає культурна спадщина. За влучним висловом Поливач К.А., культурна спадщина є важливим джерелом розвитку туризму, який виступає найефективнішим засобом масової затребуваності й доступності історико-культурних ресурсів шляхом їхнього включення у світові інформаційні, економічні та політичні потоки, а також стратегії збалансованого розвитку регіонів (Поливач, 2012).

Усі культурні об'єкти спадщини ЮНЕСКО є для України джерелом і важливим чинником розвитку туризму особливо в тих регіонах, де вони розміщені. До об'єктів культурної Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО віднесено Софію Київську, Києво-Печерська лавру, церкву Спаса на Берестові, історичний центр міста Львова, геодезичні пункти «Дуги Струве» (Баранівка, Катеринівка, Фельштин у Хмельницькій області, Стара Некрасівка – в Одеській області), комплекс резиденції митрополитів Буковини і Далмації в Чернівцях, дерев'яні церкви Карпатського регіону у Польщі та Україні і стародавнє місто Херсонес Таврійський. До списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО з 1998 р. входить ансамбль історичного центру Львова. Поєднання художніх та архітектурних традицій Східної Європи, Італії і Німеччини стало причиною внесення його до найцінніших пам'яток світу. Центр Львова є найдавнішою частиною міста, яке розбудувалося навколо старої площі Ринок. У центрі були зосереджені адміністративні та культурні будівлі – міська ратуша, Вірменська та Успенська церкви. Унікальна пам'ятка *Дуга Струве* стала об'єктом захисту ЮНЕСКО у 2005 р. Дуга Струве об'єднала 10 країн, адже має протяжність 2 820 км. Серед них – і Україна, яка знаходиться на 25-градусному меридіані східної довготи, уздовж якого прокладали геодезичні точки. В Україні геодезичні точки розміщені у кількох областях. Цей об'єкт є важливим для багатьох наук і використовується в науковому туризмі. *Резиденція митрополитів Буковини і Далмації* внесена до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО лише у 2011 р. Попри відносно молодий вік (зведена у 1882 р.), резиденція є справжньою перлиною Чернівецької області. Ансамбль будівлі складається з головного корпусу, церкви Трьох Святителів, колишнього пресвітерію, дендропарку. Нині пам'ятка – справжня альма-матер для студентів. Цей об'єкт включений в усі пізнавальні екскурсії містом. У 2013 р. до об'єктів спадщини ЮНЕСКО приєдналися вісім дерев'яних церков Карпатського регіону України вік яких з XV по XVIII ст. Споруди церков цінні своїм поєднанням гуцульської, бойківської, галицької і лемківської архітектури. Чотири церкви розташовані у Львівській області, по дві – в Закарпатській та Івано-Франківській областях. Усі церкви є об'єктами екскурсійного релігійного туризму.

За даними Міністерства культури України нараховується 130 тис. об'єктів культурної спадщини, які перебувають на державному обліку, з них 9 562 пам'яток занесено до Державного реєстру нерухомих пам'яток України (914 пам'яток національного значення та 8 648 – місцевого значення) та 6 унікальних культурних об'єктів, включених до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

Територіальний розподіл об'єктів культурної спадщини в країні є нерівномірним. Найбільше пам'яток у таких областях України (на 1 тис. км²): Львівська, Закарпатська, Тернопільська, Івано-Франківська, Хмельницька, Чернівецька, Волинська області. Найменше пам'яток культурної спадщини спостерігається в таких регіонах України (на 1 тис. км²): Запорізька, Луганська, Кіровоградська, Миколаївська, Дніпропетровська області. Найменша частка припадає на такі області: Запорізька, Кіровоградська, Луганська, Миколаївська, Херсонська області – вона становить до 2 %. Найбільша частка відповідно (10-20 %) належить Львівській області. У Одеській, Закарпатській, Тернопільській, Харківській, Івано-Франківській, Київській областях відсоток історико-культурних об'єктів становить 2-5 %; Волинська, Чернігівська, Хмельницька області – частка припадає близько на 5-10 %.

Архітектурним стилем, який можна по праву називати національним, – є бароко XVII–XVIII ст. Пам'ятки архітектури бароко, до яких в більшості належать храми, достатньо однорідно розташовані по Україні – на півночі, півдні, заході і сході: Львівський Собор Святого Юра, Троїцький собор в Чернігові і т.д. Найпоширеніші архітектурні пам'ятки та об'єкти в Україні збудовані у стилях IX–XX ст., до яких належить модерн, неокласицизм, неукраїнський стиль. Особливу увагу варто приділити унікальним садибним комплексам та палацовим ансамблям. Їх найбільше поширення в Україні – це Вінниччина. Найяскравіші приклади: старий палац Потоцьких, садиба Ланге, палац і парк княгині Щербатової та інші (Паньків, 2021).

Пам'ятки монументального мистецтва – це важливі для історії країни місця. Вони тісно зв'язані з видатними постатями України. До них належать монументи, будівлі, меморіали. Ці пам'ятки поширені тільки у 13-ти областях України, найбільші осередки – Київ (11) та Полтавська область (5). *Пам'ятки археології* – це найдавніший тип об'єктів культурного надбання. Займають ці об'єкти найтриваліший відрізок історії України – починаючи від палеоліту та закінчуючи пізнім середньовіччям. Найбільша концентрація пам'яток археології на 1 тис. км² у Запорізькій та Луганській областях. Найменше об'єктів археології – на заході та півночі України. *Пам'ятки історії* широко представлені на всій площі України та займають друге місце по кількості серед всіх об'єктів культурного надбання України. Середня щільність цих пам'яток історії в Україні становить 85 од./тис. км². Згідно цього показника в Україні вирізняються Закарпатська, Тернопільська, Львівська, Київська та Хмельницька області. Найменша щільність пам'яток історії налічується в таких областях, як Одеська, Миколаївська та Дніпропетровська.

На території Закарпатської області 1837 пам'яток культурної спадщини взяті під охорону держави і потребують збереження: 506 пам'яток археології, 524 пам'ятки історії, 93 пам'ятки монументального мистецтва, 489 пам'яток архітектури і містобудування, 41 пам'ятка садово-паркового мистецтва, 175 ландшафтних пам'яток, 9 пам'яток культури і техніки. У тому числі – 177 пам'яток національного значення, серед яких переважно середньовічні замки та пам'ятки сакральної архітектури. Постановою Кабінету Міністрів України №396 від 23 травня 2018 року до Державного реєстру нерухомих пам'яток України від Закарпаття занесено 39 пам'яток сакральної архітектури. До Списку історичних населених місць України внесено 19 населених пунктів області. Історико-архітектурні опорні плани, у склад яких включена науково-проектна документація з визначення меж історичних ареалів, розроблені і затверджені у встановленому законом порядку для таких населених місць: м. Ужгород, м. Хуст, м. Виноградів, м. Рахів, м. Тячів, м. Берегово, смт. Буштино; розроблені історико-архітектурні опорні плани для смт. Тересва, смт. Воловець, м. Перечин.

Станом на 2021 рік Україна ратифікувала ряд міжнародних нормативно-правових актів щодо охорони, збереження і примноження культурної спадщини. Серед них: «Європейська хартія регіональних мов або мов меншин», «Європейська конвенція «Про охорону археологічної спадщини» (переглянута), Конвенції «Про охорону архітектурної спадщини Європи», «Про охорону підводної культурної спадщини», «Про охорону нематеріальної культурної спадщини», «Про охорону та заохочення розмаїття форм культурного самовираження», «Про охорону Всесвітньої культурної та природної спадщини», «Про заходи спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачу права власності на культурні цінності» та ін. Ці міжнародні акти згідно з Конституцією України та Законом «Про міжнародні договори України» є частиною національного законодавства й підлягають обов'язковому виконанню.

На сьогодні необхідно посилити роль спільних інститутів співпраці (громадських, консультативних, експертно-методичних рад), до основних функцій яких варто віднести всебічне забезпечення участі широкої громадськості у формуванні та реалізації державної політики у сфері культури шляхом: активної участі у процесах розробки законодавчих та інших нормативно-правових актів з охорони історико-культурної спадщини в регіонах та належного контролю за їх виконанням; популяризації культурних цінностей на місцевому та регіональному рівнях; організації інспектування за зберіганням та реставрацією об'єктів культурної спадщини; внесення пропозицій щодо складання та постійного оновлення на базі національного охоронного реєстру переліку культурних цінностей.

Перспективним напрямком є розробка державних цільових програм збереження культурної спадщини на регіональному рівні. Такі програми повинні включати у себе питання збереження культурної спадщини того чи іншого регіону або території і сприяти запровадженню тих форм збереження та популяризації культурної спадщини, які виявили свою ефективність у праці ЮНЕСКО. Метою подібних програм має стати розроблення і здійснення комплексу науково-дослідних, ремонтно-реставраційних, природоохоронних, інформаційних, фінансово-економічних заходів для забезпечення збереження, використання та популяризації об'єктів культурної спадщини, створення нових туристичних маршрутів та сучасної туристичної інфраструктури регіонів України.

Дещо змінилися підходи у розробці нових регіональних стратегій розвитку до 2027 року, які пропонують, окрім традиційної підтримки інфраструктури культури, активне використання культурного потенціалу як економічного фактору, зокрема в галузі туризму. Ця підтримка, в першу чергу, стосується культурно-історичної спадщини. Однак, помітна увага приділяється і розвитку музеїв, традиційних народних промыслів, промоції нематеріальної культурної спадщини, активізації проведення фестивалів, створення нових культурно-туристичних маршрутів. Окремо варто виділити фактор посилення уваги регіонів до смарт-спеціалізації – підходу, що передбачає визначення окремих стратегічних цілей та завдань щодо розвитку видів економічної діяльності, які мають інноваційний потенціал з урахуванням конкурентних переваг регіону, зокрема культурно-креативних індустрій. Значна увага приділена також і інноваційним підходам щодо фінансування галузі культури - створення системи грантової підтримки на засадах співфінансування закладів культури і поширення кращого досвіду їх діяльності.

22 липня 2020 року Міністерством культури та інформаційної політики було презентовано нову програму, що містила 3 основні пріоритетні напрями, які сприятимуть розвитку регіональної політики у сферах культури та туризму, а саме: 1) реставрація пам'яток культурної спадщини (у 2021 році в рамках національного проекту «Велике будівництво» (в рамках проекту – програма «Велика реставрація») заплановано відновлення 100 культурних об'єктів по всій Україні; відновлення пам'ятників також має забезпечити сталий розвиток територій громад, прокласти нові туристичні маршрути; 2) створення Центрів культурних послуг: модернізація культурної інфраструктури (30

тисяч культурних точок) і перетворення її на центри, сучасні комплекси (від бібліотек до кіноклубів під одним дахом), які стануть центром збору громад; 3) туристичні магніти України, в рамках якої в кожній області формуються три-п'ять «туристичних магнітів» - найбільш привабливих з погляду туризму об'єктів історико-культурного та природного значення. На основі цих пропозицій заплановано розробити загальнодержавну програму розвитку туризму в Україні та відповідні регіональні програми як її складові. Окрім переліку туристично-привабливих локацій регіону, місцева влада має розробити тури на три, п'ять і 10 днів, а також запропоновано звернути увагу на подієвий туризм - визначити в кожній з областей 5-10 найбільш цікавих подій культурного життя регіону й просувати їх як одно-дводенні тури.

У Міністерстві культури та інформаційної політики зазначили, що станом на 30 липня 2022 року в Україні зафіксували руйнації 450 об'єктів культурної спадщини через військові події, 14 з них зазнали тотального знищення. Було пошкоджено та зруйновано: 23 пам'ятки національного значення; 105 пам'яток місцевого значення; 108 об'єктів цінної історичної забудови; 7 щойно виявлених об'єктів культурної спадщини. Постраждали 346 мистецьких об'єктів та закладів культури, знищено 48 меморіальних пам'ятників та 34 будівлі музеїв і заповідників.

На культурну політику повинні впливати науковці та громадські організації, і їхня думка повинна мати не просто дорадчий, а вирішальний голос у питання збереження культурної спадщини. Ці незалежні науковці та громадські організації повинні мати визнання місцевої громади, для якої збереження культурної спадщини є пріоритетом. В містах слід впроваджувати такі проекти які спільно організують місцеві мешканці. Важливим чинником культурного розвитку будуть освітні програми, що залучають до цієї сфери діяльності ініціативних людей, заохотять їх до проведення фестивалів, волонтерських таборів, семінарів, конференцій, освітньо-туристичних заходів, днів міста, відзначення важливих історичних дат, пов'язаних з історією міста, регіону та країни.

Туристична діяльність та популяризація національної культурної спадщини тісно пов'язані, оскільки під час здійснення поїздок туристи прагнуть оглянути об'єкти культурної спадщини, аби ґрунтовніше ознайомитися з особливостями певної дестинації. Водночас компактне розміщення на певній території визначних об'єктів культурної спадщини приваблює туристів, а відтак – стимулює створення туристичних маршрутів у межах цієї території та розвиток відповідної туристичної інфраструктури. Культурна сфера загалом і музеї зокрема повинні перебороти упередженість до маркетингових досліджень, опанувати наукові засади функціонування й управління, впроваджувати сучасні методи музейної педагогіки, мати ринкову орієнтацію.

Процес формування туристичного продукту на основі культурної спадщини можна схематично розділити на три етапи: 1) відбір: облік культурної спадщини; аналіз стану готовності до виведення на туристичний ринок; селекція за рівнем готовності; 2) маркетингові дослідження: забезпечення найбільш готових об'єктів необхідними ресурсами, інфраструктурою і послугами; формування інвестиційних проектів та визначення потреб у бюджетних дотаціях; забезпечення ресурсів для консервації і реставрації об'єктів; 3) ринкові процедури: забезпечення функціонування туристичних маршрутів; формування попиту; реклама; моніторинг. Необхідно визначити зобов'язання держави як власника культурної спадщини щодо функціонального призначення кожної пам'ятки і джерел фінансування, розробити пакет інвестиційних проектів на цілісний продукт, передбачивши потреби на реставрацію унікальних пам'яток.

До перспективних заходів, спрямованих на підтримку розвитку сфери туризму в контексті залучення потенціалу об'єктів національної культурної спадщини належать: 1) оптимізація структури управління сферою туризму на національному та регіональному рівнях, а також у місцях компактного розміщення об'єктів національної культурної спадщини; 2) залучення міжнародної технічної допомоги для підвищення рівня

технологічної готовності об'єктів національної культурної спадщини до туристичного показу; 3) активізація реалізації грантових програм, спрямованих на підтримку та розвиток об'єктів національної культурної спадщини; 4) широке впровадження програм державно-приватного партнерства у сфері туризму, особливо в частині залучення об'єктів національної культурної спадщини до туристичного показу; 5) імплементація документів ЄС у сфері популяризації національної культурної спадщини. Процес формування ставлення громади до проблем збереження культурної спадщини варто скеровувати в такі напрямки: розвивати та популяризувати знання про особливості спадщини конкретного історичного міста, розробити програму збереження історичного ландшафту та правил регулювання забудови, консультувати мешканців щодо методів та способів збереження спадщини. Потрібна постійна багатостороння координація між інституціями, що здійснюють управління чи розпоряджаються культурною спадщиною, туристичною індустрією і органами місцевого управління.

Наприклад, аналізуючи світовий досвід збереження пам'яток культури та архітектури, доцільно створити некомерційну національну трастову організацію в Україні, основними принципами якої мають стати: 1) створення заохочувальної системи для меценатів, які жертвують фінансові кошти для збереження об'єктів спадщини; 2) заборона ділити отриманий трастом від використання об'єкта спадщини прибуток серед своїх засновників і членів; 3) дотримання принципу невідчуженості, тобто гарантування того, що об'єкт спадщини передається у вічне користування в інтересах усіх громадян; 4) звільнення трасту від податків на майно, оскільки об'єкт спадщини перебуває у довірчому управлінні і використовується в інтересах суспільства, куди доступ до нього гарантується; 5) передача прав на довірче управління об'єктами спадщини.

На думку Захаріна С. (Захарін, 2020), найбільш перспективним інструментом для України є концесія, оскільки вона передбачає можливість відновлення різних природних і культурно-історичних об'єктів, з подальшим використанням у туристичних цілях згідно із затвердженим проектом та договором. До того ж об'єкт концесії перебуває в державній власності. Закарпатська область має досвід передачі культурно-історичних об'єктів у концесію (у тому числі з туристичною метою). У 2001 році замок Сент Міклош (Чинадіївський) віддано у концесію художнику Йосипу Бартошу. У замку відбуваються міжнародні та місцеві мистецькі заходи. З 2012 року в замку щорічно відбувається міжнародний фестиваль середньовічної культури «Срібний Татош», де сходяться в бою лицарі-реконструктори з кількох країн, зокрема України, Угорщини, Словаччини та інші.

Висновки, обговорення та рекомендації. Відповідно до аналізу оцінки ситуації у розвитку культурного туризму фахівцями пропонуються перспективні напрямки їх подальшого розвитку, зокрема:

- сприяння створенню високоякісних культурних продуктів та послуг креативними професіоналами, спільнотами та інституціями;
- здійснення реставрації та ревіталізації об'єктів культурної спадщини, вивчення елементів нематеріальної культурної спадщини як інвестиційно привабливих ресурсів;
- розвиток креативних індустрій на основі реалізації культурно-історичного потенціалу регіону, використання етнонаціонального різноманіття регіону, розвиток нових видів туризму;
- системне реформування музейної діяльності з метою перетворення музеїв та заповідників на відкритий універсальний простір;
- сприяння розвитку системи творчих резиденцій;
- запровадження нових форм діяльності клубних закладів, центрів народної творчості та культурно-освітніх центрів;
- сприяння розвитку малого та середнього підприємництва, зокрема у сферах креативних індустрій;
- сприяння інтеграції об'єктів культурної спадщини і територій, на яких вони розміщені, в міжнародні, національні та регіональні культурні і туристичні маршрути;

- розширення можливостей закладів культури для провадження самостійної фінансової та господарської діяльності;
- активізація туризму в сільській місцевості через проведення фестивалів, ревіталізації та збереження промислової, історичної та культурної спадщини;
- перехід до грантової системи фінансування культури шляхом розвитку державно-приватного партнерства та залучення додаткових джерел фінансування культурних проєктів через спеціальні фонди та програми підтримки.

Авторські внески

Концептуалізація: Папп Василь, Котубей Віта, Грицько Вікторія
 Зберігання даних: Папп Василь, Котубей Віта, Грицько Вікторія
 Формальний аналіз: Папп Василь, Котубей Віта, Грицько Вікторія
 Придбання фінансування: Папп Василь, Котубей Віта, Грицько Вікторія
 Розслідування: Папп Василь, Котубей Віта, Грицько Вікторія
 Методика: Папп Василь, Котубей Віта, Грицько Вікторія
 Ресурси: Папп Василь, Котубей Віта, Грицько Вікторія
 Нагляд: Папп Василь, Котубей Віта, Грицько Вікторія
 Підтвердження: Папп Василь, Котубей Віта, Грицько Вікторія
 Візуалізація: Папп Василь, Котубей Віта, Грицько Вікторія
 Написання: Папп Василь, Котубей Віта, Грицько Вікторія

Список бібліографічного опису:

1. Баланюк Ю.С. (2014). Діяльність державних інституцій України у сфері збереження культурної спадщини. *Історико-політичні проблеми сучасного світу: Збірник наукових статей*. Чернівці: ЧНУ. Т.27-28. С. 211-215.
2. Божко Л.Д. (2016). Культурний туризм: від старого змісту до нового. *Культура України*. Випуск 52. С. 90-102.
3. Григорчак І.М. (2020). Охорона нематеріальної культурної спадщини в умовах глобалізації: міжнародна практика та українські реалії. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв: науковий журнал*. № 2. С. 10-16.
4. Данилюк А. (2006). Українські скансени. Історія виникнення, експозиції, проблеми розвитку: Навч. книга. Тернопіль: Навчальна книга-Богдан. 104 с.
5. Захарін С. (2020). Роль туризму у справі збереження та популяризації об'єктів національної культурної спадщини. *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія: Туризм*. № 3(1). С.55-71. URL: <http://tourism.knukim.edu.ua/article/view/207497/207832>
6. Крупа І.П. (2021). Проблеми збереження культурної спадщини: зарубіжний досвід. *Scientific practice: modern and classical research methods* Volume 3. Boston, USA. С. 151-154.
7. Паньків Н.С., Гаврилішин О.М. (2021). Вплив культурної спадщини на розвиток туризму в Україні. *Вісник Хмельницького національного університету*. № 6. Том 1. С. 212-224.
8. Поливач К.А. (2012). Культурна спадщина та її вплив на розвиток регіонів України. К.: Інститут географії НАН України. 208 с.
9. Українські об'єкти у списку Світової спадщини ЮНЕСКО. URL: <https://lowcost.ua/ukraine-unesco/>
10. Химинець В. В., Цімболінець Г.І. (2020). Історико-культурна спадщина як чинник стимулювання економічного розвитку регіону. *Регіональна економіка*. №3. С.57-64.
11. Міністерстві культури та інформаційної політики України. URL: <http://mincult.kmu.gov.ua>.

References:

1. Balanyuk U.S. (2014). Activity of state instituciy of Ukraine in the field of maintainance of cultural legacy. *Istoriko-politichni problems of the modern world: Collection of the scientific articles are Tchernivtsi: CHNU*. T.27-28. S. 211-215 [in Ukrainian].
2. Bozhko L.D. (2016). Cultural tourism: from old maintenance to new. *Culture of Ukraine*. Issue 52. S. 90-102 [in Ukrainian].
3. Grigorchak I.M. (2020). Okhorona immaterial cultural legacy in the conditions of globalization: international practice and Ukrainian realities. *Announcer of the National academy of leading shots of culture and arts: scientific magazine*. № 2. S. 10-16 [in Ukrainian].
4. Danilyuk A. (2006). Ukrainski skanseni. History of origin, display, problem of development: Navch. book of. it is Ternopil: Educational Book-Bohdan. 104 s.
5. Zakharin S. (2020). Roil to tourism in matters of maintainance and popularization of objects of national cultural legacy. *Announcer of the Kievan national university of culture and arts. Series: Tourism*. № 3(1). S.55-71. URL: <http://tourism.knukim.edu.ua/article/view/207497/207832> [in Ukrainian].
6. Krupp I.P. (2021). Problems are a maintainance of cultural legacy: foreign experience. *Of Scientific of practice: modern and classical research methods*. of Volume 3. Boston, USA. S. 151-154 [in USA].
7. Pankiv N.E., Gavrilishin O.M. (2021)/ Vpliv cultural legacy on development of tourism in Ukraine. *Announcer of the Khmelnickogo national university*. № 6. Tom 1. S. 212-224 [in Ukrainian].
8. Polivach K.A. (2012)/ A cultural legacy and his influence is on development of regions of Ukraine. K.: Institute of geography of NAN of Ukraine. 208 s [in Ukrainian].
9. The Ukrainian objects are in the list of the World inheritance of UNESCO. URL: <https://lowcost.ua/ukraine-unesco/> [in Ukrainian].
10. Khiminec V.V., Cimboliniec G.I. (2020). The istoriko-kulturna legacy as factor of stimulation of economic development of region. *Regional economy*. № 3. S.57-64 [in Ukrainian].
11. Ministry of culture and informative policy of Ukraine. URL: <http://mincult.kmu.gov.ua>. [in Ukrainian].

Дата подання публікації 05.09.2022 р.

DOI: <https://doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2022-4-6>

JEL Classification: D20; L22; M13

Наталія Смочко, д.г.н., доцент
Мукачівський державний університет
<https://orcid.org/0000-0002-2440-5737>
natasmochko@gmail.com

Natalia Smochko, Doctor of Geographical Sciences, Associate Professor
Mukachevo State University
<https://orcid.org/0000-0002-2440-5737>
natasmochko@gmail.com

Тетяна Лужанська, к.г.н., доцент
Мукачівський державний університет
<https://orcid.org/0000-0003-0709-8293>
tetyana.Luchanska70@gmail.com

Tatiana Luzhanska, Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor
Mukachevo State University
<https://orcid.org/0000-0003-0709-8293>
tetyana.Luchanska70@gmail.com

Наталія П'ятка, к.е.н., ст. викладач
Мукачівський державний університет
<https://orcid.org/0000-0001-9810-3961>
stojkanata1977@gmail.com

Natalia Piatka, Candidate of Economical Sciences, Senior Lecturer
Mukachevo State University
<https://orcid.org/0000-0001-9810-3961>
stojkanata1977@gmail.com

РОЛЬ ЕКОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ В КОНТЕКСТІ ПЕРСПЕКТИВНОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЙ

У статті проведено аналіз трактування поняття екологічного туризму. Проаналізовано, що у період глобалізації світова спільнота зіткнулась із проблемою збереження та захисту природних ресурсів міжнародного значення. У світі екологічний туризм визначається як різновид природного науково-пізнавального туризму, що здійснюється в екологічно чисті куточки планети. Екологічний туризм має потенціал для реалізації пізнавальної активності та розвитку суспільства без шкоди для довкілля, що в сучасному глобалізованому світі надзвичайно важливо. Екологічний туризм, що розвивається у синергії з іншими формами сталого туризму і підприємництва в сільських районах, може стати важливим внеском у збереження національної спадщини і природних ландшафтів, підвищення якості життя та зростання добробуту місцевих громад. У статті розглянуто, що екологічний туризм найдинамічніше розвивається на територіях, що мають природничу цінність (національні та ландшафтні парки), спрямований на охорону природного і культурного середовища регіонів та представляє форму сталого туризму. Розглянуто, що екологічний туризм розвивається на основі природоохоронної, етнотолерантної та екоосвітньої складових. Оцінено три найбільш важливі детермінанти екологічного туризму, які відрізняють його від інших форм туризму. Доведено, що нині екологічний туризм широко розглядають як перспективний напрям сталого розвитку, успішного вирішення складних екологічних проблем, а його основною метою є перехід до нової ідеології життя суспільства, екологізації економіки та виробництва, максимальне формування екологічно зорієнтованої цивілізації. Описано чотири найпоширеніші види екотуризму і екотурів як у світі, так і в Україні. У статті розглянуто, що Європейські держави приділяють значну увагу екологічній значущості трансграничних резерватів. Розглянуто українсько-польське прикордоння як унікальну територію, що представлена трьома трансграничними біосферними резерватами. На основі проведеного аналізу встановлено, що рекреаційні території національних природних парків України для виконання основної своєї функції збереження природних ландшафтів, вдоволення інтересів відпочиваючих і туристів в оздоровленні погребують державного підходу, особливо в управлінському, організаційно-методичному та фінансовому забезпеченні. Нині більшість вітчизняних національних парків поки що обмежуються популяризацією еталонів природи шляхом екскурсійної діяльності, просвітницько-краєзнавчої роботи та деякими іншими екотуристичними функціями. Практичне значення дослідження полягає у тому, що розглянуто основні засади, завдяки яким екологічний туризм має перспективи розвитку в Україні;

приділена увага проблемі антропогенної трансформації як зміні природних систем та необхідності їх відновлення; проведення заохочувальних заходів у сфері екологічного туризму.

Ключові слова: екологічний туризм, охорона навколишнього середовища, природні території, активна рекреація, екологічна освіта, екологічне маркування, заповідні ландшафти.

A ROLE OF ECOLOGICAL TOURISM IS IN CONTEXT OF PERSPECTIVE DEVELOPMENT OF TERRITORIES

The analysis of interpretation of concept of ecological tourism is conducted in the article. It is analysed, that in a period globalization a world association ran into the problem of maintenance and defence of natural resources of international value. In the world ecological tourism is determined as a variety natural scientifically cognitive to tourism which is carried out in environmentally clean corners of planet. Potential has ecological tourism for realization of cognitive activity and development of society without harm for an environment, that it is extraordinarily important in the modern globalizing world. Ecological tourism which develops in a synergy with other forms of permanent tourism and enterprise in rural districts can become important payment in the maintenance of national inheritance and natural landscapes, upgrading life and growth of welfare of local societies. It is considered in the article, that ecological tourism more naydinamichnishe develops on territories which have a natural value (national and landscape parkas), directed on the guard of natural and cultural environment of regions and presents the form of permanent tourism. It is considered, that ecological tourism develops on the basis of nature protection, etnotolerantnoy and ekoosvitnei of constituents. Three most essential determinants of ecological tourism, which distinguish him from other forms of tourism, are appraised. It is well-proven that presently ecological tourism is widely examined as perspective direction of steady development, successful decision of thorny ecological problems, and him a primary purpose is passing to new ideology of life of society, ecologization of economy and production, maximal forming of the ecologically orientated civilization. Four most widespread types of ekoturizmu and ekoturiv are described both in the world and in Ukraine. It is considered in the article, that the European states spare considerable attention ecological meaningfulness of transfrontal rezervativ. Ukrainsko-polske is considered border line as unique territory which is presented three transfrontal biosphere rezervatami. It is set on the basis of the conducted analysis, that rekreaciyni territories of national natural parks of Ukraine for implementation of the basic function of maintenance of natural landscapes, satisfaction of interests resting and tourists, in making healthy will be fastidious state approach, especially in administrative, to organizationally methodical and financial providing. Presently most domestic national parks are so far limited to popularization of standards of nature by excursion activity, elucidative-regional works and some other by ekoturistichnimi functions. The practical value of research consists in that basic principles due to which ecological tourism has prospects of development in Ukraine are considered; spared attention the problem of anthropogenic transformation as change of the natural systems and necessity of their renewal; a leadthrough of encouraging measures is in the field of ecological tourism.

Keywords: ecological tourism, guard of environment, natural territories, active rekreaciya, ecological education, ecolabeling, protected landscapes.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. На сучасному етапі у багатьох країнах світу екологічному туризму приділяється зростаюча увага. Екотуризм несе в собі великий екопросвітницький та рекреаційний потенціал. Важливо кожній державі якнайбільш раціонально та ефективно використовувати його в природоохоронних цілях. Все це відбувається через те, що вплив людини на навколишнє середовище є здебільшого негативним. Актуальність досліджень щодо впливу процесів глобалізації на розвиток екологічного туризму базується на зростанні напруги, яка лежить в його основі, а саме між економічними та екологічними цінностями. З огляду на процеси глобалізації у сучасному світі, важливою складовою екологічного туризму є не тільки людська діяльність, а й духовні, моральні та естетичні цінності. Екологічний туризм як засіб комунікації людини з довкіллям під час глобальної екологічної кризи набуває особливої актуальності та популярності. Ефективна політика та дії, що стимулюють інвестиції в екологічний туризм, допомагають галузі повною мірою використовувати фінансові можливості, спрямовувати інвестиції на задоволення потреб сектора. Науковцями розроблені нові зелені бізнес-моделі та екологічно чисті моделі із круговим, міждисциплінарним та міжгалузевим підходом (туризм, культура, довкілля, продукти харчування, утилізація відходів тощо).

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Розвитку екотуризму як в Україні, так і у світі, загалом присвячені наукові розробки

багатьох вітчизняних та зарубіжних учених. У світовому туризмі одночасно співіснують поняття сільський, аграрний, екологічний та зелений туризм, зміст і сфера впливу яких деяким чином перетинаються. Різноманітність функціонального призначення, відсутність уніфікації і змістовного наповнення обумовлюють необхідність ретельного вивчення та опрацювання основної термінології даного виду діяльності. У наукових статтях В. Храбовченко та Т.Бочкарьової розглянуті передумови зародження та історія розвитку екотуризму, концепція сталого розвитку сучасного туризму, можливості управління впливом туризму на природні туристські ресурси та вигоди від екотуризму, динаміка зростання і перспективність екотуристського ринку. Питанням розвитку екологічного туризму присвячені праці таких вчених, як: С. Буняк, П. Горішевський, І. Горленко, Г. Балабанова, Ю.Зінько, Л.Матвійчук, І.Тищук, А.Мельник, М.Рутинський, Т. Ткаченко.

Цілі статті. Метою статті є проаналізувати світовий досвід, основні підходи та нормативно-правову становлення екологічного туризму, роль екологічного маркування, складових розвитку екологічного туризму, детермінанти екологічного туризму, оцінку транскордонних біосферних резерватів, діяльність національних природних парків України, основні засади перспективного розвитку екологічного туризму в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. З початку XXI століття екологічний туризм, за визнанням експертів ВТО, є одним із секторів туристичної індустрії, що динамічно розвивається. Ідеї охорони навколишнього середовища, що стали надзвичайно популярними серед західної цивілізації, охопили й індустрію туризму. Внаслідок цього серед масових туристів виник попит на види туризму, альтернативні масовому, - «зелені» подорожі. Згідно з офіційними статистичними даними ВТО, «зелені» подорожі нині займають від 7 до 20 % у загальному обсязі турпоїздок. Головною рушійною силою бурхливого розвитку екологічного туризму є швидко зростаючий попит на рекреацію на природі, що визначається збільшенням невідповідності середовища проживання сучасної людини її фізіологічним і психологічним потребам. Екологічний туризм виступає як значна та динамічна індустрія світу, система мандрівок та екскурсій, сфера рекреології, яка заснована на антропоекологічній парадигмі. Екологічний або зелений туризм - пізнавальний і відпочинковий вид туризму, зосереджений на природних територіях, який передбачає заняття різними формами активної рекреації у природних ландшафтах без заподіяння шкоди навколишньому середовищу. Предметом туристичного попиту є екологічно чисті території, природне різноманіття, привабливі ландшафти (Зінько, 2003).

У 2015 році на саміті ООН з питань сталого розвитку були схвалені Глобальні цілі сталого розвитку. Екологічне маркування є одним з надійних інструментів переходу до сталого виробництва через споживчий попит. Згідно з даними експертів авторитетної громадської організації The Ecotourism Society, що спеціалізується на розвитку екологічного туризму, 85% туристів надають перевагу туристичним операторам, що опікуються довкіллям. Екологічна свідомість господарів, засвідчена відповідним сертифікатом, є важливим фактором і при виборі місць відпочинку. За даними Sustainable Travel International на сьогодні національні системи екологічного маркування розроблено більше ніж у 30 країнах.

Екологічний туризм у контексті сталого розвитку передбачає раціональне використання та відтворення екологічних ресурсів, а також збереження етнокультурного середовища, відновлення і збереження традиційного способу життя місцевого населення, його культури. Як стверджують науковці, реальні масштаби впливу туризму на довкілля часто залишаються прихованими, оскільки транспорт, розміщення та харчування сприймають як окремі частини сфери послуг, а не як взаємопов'язані компоненти одного цілого. Екологічний туризм - це один з різновидів туризму, де людина за допомогою природи отримує психологічне, інтелектуальне та емоційне відновлення на основі взаємоповаги до природи, яка в свою чергу зазнає мінімальних

впливів людини та зберігає свої ресурси за для правильного функціонування природних процесів у цілому та передання цих властивостей природи наступним поколінням людей. Екологічний туризм не може існувати без трьох складових, а саме природоохоронної, етнотолерантної та екоосвітньої. Попит на екологічний туризм підвищується із зростанням рівня урбанізації та економічно-технічного прогресу в цілому. Ще однією особливістю екотуризму є екологічна свідомість мандрівників. Сферою інтересів екотуристів є навколишнє природне середовище, ознайомлення з ландшафтним та біологічним його різноманіттям. Користуючись унікальністю місцезнаходження екотуристичних осель поблизу природоохоронних територій, їх власники підтримують серед туристів екологічні вимоги щодо організації побуту й дозвілля, а також пропонують їм низку програм заглиблення у світ дикої природи. Так, екологічний фактор перетворюється на економічну категорію: підтримка якості та непорушності навколишнього середовища економічно вигідна.

Науковці виділяють три найбільш важливі детермінанти екологічного туризму, які відрізняють його від інших форм туризму: 1) екотуризм – це форма активного і детального огляду територій з унікальними природними, ландшафтними та культурними цінностями; 2) екотуризм робить вагомий внесок в охорону природної та культурної спадщини, зміцнюючи місцеву ідентичність і екологічну освіту; 3) екотуризм – це елемент сталого розвитку регіону, який приносить реальну економічну вигоду місцевим громадам (зелені робочі місця) і поліпшує якість життя (Рутинський, 2006).

Екологічний туризм сприяє також освіті туристів та дозволяє фінансувати заходи зі збереження території, допомагає розвитку ізольованих поселень. Розвиток екотуризму часто розглядається як важливий засіб збереження довкілля для майбутніх поколінь особливо на природоохоронних територіях. Більшість громадських ініціатив у галузі екологічного світового туризму й досі є маломасштабними, часто засновані на ентузіазмі деяких місцевих екологічно свідомих підприємців, активних груп громадян, адміністрацій заповідних територій або місцевих органів влади, які усвідомили, що тільки чисте довкілля може залучити туристів у довгостроковій перспективі (Буняк, 2011).

Екологічний туризм включає всі види туризму, орієнтовані на збереження природного довкілля, зокрема заповідних ландшафтів, налагодження гуманних стосунків з місцевим населенням та органами самоврядування, поліпшення фінансово-економічного благополуччя регіонів. Стратегічна мета екологічного туризму - лімітована потребами збереження довкілля рекреаційна діяльність (мандрівки, екологічні екскурсії, екоосвіта тощо). Нині існують чотири найпоширеніші види екотуризму і екотурів як у світі, так і в Україні: 1) *наукові тури* – участь у дослідженнях природи, польові спостереження; 2) *тури історії природи* – тури, пов'язані з пізнанням навколишньої природи і місцевої культури (переважають на території заповідників та національних парків); 3) *пригодницький туризм* – об'єднує всі подорожі, пов'язані з активними способами переміщення та відпочинку на природі з метою отримання нових відчуттів, поліпшення фізичної форми туриста; 4) *подорожі в природні резервати* (Горленко, 2004).

Європейські держави приділяють значну увагу екологічній значущості транскордонних резерватів. Вони є тими "вузлами", які з'єднують між собою екологічні мережі різних країн. Вони у Всеєвропейській екомережі виконують одночасно роль центрів та екокоридорів. Великі переваги цих територій полягають у екологічному вихованні, поширенні інформаційних матеріалів, у розвитку туризму, зокрема екотуризму. Відомо, що основу біосферних резерватів складають такі поліфункціональні природоохоронні території, як національні природні та регіональні ландшафтні парки, які поряд з природоохоронною функцією виконують також і рекреаційну, зокрема активно розвивають екологічний туризм. Українсько-польське прикордоння є унікальною територією, так як представлене трьома транскордонними біосферними

резерватами, які включають себе такі природоохоронні території, як природні заповідники, національні природні та регіональні ландшафтні парки, тощо.

Влаштування в межах транскордонних біосферних резерватів екологічних стежок і туристських маршрутів здатне вирішити такі важливі завдання. *По-перше*, забезпечити відвідувачам природоохоронних установ найповніше ознайомлення з її ландшафтами, цінними природними та культурними об'єктами тощо, а *по-друге* мінімізувати вплив рекреації на природне середовище заповідних територій. Еколого-освітні стежки та маршрути обмежують ці навантаження завдяки розподіленню потоків рекреантів по території природоохоронних установ. Територія українсько-польського прикордоння представлено такими ТБР: «Західне Полісся», «Розточчя» та «Східні Карпати». Дані транскордонні резервати мають значний туристично-рекреаційний потенціал та передумови для розвитку екологічного туризму. Екологічний туризм здійснюють у даних ТБР за такими напрямками: 1) екскурсії маркованими екоосвітніми стежками; 2) науково-пізнавальний пішохідний екотуризм; 3) лижні подорожі та прогулянки; 4) прогулянки, подорожі на велосипедах; 5) прогулянки, подорожі на конях; 6) етнографічний туризм; 7) аматорське полювання; 8) любительське і спортивне рибальство; 9) прогулянки та подорожі на повітряних кулях; 10) екстремальний екотуризм (Буняк, 2011).

Найпівденнішим біосферним резерватом українсько-польського прикордоння є «Східні Карпати». Він є першим в Україні транскордонним заповідним масивом, який Комісія ЮНЕСКО «Людина і біосфера» внесла у Світову мережу біосферних резерватів. Даний транскордонний резерват сприяє збереженню флористичного різноманіття Бескид, яке нараховує понад 1000 видів судинних рослин, а також збереженню популяцій таких рідкісних видів хижих звірів як бурій ведмідь, вовк, рись, дикий кіт, куниця та інших. На його території розмножуються популяції зубра та гуцульського коня. Важливою є роль резервату для підтримки екологічної рівноваги басейнів гірських річок Ужа та Сяну. На значній площі збереглися унікальні для Центральної Європи пралісові екосистеми, які є цінними еталонами для ведення лісового господарства на природних засадах.

Євро регіон Бескид, де розташований біосферний резерват, відзначається багатими рекреаційними ресурсами. На території Ужанського НПП в селах Ужок, Кострино, Сіль та інших виявлені лікувальні мінеральні джерела, завдяки яким він має бальнеологічне значення. В урочищах Красія, Щербан, Явірник діють туристичні бази. У Великому Березному є контрольно-пропускний пункт до Словаччини, що полегшує відвідування національного парку закордонними туристами (Горленко, 2004).

На сьогоднішній день Ужанський НПП характеризується розвинутою мережею ознакованих тематичних та піших шляхів з відповідним інформаційно-картографічним забезпеченням. Проте, за їх протяжністю парк в 2-3 рази поступається відповідним показникам у Бещадському НП. На території парку відновлено 17 давніх туристичних маршрутів, створено 6 екологічних стежок, організовується низка нових. З велосипедних маршрутів територією парку можна пересуватися міжнародним велошляхом R61 та регіональними №10 та №14, на базі яких у рамках тристороннього партнерства розроблено два тематичні маршрути: «Шляхом ікон» та «Слідами бравого вояка Швейка». Цікавим об'єктом «Східних Карпат» виступає Надсянський регіональний ландшафтний парк. На його території ведеться активна екоосвітня діяльність та розвивається екологічний туризм, а саме промарковано туристичний маршрут «Від витоків Дністра до витоків Сяну» та еколого-краєзнавча стежка «Слідами неіснуючих сіл (Дидьова)». Одним з найяскравіших об'єктів прикордонної зони є Бещадський парк народовий. В парку розвинена ціла мережа еколого-освітніх стежок та туристичних маршрутів. Найбільшою популярністю користуються піші прогулянки. Також в парку розроблені карти веломашрутів та стежок для кінних прогулянок. У центральній частині українсько-польського прикордоння знаходиться ТБР «Розточчя». Він створений на гряді Розточчя, яка перетинає державний кордон України та Польщі. Розвиткові

екологічного туризму на території резервату сприяє чимало факторів. На даній території є значна кількість еколого-пізнавальних стежок та маршрутів – «Стежка Івана Франка», «Крехівські святині», «Верещиця», «Лелехівка», «Головним Європейським вододілом», «Голуби» (Яворівський НПП), «Потелич» та «Бір Кунинський» (Равське Розточчя) (Матвійчук, 2017). Також територією ТБР розроблено п'ять автобусно-пішохідних маршрутів, які демонструють цінні історико-культурні та сакральні об'єкти краю: «Страдч - Чорні озера», «Шляхами Розточчя: від Янова до Крехова», «Яворівський військовий полігон: минуле та сучасність», «Яворівські околиці», «Вікова історія Янова» тощо (Яворівський НПП) пішохідний маршрут - «Рава Руська - с. Потелич» (РЛП Равське Розточчя).

Територія БР Розточчя з польської сторони представлена Розточанським парком народовим, територією якого проходить чотири туристичних маршрутів: центральний, краєзнавчий, Розточанський та прогулянковий. Екологоосвітня діяльність в парку представлена дев'ятьма навчальними стежками. Необхідно активізувати еколого-туристичну діяльність у ТБР «Західне Полісся», розробити нові маршрути та відновити ті, які не користуються попитом, спрямувати зусилля на рекламну кампанію.

У межах ТБР потрібно вести активнішу співпрацю між Україною та Польщею у контексті розвитку екологічного туризму. Екологічний туризм повинен розвиватися у поєднанні з екологічною освітою, оскільки вона повинна підвищувати екологічну освіту дітей та підлітків, формуючи правильне ставлення до природи. Екологічна освіта у досліджуваних біосферних резерватах розвивається на належному рівні. У транскордонних резерватах діють екологічні навчальні центри та регулярно проводяться екологічні тематичні бесіди, семінари та уроки з молодіжною групою та в школах. Також, проводяться популярні екологічні акції - «Чисте довкілля», «День довкілля», «День птахів», «День дерева», «День заповідників та парків» та «Птах року». Основними цілями екологічної освіти в досліджуваних ТБР є: 1) формування екологічної обізнаності місцевої громади; 2) екологічна освіта відвідувачів; 3) ведення пропагандистської діяльності; 4) співробітництво з різними установами, організаціями природоохоронного спрямування, в тому числі з навчальними закладами; 5) співпраці з громадськими, державними та міжнародними еколого-освітніми організаціями; 6) створення природознавчих музеїв-виставок; організація масових еколого-освітніх заходів тощо. Розвиваючи на території резерватів екологічну освіту та екологічний туризм, набуває популярності сільський туризм і агротуризм. Облаштування та функціонування агроосель у селах стає важливим чинником підтримки різних форм екотуризму через забезпечення нічліжних і гастрономічних послуг для туристів. Разом з тим, важливо також здійснити заходи щодо підготовки привабливих агротуристичних продуктів, орієнтованих на певні групи відвідувачів природоохоронних установ. Важливим для функціонування екотуризму в парках є розвиток інформаційної інфраструктури (візит-центр, інформаційні, навчальні центри) та допоміжна інфраструктура (малоформатної нічліжної бази – пансіонати, притулки, агрооселі, пункти прокату, оглядові майданчики та під'їзні траси до атракційних та оглядових місць).

Транскордонні біосферні резервати виступають унікальними природними територіями, де розвивається екологічний туризм, але існує ряд аспектів, які гальмують даний вид діяльності. До основних із них відносять: 1) лінія кордону, яка в даному випадку виступає бар'єрною функцією; 2) недостатня кількість пунктів пропуску на кордоні та великі відстані до найближчих пунктів пропуску; 3) недостатня кількість спільних туристичних екологічних стежок та маршрутів; 4) відсутність чіткої статистичної системи, яка дозволяє обчислювати кількість туристів на маршрутах та кількість наявних туристичних маршрутів за видами та категоріями; 5) недостатня кількість спільних туристичних проєктів, які дозволяють ефективно залучати Європейські інвестиції; 6) немає чіткої координації щодо розвитку екологічного туризму по всій території транскордонного біосферного резервату.

Україна має багаті традиції в сфері гармонізації стосунків людини з природою,

що знайшли своє вираження в теорії та практиці заповідної справи і створенні науково обґрунтованої концепції екологічної безпеки країни. Розпочався розвиток екологічного туризму ще у 1996 р., за часів створення громадської організації «Спілка сприяння розвитку сільського туризму в Україні» на території Закарпаття, Слобожанщини, Буковини, Полісся та Поділля. Проте відсутність правового регулювання викликає складнощі у розробці програм регіонального розвитку екологічного туризму.

Природно-заповідний фонд України включає в себе ряд територій та об'єктів, які мають подвійну задачу - заповідання природи та рекреацію - національні природні парки (НПП) та регіональні ландшафтні парки (РЛП). Це природоохоронні, рекреаційні, культурно-освітні, науково-дослідні установи, що створюються з метою збереження, відтворення та ефективного використання природних комплексів та об'єктів, що мають особливу природоохоронну, оздоровчу, історико-культурну, наукову, освітню та естетичну цінність. Нині загальна частка земель що включені до складу ПЗФ України становить 4,95% від площі країни. ПЗФ України нараховує 7346 територій та об'єктів, з них 19 національних природних парків та 49 регіональних ландшафтних парків - установ ПЗФ. Проте та незначна кількість інформації про НПП та РЛП, що є в мережі Інтернет, ні в якій мірі не задовольняє попит серед населення. Одним із варіантів вирішення проблеми дефіциту інформації може стати інтерактивна кадастрова система.

Зазначасмо, що з понад як 300 рекреаційно-туристичних закладів, розміщених на територіях національних природних парків України, на землях їх постійного користування знаходиться лише незначна кількість (до 10 %). Головне завдання національних природних парків України полягає в управлінні (планування, організація, координація, контроль) рекреаційною (туристичною) діяльністю, зокрема відвідуванням території. Здійснення такої екотуристичної діяльності (організація збуту туристських послуг, турів) на природно-заповідних територіях покладається на спеціалізовані державні і комерційні (а також спільні акціонерні) структури - туристські фірми.

Типова рекреація (загальнооздоровчий відпочинок) не може бути основним заняттям відвідувачів (екотуристів) парку. Для них основне - високодуховне спілкування з природою, що викликає чисті почуття, сприяє інтелектуальному збагаченню, фізичному наповненню здоров'ям. Для забезпечення виконання національними природними парками покладеного на них завдання щодо створення умов для організованого екотуризму, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності у природних умовах з додержанням режиму охорони заповідних ландшафтних комплексів і об'єктів на їх території виділяються зони регульованої і стаціонарної рекреації. Для просторового обмеження рекреаційного навантаження вздовж трас туристських маршрутів та екологічних стежок доцільно влаштувати природозахисні лінійні коридори шириною до 20 м, які повинні стримувати вільне пересування відвідувачів парку поза туристською трасою чи екскурсійною (прогулянковою) стежкою. У межах національних парків відповідно до проектів організації їх території можуть прокладатись ландшафтно-маршрутні коридори вздовж туристських трас, що зв'язують рекреаційні центри і становлять собою в залежності від рельєфу місцевості лінійні природні урочища шириною від 10 м до 10 км.

Найстаріший природний національний парк України - Карпатський - був створений у 1980 р. загальною площею 47,3 тис. га, розташований у верхів'ях Черемоша й Прута Івано-Франківської області. Для парку характерна різноманітна й багата за видовим складом флора-понад 110 видів судинних рослин (майже 60 % усього видового складу Українських Карпат), в т.ч. 125 видів занесені до Червоної книги. Територія парку заселена переважно лісовими видами фауни. На його території розташовані такі відомі центри відпочинку і туризму як Яремча, Ворохта, Кременці. Популярними в межах парку є еколого - і науково-пізнавальні маршрути на о. Несамовите, г. Маковиця, г. Хом'як та, особливо, на г. Говерла.

У 1990 р. в Закарпатській області створений *Синевирський державний природний національний парк* площею 54,0 тис. га. Він розташований у верхів'ях Теремлі та Ріки в

Міжгірському районі на висотах 600-1700 м. На території парку розташовані цінні в рекреаційному відношенні озера Синевир та Озерце. НПП "Синевир" відомий найкоштовнішим своїм скарбом - Синевирським озером, справжньою голубою перлиною Українських Карпат, та унікальним і єдиним в Європі Музеєм лісосплаву на Чорній Ріці. Багатою і різноманітною є фауна парку. Тут живуть кабани, олені, косулі; зустрічаються ведмеді, глухарі, рисі. Нараховується кілька десятків джерел мінеральних лікувальних вод різного складу - типу "Нарзан", "Арзні", "Єсентуки-17". На території парку розташовані мисливські будинки, рекреаційний комплекс, бази і будинки відпочинку, турбаза.

Національний природний парк "Вижницький" знаходиться на території Вижницького району Чернівецької області. У тамтешніх краях за часів Австро-Угорщини серед місцевих жителів побутувала поговорка: "Якщо б Господь Бог вирішив провести відпустку на Землі, то неодмінно вибрав би для цього Буковину". Парк відзначається багатством ендемічних видів рослин і тварин на незначній за площею загалом лісистій території. НПП "Вижницький" перспективний для розвитку пішохідного, мисливського, велосипедного, кінного туризму.

Ужанський національний природний парк є складовою частиною першого і найбільшого в Європі трilaterального біосферного резервату "Східні Карпати". На території парку виходять джерела мінеральних вод, збереглися буково-ялицеві ліси та праліси, знаходяться дерев'яні пам'ятки сакральної архітектури, функціонують 2 бази відпочинку, 2 гірськолижні бази, санаторій, турбаза, туристичний притулок.

Національний природний парк "Сколівські Бескиди" створено з метою збереження середньогірних ландшафтів з унікальними в Європі буковими пралісами. У межах парку знаходиться Всеукраїнська дитяча оздоровниця - курорт "Східниця" з джерелами мінеральних вод типу "Нафтуса". Для науково-пізнавального туризму інтерес становить городище древньоруського літописного міста Тустань на Урицьких скелях.

Яворівський національний природний парк репрезентує ландшафтну область Розточчя. Більшість території парку вкрита лісами, які в поєднанні з горбогірним рельєфом створюють своєрідне пейзажне та ландшафтне різноманіття. У даній місцевості знаходяться цікаві історико-культурні об'єкти, зокрема, Крехівський монастир св. Миколая. По сусідству з національним парком розміщується курорт "Шкло" з сірководневою мінеральною водою. Парк пропонує послуги з організації велотуризму.

Національний природний парк "Подільські Товтри" за площею (261316 га) - найбільший в Європі. Рекреаційно-пізнавальний інтерес мають розміщені на його території горбогір'я Медобор, або Товтр, з розкішною природною рослинністю та карстовими утвореннями (печера "Атлантида"), величні каньйони Дністра та Смотрича з унікальними відслоненнями силурійських порід, Бакотська затока на Дністрі з Свято-Михайлівським скельним монастирем. До складу парку входить Національний історико-культурний заповідник "Старе місто" з фортецею (м. Кам'янець-Подільський). У межах парку знаходиться курорт "Сатанів" з цілющою мінеральною водою типу "Нафтуса".

Шацький державний природний національний парк створений у 1983 році. Його площа - 32,5 тис. км². Парк розташований у Любомльському районі Волинської області на межі Польщі і Білорусі. Шацький національний природний парк включає систему Шацьких озер (24) з найбільшим своїм "діамантом" - озером Світязь - найглибше озеро України (площа - 27 км², глибина - 58 м). Особливу рекреаційну цінність мають тут озера, які відносяться до басейну Західного Бугу, особливо Світязь і Пісочне. Вода в них чиста і придатна для пиття, гідрокарбонатно-кальцієвого типу, прісна (кількість солей становить 140-160 г/л), насичена киснем, має нейтральну і слаболужну. На території Шацького парку функціонують понад 40 пансіонатів і баз відпочинку. Місцями рекреаційні навантаження перевищують допустимі норми, тому першочерговим завданням є обмеження кількості відпочиваючих. У межах парку розміщені пансіонат "Шацькі озера" на березі о. Світязь, санаторій "Лісова пісня" на березі о. Пісочне,

численні спортивно-оздоровчі та дитячі табори (56), бази відпочинку та інші рекреаційні заклади.

Подальший розвиток екологічного туризму в НПП України неможливий без запровадження туристичного маркетингу та регіонального менеджменту туризму на їх територіях. Дані завдання повинні вирішуватися кожним окремим суб'єктом туристської діяльності, тобто, НПП, враховуючи стан та структуру туристських ресурсів, їх привабливості та пропускну здатність, наявність та можливості споживача, ціни на запропоновані послуги тощо.

Важливим напрямком роботи для НПП України має стати рекламно-інформаційне забезпечення діяльності: видання тематичних і комплексних буклетів, схем, атласів та інших рекламних атрибутів і т.п. Це сприятиме розширенню попиту та туристичної зацікавленості у діяльності НПП. Відсутність або недостатній розвиток туристичної інфраструктури в межах НПП зумовлюють можливість залучення іноземних інвестицій для перспективного розвитку екотуризму як одного з пріоритетних напрямків роботи.

Для того щоб екологічний туризм мав перспективи розвитку в Україні для його організації варто керуватися наступними засадами: 1) спрямованість до природи і на використанні переважно природних ресурсів; 2) збереження первозданності навколишнього природного середовища; 3) пріоритетність екологічного утворення, формування відносин рівноправного партнерства з природою; 4) збереження місцевого соціокультурного середовища; 5) економічна ефективність і стійкий розвиток тих районів, де проходять екологічні тури.

У зв'язку з тим, що зараз формується нове наукове уявлення про ландшафт, в який крім природних включаються історико-культурні утворення, великого значення набуває гуманістична цінність ландшафту. Національні природні парки України, в яких охороняються природні та історико-культурні комплекси, мають велике, ще не до кінця усвідомлене суспільством рекреаційне значення. Вони служать справі патріотичного виховання населення, особливо молоді, в дусі шанування рідної природи та історії.

Одним із завдань Української асоціації активного і екологічного туризму є формування спільного бачення явищ та процесів українського туристичного середовища учасниками та ефективного співробітництва, поліпшення якості послуг та розвитку галузі.

Низький рівень екологічної свідомості туристів є причиною багатьох варварських вчинків і свідчить про неготовність людей до екотурів. Відсутність кваліфікованих кадрів призводить також до того, що мало хто з туроператорів хоче займатися цією діяльністю, а якщо хтось і береться, то його дії не зовсім відповідають принципам екологічного туризму. Важливим чинником, який зменшує перспективи розвитку екотуризму в Україні є недосконала законодавча база, яка відштовхує інвесторів. ЗУ «Про туризм», держстандарти з туристичного обслуговування та послуг населенню практично не торкаються питань екології і зменшення негативного впливу туристичних підприємств на довкілля. Для підприємств, що надають туристичні послуги має бути таке правило: надання туристичних послуг не повинно супроводжуватися порушенням характеристик природного довкілля.

На особливу увагу сьогодні треба приділяти також проблемі антропогенної трансформації як зміни природних систем під впливом господарської діяльності людини. Це інтегрована характеристика, яка враховує не лише зміни структури геосистеми в цілому, але й фізичні й хімічні забруднення компонентів ландшафтної системи, зміни видового складу. Антропогенна трансформація характеризує сукупний вплив різних видів навантажень на ландшафтну систему. Це результат взаємодії людини з навколишнім середовищем у рамках конкретних геосистем.

Висновки, обговорення та рекомендації. Відзначаємо, що враховуючи розвиток екологічного туризму в світі він виступає необхідним елементом державної концепції розвитку туризму на перспективу. У державі має бути резерв територій, які за

своїми природоохоронними, ландшафтними, естетичними, природно-історичними особливостями можуть претендувати на заповідання. Для того, щоб екологічний туризм розвивався, необхідно вдосконалювати інфраструктуру, зберігати недоторканість територій, проводити заохочувальні заходи. Україні потрібно створити розгалужену мережу гірських притулків, невеликих кафе і ресторанів, що працювали б у відповідності до вимог саме екотуристів. Екологічний туризм також має велику перевагу в цінovій політиці, адже він є досить дешевим і доступним. Екологічний туризм також має значні можливості для бізнесу, а з іншого боку, при належній постановці справи він у стані внести суттєвий внесок у природоохоронну діяльність із залученням у неї інвестицій.

Авторські внески

Концептуалізація: Смочко Наталія, Лужанська Тетяна, П'ятка Наталія

Зберігання даних: Смочко Наталія, Лужанська Тетяна, П'ятка Наталія

Формальний аналіз: Смочко Наталія, Лужанська Тетяна, П'ятка Наталія

Придбання фінансування: Смочко Наталія, Лужанська Тетяна, П'ятка Наталія

Розслідування: Смочко Наталія, Лужанська Тетяна, П'ятка Наталія

Методика: Смочко Наталія, Лужанська Тетяна, П'ятка Наталія

Ресурси: Смочко Наталія, Лужанська Тетяна, П'ятка Наталія

Нагляд: Смочко Наталія, Лужанська Тетяна, П'ятка Наталія

Підтвердження: Смочко Наталія, Лужанська Тетяна, П'ятка Наталія

Візуалізація: Смочко Наталія, Лужанська Тетяна, П'ятка Наталія

Написання: Смочко Наталія, Лужанська Тетяна, П'ятка Наталія

Список бібліографічного опису:

1. Буняк С.О. (2011). Сільський зелений туризм в Україні: проблеми та перспективи інноваційного розвитку. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/67640534.pdf>.
2. Горішевський П.А., Васильєв В.П., Зінко Ю.В. (2003). Сільський зелений туризм: організація надання послуг гостинності. Івано-Франківськ. 128 с.
3. Горленко І.А., Балабанова Г.В. (1994). Проблеми комплексного розвитку території. Київ: Наукова думка. 295 с.
4. Дорогунцов С., Ральчук О. (2008). Сталій розвиток: траєкторія можливостей та обмежень. *Вісник НАН України*. №8. С.14.
5. Зінко Ю.В. Сільський зелений туризм: організація надання послуг гостинності. Івано-Франківськ. 156 с.
6. Матвійчук Л.Ю., Тишук І.В. Сільський зелений туризм як фактор регіонального розвитку: методологічний аспект та практичний досвід. Луцьк, 2017. 260 с.
7. Мельник А.Ф. (2003). Організаційно-економічний механізм розвитку регіону: трансформаційні процеси та їх інституційне забезпечення: Монографія. Тернопіль: Економічна думка. 608 с.
8. Рутинський М.Й., Зінко Ю.В. Сільський туризм. Київ. 271 с.
9. Ткаченко Т.І. (2009). Сталій розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу: навчальний посібник. 463 с.
10. Регіональна стратегія розвитку Закарпатської області на період 2021-2027 років. Офіційний веб-сайт Міністерства. URL: <https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/derzhavna-rehional-na-polityka/strategichne-planuvannya-regionalnogo-rozvitku>

References:

1. Buniak S.O. (2011). Rural green tourism in Ukraine: problems and prospects of innovative development. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/67640534.pdf>. [in Ukrainian].
2. Gorishevskiy P.A., Vasilev V.P., Zinko Y.V. (2003). Silskiy green tourism: organization of grant of services hospitality. Ivano-Frankivsk. 128 s. [in Ukrainian].
3. Gorlenko I.A., Balabanova G.V. (1994). Problems of complex development of territory. Kyiv: Scientific thought. 295 s. [in Ukrainian].
4. Doroguncov S., Ralchuk O. (2000). Staliy development: trajectory of possibilities and limitations. *Announcer of NAN of Ukraine*. № 8. S.14. [in Ukrainian].
5. Zinko Y.V. (2003). Silskiy green tourism: organization of grant of services hospitality. Ivano-Frankivsk. 156 s. [in Ukrainian].
6. Matviychuk L.Yu., Tischuk I. (2017). Silskiy green tourism as factor of regional development: methodological aspect and practical experience. Lutsk. 260 s. [in Ukrainian].
7. Melnik A.F. (2003). Organizationally economic mechanism of development of region: transformation processes and them instituciynе providing: Monograph. Ternopil: Economic idea. 608 s. [in Ukrainian].
8. Rutinskiy M.Y., Zinko Y.V. (2006). Silskiy tourism. Kyiv. 271 s. [in Ukrainian].
9. Tkachenko T.I. (2009). Staliy development of tourism: theory, methodology, business realities: train aid. 463 s. [in Ukrainian].
10. Regional strategy of development of the Zakarpattya area on a period 2021-2027 years. Official web site of Ministry. URL: <https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/derzhavna-rehional-na-polityka/strategichne-planuvannya-regionalnogo-rozvitku> [in Ukrainian].

Дата подання публікації 05.09.2022 р.

DOI: <https://doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2022-4-6>

МАРКЕТИНГ

JEL Classification: M31; M39; L14

Войтович Сергій, к.е.н., професор
 Луцький національний технічний університет
<https://orcid.org/0000-0002-7556-6063>
gnidawa@gmail.com
 Voitovych Serhii., PhD, Professor
 Lutsk National Technical University
<https://orcid.org/0000-0002-7556-6063>
gnidawa@ukr.net

Лорві Ірина, к.е.н., доцент
 Луцький національний технічний університет
<https://orcid.org/0000-0001-6713-5338>
i.lorvi@lutsk-ntu.com.ua
 Lorvi Iryna, PhD, Assistant of Professor
 Lutsk National Technical University
<https://orcid.org/0000-0001-6713-5338>
i.lorvi@lutsk-ntu.com.ua

Букало Надія, к.е.н., доцент,
 Волинський національний університет імені Лесі Українки,
<https://orcid.org/0000-0002-3393-4016>,
Bukalonadiya@ukr.net
 Bukalo Nadiya, PhD in Economics, Associate Professor,
 Lesya Ukrainka Volyn National University,
<https://orcid.org/0000-0002-3393-4016>,
Bukalonadiya@ukr.net

ЗАСТОСУВАННЯ CRM-ТЕХНОЛОГІЇ ДЛЯ АВТОМАТИЗАЦІЇ ПРОЦЕСІВ ВЗАЄМОДІЇ ІЗ СПОЖИВАЧАМИ ЗАКЛАДУ ПОСЛУГ

У статті досліджено проблему можливості та необхідності застосування CRM-технології з метою автоматизації процесів обслуговування та взаємодії із споживачами закладу послуг. Основною метою дослідження є обґрунтування необхідності застосування CRM-технології з метою автоматизації процесів обслуговування та взаємодії із споживачами закладу послуг в умовах цифровізації маркетингу. Монографічне дослідження літературних джерел та підходів до вирішення даної проблеми показало, що CRM-технологія виникла як результат розвитку автоматизованих систем управління підприємствами. Однак, в подальшому така технологія знайшла відображення та одержала розвиток щодо застосування не лише виробничими підприємствами, але й підприємствами і закладами усіх сфер діяльності. А сам розвиток даної технології побудований на автоматизації найширшого кола функцій і процесів обслуговування та взаємодії із споживачем послуги. Актуальність вирішення даної наукової проблеми полягає в тому, що застосування закладами послуг CRM-технології дозволить підвищити ефективність маркетингових взаємодій із споживачами послуг. Дослідження проблеми здійснено в такій логічній послідовності: визначено передумови виникнення CRM-технології, досліджено її сутність, згруповано і прокласифіковано процеси взаємодії, що підлягають автоматизації, виокремлено функції CRM-технології. Методологічним інструментарієм дослідження слугували: системний підхід, логіко-структурний аналіз процесного управління, методи аналізу й синтезу, логічного узагальнення, порівняння та ін. Об'єктом дослідження стали процеси застосування CRM-технології у закладі послуг, а предметом – автоматизація функцій взаємодії споживача із закладом послуг на засадах застосування CRM-технології. У статті згруповано передумови виникнення CRM-технології, досліджено сутність CRM-технології, виокремлено функції CRM-технології, згруповано процеси, що підлягають автоматизації та змодельовано взаємодії споживача із закладом послуг. Дослідження підтверджує та теоретично доводить, що застосування CRM-

технології дозволяє підвищити ефективність маркетингових взаємодій закладу із споживачами послуг. Результати дослідження можуть бути корисними для маркетологів та менеджерів закладів послуг щодо забезпечення автоматизації процесів обслуговування та взаємодій із споживачами послуг.

Ключові слова: маркетинг, інформаційні технології в маркетингу, цифрові технології маркетингу, CRM-технологія, функції CRM-систем, процеси обслуговування споживача послуг, процеси взаємодії зі споживачем послуг; автоматизація процесів обслуговування споживача послуг.

APPLICATION OF CRM-TECHNOLOGY TO AUTOMATE THE PROCESSES OF INTERACTION WITH CONSUMERS OF A SERVICE INSTITUTION

The article examines the problem of the possibility and necessity of using CRM technology to automate service processes and interaction with consumers of a service institution. The main purpose of the study is to substantiate the need to use CRM technology to automate service processes and interact with consumers of a service institution in the context of digitalization of marketing. A monographic study of literature sources and approaches to solving this problem has shown that CRM technology emerged as a result of the development of automated enterprise management systems. However, in the future, this technology was reflected and developed for use not only by manufacturing enterprises, but also by enterprises and institutions of all spheres of activity. And the development of this technology itself is based on automating a wide range of functions and processes of service and interaction with the consumer of the service. The relevance of solving this scientific problem lies in the fact that the use of CRM technology by institutions of services will increase the effectiveness of marketing interactions with consumers of services. The study of the problem is carried out in the following logical sequence: the prerequisites for the creation of CRM technology are determined, its essence is studied, the functions of CRM technology are highlighted, the interaction processes that are subject to automation are grouped and classified. The methodological tools of the study were: a systematic approach, logical and structural analysis of process management, methods of analysis and synthesis, logical generalization, comparison, etc. the object of the study was the processes of using CRM technology in a service institution, and the subject was the automation of consumer interaction functions with a service institution based on the application of CRM technology. The article groups the prerequisites for the creation of CRM technology, examines the essence of CRM technology, highlights the functions of CRM technology, groups the processes that are subject to automation and models the interaction of the consumer with the service institution, the study confirms and theoretically proves that the use of CRM technology allows you to increase the effectiveness of marketing interactions between the institution and service consumers. The results of the study can be useful for marketers and managers of service institutions to ensure automation of service processes and interactions with service consumers.

Key words: Marketing, information technologies in marketing, digital marketing technologies, CRM technology, functions of CRM systems, service processes for the service consumer, processes of interaction with the service consumer; automation of service processes for the service consumer.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Розвинуте конкурентне середовище, нові зростаючі запити споживачів щодо процесів обслуговування під-час здійснення купівлі, цифровізація усіх сфер суспільного життя, нові виклики та нові технології маркетингу ставлять нові за якістю вимоги як до функціонування підприємств і закладів послуг, так і до організації процесів обслуговування споживачів у них. З іншого боку, ефективність реалізації маркетингової діяльності закладу послуг визначається сьогодні ефективністю реалізації взаємодії закладу із споживачем послуг. Власне автоматизація виконуваних функцій, повнота взаємодії, гнучкість, безперервність процесів обслуговування є чинниками, які задовольняють зусилля маркетологів щодо залучення споживачів в операційну систему обслуговування та забезпечення прихильності споживача послуг до таких закладів. Тому, ефективні маркетингові взаємодії повинні передбачати застосування інформаційних технологій чи інструментів, серед яких актуальною є CRM-технологія. Можливість, необхідність та результативність її застосування у закладах послуг, є нагальними до вирішення практичними завданнями автоматизації процесів обслуговування та взаємодії із споживачами закладу послуг.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. В основу цифровізації маркетингових зусиль та виконання маркетингових функцій покладено застосування інформаційних CRM-технологій. Цим аспектам *присвячені праці* таких зарубіжних вчених, як Дж. Ахна, С. Кіма, К. Хана, Д. Рігбі, Д. Ледінгхама, Н. Тіена, Тюрбана, Мак-Клена, К. Рабабаха, Х. Могда, Х. Ібрагіма, П. Грінберга, К.

Хендрікса, В. Сінгхала, Дж. Стратмена, С. Чатерджі. Аспекти взаємодії споживача та надавача послуг висвітлено в працях Ф. Котлера, Ж-Ж. Ламбена, О. Шарапи, В. Ярошенко, В. Подольної, Н. Геселевої. Сьогодні CRM-технології застосовуються підприємствами різних сфер діяльності та галузей. Однак, ми вважаємо, що подальший розвиток CRM-технологій та їх застосування закладами послуг, яке характеризується певними особливостями з огляду на процеси обслуговування, що протікають, потребує подальшого вивчення і дослідження.

Цілі статті. Цілями статті є обґрунтування можливості та необхідності застосування CRM-технологій з метою автоматизації процесів обслуговування та взаємодії із споживачами закладу послуг.

Методологія та методи дослідження. Методологічним підґрунтям дослідження слугували такі підходи та методи: системний підхід, логіко-структурний аналіз процесного управління, методи аналізу, логічного узагальнення, порівняння та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Сьогодні виклики ставлять нові вимоги щодо розвитку та взаємодій із споживачами послуг для закладів сфери послуг в Україні, не зважаючи на види самих послуг: санаторних, фізкультурно-спортивних, туристичних, тощо. Це насамперед продиктовано такими зовнішніми до закладів послуг чинниками, як розвиток конкурентного ринкового середовища та ринкових переваг конкурентів; постійне оновлення та якісне зростання запитів споживачів послуг щодо процесів обслуговування під-час здійснення купівлі і задоволення їх потреб, повномірна цифровізація усіх сфер суспільного життя, економіки та маркетингових взаємодій із споживачами; методична розробка та застосування нових технологій маркетингу та інші. Усі ці чинники формують та висувають нові за якістю вимоги як до функціонування закладів послуг, до організації процесів обслуговування споживачів у них, до якості процесів реалізації взаємодії закладу і споживача так і до швидкого прийняття ефективних управлінських рішень маркетингового спрямування.

З іншого боку, нові вимоги до реалізації процесів автоматизації виконуваних функцій, повнота взаємодії заклад-споживач, гнучкість та безперервність процесів обслуговування є внутрішніми чинниками, які задовольняють зусилля маркетологів щодо залучення споживачів в операційну систему обслуговування та забезпечення прихильності споживача послуг до таких закладів, ефективного виконання маркетингових рішень (В. Ярошенко, В. Подольна, Н. Геселева, 2015).

Сукупність перелічених таких зовнішніх і внутрішніх чинників визначає передумови та необхідність застосування інформаційних технологій чи інструментів автоматизації функцій взаємодії із споживачем послуг, ефективних маркетингових взаємодій, серед яких актуальною є CRM-технологія (Д. Рігбі, Д. Ледінгхам, 2004).

Розглядаючи хронологічний розвиток інформаційних технологій та інформаційних систем автоматизації функцій управління підприємствами і закладами послуг (Тюрбан, Мак-Клейн, 2011), CRM-технологія (технологія управління взаємовідносинами із клієнтами) виникла як розвиток CSRP технології (технології планування ресурсів підприємства, синхронізоване зі споживачами), а остання, в свою чергу, на основі розвитку ERP II (технологія управління внутрішніми ресурсами і зовнішніми зв'язками підприємства), ERP (технологія планування ресурсів підприємства), MRP (технологія планування потреби в матеріалах) (К. Хендрікс, В. Сінгхал, Дж. Стратмен, 2007).

У вузькому розумінні, сутність CRM-технології зводиться до технології автоматизації функцій і процесів взаємовідносин із споживачами. Більш широко, CRM у наукових джерелах розглядається, як відповідна технологія, інтернет-технологія, концепція, інформаційна система, система управління якістю та стратегія.

Так, CRM-технологія – технологія автоматизації функцій реєстрації, взаємодії, комерції, обслуговування, сервісу закладу зі споживачами послуг (Ахн Дж., Кім С., Хан К., 2003). CRM-інтернет-технологія (e-CRM) розглядається, як система, що з'єднана

із системами електронної комерції чи іншими додатками, які дозволяють працювати із споживачем через on-line ресурси Internet. CRM-концепція є концепцією персоналізації взаємовідносин із кожним клієнтом, задовольняючи умови безперервності відносин та утримування прихильного ставлення споживача до торгівельної марки чи закладу послуг. CRM-інформаційна система – це програмний комплекс, що формує та дозволяє вести єдину базу клієнтів, відобразити історію і взаємодії і з ними. CRM-система управління якістю відображає систему підвищення ефективності взаємодії, а на цій основі управління якістю протікання процесів і ефективності реалізації бізнес-процесів. CRM-стратегія розглядається практиками, як бізнес-стратегія, що базується на постійному аналізі взаємодій із споживачами, вдосконаленні цих відносин та формуванні лояльності та забезпеченні прихильності споживача (Тієн Н., 2021, Грінберг П., 2009).

Практична реалізація процесів обслуговування споживачів закладами послуг, вказує, що взаємодії з ними відбуваються як на стадії перших контактів, так і на стадії безпосереднього обслуговування в операційній системі, а також на стадії контактів післяпродажного обслуговування (після надання послуги) (Шарапа О., 2009). Тому, автоматизації з допомогою CRM-технології підлягають усі процеси взаємодії закладу чи персоналу із споживачами послуг. Нами проведено групування процесів і процедур, які підлягають автоматизації із застосуванням CRM-технології (рис. 1.1).

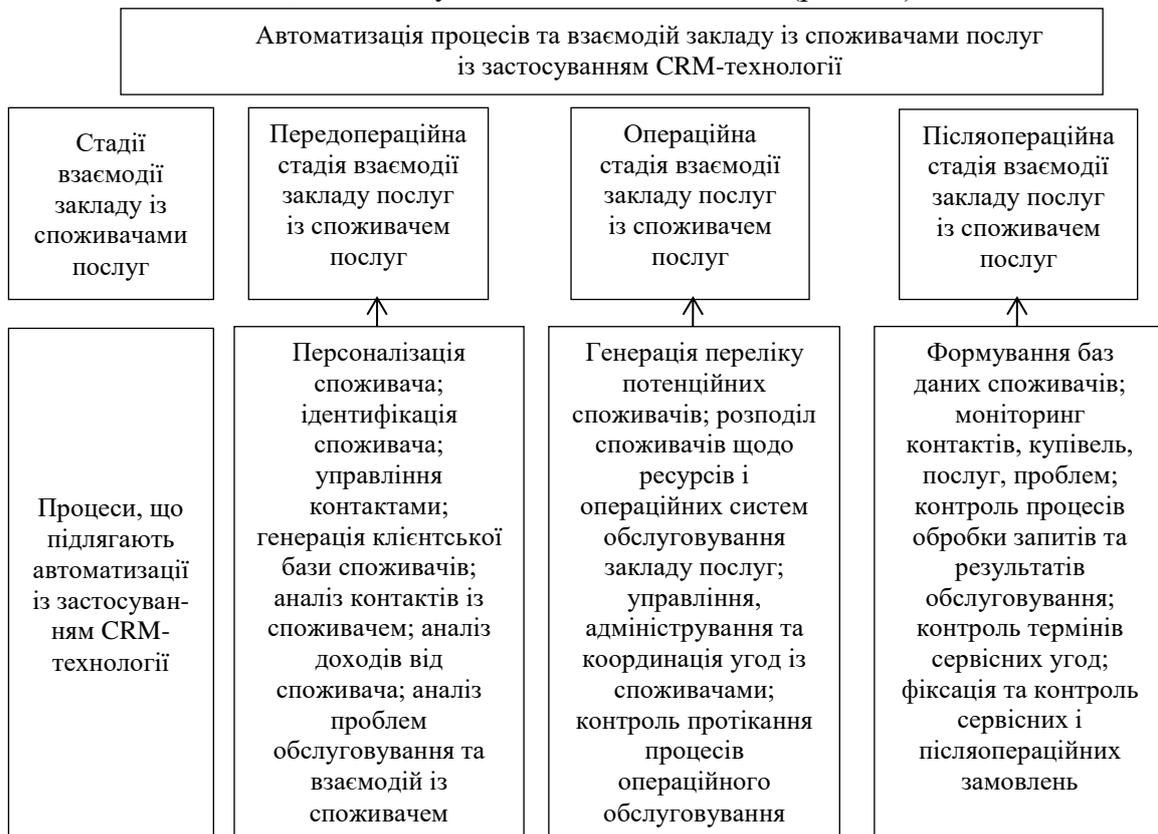

Рис. 1.1. Автоматизація процесів та взаємодій закладу із споживачами послуг із застосуванням CRM-технології

Як підтверджує проведене монографічне дослідження, практична функціональна область CRM-технології охоплює такі три найбільш використовувані сфери (модулі): SFA-технології автоматизації функцій діяльності та підтримки торгових представників (робота зі споживачами, управління контактами, формування баз споживачів та клієнтів, формування комерційних пропозицій, фіксація продажів та звітність), MA-технологія автоматизації функцій реалізації маркетингової діяльності (таргетування,

сегментування, профілювання споживачів, формування цільової аудиторії, формування категорій клієнтів, плануванні і реалізація маркетингових кампаній, визначення результативності маркетингових зусиль за групами споживачів, продуктами, управління угодами, маркетингові дослідження, прогнозування поведінки споживача послуг, тощо), CSA-технологія автоматизація служб підтримки споживача (формування баз даних про споживачів, фіксація даних про споживача, контакти, проблеми, угоди, купівлю, послуги участь в акціях зі споживачем) та CSS-технологія автоматизації обслуговування клієнтів (моніторинг реалізації замовлень, робота сервісних служб, база даних про типові проблеми роботи зі споживачами послуг та способи їх вирішення, аналіз сервісних угод, засоби управління запитами споживачів, тощо) (Рабабах К., Могд Х., Ібрагім Х., 2011; Чатеріджі С., 2020).

Впровадження CRM-технології закладами послуг дозволить підвищити ефективність взаємодій зі споживачами послуг та ефективність реалізації маркетингової діяльності закладу послуг.

Висновки, обговорення та рекомендації. Передумовами розвитку CRM-технологій, що забезпечують ефективні взаємодії закладів сфери послуг із споживачами в Україні є зовнішні чинники, такі як: розвиток конкурентного ринкового середовища та ринкових переваг конкурентів; постійне оновлення та якісне зростання запитів споживачів послуг щодо процесів обслуговування під-час здійснення купівлі і задоволення їх потреб, повномірна цифровізація усіх сфер суспільного життя, економіки та маркетингових взаємодій із споживачами; методична розробка та застосування нових технологій маркетингу, а також внутрішні для закладів послуг: нові вимоги до реалізації процесів автоматизації виконуваних функцій, повнота взаємодії заклад-споживач, гнучкість та безперервність процесів обслуговування. У вузькому розумінні, сутність CRM-технології зводиться до технології автоматизації функцій і процесів взаємовідносин із споживачами; більш широко CRM розглядається, як відповідна технологія, інтернет-технологія, концепція, інформаційна система, система управління якістю та стратегія. Автоматизації з допомогою CRM-технології підлягають усі процеси взаємодії закладу чи персоналу із споживачами послуг на передопераційній стадії перших контактів, на стадії безпосереднього обслуговування в операційній системі, а також на післяопераційній стадії контактів післяпродажного обслуговування. Як підтверджує проведене монографічне дослідження, практична функціональна область CRM-технології охоплює такі три найбільш використовувані сфери (модулі): SFA-технології автоматизації функцій діяльності та підтримки торгових представників, MA-технологія автоматизації функцій реалізації маркетингової діяльності, CSA-технологія автоматизація служб підтримки споживача та CSS-технологія автоматизації обслуговування клієнтів. Впровадження CRM-технології закладами послуг дозволить підвищити ефективність взаємодій зі споживачами послуг та ефективність реалізації маркетингової діяльності закладу послуг.

Авторські внески:

Концептуалізація: Войтович Сергій

Зберігання даних: Букало Надія

Формальний аналіз: Лорві Ірина

Придбання фінансування: Войтович Сергій

Розслідування: Лорві Ірина

Методика: Войтович Сергій

Адміністрація проекту: Войтович Сергій

Ресурси: Букало Надія

Нагляд: Лорві Ірина

Підтвердження: Букало Надія

Візуалізація: Букало Надія

Написання: Войтович Сергій

Список бібліографічного опису:

1. Ярошенко, В.А., Подольная, В.В. & Геселева, Н.В. (2015) Роль CRM-системы в маркетинговой деятельности предприятия. *ВІСНИК КНУТД. Серія «Економічні науки» Економіка та управління підприємствами Economics & Business Management*, 3, (87), С. 81-87
2. Rigby, D. K. & Ledingham, D. (2004) CRM done right. *Harvard business review*, 82, P. 118-130.
3. Turban, McLean & Wetherbe (2011). *Information Technology for Marketing*. John Wiley & Sons.
4. Hendricks, K. B., Singhal, V. R. & Stratman, J. K. (2007) The impact of enterprise systems on corporate performance: A study of ERP, SCM, and CRM system implementations. *Journal of operations management*, 1, С. 65-82.
5. Ahn, J. Y., Kim, S. K. & Han, K. S. (2003). On the design concepts for CRM system. *Industrial Management & Data Systems*.
6. Tien, N. H. et al. (2021). The strategy of CRM system development at Mega Market Vietnam. *International journal multidisciplinary research and growth evaluation*, 4, P. 802-806.
7. Greenberg, Paul (2009). *CRM at the Speed of Light*. McGraw-Hill Osborne Media; 3rd edition (May 3, 2009).
8. Шарпа, О.М. (2009). Управління відносинами з клієнтами через впровадження CRM-систем як складова ефективного ведення бізнесу, *Актуальні проблеми економіки*, 7 (97), С. 175-183.
9. Rababah, K., Mohd, H. & Ibrahim, H. (2011). Customer relationship management (CRM) processes from theory to practice: The pre-implementation plan of CRM system. *International Journal of e-Education, e-Business, e-Management and e-Learning*, 1, С. 22-27.
10. Chatterjee S. et al. (2020). Adoption of artificial intelligence integrated CRM system: an empirical study of Indian organizations. *The Bottom Line*.

References:

1. Yaroshenko, V.A., Podolnaia, V.V. & Heseleva, N.V. (2015) Rol CRM-systemy v marketynhovoі deiatelnosti predpriatya [The role of the CRM system in the marketing activity of the enterprise]. *VISNYK KNUVD. Seriya «Ekonomiczni nauky» Ekonomika ta upravlinnia pidpriemstvamy – KNUVD BULLETIN. Series "Economic Sciences" Economics and Business Management Economics & Business Management*, 3, (87), С. 81-87 [in Ukrainian]
2. Rigby, D. K. & Ledingham, D. (2004) CRM done right. *Harvard business review*, 82, P. 118-130. [in English]
3. Turban, McLean & Wetherbe (2011). *Information Technology for Marketing*. / John Wiley & Sons. [in English]
4. Hendricks, K. B., Singhal, V. R. & Stratman, J. K. (2007) The impact of enterprise systems on corporate performance: A study of ERP, SCM, and CRM system implementations. *Journal of operations management*, 1, С. 65-82. [in English]
5. Ahn, J. Y., Kim, S. K. & Han, K. S. (2003). On the design concepts for CRM system. *Industrial Management & Data Systems*. [in English]
6. Tien, N. H. et al. (2021). The strategy of CRM system development at Mega Market Vietnam. *International journal multidisciplinary research and growth evaluation*, 4, P. 802-806. [in English]
7. Greenberg, Paul (2009). *CRM at the Speed of Light*. McGraw-Hill Osborne Media; 3rd edition (May 3, 2009). [in English]
8. Sharpa, O.M. (2009). Upravlinnia vidnosynamy z kliientamy cherez vprovadzhennia CRM-system yak skladova efektyvnoho vedennia biznesu [Management of relations with clients through the implementation of CRM systems as a component of effective business management]. *Aktualni problemy ekonomiky – Actual problems of the economy*, 7 (97), С. 175-183. [in Ukrainian]
9. Rababah, K., Mohd, H. & Ibrahim, H. (2011). Customer relationship management (CRM) processes from theory to practice: The pre-implementation plan of CRM system. *International Journal of e-Education, e-Business, e-Management and e-Learning*, 1, С. 22-27. [in English]
10. Chatterjee S. et al. (2020). Adoption of artificial intelligence integrated CRM system: an empirical study of Indian organizations. *The Bottom Line*. [in English]

Дата подання публікації 05.10.2022р.

DOI: <https://doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2022-4-8>

JEL Classification: M31; M 10; F 29

Кузьмак Олег, д.е.н., професор
 Луцький національний технічний університет
<https://orcid.org/0000-0002-1950-8416>
kuzmakoleg2312@gmail.com
 Kuzmak Oleh, Doctor of Economics, Professor
 Lutsk National Technical University
<https://orcid.org/0000-0002-1950-8416>
kuzmakoleg2312@gmail.com

МАРКЕТИНГОВА КОМУНІКАЦІЙНА ПОЛІТИКА ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТНИХ ПОЗИЦІЙ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ ІРРАЦІОНАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ СПОЖИВАЧІВ

У статті узагальнюються питання щодо ключових завдань сучасних власників бізнесу, зокрема, забезпечення конкурентних позицій на ринку та сталого розвитку підприємств в умовах невизначеності розвитку економічних відносин, спричинених пандемією, а також частой ірраціональної поведінки споживачів. Основною метою дослідження є розробка теоретичних аспектів та практичних рекомендацій щодо врахування ірраціональної поведінки споживачів, значення та специфіки застосування сучасних маркетингових технологій, їх впливу на комерційну діяльність підприємств та зміцнення конкурентних позицій на внутрішньому та світовому ринках. Систематизація літературних джерел свідчить про дискусійність та певні розбіжності у розумінні та трактуванні сутності маркетингових технологій, систематизації факторів, що впливають на їх впровадження в діяльність підприємств, поведінку бізнесу в умовах ірраціонального споживчого вибору та формування конкурентної стратегії управління підприємством із застосуванням маркетингових технологій. Актуальність вирішення поставленої проблеми полягає у тому, що ефективне використання маркетингових технологій, які б враховували різноманітні чинники зовнішнього середовища та специфіку факторів ірраціональної поведінки споживачів, має стати одним із інструментів забезпечення передумов конкурентних переваг суб'єкта господарювання, зміцнення іміджу шляхом удосконалення управління відносинами з підприємством та взаємодія з існуючими та потенційними клієнтами, залучення та утримання споживачів, розвиток діалогу та відносин з клієнтами. У статті доведено важливість застосування сучасних маркетингових технологій у діяльності підприємств в контексті ірраціональної поведінки споживачів в умовах глобальної конкуренції. Досліджено зміст, специфіку, особливості формування маркетингових технологій. Обґрунтовано мету та напрями застосування маркетингових технологій та їх вплив на конкурентоспроможність і сталий розвиток вітчизняних підприємств. Дослідження зводиться до висновків, що використання сучасних маркетингових технологій дозволяє підприємствам удосконалити управління маркетинговою діяльністю, збільшити конкурентні переваги, забезпечити сталий розвиток і більш високий конкурентний статус на ринку, підвищити свій імідж. Побудова рекламної кампанії повинна враховувати емоційну вигоду для споживача і не повинна повністю базуватися, виключно, на принципах раціональності, оскільки 100% раціонального споживача не існує, його поведінка містить багато упереджень і протиріч, які призводять до неузгодженості в різних емоціях, контекстах і часових рамках.

Ключові слова: глобалізація, інтеграція, сталий розвиток, маркетингові технології, конкурентоспроможність, ірраціональна поведінка, ефективність, менеджмент, бренд.

MARKETING COMMUNICATION POLICY AS A TOOL TO ENSURE THE COMPETITIVE POSITION OF THE ENTERPRISE IN THE CONDITIONS OF IRRATIONAL CONSUMER BEHAVIOR

The article summarizes issues related to the key tasks of modern business owners. Ensuring competitive positions on the market and sustainable development of enterprises in the conditions of uncertainty in the development of economic relations caused by the pandemic, as well as frequent irrational behavior of consumers is considered. The main goal of the study is to develop theoretical aspects and practical recommendations regarding the consideration of irrational consumer behavior, the importance and specifics of the use of modern marketing technologies, their impact on the commercial activities of enterprises, and the strengthening of competitive positions on the domestic and global markets. The systematization of literary sources shows the controversy and certain disagreements in the understanding and interpretation of the essence of marketing technologies, the systematization of factors affecting their implementation in the activities of enterprises, business behavior in conditions of irrational consumer choice, and the formation of a competitive strategy of enterprise management

with the use of marketing technologies. The urgency of solving the problem lies in the fact that the effective use of marketing technologies, which would take into account various factors of the external environment and the specifics of factors of irrational consumer behavior, should become one of the tools for ensuring the prerequisites for the competitive advantages of the business entity, strengthening the image by improving the management of relations with the enterprise and interaction with existing and potential customers, attraction and retention of customers, development of dialogue and relations with customers. The article proves the importance of using modern marketing technologies in the activities of enterprises in the context of the irrational behavior of consumers in the conditions of global competition. The content, specifics, and peculiarities of the formation of marketing technologies have been studied. The purpose and direction of the application of marketing technologies and their impact on competitiveness and sustainable development of domestic enterprises are substantiated. The study concludes that the use of modern marketing technologies allows enterprises to improve the management of marketing activities, increase competitive advantages, ensure sustainable development and a higher competitive status on the market, and improve their image. The construction of an advertising campaign should take into account the emotional benefit for the consumer and should not be based entirely, exclusively, on the principles of rationality, since a 100% rational consumer does not exist, his behavior contains many biases and contradictions that lead to inconsistencies in different emotions, contexts and time frames.

Key words: *globalization, integration, sustainable development, marketing technologies, competitiveness, irrational behavior, efficiency, management, brand.*

Постановка проблеми. Забезпечення конкурентних позицій на ринку та сталий розвиток підприємств в умовах глобалізації, невизначеності розвитку економічних відносин спричинених пандемією, а також частою ірраціональною поведінкою споживачів є ключовим завданням власників сучасного бізнесу.

Визнано, що світова економіка стала більш інтегрованою завдяки процесу глобалізації. (*Neuland and Hough, 1999*). Реддінг визначає, що глобалізація може інтерпретувати інтеграцію ринку товарів і послуг, інтеграцію ринку капіталу, культурний обмін, міграційну політику та різні поєднання цих елементів. (*Redding, 1999*). Глобалізація через посилену лібералізацію торгівлі та розвиток новітніх технологій призвела до різкого збільшення торговельно-економічного обороту товарів та послуг, а також до зростання обміну фінансовими ресурсами. У багатьох випадках, походження товарів стало другорядним, і географічна відстань більше не є перешкодою для багатьох послуг.

Проте, дослідження в галузі поведінкової економіки протягом багатьох років вказують, що уподобання сучасних споживачів та їх здібності приймати рішення далеко не настільки стабільні і раціональні, як би того хотіли виробники. В силу різних обставин, таких як от обмеженість у часі, заощадливість, піднесений стан, нестабільність зовнішнього середовища, пандемія люди часто поведуться ірраціонально. Крім того, “Наші когнітивні реакції враховують інтуїцію, емоції, колір, норми, доступність та цілу низку інших упереджень, які роблять майже неможливим миттєве прийняття 100% раціонального рішення про покупку” (*Fastenau, 2019*). Однак той факт, що люди можуть поводитися ірраціонально, не означає, що їх поведінка є випадковою. Ірраціональність досить передбачувана, тому вивчення того, як і чому, а головне врахування даної поведінки споживачів і впливу на неї може бути надзвичайно корисним для власників бізнесу в процесі формування маркетингової стратегії.

Ситуація, яка склалася на внутрішньому ринку та орієнтири в галузі європейської інтеграції вимагають від вітчизняних підприємств пошуку нових ефективних інструментів їх подальшого розвитку та підвищення конкурентоспроможності товарів, одним із яких є використання маркетингових технологій, спрямованих на забезпечення комунікації з сегментами ринку, залучення та розширення, а також головне в утриманні існуючих прихильних клієнтів, орієнтуючись на чинники їх ірраціональної поведінки, досягнення конкурентоспроможної переваги та сталого розвитку підприємства.

Відповідно, ефективний маркетинг, який би максимально враховував різноманітні чинники, що впливають на поведінку споживачів, а також специфіку інтеграційних процесів, має бути одним із інструментів забезпечення передумов отримання конкурентної ринкової переваги як на національному, так і на світовому рівнях.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Слід зазначити, що проблемні питання теорії конкурентоспроможності, сталого розвитку та маркетингових технологій у діяльності підприємств досліджувалися в численних працях вітчизняних та зарубіжних учених і спеціалістів. У їхніх роботах досліджено сутність маркетингу, особливості застосування елементів та маркетингових інструментів бездіяльності підприємств, подано різні підходи до вирішення питань розвитку маркетингу та управління маркетинговими процесами. Це свідчить про гостру необхідність і актуальність даної проблеми.

В сучасному бізнесі відбувається зміщення пріоритетів від «функціональних» до «інноваційних» та «екологічно чистих» продуктів, які є останнім словом техніки чи моди, попит на них важко передбачити, а життєвий цикл – набагато коротше. Ситуація на ринках, яка складається на сьогодні, змінюється і характеризується особливостями світових ринків. По-перше, спостерігається вибухове зростання пропозиції, що виражається в різкому збільшенні кількості товарних груп, їх наповнення. Товарний достаток змушує компанії докладати зусиль, щоб утриматися на ринку. По-друге, споживач стає більш досвідченим у товарному достатку. Класичний підхід у сегментації часто вже не працює (Новікова, 2018).

По-третє, відбувається зміна інформаційного поля, що виражається у фрагментації інформаційних каналів на нові канали та з'являються нові можливості при використанні старих каналів доведення інформації до споживача: інтернет-маркетингу, електронних табло тощо. По-четверте, це внутрішньо корпоративний тиск і бажання керівників і власників підвищити ефективність бізнесу. Проводиться агресивна маркетингова політика, але вона часто не приносить очікуваних результатів.

Як наслідок, сучасним компаніям доводиться працювати в умовах надзвичайно динамічного і не завжди передбачуваного маркетингового середовища, яке поєднує в собі безліч взаємопов'язаних сил, які діють на різних рівнях господарського комплексу, у різних сферах людської діяльності та природному середовищі. Ці сили проявляються як глобальні імперативи для маркетингової діяльності компаній. В оточенні іноземних компаній як на національному ринку, так і на зовнішніх ринках, будь-яка компанія повинна регулярно вдосконалювати свої маркетингові стратегії та технології, щоб підтримувати високий рівень конкурентоспроможності в умовах численних глобальних викликів (Гордєєва, 2018).

Водночас, незважаючи на значні напрацювання у сфері маркетингових досліджень, у практиці використання їх результатів у роботі сучасних суб'єктів господарювання залишається багато проблем. Зокрема, вислів класика маркетингу Ф. Котлера «маркетинг зараз знаходиться в жалюгідному стані. Не теорія, а маркетингова практика актуальна й сьогодні» (Kotler, 2006). Можна погодитися з думкою автора, що «смертельний гріх маркетингу» є причини, чому маркетинг не працює, а саме: недостатня увага компаній до концентрації на ринку, орієнтації на клієнтів та розуміння своїх цільових споживачів (як правило, маркетингова стратегія базується на врахуванні раціональної поведінки споживачів, і при цьому втрачається увага до їх ірраціональності); неправильне управління відносинами зі стейкхолдерами та визначення своїх основних конкурентів; нездатність компаній знаходити нові можливості; недосконалий процес планування маркетингу та впровадження політики щодо продуктів і послуг; недостатній розвиток навичок побудови бренду та комунікації; недостатня організація для ефективного та вмілого маркетингу.

На сучасному ринку склалася ситуація, що традиційні, так звані «маркетингові формули успіху» все частіше перестають бути тим ключем, який відкриває двері до успіху підприємства більш високої якості; більш досконалий сервіс; нижчі ціни; більш висока частка ринку; постійне вдосконалення продукції; інноваційність продукту; зростаючі ринки; перевищення очікувань споживачів (Boyett, Joseph and Boyett, Jimmie, 2004).

Щоб виправити ситуацію, Ф. Котлер пропонує замінити традиційні підходи елементами нових маркетингових підходів: зосередитися на цінностях, які існують протягом усього життя споживачів; орієнтація на задоволення кількох груп акціонерів; керувати так, щоб усі працівники були залучені до маркетингової діяльності підприємства; формувати бренд через всю діяльність компанії; орієнтація на «обслуговування» споживачів; обіцяй менше, дай більше; зробити ланцюг вартості одиницею аналізу (Kotler et al., 2012). До списку можна додати: орієнтація на почуття, емоції та культуру споживачів.

Як зазначають М. Біденбах і Х. Марелл, використання маркетингових комунікацій безпосередньо впливає на формування бренду, впізнаваності, іміджу, а отже, і вартості бренду (Biedenbach and Marell, 2009). Наявність хороших ефективних каналів комунікації додає цінність продукту компанії, а також зміцнює конкурентні позиції, оскільки клієнти впевнені у своїй покупці та з більшою ймовірністю зупинять свій вибір на обраному бренді.

Для ефективного функціонування, конкурентоспроможності та завоювання стійких позицій на ринку у світовій практиці застосовуються маркетингові технології, які характеризуються науково обґрунтованими прийомами та методами, конструктивним підходом до використання наявного потенціалу суб'єкта господарювання, а головне – креативністю та креативністю. Підхід до досягнення поставлених цілей, набувають особливої актуальності (Циганкова та Іщенко, 2017).

Огляд наукових праць як вітчизняних, так і зарубіжних авторів вказує на дискусійність та певні розбіжності у розумінні та трактуванні сутності маркетингових технологій, систематизації факторів, що впливають на їх впровадження в діяльність підприємств, поведінку бізнесу в умовах ірраціонального споживчого вибору та формування конкурентної стратегії управління підприємством із застосуванням маркетингових технологій.

Цілі статті. Метою дослідження є розробка теоретичних положень та практичних рекомендацій щодо врахування ірраціональної поведінки споживачів, особливостей застосування сучасних маркетингових технологій, їх впливу на комерційну діяльність підприємств та зміцнення конкурентних позицій на внутрішньому та світовому ринках.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний розвиток національної економіки в умовах європейської інтеграції та глобалізації характеризуються рядом характерних особливостей. Ситуація на ринку різко набуває іншого вектору, зокрема, пропонується надзвичайно великий асортимент стандартизованих споживчих товарів, при цьому діяльність зарубіжних підприємств все більше зорієнтована на принципах сталого розвитку, а саме застосування технологій що зменшують негативний вплив на екологію, відповідно і виробництво екологічно чистих, безпечних та натуральних видів продукції. При цьому світові корпорації, орієнтовані на цю нову реальність, отримують вигоду від величезної економії за рахунок надзвичайно великих масштабів виробництва, розподілу, маркетингу та управління. Як правило, це дозволяє їм впливати, а саме знижувати ціни на світових ринках, що в багатьох випадках не дає шансів на конкурентний та сталий розвиток конкурентів, котрі живуть за старими традиціями, а подекуди призводить до їх “знищення”. Тобто, зникли звичні відмінності в національних чи регіональних уподобаннях, практично проходять часи, коли компанія могла продавати минулорічні моделі, або ж менші версії вдосконалених продуктів у менш розвинених країнах світу, і минули часи, коли ціни, націнки та прибуток за кордоном були, як правило, вищими, ніж у нас.

Розглядаючи розвиток бізнесу в умовах глобальних карантинних обмежень, існує думка, що залучення нових клієнтів – це ключ до успіху. Залучати нових клієнтів – це здорово, але не завжди так зручно і вигідно, як зазвичай думають. Це пов'язано з тим, що процес ідентифікації, кваліфікації та навчання до їх перетворення в платоспроможних клієнтів вимагає значних ресурсів компанії. Тому не варто надзвичайних зусиль прикладати для залучення нових клієнтів, а потрібно більше

інвестувати в збереження найцінніших існуючих клієнтів, при цьому виходячи із принципів їх ірраціональної поведінки. Залучення нового клієнта коштує в 5-25 разів дорожче, ніж утримання існуючого.

Нижче буде з'ясовано особливості, специфіку та необхідність використання маркетингових технологій, які варто використовувати у своїй діяльності підприємствам з різними фінансовими, комунікаційними та технологічними можливостями.

На нашу думку, для ефективної політики втримання лояльного існуючого клієнта, у діяльності будь якого підприємства повинні використовуватись технології управління взаємовідносинами з клієнтами (CRM), що передбачають управління всіма відносинами підприємства та взаємодією із наявними та потенційними клієнтами. Це інтегрований підхід до управління відносинами, зосереджений на утриманні клієнтів та розвитку відносин. Як маркетингова технологія CRM забезпечує можливість, збирати, аналізувати та зберігати контактну інформацію про наявних та потенційних клієнтів, історію клієнтів та стан їхніх замовлень, визначати можливості продажів, фіксувати проблеми з обслуговуванням та керувати маркетинговими процесами і робити інформацію про кожну взаємодію з клієнтами доступною для будь-кого із підприємства, кому вона може знадобитися.

Дослідження та світова практика підтверджує важливість застосування CRM та вказує на цікаві факти, зокрема: важливість взаємодії з продавцем під час здійснення покупки, якого вони вважають надійним радником, є головним пріоритетом у 79% бізнес-покупців; прогнозується, що 91% даних у CRM-системах будуть неповними, застарілими або дубльованими щороку; у 74% компаній націлених на зростання конкурентного статусу, перетворення потенційних клієнтів у наявних є їх головним пріоритетом; найвищі частки ринку CRM зосередженні у Salesforce, Microsoft і Oracle; 74% респондентів стверджують, що CRM-рішення дають їм кращий доступ до даних клієнтів, забезпечуючи більш персоналізоване обслуговування; більше 91% компаній у яких налічується 10 і більше співробітників використовують CRM для управління взаємодії з клієнтами; протягом перших 5 років після створення, як правило 65% підприємств, вважають за необхідне і впроваджують технологію CRM (*The Ultimate List of CRM Statistics, 2022*).

Наведені дані свідчать, що підприємства, які впроваджують CRM, отримують користь від прихильності клієнтів та довгострокової прибутковості. Крім того, повністю функціональну CRM-систему можна вважати конкурентною перевагою, і це стосується не лише глобальних компаній, а й малих та середніх підприємств.

Дослідження показують, що 2020 році світовий ринок управління відносинами з клієнтами оцінювався в 52,64 млрд. доларів. Що цікаво, вплив пандемії того ж року значно прискорив попит на CRM. Діджиталізація та цифровізація суспільства спонукала компанії шукати нові способи зв'язку з клієнтами. За прогнозами, до 2028 року технологія CRM буде оцінюватись у близько 128,97 мільярдів доларів у всьому світі, що становить 12,1% CAGR протягом наступних 7 років (*The Ultimate List of CRM Statistics, 2022*).

Також, дослідження Nucleus Research показало, що в середньому за кожен долар, витрачений на CRM технології у 2014 році, повертається в середньому 8,71 долара. Хоча з тих пір ця цифра не оновлювалася, Dynamic Consultants прокоментувала еволюцію ринку CRM у 2021 році та підрахувала, що ця цифра зросла в середньому до 30,48 доларів за кожен витрачений долар у 2021 році (*The Ultimate List of CRM Statistics, 2022*).

Згідно з результатами дослідження ринку CRM в Україні зі 1009 компаній у сфері великого, малого та середнього бізнесу, 68% опитаних підприємців не знають та ніколи не чули про CRM-систему. При цьому, 86% заявили, що у найближчий рік не планують витрачати ресурси на впровадження. Лише 6% підприємців працюють з CRM-системою (*Бізнес 24, 2018*).

Важливими та перспективними для залучення більшої кількості клієнтів на сучасному етапі є технології вірусного та партизанського маркетингу. Вірусний

маркетинг спрямований на поширення інформації про компанію, продукт чи послугу від людини до людини усно, через Інтернет або ж електронну пошту. Подібно вірусу, інформація про компанію, її продукти та послуги поширюється серед споживачів, клієнтів споживачів тощо, і швидко створюється величезна мережа. При цьому, стрімке поширення соціальних мереж, включаючи YouTube, Twitter, Instagram, Snapchat і Facebook, уможлиблюють та сприяють розвитку вірусному маркетингу та підвищують його ефективність.

Партизанські маркетингові кампанії демонструють творчі ідеї, представлені динамічно, нетрадиційними методами, в місцях, де найменше очікували реклами, наприклад мистецтво крейди на тротуарах. Партизанські маркетингові кампанії націлені здивувати, роздратувати, зачарувати та оживити споживача. При цьому, партизанський маркетинг більше відображає креативності маркетологів, аніж відповідність маркетинговим бюджетам.

В умовах діджиталізації та цифровізації суспільства актуального розвитку набувають маркетингові Інтернет-технології, що передбачають комплекс соціальних та управлінських процесів, які спрямовані на якнайповніше задоволення потреб споживачів у мережі Інтернет при формуванні пропозиції та системи обміну товарів і послуг за допомогою інформаційних комунікаційних технологій (Шалева, 2014). Важливо, що бюджет на застосування Інтернет-технологій є відносно невеликим і, що важливо, забезпечуються охоплення надзвичайно великої кількості цільової аудиторії, навіть недосяжної за інших умов і при цьому забезпечується чітка адресність. Крім того, забезпечується безперешкодний та миттєвий доступ на будь-який ринок чи то регіональний чи то національний, у реальному масштабі часу оцінюється ефективність бізнесу.

Звичайно, сучасним підприємствам не обійтись без інтегрованих маркетингових комунікацій (ІМС), що являють собою маркетингову технологію яка передбачає інтеграцію всіх комунікативних інструментів (корпоративні комунікації, реклама, особисті продажі, стимулювання збуту, прямий маркетинг, інтерактивний маркетинг, рекламні акції, пропаганда і ін..), щоб вони працювали разом в гармонії. Всі ці засоби комунікації в сукупності працюють краще і для підприємства це забезпечує узгодженість і уніфікацію повідомлень, просування бренду і залучення аудиторії.

Хоча інтегровані маркетингові комунікації вимагають великих зусиль, вони дають багато переваг. Технологія застосування ІМС незамінна як для компаній B2C (Business to Consumer - бізнес для споживача), так і для компаній B2B (Business to Business - бізнес для бізнесу). Інтегрована комунікація забезпечує взаємодію з клієнтами і допомагає їм пройти різні етапи процесу покупки, підприємство одночасно зміцнює свій імідж, розвиває діалог і відносини з клієнтами. Це особливо важливо для підтримки цінності бренду, оскільки сучасні споживачі очікують, що зможуть взаємодіяти з брендами до, під час і після покупки або послуги. Можливість утримати клієнта дає потужну конкурентну перевагу, в результаті зростають шанси збільшити продажі і прибуток.

Конкурентний статус підприємства та його впізнаваність забезпечує не що інакше як брендинг, що є один з найважливіших аспектів будь-якого бізнесу, великого чи малого, роздрібного продажу та B2B. Брендинг – це процес який дає розуміння щодо специфіки та особливостей конкретної організації, компанії, товарів чи послуг шляхом створення та формування бренду у свідомості споживачів. Це стратегія, розроблена організаціями, щоб допомогти цільовій аудиторії швидко ідентифікувати та відчути саме їхній бренд, а також наштовхнути споживачів вибирати свою продукцію, а не продукцію конкурентів. Простіше кажучи, бренд – це обіцянка підприємства для клієнтів. Він повідомляє їм, чого вони можуть очікувати від пропонованих товарів та послуг, і відрізняє пропозицію підприємства від пропозицій конкурентів. При цьому, саме встановлення очікувань може мати глибокий вплив на те, як клієнт сприймає бренд.

З метою залучення ширшого кола споживачів, впливу на їх поведінку, в тому числі ірраціональну важливо пам'ятати кілька правил: встановлення та передача очікувань, як позитивних, так і негативних, допомагає керувати поведінкою споживачів; допоможіть своїм потенційним споживачам знайти позитивні відгуки про ваш продукт або послугу, поки вони приймають рішення; запропонуйте уявлення про те, наскільки погано може бути без вашого продукту чи послуги.

Саме хороший брендинг може забезпечити залучення і втримання клієнтів та інших зацікавлених сторін, але дуже важливо створювати чіткі, переконливі повідомлення. Адже бренд створює очікування, він передає вигідну обіцянку споживачам, а це в свою чергу готує їх до досвіду взаємодії з компанією її продукцією чи послугами.

При цьому, важливо пам'ятати, що як правило, продукти мають обмежений життєвий цикл, а бренди, якщо ними вміло управляти, зберігаються вічно. І коли підприємство точно визначить, ким (чим) воно є, ким (чим) споживачі мають його сприймати, як бренд, стає набагато легше виставляти та продавати його на ринку. Послідовне стратегічне брендування призводить до закріплення конкурентних позицій на ринку і надає переваг пропонованій продукції саме через бренд, що в свою чергу дозволяє отримувати значно вищу ціну за товари чи послуги, яку споживачі готові платити в порівнянні з ідентичними небрендовими товарами.

Не залежно від того які маркетингові технології підприємства будуть застосовувати в процесі господарської діяльності необхідно розуміти, що емоції споживачів відіграють важливу роль при сприйнятті рекламних повідомлень про бренд. Поряд з розумінням класичної теорії поведінки споживачів (раціональної поведінки), пропонуючи їм технічні властивості товару чи послуги, необхідно також враховувати і ірраціональність їх дій.

Як стверджують Канеман і Тверський, мозок людини працює швидше випадково, ніж за чіткими і раціональними правилами (*Kahneman, D. & Tversky, 1979*). Як правило, переважна більшість опитувань в процесі вивчення наявного та перспективного стосується раціонального мислення споживача та ролі вільного ринку в умовах досконалої конкуренції. Проте, якщо виявляється що споживач приймає рішення приміром опираючись на емоційний стан, попередній досвід, використовуючи інтуїцію, необхідно це врахувати, переглянути і скорегувати поточну маркетингову практику на їхню думку. Щоб впливати на поведінку споживачів, необхідно впливати не тільки на верхній шар мозку (раціональний), але і на середній (емоційний) і нижній (безумовні рефлекси). Маркетингова стратегія підприємства, орієнтована лише на раціональну природу споживачів не забезпечить всебічного впливу на поведінку клієнтів. Тобто, підприємство може не розраховувати на зростання фінансових показників, в результаті реалізації товару чи послуги клієнту, який знаходиться в стані роздратування, гніву чи тривоги, оскільки в даному випадку практично повністю виключає принципи раціональності.

Ірраціональні чинники, що впливають на людську поведінку, впливають із оточення споживачів, почуттів, емоцій та інших джерел. Люди приймають рішення скоріше на основі недалекоглядних суджень, ніж довгострокових планів. Якщо споживач сформував якір глибоко всередині, раціональне маркетингове повідомлення не може його змінити. Повідомлення має ґрунтуватися на його емоціях і почуттях (*Zavodny, 2010*). Сучасні підприємства, що націлені на залучення широкого кола клієнтів повинні використовувати нетрадиційні, інноваційні методи комунікації із споживачами, що ґрунтуються на символізмі та історії. Суть полягає у тому, що споживачам не потрібно наводити, описувати раціональні властивості товару чи послуги, а пропонувати історію. Як результат, споживачі купуючи продукт чи послугу обраного бренду стають частиною історії, чи то нового сконструйованого світу.

При застосуванні згаданих маркетингових технологій з врахуванням особливостей ірраціональної поведінки споживачів підприємство здатне обрати

цільовий сегмент, знизити витрати та ризики пов'язані з виходом на ринок, збільшити прибутки від діяльності, підвищити рівень конкурентоспроможності власної продукції, а також підвищити власний імідж на національному та міжнародних ринках.

Висновки. Проведене дослідження дає підставу зробити висновки, що маркетингові технології є важливими для ефективної діяльності вітчизняних підприємств. Правильний підбір та вірне застосування сучасних маркетингових технологій дає можливість підприємствам вдосконалити процеси управління маркетинговою діяльністю, розширити цільову аудиторію споживачів, збільшити обсяги продаж, наростити конкурентні переваги, забезпечити сталий розвиток та вищий конкурентний статус на ринку, підвищити власний імідж та зацікавленість брендом на національному та міжнародних ринках. Проте, необхідно враховувати важливу обставину, а саме, у поведінці споживачів є багато упереджень і порушень, які змушують їх бути непослідовними в різних емоціях, контекстах і часових рамках. Тобто, побудова рекламної кампанії обов'язково повинна враховувати емоційні вигоди для споживача і, ні в якому разі, не має будуватись виключно на принципах раціональності, оскільки не існує стовідсоткового раціонального споживача. Також, в процесі комунікації підприємства повинні знати, як уподобання їхніх клієнтів можуть відрізнятися в різних ситуаціях, щоб краще задовольнити їхні потреби.

Авторські внески:

Концептуалізація: Кузьмак Олег

Зберігання даних: Кузьмак Олег

Формальний аналіз: Кузьмак Олег

Придбання фінансування: Кузьмак Олег

Розслідування: Кузьмак Олег

Методика: Кузьмак Олег

Адміністрація проекту: Кузьмак Олег

Ресурси: Кузьмак Олег

Нагляд: Кузьмак Олег

Підтвердження: Кузьмак Олег

Візуалізація: Кузьмак Олег

Написання: Кузьмак Олег

Список бібліографічного опису.

1. Biedenbach M., & Marell H. (2009). Integrated marketing communications in the Australian and New Zealand wine industry, *International Journal of Advertising*, Vol. 20, No. 2, pp. 239-262.
2. Boyett, Joseph H., & Boyett, Jimmie T. (2004). *The Guru Guide to Marketing. A Concise Guide to the Best Ideas from Today's*. Published by John Wiley & Sons, Inc., Hoboken, New Jersey.
3. Гордєєва Т.Ф. (2015). Трансформація технологій міжнародного маркетингу за сучасних трендів глобальних ринків. *Глобальні та національні проблеми економіки*, вип. 8, С.30-34, URL: <http://global-national.in.ua/archive/8-2015/07.pdf> (дата звернення: 20.09.2022).
4. Zavodny Pospisil, Jan. (2010). Irrationality in consumer behavior and its influence over the advertising messages reception. URL: <https://www.researchgate.net/publication/233424780> (дата звернення: 14.10.2022).
5. Kotler, P., Kartajaya, H., & Setiawan, I. (2019). *Marketing 3.0: From Products to Customers to the Human Spirit, Management for Professional*, pp. 139-156.
6. Котлер Ф. (2006). 10 смертних гріхів маркетингу: Ознаки і методи вирішення. Київ.: ВД "Києво Могилянська академія", 143с.
7. Kahneman, D. & Tversky, A. (1979). Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk. *Econometrica*, Vol. 47. pp. 263-292.
8. Новікова М.М. (2018). Маркетингові дослідження сталого розвитку в умовах глобальних викликів: монографія. Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. Харків : Видавництво "Точка", 240с.
9. Neuland, E., & Hough, J. (1999). Globalisation of the world economy: The need for global strategies and mindsets for South African management. *Paper delivered at the EBM Conference Port Elizabeth*.
10. Redding, S. (1999) Dynamic comparative advantage and the welfare effects of trade. *Oxford Economic Papers*, 51(1), 15-39.
11. Результати дослідження ринку CRM в Україні (2018). URL: https://www.bitrix24.ua/crmresearch2018/?fbclid=IwAR3AIVDCspeodyoutgA_d38vCjifZaUY0bPIq0tzNsRRpgr1a4jQV66lRslM (дата звернення: 10.10.2022).
12. The Ultimate List of CRM Statistics for 2022. URL: <https://findstack.com/crm-statistics/> (дата звернення: 12.10.2022).

13. Fastenau (01.11.2019). The Irrational Consumer: What it means for behavioral economics. URL: <https://blog.crobox.com/article/the-rational-consumer-debunked> (дата звернення: 26.08.2022).
14. Циганкова Т., Іщенко А. (2017). Маркетингові технології формування конкурентоспроможності експорту компаній. *Міжнародна економічна політика*, 1 (26), С.7-27.
15. Шалева О.І. (2014). Електронна комерція: навч. посіб. Київ.: Центр учбової літератури, 216 с.

References

1. Biedenbach M., & Marell H. (2009). Integrated marketing communications in the Australian and New Zealand wine industry, *International Journal of Advertising*, Vol. 20, No. 2, pp. 239-262. [in English].
2. Boyett, Joseph H., & Boyett, Jimmie T. (2004). *The Guru Guide to Marketing. A Concise Guide to the Best Ideas from Today's*. Published by John Wiley & Sons, Inc., Hoboken, New Jersey. [in English].
3. Gordeeva, T.F. (2015). Transformatsiya tekhnolohiy mizhnarodnoho marketynhu za suchasnykh trendiv hlobal'nykh rynkiv. [Transformation of international marketing technologies in the current trends of global markets]. *Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky - Global and National Economic Problems*, 8, 30-34 Retrieved from: <http://global-national.in.ua/archive/8-2015/07.pdf> (accessed 20 December 2022). [in Ukrainian].
4. Zavodny Pospisil, Jan. (2010). Irrationality in consumer behavior and its influence over the advertising messages peception. URL: <https://www.researchgate.net/publication/233424780> (accessed 14 October 2022). [in English].
5. Kotler, P., Kartajaya, H., & Setiawan, I. (2019). Marketing 3.0: From Products to Customers to the Human Spirit, *Management for Professional*, pp. 139-156. [in English].
6. Kotler, P. (2006). 10 smertnykh hrihiv marketynhu: Oznaky i metody vyrishennya. [10 Deadly Sins of Marketing: Signs and Solutions]. Kyiv. VD "Kyyevo Mohylyans'ka akademiya". [in Ukrainian].
7. Kahneman, D. & Tversky, A. (1979). Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk. *Econometrica*, Vol. 47. pp. 263-292. [in English].
8. Novikova, M.M. (2018). Marketynhovi doslidzhennya staloho rozvytku v umovakh hlobal'nykh vyklykiv: monohrafiya [Marketing research of sustainable development in the context of global challenges]. Kharkiv. nats. un-t mis'k. hosp-va im. O. M. Beketova. Kharkiv : Vydavnytstvo "Tochka". 240p. [In Ukrainian].
9. Neuland, E., & Hough, J. (1999). Globalisation of the world economy: The need for global strategies and mindsets for South African management. *Paper delivered at the EBM Conference Port Elizabeth*. [in English].
10. Redding, S. (1999) Dynamic comparative advantage and the welfare effects of trade. *Oxford Economic Papers*, 51(1), 15-39. [in English].
11. Rezul'taty doslidzhennya rynku CRM v Ukrayini. (2018). [Results of CRM market research in Ukraine]. Retrieved from: https://www.bitrix24.ua/crmresearch2018/?fbclid=IwAR3AIVDCspeodyoutGA_d38vCjfZaUY0bPIq0tzNsRRpgr1a4jQV66lRslM (accessed 10 October 2022). [In Ukrainian].
12. The Ultimate List of CRM Statistics for 2022. Retrieved from: <https://findstack.com/crm-statistics/> (accessed 12 October 2022). [in English].
13. Fastenau (01.11.2019). The Irrational Consumer: What it means for behavioral economics, Retrieved from: <https://blog.crobox.com/article/the-rational-consumer-debunked> (accessed 26 August 2022). [in English].
14. Tsygankova, T., & Ishchenko, A. (2017). Marketynhovi tekhnolohiyi formuvannya konkurentospromozhnosti eksportu kompaniy. [Marketing technologies for the formation of export competitiveness of companies]. *Mizhnarodna ekonomichna polityka - International Economic Policy*, 1 (26), 7-27. [in Ukrainian].
15. Shaleva O.I. (2014). Elektronna komertsiya: navch. posib. [Electronic commerce: education. manual] Kyiv.: Center for Educational Literature, 216 c. [in Ukrainian].

Дата подання публікації 10.10.2022р.

DOI: <https://doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2022-4-9>

JEL Classification: M12; M30; M31; M39

Polinkevych Oksana, Doctor of Economic Sciences, Professor

Lutsk National Technical University

<https://orcid.org/0000-0001-6924-7296>

Kravomp@gmail.com

Полінкевич Оксана, д.е.н., професор
Луцький національний технічний університет

<https://orcid.org/0000-0001-6924-7296>

Kravomp@gmail.com

Kuzmak Olena, Doctor of Economic Sciences, Professor

Lutsk National Technical University

<https://orcid.org/0000-0003-0394-0981>

kuzmakolena3007@gmail.com

Кузьмак Олена, д.е.н., професор
Луцький національний технічний університет

<https://orcid.org/0000-0003-0394-0981>

kuzmakolena3007@gmail.com

MARKETING TRIGGERS OF EFFECTIVE TEAM BUILDING AS FACTORS OF ENSURING THE QUALITY OF EDUCATION

Education is the field of activity that forms and lays down skills in the subject field of knowledge, psychological and social foundations of communication and promotes self-development and self-expression of individuals. The main goal of the study is to determine the marketing triggers of team building in ensuring the quality of education according to internal and external quality characteristics. Systematization of literary sources and approaches to solving this problem showed that the issue of marketing triggers as a tool for effective team building and quality of education is relevant. The urgency of solving this scientific problem lies in the fact that teamwork will bring better results in terms of ensuring the quality of education than individual aspirations of individuals. The study of the problem was carried out in the following logical sequence: first, the main problems of ensuring the quality of education were analyzed, marketing triggers were grouped according to two groups of factors (external and internal), then the characteristics of the team were outlined, the Drexler-Sibbet model was built, marketing triggers of team building in ensuring the quality of education were proposed. The methodological tools of the study were the following approaches and methods: systematic approach, logical generalization and comparison - for grouping marketing triggers of team building to ensure the quality of education, methods of analysis and synthesis - for evaluating the characteristics of the quality of education. Marketing triggers for ensuring the quality of education were chosen as the research object, and the quality of education as the subject. The article establishes that team building is the main tool that will contribute to the quality of education. The process of team building itself should take place in 7 stages, the main ones of which are orientation, gaining trust, specification of the goal, commitment, distribution of roles, high performance, reboot. These stages are predicted by the Drexler-Sibbet model. The methodology of team building based on the model provides an answer at each stage to one of the questions: What am I doing here? Who are you? What are we doing? How are we doing it? Who, how, what, when?, Why continue? At each of them, depending on the answers of a potential team member, trust, goals and common perspectives, agreement in actions, clarity of decisions, clarity of processes are formed, discipline, synergy, unexpected interactivity, joint spending of time are growing. However, in the event of a team member's lack of answers to questions or hesitation and uncertainty, caution, difficulty communicating, pretense, mistrust, apathy, skepticism, unhealthy competition, confusion, danger, resistance, silence, resistance, lack of interest, shallow thinking, conflict may occur. , breaking deadlines, inequality, avoiding one's obligations, envy, disharmony, fatigue and tension, exhaustion, boredom and decay. At each of the stages, there are marketing triggers and trigger words, thanks to which you can stimulate team building, which will increase the quality of education. It is known that teamwork creates a synergy effect that contributes to achieving higher results than individual results. The main triggers are: fear and danger, herd instinct, individuality, greed, mutual gratitude, trust, limitation, ambiguity, scarcity, time constraints, loyalty, fear, storytelling, news, price comparison, guarantees, relevance. Trigger words are: free, immediate, today only, news, secret, open, increase, exclusive,

because, only. The study results can be useful in developing a methodology for improving the quality of education with marketing tools.

Key words: marketing triggers, quality of education, team building, storytelling, Drexler-Sibbet Model.

МАРКЕТИНГОВІ ТРИГЕРИ ЕФЕКТИВНОГО КОМАНДОТВОРЕННЯ ЯК ЧИННИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ОСВІТИ

Освіта є тією сферою діяльності, яка формує та закладає уміння із предметної галузі знань, психологічні та соціальні основи спілкування та сприяє саморозвитку і самовираженню особистостей. Основною метою дослідження є визначення маркетингових тригерів командотворення при забезпеченні якості освіти за внутрішніми та зовнішніми характеристиками якості. Систематизація літературних джерел та підходів до вирішення цієї проблеми показала, що питання маркетингових тригерів як інструменту ефективного командотворення та якості освіти є актуальним. Актуальність вирішення даної наукової проблеми полягає в тому, що командна робота принесе кращі результати щодо забезпечення якості освіти, ніж поодинокі прагнення окремих осіб. Дослідження проблеми здійснено в такій логічній послідовності: спочатку проаналізовано основні проблеми забезпечення якості освіти, маркетингові тригери згруповано за двома групами чинників (зовнішні та внутрішні), потім окреслено ознаки команди, побудовано модель Дреклера-Сіббета, запропоновано маркетингові тригери командотворення при забезпеченні якості освіти. Методологічним інструментарієм дослідження слугували такі підходи та методи: системний підхід, логічне узагальнення та порівняння – до групування маркетингових тригерів командотворення щодо забезпечення якості освіти, методи аналізу й синтезу – до оцінювання характеристик якості освіти. Об'єктом дослідження обрано маркетингові тригери забезпечення якості освіти, а предметом – якість освіти. У статті встановлено, що командотворення є основним інструментом, який сприятиме якості освіти. Сам процес командотворення має відбуватися за 7 стадіями, основними з яких є орієнтація, набуття довіри, конкретизації цілі, зобов'язання, розподіл ролей, висока продуктивність, перезавантаження. Ці стадії передбачені моделлю Дреклера-Сіббета. Методологія командотворення за моделлю передбачає відповідь на кожній стадії на одне із запитань: Що я тут роблю?, Хто ти?, А що ми робимо?, Як ми це робимо?, Хто, як, що, коли?, Навіщо продовжувати? На кожній із них залежно від відповідей потенційного члена команди формується довіра, цілі та спільні перспективи, згода у діях, чіткість рішень, зрозумілість процесів, зростає дисциплінованість, синергія, неочікувана інтерактивність, спільне проведення часу. Проте у випадку браку відповіді на запитання у члена команди або вагань і невизначеності може виникнути обережність, складнощі у спілкуванні, удавання, недовіра, апатія, скепсис, нездорова конкуренція, розгубленість, небезпека, супротив, мовчання, опір, недостатня зацікавленість, поверхневе мислення, конфлікти, порушення термінів, нерівність, уникання своїх зобов'язань, заздрості, дисгармонія, втома та напруга, виснаження, нудьга та занепад. На кожній із стадій існують маркетингові тригери та слова-тригери, завдяки яким можна стимулювати до командотворення, чим підвищиться якість освіти. Відомо, що при командній роботі виникає ефект синергії, який сприяє досягненню вищих результатів, ніж поодинокі результати. Основними тригерами є: страх і небезпека, стадний інстинкт, індивідуальність, жадібність, взаємна подяка, довіра, обмеженість, однозначність, дефіцит, обмеження у часі, лояльність, страх, сторітеллінг, новини, порівняння цін, гарантії, значимість. Словами-тригерами є: безкоштовно, негайно, тільки сьогодні, новина, секрет, відкрийте, збільште, ексклюзивно, тому що, тільки. Результати дослідження можуть бути корисними в плані розробки методики підвищення якості освіти маркетинговим інструментарієм.

Ключові слова: маркетингові тригери, якість освіти, командотворення, сторітеллінг, Модель Дреклера-Сіббета.

Introduction. Education is the field of activity that forms and lays down skills in the subject field of knowledge, and psychological and social foundations of communication, and promotes the self-development and self-expression of individuals. In the new millennium, in the era of informatization and high technologies, the competitiveness of countries in the world market largely depends on the level of education of people, the development of their creative forces, the willingness and ability to relearn, acquire new knowledge, live and work in a constantly changing world; a country's place in the world is determined by the level of its education and culture. The quality of education is an indicator of labor efficiency in society and a source of national wealth. This is an important factor that shapes progress in overcoming socio-economic crises, pandemics and imbalances, and distortions in the development of the economy.

Literature Review. The problems of the quality of education were dealt with by scientists and researchers both in the sphere of educational activity and in other spheres. The quality of education is a multifunctional concept that contains resources (personnel, financial, material, informational, scientific, educational, and methodical), contributes to the adequate organization of the educational process in accordance with modern trends in the development of the national and world economy and education, and also ensures control of the educational activities of educational institutions and training of specialists at all stages of training and at all levels (Sigaeva L.E., 2016, c. 224). The quality of education is shaped by its main factors, which can be divided into two groups: external and internal (Alyokhina A.M., 2014). It is possible to ensure the quality of education through internal and external assurance standards and a quality assurance agency (Lokshina O., 2018, C. 129). Separate aspects of the development of universities, innovative development, the role of the service sector and the management of educational institutions, and insurance of risks from the implementation of a type of activity are outlined in the works (Polinkevych O., 2017; Polinkevych O., 2018; Polinkevych O., 2021; Polinkevych O., Khovrak I., Trynchuk V., Klapkiv Y. & Volynets I., 2021; Polinkevych O. & Kovalska L., 2018; Polinkevych O., Glonti V., Baranova V., Levchenko V. & Yermoshenko A., 2021, Khovrak I., Polinkevych O. & Trynchuk V., 2021; Polinkevych O., Voichuk M. & Pavlikha N., 2022). The conducted studies are diverse, but they do not consider ensuring the quality of education through team building and marketing triggers.

Objectives of the article. The goals of the article are to determine the marketing triggers of team building in ensuring the quality of education according to internal and external quality characteristics.

Research methodology and methods. The methodological tools of the research were the following approaches and methods: a systematic approach, logical generalization, and comparison - for grouping marketing triggers of team building in order to ensure the quality of education, methods of analysis and synthesis - for evaluating the characteristics of the quality of education.

Results and Discussion. Ensuring the quality of education in the process of forming European education is one of the main conditions for trust, mobility, student motivation, compatibility, and attractiveness of European higher education. In Europe, the widespread "English" model of the quality of education, which is based on the internal self-assessment of the academic community, and the "French" model, which is based on the external assessment of the educational institution regarding its responsibility to society, were historically formed. However, a unified system of institutional evaluation of the activity of educational institutions has not been developed. In the USA, there is a system for evaluating the quality of education. It is worth noting that each country has its approaches to ensuring and assessing the quality of higher education. У звіті The European Higher Education Area in 2018 the main problems of ensuring the quality of education are indicated (The European Higher Education Area in 2018, c. 14):

- 1)insufficient involvement of students' countries in the procedures for ensuring the quality of education as equal partners;
- 2)the dominance of the control model of external quality assurance over the improvement-oriented model;
- 3)limiting higher education institutions to choosing only the national quality assurance agency.

Accordingly, to ensure the quality of education, we suggest considering marketing triggers according to two groups of factors:

- 1) internal quality characteristics include:
 - the quality of the educational environment ("technological" management of the educational process, the effectiveness of scientific and methodical work, resource provision of

the educational process, personnel potential, etc.). In this case, marketing triggers can be time constraints, comparison of prices and volume of services received, shortage;

- the quality of the implementation of the educational process (scientific and accessible content of education, pedagogical skill, the effectiveness of teaching aids, etc.). Loyalty, storytelling, and guarantees can become marketing triggers here;

- the quality of the results of the educational process (level of educational achievements, development of thinking, degree of social adaptation, culture, etc.) Here, gratitude in return, loyalty, fear can become marketing triggers.

2) external indicators of the quality of education, which reflect the effectiveness of the functioning of the educational system, its impact on people and social processes, and satisfaction of the needs of the individual and the state in general, include:

- availability of education. Here, marketing triggers can become shortages, time constraints;

- compliance with educational standards. Here, marketing triggers can be fear, novelties;

- satisfaction of educational requests. Here, marketing triggers can become guarantees, relevance;

- continuity of education. Here, marketing triggers can be thanks in return, time limits;

- opening prospects for professional growth. Marketing triggers here can be storytelling, relevance, and news.

Marketing triggers work effectively with teamwork. Team building is the basis that will contribute to the achievement of planned results and achieve success. Most of the activities of the individual are a group in form. This applies to games, studies, sports, and professional activities. The main reason for this is the sociability of human nature. The main characteristics of a team are 1) team activity, team norms, and team relationships. Team activity involves a consolidated community, orientation to a team task, and the effect of positive synergy. Team norms include competence, role appropriateness, and responsibility. Team relationships form psychological comfort and ensure personal growth.

The Drexler-Sibbet model provides for 7 steps to creating a team (Fig. 1).

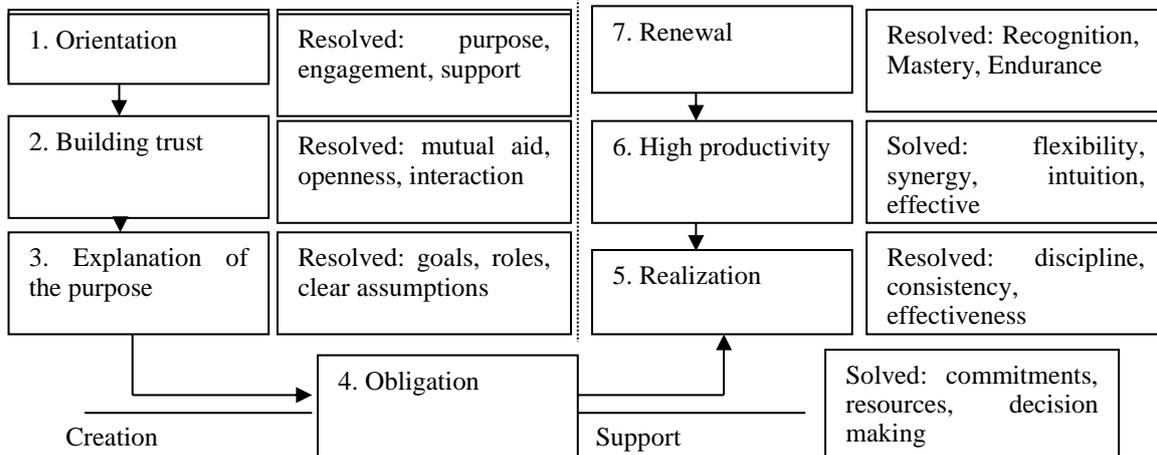

Fig.1. Drexler-Sibbet model*

* summarized by (Seven stages of team building)

The Drexler-Sibbet model shows the mechanism of team formation, which must go through 7 steps: orientation, building trust, clarifying the goal, commitment, implementation, high performance, and renewal. At each of the stages, a question is asked to each new team member. Depending on the answers to the questions, the member is either accepted into the team or not. Each step precedes another. You cannot skip a single step, because the team will not be formed. An effective team in educational activities is important during the accreditation

and implementation of the educational process. The quality of training of applicants depends on their coordinated work. In table 1 we will give positive and negative answers to the questions on the basis of whether a member is included in the team or not. Accordingly, marketing triggers will also be offered at each stage of team building.

Table 1. Marketing triggers of team building in ensuring the quality of education *

Phase	Question	Option of answer	Marketing triggers
Orientation	What am I doing here?	An affirmative answer gives reasons to include her in the team. Lack of response or self-doubt - the team has not formed	Fear and danger, herd instinct. Trigger words: immediately, today only, secret, increase because only
Gaining trust	Who are you?	The answer helps to overcome mistrust, and its absence - forms caution, difficulties in communication, pretending mistrust	Individuality, herd instinct. Trigger words: new, secret, discover, increase, exclusive
Specification of the goal	And what do we do?	A positive response contributes to the emergence of goals and common perspectives. The lack of an answer spreads apathy, skepticism, unhealthy competition, confusion, and danger.	Greed, trust. Trigger words: today only, new, secret, discover, increase
Obligation	How do we do it?	A positive answer contributes to the formation of agreement in actions, clarity of decisions, and a negative one - provokes opposition, silence, resistance, lack of interest	Limitation, ambiguity. Trigger words: immediately, open, increase, because, only
Distribution of roles	Who, how, what, when?	A positive answer contributes to the fact that processes become clear, discipline increases, and a negative one - forms superficial thinking, conflicts, violations of deadlines, inequality, and avoiding one's obligations	Herd instinct, trust. Trigger words: immediate, today only, exclusive
High productivity	-	Synergies and unexpected interactivity emerge. However, this can lead to jealousy, disharmony, fatigue, and tension.	Mutual gratitude, herd instinct. Trigger words: novelty, secret, open, increase
Rebooting	Why continue?	A positive answer will contribute to spending time together, and mutual respect in the team, and a negative one - provokes exhaustion, boredom, and decline	Fear and danger, individuality. Trigger words: free, today only, new, secret, only

* grouped based on (*What are Triggers in Marketing, 2019; What are Triggers in Marketing, 2021 The Seven Stages of Team Building*).

Conclusions, discussions and recommendations. Thus, it can be concluded that team building is the main tool that will contribute to the quality of education. The process of team building itself should take place in 7 stages, the main ones of which are orientation, gaining trust, specification of the goal, commitment, distribution of roles, high performance, and reboot. These stages are predicted by the Drexler-Sibbet model. The methodology of team building based on the model provides an answer at each stage to one of the questions: What am I doing here? Who are you? What are we doing? How are we doing it? Who, how, what, when? Why continue? At each of them, depending on the answers of a potential team member, trust, goals, and common perspectives, agreement in actions, clarity of decisions, clarity of processes are formed, discipline, synergy, unexpected interactivity, and joint spending of time are growing. However, in the event of a team member's lack of answers to questions or hesitation and

uncertainty, caution, difficulty communicating, pretense, mistrust, apathy, skepticism, unhealthy competition, confusion, danger, resistance, silence, resistance, lack of interest, shallow thinking, conflict may occur, breaking deadlines, inequality, avoiding one's obligations, envy, disharmony, fatigue and tension, exhaustion, boredom, and decay. At each of the stages, there are marketing triggers and trigger words, thanks to which you can stimulate team building, which will increase the quality of education. It is known that teamwork creates a synergy effect that contributes to achieving higher results than individual results. The main triggers are fear and danger, herd instinct, individuality, greed, mutual gratitude, trust, limitation, ambiguity, scarcity, time constraints, loyalty, fear, storytelling, news, price comparison, guarantees, and significance. Trigger words are: free, immediate, today only, news, secret, open, increase, exclusive, because, and only.

Author contributions:

Conceptualization: Polinkevych Oksana, Kuzmak Olena

Data storage: Polinkevych Oksana

Formal analysis: Polinkevych Oksana, Kuzmak Olena

Acquisition of financing: Polinkevych Oksana, Kuzmak Olena

Investigation: Polinkevych Oksana, Kuzmak Olena

Methodology: Kuzmak Olena

Project administration: Polinkevych Oksana, Kuzmak Olena

Resource: Kuzmak Olena

Supervision: Polinkevych Oksana

Confirmation: Polinkevych Oksana, Kuzmak Olena

Visualization: Polinkevych Oksana

Written: Polinkevych Oksana, Kuzmak Olena

Список бібліографічного опису:

1. Сігаєва, Л.Є. (2016). Сучасні підходи до якості освіти: теоретичний аспект. *Професійна освіта: методологія, теорія та технології*, 4, 213–226.
2. Альохіна, Г.М. (2014). Якість освіти у контексті сучасних трансформацій вищої освіти. URL: https://www.researchgate.net/publication/336406700_Akist_osviti_u_konteksti_sucasnih_transformacij_visoi_osviti (дата звернення: 27.10.2022).
3. Локшина, О. (2018). Забезпечення якості вищої освіти в умовах європеїзації України. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика (серія: педагогічні науки)*, 3-4 (56-57), 127–132.
4. Higher Education in Ukraine: Agenda for Reforms. KAS Policy Paper / Nikolaiev Ye. (Ed.). Kyiv: Konrad-AdenauerStiftung Ukraine Office, 2017. 60 p.
5. Сім стадій командотворення за моделлю Дрекслера-Сібета. URL: <http://humantime.com.ua/blog/7-stadiy-komandotvorennya-za-modellu-drekslera-sibeta> (дата звернення : 09.01.2022).
6. Polinkevych, O. (2017). Porównawcze aspekty polityki innowacyjnej w gospodarce USA i Ukrainy w świetle transformacji szkolnictwa wyższego. *KELM*, 3(19), wrzesień, 166–173.
7. Polinkevych, O. (2018). Development of enterprise in innovation university. *KELM*, 3 (23), 137–148.
8. Polinkevych, O. (2018). Role of the service sector in the innovation development of Poland and Ukraine. *Roczniki Ekonomiczne Kujawsko-Pomorskiej szkoły wyższej w Bydgoszczy*, 11, 337-357.
9. Polinkevych, O., Khovrak, I., Trynchuk, V., Klapkiv, Y. & Volynets, I. (2021). *Business Risk Management in Times of Crises and Pandemics. Montenegrin Journal of Economics*, 17 (3), 117-128. DOI: 10.14254/1800-5845/2021.17-3.8
10. Polinkevych, O. (2021). The Concept of Sustainable Business Development in Ukraine. *Studies in a changing business environment*. Vilnius: Lietuvos ekonomikos destytojų asociacija, 79–85
11. Polinkevych, O. & Kovalska, L. (2018). Factors of innovative development of service sector enterprises in Poland and Ukraine. *The economy of Bulgaria and the European Union in the global word management, marketing and entrepreneurship, corporate control and business development in Bulgaria and in the EU : Collective Monographs of Scientific Articles*. Sofia, 103–116.
12. Polinkevych, O., Glonti, V., Baranova, V., Levchenko, V. & Yermoshenko, A. (2021). Change of business models of Ukrainian insurance companies in the conditions of COVID-19. *Insurance Markets and Companies*, 12(1), 83-98. doi:10.21511/ins.12(1).2021.08
13. Khovrak, I., Polinkevych, O. & Trynchuk, V. (2021). Management of financial institutions on the basis of corporate social responsibility as a driver of sustainable development. *Conference Proceedings VIII International Scientific Conference Determinants of Regional Development*, n. 2, p. 246-264, doi: <https://doi.org/10.14595/CP/02/015>.

14. Polinkevych, O., Voichuk, M. & Pavlikha, N. (2022). Quality management of the education in higher education institutions of Ukraine on the principles of business socially responsibility. *National Interest Academic Journal*, Vol. 2, 7, 142–148.
15. Що таке тригери в маркетингу. URL: https://kebeta.agency/article/chto_takoe_trigger_v_marketinge (дата звернення: 29.07.2019)
16. Що таке тригери в маркетингу і як їх використовувати. URL: <https://para.school/blog/marketing/chto-takoe-triggeru-v-marketinge-i-kak-ih-ispolzovat> (дата звернення: 04.03.2021)

References:

1. Sihaieva, L.Ye. (2016). Suchasni pidkhody do yakosti osvity: teoretychnyi aspekt [Modern approaches to the quality of education: theoretical aspect]. *Profesiina osvita: metodolohiia, teoriia ta tekhnolohii – Professional education: methodology, theory and technologies*, 4, 213–226 [in Ukrainian].
2. Alohina, H.M. (2014). Yakist osvity u konteksti suchasnykh transformatsii vyshchoi osvity [Quality of education in the context of modern transformations of higher education]. URL: (https://www.researchgate.net/publication/336406700_Akist_osviti_u_konteksti_suchasnykh_transformacij_visoi_osviti) (accessed: 27.10.2022) [in Ukrainian].
3. Lokshyna, O. (2018). Zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity v umovakh yevropeizatsii Ukrainy [Ensuring the quality of higher education in the conditions of the Europeanization of Ukraine]. *Neperervna profesiina osvita: teoriia i praktyka (seriia: pedahohichni nauky) – Continuing professional education: theory and practice (series: pedagogical sciences)*, 3-4 (56-57), 127–132 [in Ukrainian].
4. Higher Education in Ukraine: Agenda for Reforms. KAS Policy Paper / Nikolaiev Ye. (Ed.). Kyiv: Konrad-AdenauerStiftung Ukraine Office, 2017. 60 p. [in Ukrainian].
5. Sim stadii komandotvorennia za modelliu Drekslera-Sibeta [Seven stages of team building according to the Drexler-Sibet model]. URL: <http://humantime.com.ua/blog/7-stadiy-komandotvorennia-za-modellyu-drekslera-sibeta> (accessed : 09.01.2022) [in Ukrainian].
6. Polinkevych, O. (2017). Porównawcze aspekty polityki innowacyjnej w gospodarce USA i Ukrainy w świetle transformacji szkolnictwa wyższego. *KELM*, 3(19), wrzesień, 166–173 [in Poland].
7. Polinkevych, O. (2018). Development of enterprise in innovation university. *KELM*, 3 (23), 137–148 [in English].
8. Polinkevych, O. (2018). Role of the service sector in the innovation development of Poland and Ukraine. *Roczniki Ekonomiczne Kujawsko–Pomorskiej szkoły wyższej w Bydgoszczy*, 11, 337-357 [in English].
9. Polinkevych, O., Khovrak, I., Trynchuk, V., Klapkiv, Y. & Volynets, I. (2021). *Business Risk Management in Times of Crises and Pandemics. Montenegrin Journal of Economics*, 17 (3), 117-128. DOI: 10.14254/1800-5845/2021.17-3.8 [in English]
10. Polinkevych, O. (2021). The Concept of Sustainable Business Development in Ukraine. *Studies in a changing business environment*. Vilnius: Lietuvos ekonomikos destytojų asociacija, 79–85 [in English]
11. Polinkevych, O. & Kovalska, L. (2018). Factors of innovative development of service sector enterprises in Poland and Ukraine. *The economy of Bulgaria and the European Union in the global word management, marketing and entrepreneurship, corporate control and business development in Bulgaria and in the EU : Collective Monographs of Scientific Articles*. Sofia, 103–116 [in English].
12. Polinkevych, O., Glonti, V., Baranova, V., Levchenko, V. & Yermoshenko, A. (2021). Change of business models of Ukrainian insurance companies in the conditions of COVID-19. *Insurance Markets and Companies*, 12(1), 83-98. doi:10.21511/ins.12(1).2021.08 [in English]
13. Khovrak, I., Polinkevych, O. & Trynchuk, V. (2021). Management of financial institutions on the basis of corporate social responsibility as a driver of sustainable development. *Conference Proceedings VIII International Scientific Conference Determinants of Regional Development*, n. 2, p. 246-264, doi: <https://doi.org/10.14595/CP/02/015> [in English].
14. Polinkevych, O., Voichuk, M. & Pavlikha, N. (2022). Quality management of the education in higher education institutions of Ukraine on the principles of business socially responsibility. *National Interest Academic Journal*, Vol. 2, 7, 142–148 [in English].
15. Shcho take tryhery v marketynhu [What are triggers in marketing]. URL: https://kebeta.agency/article/chto_takoe_trigger_v_marketinge (accessed: 29.07.2019) [in Ukrainian]
16. Shcho take tryhery v marketynhu i yak yikh vykorystovuvaty [What are triggers in marketing and how to use them]. URL: <https://para.school/blog/marketing/chto-takoe-triggeru-v-marketinge-i-kak-ih-ispolzovat> (accessed: 04.03.2021) [in Ukrainian]

Дата подання публікації 10.10.2022 р.

DOI: <https://doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2022-4-10>

МЕНЕДЖМЕНТ

JEL Classification: O 00; A 13; B 49

Корецька Наталія, к.е.н., доцент
 Луцький національний технічний університет
<https://orcid.org/0000-0003-1820-5509>
nataliya.koretska@gmail.com

Nataliya Koretska N., Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
 Lutsk National Technical University
<https://orcid.org/0000-0003-1820-5509>
nataliya.koretska@gmail.com

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ МОДЕЛЕЙ УПРАВЛІННЯ ЗМІНАМИ

Нині багато організацій у своїй щоденній діяльності стикаються з необхідністю впровадження змін. І це особливо актуально в сучасних умовах розвитку вітчизняного та міжнародного бізнесу, коли відбуваються постійні зміни і коли організації повинні швидко адаптуватися до вимог ринку в умовах глобалізації та інтернаціоналізації економіки.

Здатність організацій адаптуватися до змін безпосередньо впливає на прибутковість їхньої діяльності. Проте немає унікального способу управління змінами, оскільки організації вибирають та обґрунтовують свою модель задля підвищення рівня поточної продуктивності, використання нових можливостей або вирішення ключових проблем.

Вибір менеджерами ефективної моделі управління змінами є життєво важливим для керівництва, персоналу та іміджу/репутації організації в цілому.

Основною метою дослідження є здійснення порівняльного аналізу моделей управління змінами (К. Левіна; McKinsey 7-S; ADKAR та Кюблера-Росса).

У цій статті на основі перегляду наукових літературних джерел здійснено порівняльний аналіз найвідоміших моделей управління змінами, що використовуються організаціями для ефективного управління перехідним етапом. Так автор досліджував чотири моделі, які найчастіше використовуються організаціями для управління змінами: модель Левіна, модель McKinsey 7-S, модель ADKAR, модель Кюблера-Росса та.

Актуальність вирішення даної наукової проблеми полягає в тому, що автором встановлено відмінності та визначено основні переваги та недоліки для кожної моделі управління змінами.

У цій статті використано комплексний огляд літератури, який досліджує та синтезує репрезентативний матеріал про ключові елементи ефективного управління змінами. Методологічною та теоретичною основою статті є наукові дослідження К. Левіна, Кюблера-Росса, Джеф. Хаятта, групи консультантів консалтингової компанії McKinsey. В процесі написання статті також проаналізовано зарубіжну періодику, використано Інтернет-ресурси, офіційні сайти компаній тощо.

Результати дослідження підтверджують, що нині теорія організаційних змін пропонує велику кількість різноманітних моделей управління змінами, що дозволяє виробити спільну ідеологію та концепцію змін. Найбільш захоплюючими та корисними є: простота моделі Курта Левіна; практичність моделі McKinsey 7-S; послідовність та логічність моделі ADKAR та людиноорієнтованість моделі Кюблера-Росса. Кожна модель допомагає зрозуміти фундаментальну концепцію управління змінами, що починається з розуміння поточного стану і усвідомлення необхідності змін та переходить у фазу руху, власне впровадження змін і згодом – у потрібний результативний стан.

Автором сформувано висновки про те, що підібрати оптимальну модель управління змінами для усіх організацій неможливо, але кожен із розглянутих підходів до управління змінами може бути використаний для розвитку певних напрямів діяльності як окремо, так і в симбіозі, доповнюючи один одного.

Ключові слова: управління змінами, моделі змін.

COMPARATIVE ANALYSIS OF CHANGE MANAGEMENT MODELS

Nowadays, many organizations are faced with the need to implement changes in their daily activities. And this is especially relevant in the modern conditions of domestic and international business development, when

constant changes occur and when organizations must quickly adapt to market requirements in the context of globalization and internationalization of the economy.

The ability of organizations to adapt to changes directly affects the profitability of their activities. However, there is no one-size-fits-all way to manage change, as organizations choose and justify their model to improve current performance, take advantage of new opportunities, or address key challenges.

Managers' selection of an effective change management model is vital to management, staff and the image/reputation of the organization as a whole

The main purpose of the research is to carry out a comparative analysis of K. Levin's change management models; McKinsey 7-S; ADKAR and Kübler-Ross.

In this article, on the basis of a review of scientific literary sources, a comparative analysis of the most famous change management models used by organizations for effective management of the transition stage is carried out. Thus, the author investigated four models most often used by organizations to manage change: the McKinsey 7-S model, the ADKAR model, the Kubler-Ross model, and the Levine change model.

The relevance of solving this scientific problem lies in the fact that the author established the differences and identified the main advantages and disadvantages for each model of change management. This article uses a comprehensive literature review that examines, critiques, and synthesizes representative material on the key elements of effective change management. The methodological and theoretical basis of the article is scientific research by K. Levin, Kübler-Ross, Jef. Hayatta, consulting group of McKinsey consulting company. In the process of writing the article, foreign periodicals were also analyzed. Information was also provided by sources on the Internet, official websites of companies, sources of additional information.

The results of the study confirm that the theory of organizational change currently offers a large number of different models of change management, which allows for the development of a common ideology and concept of change. The most fascinating and useful are: the simplicity of Kurt Lewin's model; the practicality of the McKinsey 7-S model; consistency and logic of the ADKAR model and human orientation of the Kubler-Ross model. Each model helps to understand the fundamental concept of change management, which begins with an understanding of the current state, awareness of the need for change, and moves into the movement phase, the actual implementation of the change, and later - the desired state.

The author concluded that it is impossible to choose the optimal change management model for all organizations, but each of the considered approaches to change management can be used to develop certain areas of activity both separately and in symbiosis, complementing each other.

Keywords: change management, change models.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Зміни є постійною ознакою і обов'язковою умовою забезпечення конкурентних переваг організації, збільшення її ринкової вартості та інтеграції в глобальний економічний простір. Вони є невід'ємною рисою сучасного бізнесу, оскільки вітчизняні та міжнародні компанії функціонують та здійснюють свою діяльність у період безпрецедентної мінливості, в якій виживають лише ті, хто швидко реагує на зміни та змінюється у темпі зміни середовища. При цьому така реальність вимагає формування абсолютно інших навичок виживання та усвідомлення того, що немає нічого постійного і вміння змінитися вчасно і потрібним чином – це один із визначальних чинників успіху функціонування організації.

Загалом в основі концепції управління змінами закладена думка: змінюються не самі організації, а її працівники. Тому, щоб змінилася організація, зміни та нововведення повинні бути зрозумілими, прийнятними та здійснені усіма членами колективу цієї організації (Bekmukhambetova, Anara (2021)).

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Є значна кількість літературних джерел, в яких досліджується процес управління змінами та фактори результативності їх впровадження.

Дослідження змін в організації, проблеми адаптації та моделі управління змінами висвітлені в працях таких зарубіжних авторів, як І.Ансофф, І.Адзісес, Л.Грейнер, Ф.Гуїяр, Дж.Д.Дак, Д.Коттер, К.Левін, С. Хенкс та інших. Поряд із цим теоретичні та практичні аспекти управління змінами досліджували і вітчизняні вчені.

Однак, нині теорія організаційних змін пропонує велику кількість різних моделей управління змінами, які дозволяють сформувати спільну ідеологію та концепцію змін, що вимагає здійснення порівняльного аналізу найбільш застосовуваних та ефективних.

Цілі статті – здійснити порівняльний аналіз моделей управління змінами К. Левіна; McKinsey 7-S; ADKAR та Кюблера-Росса.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Процес управління змінами є важливим для стійкості та розвитку організації. І метою змін всередині організації є прогрес від існуючого стану до необхідного стану.

Зміни здійснюються за двома напрямками – бізнес і персонал (табл. 1).

Таблиця 1

Напрями управління змінами в організації

Усвідомлення необхідності зміни	<ul style="list-style-type: none"> – бачення теперішнього стану розвитку організації; – як людина сприймає проблеми; – наявність чуток та неправдивої інформації про процес впровадження змін в організації; – обговорення причин для впровадження змін в організації
Бажання підтримувати та брати участь в управлінні змінами	<ul style="list-style-type: none"> – природа зміни (яка зміна і як вона вплине на людину, організацію); – контекст організації та оточення, що потребує змін; – індивідуальна ситуація кожного працівника; – унікальні глибинні мотиватори кожного працівника
Розуміння як змінитися	<ul style="list-style-type: none"> – поточна база знань та вміння працівника; – здатність кожного працівника набувати нових знань; – ресурси, доступні для навчання працівника та набуття ним практичного досвіду ; – наявність необхідних знань у працівника
Здатність набувати нових навичок	<ul style="list-style-type: none"> – психологічні блоки; – фізичні здібності; – інтелектуальні здібності; – час, необхідний для розвитку навичок; – наявність ресурсів для розвитку нових здібностей
Підтримка для закріплення зміни	<ul style="list-style-type: none"> – ступінь підтримки, необхідний організації; – зв'язок підтримки з прогресом та досягненнями в процесі впровадження змін; – відсутність негативних наслідків; – система створення механізму для підтримки процесу впровадження змін в організації

Проаналізуємо чотири відомі моделі: модель змін Левіна, модель McKinsey 7-S, модель ADKAR та модель Кюблера-Росса.

Модель управління змінами Левіна є однією з найпопулярніших, найбільш прийнятих і ефективних моделей управління змінами. Вона допомагає менеджерам організацій краще зрозуміти організаційні та структурні зміни.

Модель управління змінами Левіна є однією з перших моделей організаційних змін і її можна назвати класичною. Вона складається з трьох основних етапів, а саме (рис. 1) (K.Lewin, 1947):

1. Розморожування – це певний етап підготовки змін. Першим кроком на цьому етапі є розморожування поточного стану речей, що передбачає визначення реального стану, виявлення рушійних сил і сил опору, прогнозування бажаного кінцевого стану. Він включає усвідомлення того, що зміни необхідні і потрібно готуватися до руху поза існуючою «комфортною зоною». Тут менеджерам необхідно обґрунтувати необхідність змін, детально описати запропоновані методи реформування, сформувати мотиваційні механізми управління змінами.

2. Рух.

Основний меседж даного етапу – «перспектива, яка необхідна для того, щоб змінити причину ваших проблем, а не лише виявити симптоми».

Курт Левін розумів, що зміна – це не миттєва подія, а процес і він називав цей процес переходом – внутрішнім рухом у відповідь на зміну (K.Lewin, 1947). На цьому етапі відбувається перехід до нового стану через участь і залучення, виконуються заплановані дії щодо зміни поведінки працівників організації.

В цілому даний етап є одним із найскладніших, оскільки в цей період працівники дізнаються про зміни, вони невпевнені і навіть налякані. Їм потрібен час для усвідомлення того, що зміни для організації є необхідністю, принесуть бажані вигоди і тому з ними потрібно працювати та управляти. На цьому етапі потрібна підтримка у формі тренінгів, коучингу тощо, а помилки необхідно сприймати як частину процесу.

3. Заморожування – це етап, на якому менеджери формують програму стабілізації нового стану справ, закріплення нових організаційних практик, впроваджують мотиваційні механізми тощо.

Колективу організації необхідно зрозуміти, що після ефективного впровадження змін, налаштування на наступний крок у розвитку необхідно «заморозити» сформований новий статус-кво. Це життєво важливо для будь-якої моделі управління змінами – «усе, що ви робили, стає марним, якщо старі звички знову повторяться».

Рис. 1. Зміст моделі управління змінами Левіна

Використовуючи цю модель, необхідно усвідомлювати, що вона часто піддавалася критиці за «простоту». Проте, вважаємо, що модель Курта Левіна досі актуальна і багато сучасних моделей управління змінами базуються саме на її змісті.

В цілому модель управління змінами К.Левіна дуже проста і описує основні 3 етапи, через які повинен пройти кожен процес управління змінами: до зміни, під час зміни та після зміни. Через її простоту багато організацій вирішують слідувати цій моделі під час впровадження змін.

Модель McKinsey 7-S чудово підходить для аналізу того, наскільки злагодженою є організація. Вона повинна використовуватися тими організаціями, в яких менеджери знають, що потрібно змінити в напрямках діяльності, поведінці, але відсутні знання та впевненість у тому, що і як робити.

Модель McKinsey 7-S включає 7 взаємопов'язаних елементів внутрішнього середовища організації (рис. 2) (Ali Alshaher, 2013):

1. Стратегія – план, розроблений для створення і управління конкурентоспроможністю організації.
2. Структура – організаційне структурування організації та координація звітності.
3. Система управління – поточні управлінські процедури та практики, за допомогою яких персонал організації досягає кінцевого результату.

4. Система цінностей («пріоритетні цілі») – основні цінності організації, що підкріплюються корпоративною культурою та загальною етикою роботи.
5. Стиль взаємовідносин – манера поведінки менеджерів організації.
6. Співробітники – людські ресурси організації: демографічні, освітні та оціночні характеристики.
7. Сума навичок – уміння та компетенції працівників організації.

Рис. 2. Зміст моделі управління змінами McKinsey 7-S

Ці 7 взаємопов'язаних елементів класифікуються як «жорсткі» і «м'які» елементи.

Модель McKinsey 7-S забезпечує відстежуючий механізм з метою виявлення проблем і продемонструвати їх фактичне вирішення. Ця модель передбачає використання аналізу нечіткої логіки зразкового використання, у процесі якого розглядається сім вимірів організації, здійснюється оцінювання поточної ситуації і готовності її до змін. Як результат, стає можливим ідентифікувати слабкі напрями, які, можливо, приводять до кризових ситуацій та невдач (O. Bhatti, 2011; Ali Alshaher, 2013; I. Запухляк, 2015).

Застосування моделі McKinsey 7S в процесі управління змінами допоможе організації покращити свої внутрішні бізнес-процеси, оптимізувати організаційну структуру, спрогнозувати можливі зміни за кожним із семи елементів, правильно здійснити реорганізацію, підвищити рівень ефективності використання усіх ресурсів (в тому числі людських), а також визначити найбільш оптимальний спосіб та інструменти реалізації стратегії розвитку (Запухляк, 2015).

Модель ADKAR широко використовується як покрокова інструкція для управління змінами як у багатьох компаній з рейтингу Fortune 500, так і урядовими організаціями (наприклад, Міністерство оборони США).

Визначаючи цілі та результати успішних змін, модель ADKAR дозволяє керівникам та командам управління зосередити свою діяльність на тому, що сприятиме індивідуальним змінам, а отже, досягти організаційних результатів. Формування усвідомлення, визначеного в ADKAR, означає поділитися як природою змін, так і відповісти, чому ця зміна необхідна. Це означає чітко пояснення бізнес-рушія або причин, які призвели до необхідності змін. Це також означає розглянути питання, чому зміни потрібні зараз, і пояснити ризики [Careda S., 2020].

Одна з ключових ідей, яка зустрічається практично у будь-якій праці з управління змінами, полягає в тому, що зміни – це не момент, а процес. Відповідно до моделі ADKAR, цей процес складається з 5 ключових етапів (рис. 3):

1. Поінформованість про необхідність зміни.

Цей етап – це робота з роз’яснення кожному працівнику необхідності змін (з урахуванням особистісних особливостей). Персонал повинен не просто зрозуміти, що організація буде розвиватися за іншим планом, а усвідомити і перейнятися необхідністю успіху впровадження цих змін.

2. Бажання брати участь у змінах.

Цей етап передбачає особисту зацікавленість кожного працівника організації в успішному результаті процесу управління змінами. Після усвідомлення необхідності та невідворотності перетворень кожен працівник повинен зрозуміти, чим саме ці зміни можуть бути корисні особисто йому.

3. Знання, що саме потрібно зробити для змін.

Після усвідомлення потреби та мотивації – це найважливіший підготовчий етап. При цьому важливо не обмежуватися загальними командними тренінгами з вивчення основ змін, що впроваджуються, а підходити до питання максимально диференційовано.

Цей етап вважається завершеним лише після реалізації усіх програм навчання.

4. Вміння/здатність втілювати зміни.

На цьому етапі варто розуміти, що навіть за наявності усіх необхідних знань темп впровадження змін буде нерівномірним на різних ділянках роботи. Тому тут особливо важливим є системний моніторинг та корекція процесів за тими напрямками, де зміни гальмуються.

Крім того, даному етапі моделі ADKAR може виникнути нове бачення проблеми, яке необхідно та важливо обговорити, щоб знайти ефективне управлінське прикладне рішення.

5. Підкріплення реалізованих змін.

На цьому етапі менеджерам організації необхідно враховувати можливість виникнення у працівників бажання повернення до колишнього порядку роботи. Тому підкріплення та підтримка колективу та закріплення вже реалізованих змін – основне завдання управлінського складу організації.

Рис. 3. Зміст моделі управління змінами ADKAR

Практика показує, що кожен етап цієї моделі досить самодостатній. На окремих етапах організації знадобиться додатковий час, щоб пройти відповідний етап (Sheikh Hamdo, S., 2021).

Варто зазначити, що для успішного впровадження змін усі етапи моделі ADKAR повинні бути пройдені організацією від початку до кінця.

Модель ADKAR дозволяє зробити зміни більш послідовними та логічними, знизити кількість опор у командах, забезпечити швидше і легке досягнення поставлених цілей щодо зміни культури та робочих процесів.

Модель Кюблера-Росса на відміну від інших моделей управління змінами повністю зорієнтована на персонал і допомагає менеджерам організації краще розуміти своїх

працівників. Ця модель складається з етапів, через які можуть пройти усі працівники в процесі впровадження змін (рис. 4):

1. Потрясіння – на цьому етапі працівники організації не хочуть або не можуть прийняти зміни та чинять опір цим змінам.

2. Заперечення – за поглинанням новини щодо впровадження змін в організації, розумінням, що зміни насправді неминучі слідує заперечення, які в результаті перетворюються на гнів.

3. Розчарування – на цьому етапі працівники намагаються знайти найкраще можливе рішення для певної ситуації чи обставини. І тут переговори – це той спосіб, який повинні застосовувати менеджери з метою уникнення виникнення найгіршого сценарію.

4. Депресія – на цьому етапі працівники починають розуміють, що їхні заперечення не працюють і можуть втратити віру з наступними наслідками: пасивність в роботі, відсутність зобов'язань, небажання працювати тощо.

5. Експеримент – на цьому етапі працівники починають споглядати за процесами змін, що вже відбуваються в організації, і сприймати це як реальність, неминучість.

6. Рішення – на цьому етапі працівники розуміють, що більше немає сенсу боротися зі змінами, слід змиритися та прийняти те, що відбувається, і почати діяти.

7. Об'єднання – комплексна робота персоналу задля швидкого та ефективного впровадження змін в організації.

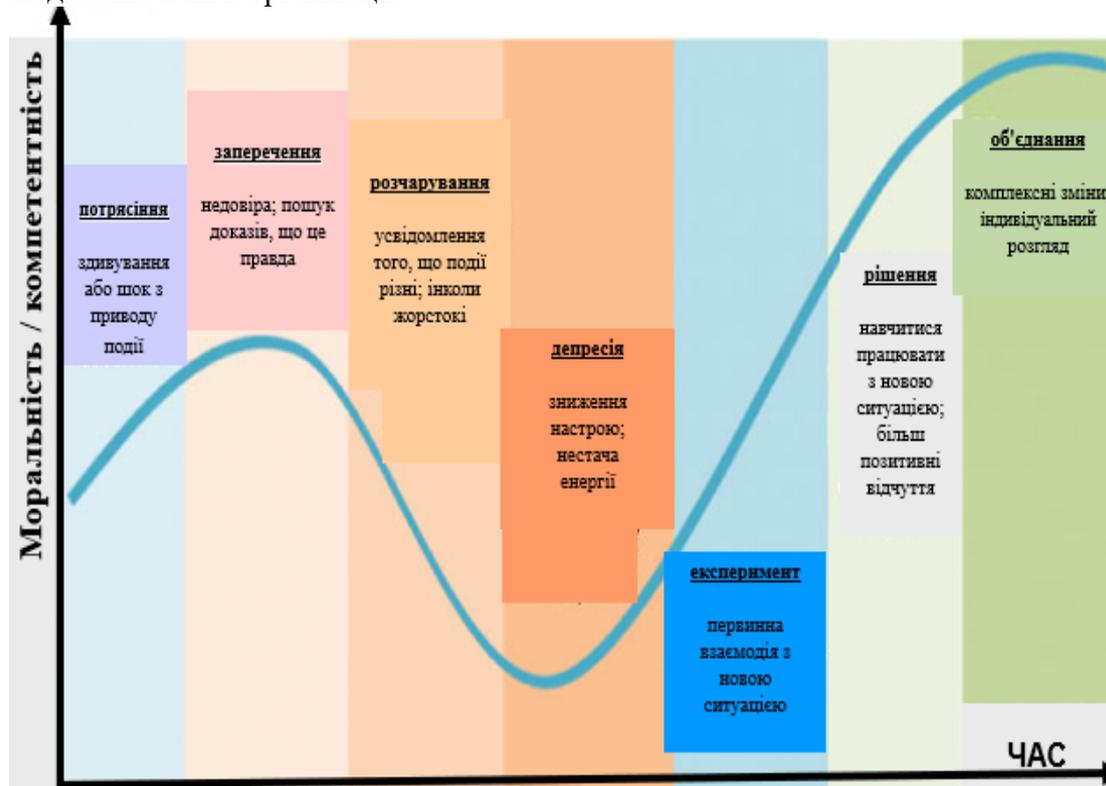

Рис. 4. Зміст моделі управління змінами Кюблера-Росса

В цілому модель Кюблера-Росса є корисною для того, щоб визначити і зрозуміти, як працівники справляються зі змінами, як вони розуміють їх зміст та усвідомлюють неминучість перетворень. Не усі погоджуються зі змістом цієї моделі, вважаючи, що запропоновані етапи спрощують широкий спектр емоцій, які працівники можуть відчувати під час процесу впровадження змін.

Порівняння моделей управління змінами здійснено в таблиці 2.

Таблиця 2

Порівняння моделей управління змінами

Ключові характеристики	Модель Левіна	Модель McKinsey 7-S	Модель ADKAR	Модель Кюблера-Росса
Підхід	системний	системний	процесний	людино-орієнтований
Зміст	модель силового поля; стабілізації певної поведінки		спрощена реалізація змін	зорієнтована на персонал
Особливості застосування	для запланованих і частково сценарних змін		для незапланованих, запланованих і сценарних змін	для незапланованих, запланованих та частково сценарних змін
Структура моделі	логічно вибудована (поетапна) структура			
Людський потенціал	здебільшого не враховуються особливості людського фактору	вплив на працівників через освіту, навчання, набуття навиків	вплив на працівників з метою їх змін	Емоційна взаємодія
Команда	побудованій «згори донизу», не враховано важливості зворотного зв'язку	спільне прийняття рішень та альтернатив	робота по зменшенню опору змінам	об'єднання після тривалої роботи
Механізм	одновекторність	альтерна-тивність	відсутність глибокої системності	циклічність

Висновки. Цінність змін стає реальною лише тоді, коли змінюється підхід до звичайного стану речей, коли розвиток еволюційного процесу в організації сприймається завдяки визначенню чітких меж, згідно яких повинні розповсюджуватися зміни, та злагодженої взаємодії з усіма зацікавленими особами на будь-якому етапі проекту впровадження змін.

Згідно проведеного дослідження, слід зазначити, що одного ідеального конкретного підходу до управління змінами не існує. Вибір підходу повинен бути заснований на врахуванні реальних умов розвитку організації. Крім того, вважаємо: ідеальним є варіант інтеграції кількох моделей.

Проте, варто відмітити, що дане дослідження потребує більш поглибленого аналізу щодо застосування моделей управління змінами в різних організаціях, отримання реальної картини практики впровадження змін за певною моделлю залежно від стилю управління, ресурсного забезпечення, рівня опору змінам тощо.

Авторські внески:

Концептуалізація: Корецька Наталія
Зберігання даних: Корецька Наталія
Формальний аналіз: Корецька Наталія
Придбання фінансування: Корецька Наталія
Розслідування: Корецька Наталія
Методика: Корецька Наталія
Ресурси: Корецька Наталія
Нагляд: Корецька Наталія
Підтвердження: Корецька Наталія
Візуалізація: Корецька Наталія
Написання: Корецька Наталія

Список бібліографічного опису:

1. Bekmukhambetova, Anara (2021) Comparative Analysis of Change Management Models Based on an Exploratory Literature Review. In: New Horizons in Business and Management Studies. Conference Proceedings. Corvinus University of Budapest, Budapest, pp. 98–110.

2. Lewin K. (1947). *Frontiers in Group Dynamics: Concept, Method and Reality in Social Science; Social Equilibria and Social Change*. Human Relations. June. № 1. P. 5–41.
3. Bhatti O. (2011) *Strategy Implementation: An Alternative Choice of 8S'S*. *Annals of Management Research*, Volume 1, Number 2. November-December. P. 52–59.
4. Ali Alshaher (2013). The McKinsey 7S Model framework for E-learning system readiness assessment. *International Journal of Advances in Engineering & Technology*, Nov. Vol. 6. Issue 5. P. 1948–1966.
5. Запукхляк І. Б. (2015). Модель McKinsey 7S як інструмент оцінювання готовності газотранспортних підприємств до змін. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. Вип. 3. С. 136–140.
6. Sheikh Hamdo, S. (2021). *Change Management Models: A Comparative Review*. July. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.24741.01764>
7. Caredda S. (2020). *Models: the ADKAR Change Management Model/ UTR: https://sergiocaredda.eu/organisation/tools/models-the-adkar-change-managementmodel/*

References:

1. Bekmukhambetova, Anara (2021) *Comparative Analysis of Change Management Models Based on an Exploratory Literature Review*. In: *New Horizons in Business and Management Studies. Conference Proceedings*. Corvinus University of Budapest, Budapest, pp. 98–110.
2. Lewin K. (1947). *Frontiers in Group Dynamics: Concept, Method and Reality in Social Science; Social Equilibria and Social Change*. Human Relations. June. № 1. P. 5–41.
3. Bhatti O. (2011) *Strategy Implementation: An Alternative Choice of 8S'S*. *Annals of Management Research*, Volume 1, Number 2. November-December. P. 52–59.
4. Ali Alshaher (2013). The McKinsey 7S Model framework for E-learning system readiness assessment. *International Journal of Advances in Engineering & Technology*, Nov. Vol. 6. Issue 5. P. 1948–1966.
5. Zapukhliak I. B. (2015). Model McKinsey 7S yak instrument otsiniuvannia hotovnosti hazotransportnykh pidpriemstv do zmin. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriiia : Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo*. Vyp. 3. S. 136–140.
6. Sheikh Hamdo, S. (2021). *Change Management Models: A Comparative Review*. July. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.24741.01764>
7. Caredda S. (2020). *Models: the ADKAR Change Management Model/ UTR: https://sergiocaredda.eu/organisation/tools/models-the-adkar-change-managementmodel/*

Дата подання публікації 10.10.2022 р.

DOI: <https://doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2022-4-11>

JEL Classification: M21; O30; P13; C80

Легомінова Світлана, д.е.н., професор, завідувач кафедри Управління інформаційною та кібернетичною безпекою
 Державного університету телекомунікацій, Київ, Україна
<https://orcid.org/0000-0002-4433-5123>
chiarasvitlana77@gmail.com

Svitlana Lehominova, Doctor of Economics Sciences, Professor, Head of the Department of information and cybersecurity management
 State University of Telecommunications, Kyiv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-4433-5123>
chiarasvitlana77@gmail.com

Голобородько Альона, к.е.н., доценткафедри економіки
 Державного університету телекомунікацій
<https://orcid.org/0000-0001-5416-0526>
alona.goloborodko.decor@gmail.com

Goloborodko Alona, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
 of the Department of Economic
 State University of Telecommunications, Kyiv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0001-5416-0526>
alona.goloborodko.decor@gmail.com

ІНТЕГРУВАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ДО БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ ПІДПРИЄМСТВА ЯК ЕФЕКТИВНОГО ІНСТРУМЕНТУ ЙОГО РОЗВИТКУ

У статті узагальнено питання щодо підвищення ефективності, швидкості та коректності бізнес-процесів підприємства. Основною метою статті слугувало поєднання можливості підвищення ефективності бізнес-процесів підприємства зі застосування штучного інтелекту, його методів та інструментів. Розглянуто нові підходи до прогнозування бізнес-процесів підприємства (Predictive Process Monitoring (PPM)), що дає змогу аналізу події та поточне виконання алгоритму, з метою передбачення майбутньої поведінки запрограмованого алгоритму бізнес-процесу. PPM надає можливість розширеного інтелектуального аналізу бізнес-процесів з функціоналом прогнозування. Грунтовний аналіз літературних джерел підтвердив актуальність дослідження та виявив цілеспрямованість на застосуванні штучного інтелекту в управлінні бізнес-процесами. Широке застосування інформаційних технологій на підприємствах дозволить перейти на більш високий рівень розвитку та пришвидшити відновлення мікро- та макроекономічне середовище країни. Процес злиття та поглинання підприємств буде характерним при відновленні після закінчення війни, тому саме ця методологія була запропонована авторами. Методологічним інструментарієм дослідження слугували методи: наукова абстракція, аналіз та синтез, структурно-логічний метод для формування інструментарію удосконалення бізнес-процесів підприємства, їх моніторингу з метою адаптування та корегування процесу виробництва. Об'єктом дослідження обрано бізнес-процеси підприємства, а предметом – штучний інтелект, його методи.

Міждисциплінарний підхід дав змогу запропонувати рішення штучного інтелекту до бізнес-процесів підприємства. Машинне навчання виявлено як інструмент підвищення операційної ефективності за допомогою впровадження автоматизованих рішень, створення фреймворків когнітивних бізнес-технологій, які фактично мислять як люди, що позитивно вплине на продуктивність та скоротить людську працю. Доведено, що прогнозне моделювання дозволить покращити фінансові результати підприємств, збільшити дохід. Результати дослідження можуть бути використаними підприємствами України для формування стратегічної мети їх розвитку.

Ключові слова: бізнес-процес, підприємство, штучний інтелект, прогнозування, інтелектуальний аналіз, розвиток.

INTEGRATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE INTO THE BUSINESS PROCESSES OF THE ENTERPRISE AS AN EFFECTIVE TOOL FOR ITS DEVELOPMENT

The article summarizes the issue of increasing the efficiency, speed and correctness of the enterprise's business processes. The main purpose of the article was to combine the possibility of increasing the efficiency of the enterprise's business processes with the use of artificial intelligence, its methods and tools. New approaches to forecasting the business processes of the enterprise (Predictive Process Monitoring (PPM)), which enables the analysis of the event and the current execution of the algorithm, with the aim of predicting the future behavior of the programmed business process algorithm, are considered. PPM provides the possibility of advanced intelligent analysis of business processes with forecasting functionality. A thorough analysis of literary sources confirmed the relevance of the study and revealed a focus on the use of artificial intelligence in business process management. The widespread use of information technologies in enterprises will allow to move to a higher level of development and accelerate the recovery of the country's micro- and macroeconomic environment. The process of mergers and acquisitions of enterprises will be characteristic of reconstruction after the end of the war, that is why this methodology was proposed by the authors. The methodological tools of the study were the following methods: scientific abstraction, analysis and synthesis, structural-logical method for the formation tools for improving the company's business processes, monitoring them for the purpose of adapting and correcting the production process. Business processes of the enterprise were chosen as the object of research, and artificial intelligence and its methods were chosen as the subject.

An interdisciplinary approach made it possible to offer artificial intelligence solutions to the enterprise's business processes. Machine learning has been identified as a tool for increasing operational efficiency through the implementation of automated solutions, creating cognitive business technology frameworks that actually think like humans, which will positively affect productivity and reduce human labor. It has been proven that predictive modeling will improve the financial results of enterprises and increase income. The results of the study can be used by Ukrainian enterprises to form a strategic goal of their development.

Keywords: business process, enterprise, artificial intelligence, forecasting, intellectual analysis, development.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Головним завданням підприємства є досягнення високого рівня ефективності роботи бізнес-процесів, при цьому необхідно знаходити та впроваджувати методи та прийоми управління, які дозволяють підтримувати процеси проектування, впровадження, виконання, проводити їх аналіз й корегування. Набуває обертів застосування дослідницької технології - ProcessMining, що представляє собою плато методів та способів щодо перманентного вилучення певної інформації про хід виконання бізнес-процесів. Ефективним інструментом, який якісно впливає на розвиток платформи людського капіталу підприємства являється інтегрування штучного інтелекту до бізнес-процесів підприємства. В цілому інтелектуальні інформаційні системи дозволяють ефективно застосовувати великі дані (BigData), щоб виявляти певні залежності, формувати ланцюги взаємозв'язків та взаємовпливу процесів й явищ на основі масивів інформації. Великі дані слугували прототипом штучного інтелекту, який вдало застосовується при управлінні бізнес-процесами підприємства. Експертні інформаційні системи підприємства та бізнес середовища, які представляють собою комп'ютерні програми та застосовують формальну логіку для доступу до великих даних інформації підприємства, являються робочою платформою для штучного інтелекту.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми.

Методологічній основі дослідження організації, планування та функціонування бізнес-процесів підприємства приділено багато уваги зі сторони науковців, таких як Дж. Харрінгтон, який у 1991 році ввів концепцію, що передбачала внесення додаткових змін в бізнес-процеси для задоволення нових вимог до них або підвищення ефективності існуючих (Harrington, 1991a, 1991b); М.Хамер, який запропонував стратегічні підходи до

покращення бізнес-процесів (Harris et al., 2017), а також зарубіжні дослідники J. Polpinij, A. K. Ghose, H. K. Dam.

Виклик сучасного життя передбачає перманентне підвищення ефективності бізнес-процесів, що призвело до використання штучного інтелекту з метою максимальної автоматизації процесів обробки величезних обсягів цифрових даних, застосування інтелектуального аналізу процесів. Коло цих проблем активно досліджують: (Mayer-Schönberger, Cukier, 2013), (Gralla, 2007), (Lupton, Mike, 2015), (Wolf, Brunk et al., 2021).

Цілі статті. Поєднати можливість підвищення ефективності бізнес-процесів підприємства зі застосування штучного інтелекту, його методів та інструментів.

Методологія та методи дослідження. Методологічним інструментарієм дослідження слугували методи: наукова абстракція, аналіз та синтез, структурно-логічний метод для формування інструментарію удосконалення бізнес-процесів підприємства, їх моніторингу з метою адаптування та корегування процесу виробництва.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Штучний інтелект передбачає побудову складних алгоритмів, їх автоматизацію та надання комп'ютеризованих варіативних рішень. Методи штучного інтелекту використовуються за рахунок перманентного моніторингу для прогнозування бізнес-процесів (Mayer-Schönberger, Cukier, 2013) з метою передбачення їх результатів, отримання ключових показників для формування системного бачення процесу виробництва. Важливим є визначення ознаки настання кризових ситуацій або ризиків виконання певних бізнес-процесів. В залежності від отриманих даних має бути прийнято рішення щодо нівелювання або корегування процесів взагалі.

За зовнішнім бізнес середовищем підприємства проводиться моніторинг за допомогою цифрових даних, як пулом інформації, що генерується в результаті дій та взаємодій в Інтернеті, включаючи все - від електронної пошти та обміну миттєвими повідомленнями до потокового відео, онлайн-банкінгу та соціальних мереж (Gralla, 2007, с. 1163). Інформація, що генерується в результаті цих все більш різноманітних онлайн-дій, перетворюється та зберігається у вигляді цифрових даних з використанням числової системи двійкового коду, зазвичай представленої різними послідовностями нулів та одиниць (Lupton, 2015, с. 8).

Під бізнес-процесом будемо розуміти набір чітко визначених, скоординованих завдань і дій, які мають виконуватись традиційно або автоматично з метою досягнення бізнес-мети.

В основі моніторингу прогнозування бізнес-процесів (Predictive Process Monitoring (PPM)) має полягати адаптована до реального виробництва або надання послуг, в нашому випадку телекомунікаційних послуг, методологія підходу до отримання фінансового результату підприємства, що передбачає спрямування на покращення операційних бізнес-процесів за рахунок прогнозування майбутньої поведінки та показників продуктивності, пов'язаних із ними. Інформаційним підґрунтям є раніше виконані процеси, потім генерується нова ідея та покращується бізнес-процес відповідно до знань, отриманих з попередніх даних.

Predictive Process Monitoring (PPM) відноситься до набору нових підходів, що постійно аналізує дані здійснення подій та поточне виконання поточного алгоритму, з метою передбачення майбутньої поведінки запрограмованого алгоритму бізнес-процесу. PPM надає можливість розширеного інтелектуального аналізу бізнес-процесів з функціоналом прогнозування. Хід бізнес-процесу постійно контролюється, поки процес не завершено, що дозволяє підприємству реагувати на потенційні проблеми або

порушення в режимі реального часу, перш ніж вони переростуть у серйозніші проблеми. Спираючись на емпіричні та на концептуальні джерела, розробляється класифікація ключових показників, яка забезпечує всебічний огляд характеристик контекстної інформації бізнес-процесів, що слугує основою для моніторингу та прогнозування процесів (Wolf, Brunke et al., 2021).

Фокус досліджень останні роки зосереджується на методах моніторингу бізнес-процесів, щоб дозволити надавати інформацію про бізнес-процеси підприємству. Нещодавно у новому напрямі роботи з прогнозного моніторингу бізнес-процесів використовувалися методи глибокого навчання, щоб розкрити потенційну цінність для бізнесу, приховану в журналах подій виконання процесів. У цих роботах використовуються рекурентні нейронні мережі, такі як довготривала короткочасна пам'ять (LSTM) і Gated Recurrent Units (GRU), і вони страждають від дезінформації та точності, оскільки використовують останній прихований стан (як вектор контексту) для прогнозування наступної події. З іншого боку, в операційних процесах траси можуть бути дуже довгими, що робить перераховані вище методи непридатними для їх аналізу. Тому, при прогнозуванні наступних подій у запущеному випадку деяким з попередніх подій слід надати більш високий пріоритет (Brunke et al., 2020).

Управління бізнес-процесами (BPM), тобто загальна система програмного забезпечення, яка керується явними проектами процесів для впровадження та керування операційними BP, дозволяє організаціям бути більш ефективними та здатними до автоматизації процесів протягом усього життєвого циклу керування процесами (Beheshtiet et al., 2011; Beheshtiet et al., 2016; Beheshtiet et al., 2018a; Beheshtiet et al., 2018b).

Інтелектуальний аналіз процесів — це нова дисципліна, яка долає розрив між традиційним BPM і методами аналізу, орієнтованими на дані, такими як машинне навчання та інтелектуальний аналіз даних (VanDerAalst, 2016; VanDerAalst et al., 2018; Amouzgar et al., 2018; Schiliroet et al., 2018).

Проект інтелектуального аналізу даних бізнес-процесу на рис.1 представлено у вигляді структурної моделі CRISP-DM. Перший етап передбачає формування бізнес-цілі, вимог до проекту та приймається рішення щодо застосування інтелектуального аналізу з метою реалізації бізнес-цілі. Визначаються основні бізнес-процеси, оцінюється поточний ландшафт підприємства, окреслюються ключові економічні показники, які характеризують проведення бізнес-процесів. До моделі вводяться дані моніторингу зовнішнього бізнес-середовища. Зібрані первинні дані обробляються, зберігаються в інформаційний пул, результатом обробки слугує побудова адекватної аналітичної моделі. Модель тестується, в випадку успішного проведення тестування вона впроваджується, якщо необхідно внести зміни, повертається до першого етапу для проведення доопрацювання та корегування певних характеристик та показників. Після підтвердження адекватності та точності побудованої аналітичної моделі, її можна імплементувати до робочих процесів підприємства.

Інтелектуальний аналіз передбачає отримання моделей процесів з журналів подій, або проводиться аналіз бізнес-процесів, або у колекторі даних формується колекція самих моделей процесів як джерело даних, з яких можна збирати знання та позитивний досвід. Підхід у цьому плані спрямований на вилучення бізнес-правил з набору моделей процесів (Polpinij, 2010), де бізнес-правило є бізнес-обмеження, закодовані моделі процесу. Авторами (Buijset et al., 2010) дослідження виявлено можливості інтелектуального аналізу даних, які виникають завдяки наявності великих колекцій подібних моделей процесів. Підходи інтелектуального аналізу також можна використовувати для отримання інформації про характеристики артефактів, які необхідно узгодити з процесами бізнесу, зафіксованими у вигляді моделей.

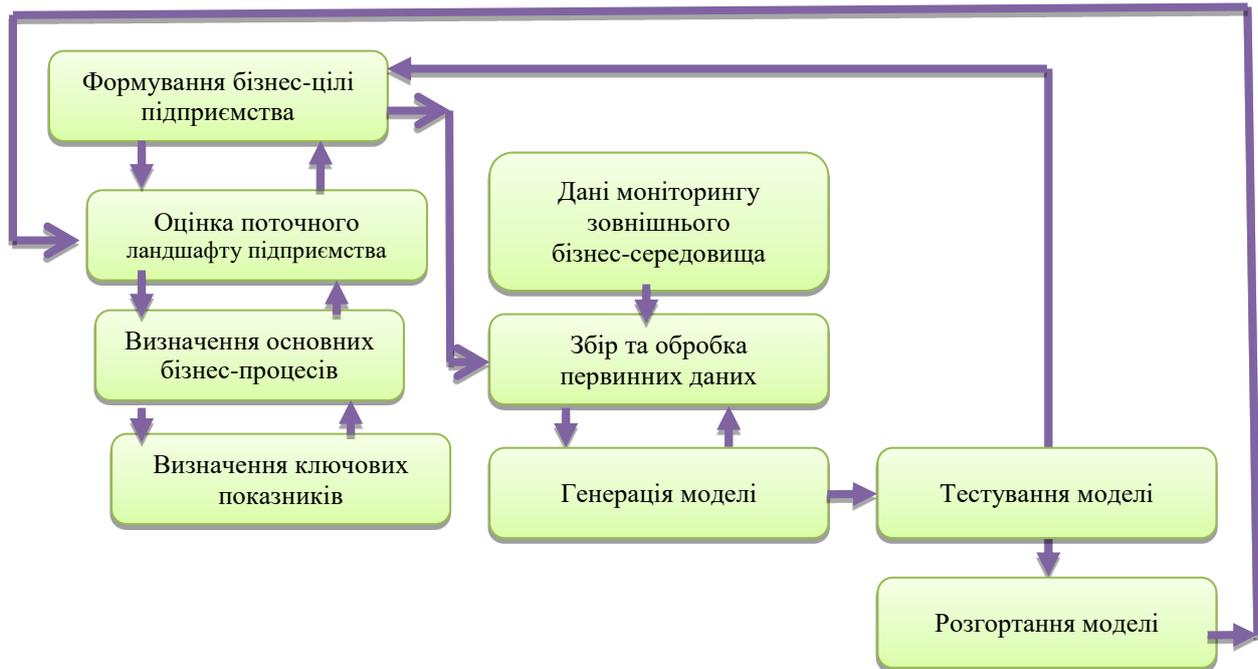

Рис. 1. Структура моделі CRISP-DM проведення інтелектуального аналізу (розроблено авторами)

Так, для ідентифікації та специфікації компонентів архітектури програмного забезпечення пропонуються різні підходи до аналізу даних, які працюють із колекціями моделей процесів (Zhao et al., 2007; Zhao, 2011) враховуючи майнінг алгоритмів з метою вилучення його характеризуючих параметрів.

Параметри, в свою чергу, можна використовувати для розширення колекції моделей певних модифікацій, щоб полегшити інші типи аналізу, незважаючи на обмеження, що накладаються штучно створеними моделями, які можна знайти у моделях процесів з іншими джерелами даних: робочими інструкціями та моделями даних. Враховуючі прогресивне поширення цифровізації та інтегрування цифрових платформ до бізнесу, цифрове стратегічне партнерство може характеризуватись спільним використанням нових інфраструктур Software-as-a-Service (SaaS) і Cloud, які стимулюють організації використовувати спільну інфраструктуру BPM або Shared Business Process Management Infrastructure (SBPMI). Що формують великі колекції варіантів моделей бізнес-процесу та історії їх виконання. Але викликом для SBPMI є необхідність підтримувати різні варіації бізнес-процесів через конфігурацію. Використовуючи можливості конфігурації моделей бізнес-процесів, можна підтримувати різні варіації моделювання процесів.

До того ж послідовний набір дій у моделі бізнес-процесу має бути збережений.

Область управління варіантами колекцій моделей бізнес-процесів має розширюватись в залежності від змін налаштування бізнес-процесів та змін зовнішнього середовища. Наявність низки методів, які дозволяють керувати варіантами моделей бізнес-процесів диференційовано на два класи: 1. Методи які передбачають використання єдиної консолідованої моделі для охоплення всього набору варіантів бізнес-процесу. 2. Методи, які зберігають варіанти процесу відокремлено. Консолідованою моделлю вважаємо модель процесу, яка враховує всі варіанти проведення бізнес-процесів. Особливістю моделі являється врахування варіацій, специфічності та мінливості.

Консолідована модель дозволяє проводити конфігурації з метою отримання оптимальної моделі.

Штучний інтелект виступає інтелектуальною підтримкою управління для виявлення основних чутливих сегментів процесу, як: наступна дія, час, ризик чи результат, але треба враховувати оптимальний вибір та параметри алгоритму, за якими можна охарактеризувати той чи інший бізнес-процес. Також, важливим є впровадження моделі процедури та правового захисту, кіберзахисту, моніторингу прогнозування бізнес-процесів підприємства.

Ключовими сферами, які використовують сучасні інформаційні технології є сфера зв'язку, телекомунікацій, послуг, але відчуваються труднощі з дефіцитом кваліфікованих фахівців у цифровій сфері та гальмуванням впровадження сучасних цифрових технологій.

Патерн проектування, як спосіб проектування архітектури взаємодії ресурсів підприємства та технологічних інформаційних систем, має створити системне бачення на процес організації бізнес-процесів підприємства з наданням певних критеріїв та принципів їх дії.

Важливим є врахування гнучкості організаційних технологій. Під організаційною технологією розуміється область аналізу процесів з отриманням знань про поведінку ресурсів у бізнес-процесах (Pikaet.al, 2017; Sindhgattaet.al, 2016).

Організаційний майнінг, а саме добування та формування розподіленого плато для організації нових алгоритмічних блоків управління бізнес-процесами підприємства, може сформулювати візію на різні аспекти поведінки ресурсів та створити ефективні підходи до розподілу ресурсів підприємства (Ariaset.al, 2017; Ariaset.al, 2018; Pikaet.al, 2021). В своїй більшості існуючі підходи до розподілу ресурсів спрямовані на оптимізацію продуктивності бізнес-процесів, але враховуючи левовий вплив, який здійснює персонал на організацію та безпосереднє здійснення бізнес-процесів, треба враховувати мотиваційний аспект: матеріальну винагороду, просування по кар'єрній сходинці або надання можливості отримання нових знань з подальшою перспективою розвитку.

Використання штучного інтелекту може трансформувати підприємства, надає їм можливості та конкурентні переваги, дозволяючи більш точно вимірювати результати та керувати, робити більш точні прогнози та приймати більш виважені рішення, оскільки рішення, що базуються на фактичних даних, більш достовірні. Через охоплення великого обсягу існуючої інформації, отриманої в контексті управління розвитком підприємства, а саме коригування бізнес-процесів можна досягнути позитивних результатів, які призведуть до економії ресурсів, їх оптимального використання.

Сучасне бізнес-середовище представляє собою платформу для інтегративних процесів до цифрового простору, наслідком, якого будуть процеси злиття та поглинання. Тому імплементація штучного інтелекту, інтелектуального аналізу бізнес-процесів на основі BigData, які враховують особливості зовнішнього середовища, внутрішні трансформації та глобальну цифровізацію є необхідністю успішного ведення бізнесу підприємств. В основі має полягати виважена методологія ведення господарської діяльності та чітке стратегічне бачення розвитку підприємства.

Особливо актуальним постає проблема розрахунку синергетичного ефекту від злиття або поглинання підприємств. Досягнення позитивного синергетичного ефекту можливе за механізмом, який представлений на рис. 2.

Рис. 2. Механізм досягнення синергетичного ефекту при злитті або поглинанні підприємств (Фролова, Голобородько, 2013).

Особливості розрахунку синергетичного ефекту від злиття або поглинання підприємств мають бути враховані та використані у алгоритмах рішень штучного інтелекту.

Висновки, обговорення та рекомендації. Одже, враховуючи кризові явища економіки України, які вимагають переформатування економіки, а саме обумовлюють процес злиття й поглинання підприємств, інтегрування рішень штучного інтелекту до бізнес-процесів підприємства виявляється ефективним інструментом швидкого та якісного розвитку з врахуванням багатьох чинників зовнішнього та внутрішнього середовища цифрового економічного простору. Машинне навчання дозволить підвищити операційну ефективність за допомогою впровадження автоматизованих рішень, створить фреймворки когнітивних бізнес-технологій, які фактично мислять як люди, що позитивно вплине на продуктивність та скоротить людську працю. Прогнозне моделювання дозволить покращити фінансові результати підприємств, збільшити дохід.

Авторські внески

Концептуалізація: Легомінова Світлана, Голобородько Альона

Зберігання даних: Легомінова Світлана, Голобородько Альона

Формальний аналіз: Легомінова Світлана, Голобородько Альона

Придбання фінансування: Легомінова Світлана, Голобородько Альона

Розслідування: Легомінова Світлана, Голобородько Альона

Методика: Легомінова Світлана, Голобородько Альона

Адміністрація проекту: Легомінова Світлана, Голобородько Альона

Ресурси: Легомінова Світлана, Голобородько Альона

Нагляд: Легомінова Світлана, Голобородько Альона

Підтвердження: Легомінова Світлана, Голобородько Альона

Візуалізація: Легомінова Світлана, Голобородько Альона

Написання: Легомінова Світлана, Голобородько Альона

Список бібліографічного опису:

1. Amouzgar, F., Beheshti, A., Ghodrathnama, S., Benatallah, B., Yang J., Sheng, Q. Z. (2018, November 12-15). "isheets: A spreadsheet-based machine learning development platform for data-driven process analytics", *Service-Oriented Computing - ICSOC 2018 Workshops - ADMS ASOCA ISYyCC CloTS DDBS and NLS4IoT*, vol. 11434, pp. 453-457.

2. Arias, M., Saavedra, R., Marques, M., Munoz-Gama, J., Sepúlveda, M. (2018). Human resource allocation in business process management and process mining. *A systematic mapping study, Manage. Decis.*, vol. 56, no. 2, pp. 376–405.
3. Arias, M., Munoz-Gama, J., Sepúlveda, M. (2017). Towards a taxonomy of human resource allocation criteria, in *Proc. BPM. Cham, Switzerland: Springer*, pp. 475–483.
4. Beheshti, A., Benatallah B., Motahari-Nezhad, H. (2018a). Processatlas: A scalable and extensible platform for business process analytics, *Softw. Pract. Exp.*, vol. 48, no. 4, pp. 842-866.
5. Beheshti, A., Schiliro, F., Ghodrathnama, S., Amouzgar, F., Benatallah, B., Yang, J. (2018 b, September 9-14). Iprocess: Enabling iot platforms in data-driven knowledge-intensive processes, *Business Process Management Forum - BPM Forum*, vol. 329, pp. 108-126.
6. Beheshti, S., Benatallah, B., Nezhad, H., Sakr, S. (2011, August 30 - September 2). A query language for analyzing business processes execution, *Business Process Management - 9th International Conference BPM 2011*, vol. 6896, pp. 281-297.
7. Beheshti, S., Benatallah, B., Sakr, S., Grigori, D., Motahari-Nezhad, H., Barukh, M., Gater, A., Ryu, S. (2016). *Process analytics: concepts and techniques for querying and analyzing process data*, Springer.
8. Brunk, J., Stottmeister, J., Weinzierl, S., Matzner, M., Becker, J. (2020). Exploring the effect of context information on deep learning business process predictions, *Journal of Decision Systems*, vol. 29, no. sup1, pp. 328.
9. Buijs, J., Van Dongen, B., Van der Aalst, W. (2012). *Towards cross-organizational process mining in collections of process models and their executions*, in: 1st Int. Workshop on Process Model Collections (PMC 2011), LNBP, Springer.
10. Gralla, P. (2007). *How the Internet Works*, 8th edition, Indianapolis, USA: Que Publishing.
11. Hansen, L., Nissenbaum, H. (2009). 'Digital Disaster, Cyber Security, and the Copenhagen School', *International Studies Quarterly*, 53(4), pp. 1155-1175.
12. Harrington, H. J. (1991a). Business Process Improvement - The Breakthrough Strategy for Total Quality, Productivity, and Competitiveness, *Journal of public health management and practice JPHMP*. New York, NY.: McGraw-Hill. doi: 10.1097/PHH.0b013e3181c65534.
13. Harrington, H. J. (1991b). Business Process Improvement - The Breakthrough Strategy for Total Quality, Productivity, and Competitiveness, *Journal of public health management and practice JPHMP*. New York: McGraw-Hill. doi: 10.1097/PHH.0b013e3181c65534.
14. Harris, J. G. and Davenport, T. H. (2017). 'Competing on Analytics, Updated, with a New Introduction: The New Science of Winning.', Harvard Business School Press Books.
15. Lupton, D., Michael, M. (2015). 'Toward a Manifesto for the Public Understanding of Big Data', *Public Understanding of Science*, 25(0), pp. 1-13. URL: <https://jtr.st-andrews.ac.uk/articles/10.15664/jtr.1467/print/> (дата звернення 10.07.2022)
16. Mayer-Schönberger, V., Cukier, K. (2013). *Big Data: A Revolution That Will Transform How We Live, Work and Think*. Boston. New York: An Eamon Dolan book / Houghton Harcourt. URL: http://bdbanalytics.ir/media/1421/bdbanalyticsir_bookpdf.pdf (дата звернення 10.07.2022)
17. Pika, A., Leyer, M., Wyn, M., Fidge, Hofstede, A., Aalst, W. (2017). Mining resource profiles from event logs, *ACM Trans. Manage. Inf. Syst.*, vol. 8, no. 1, pp. 1–30.
18. Pika, A., Wynn, M. (2021). Machine Learning Based Approach for Recommending Unfamiliar Process Activities. *IEEE Access*, vol. 9, pp. 104969-104979.
19. Polpinij, J., Ghose, A., Dam, H. (2010). Business rules discovery from process design repositories, in: *IEEE Congress on Services*, pp. 614–620.
20. Schiliro, F., Beheshti, A., Ghodrathnama, S., Amouzgar, F., Benatallah, B., Yang, J. (2018). "icop: Iot-enabled policing processes", *Service-Oriented Computing - IC-SOC 2018 Workshops - ADMS ASOCA ISYyCC CloTS DDDBS and NLS4IoT*, vol. 11434, pp. 447-452.
21. Sindhgatta, R., Ghose, A., Dam, H. (2016). Context-aware recommendation of task allocations in service systems, in *Proc. ICSOC. Cham, Switzerland: Springer*, pp. 402–416
22. Van Der Aalst, W. (2016). Data science in action in Process mining, *Springer*, Berlin, Heidelberg.
23. Van Der Aalst, W., Bichler, M., Heinzl, A. (2018). Robotic process automation, *Business & Information Systems Engineering: The International Journal of WIRTSCHAFTSINFORMATIK*, Springer; vol. 60(4), pages 269-272, August. DOI: 10.1007/s12599-018-0542-4
24. Wolf, F., Brunk, J., Becker, J. (2021). A Framework of Business Process Monitoring and Prediction Techniques, *Innovation Through Information Systems*, vol. 47, pp. 714.
25. Zhao, X. (2011). A business process driven approach for automatic generation of business applications, Ph.D. thesis, Queen's University, Canada.
26. Zhao, X., Zou, Y., Hawkins, J., Madapusi, B. (2007). A business-process-driven approach for generating e-commerce user interfaces, *Model Driven Engineering Languages and Systems*, vol. 4735 of LNCS, Springer, pp. 256–270.
27. Фролова, Л.В., Голобородько, А.Ю. (2013). *Злиття та поглинання підприємств*. Київ: Кондор.

References:

1. Amouzgar, F., Beheshti, A., Ghodrathnama, S., Benatallah, B., Yang, J., Sheng, Q. Z. (2018, November 12-15). "isheets: A spreadsheet-based machine learning development platform for data-driven process analytics", *Service-Oriented Computing - ICSOC 2018 Workshops - ADMS ASOCA ISYyCC CloTS DDDBS and NLS4IoT*, vol. 11434, pp. 453-457.
2. Arias, M., Saavedra, R., Marques, M., Munoz-Gama, J., Sepúlveda, M. (2018). Human resource allocation in business process management and process mining. *A systematic mapping study, Manage. Decis.*, vol. 56, no. 2, pp. 376–405.
3. Arias, M., Munoz-Gama, J., Sepúlveda, M. (2017). Towards a taxonomy of human resource allocation criteria, in *Proc. BPM. Cham, Switzerland: Springer*, pp. 475–483.
4. Beheshti, A., Benatallah B., Motahari-Nezhad, H. (2018a). Processatlas: A scalable and extensible platform for business process analytics, *Softw. Pract. Exp.*, vol. 48, no. 4, pp. 842-866.
5. Beheshti, A., Schiliro, F., Ghodrathnama, S., Amouzgar, F., Benatallah, B., Yang, J. (2018 b, September 9-14). Iprocess: Enabling iot platforms in data-driven knowledge-intensive processes, *Business Process Management Forum - BPM Forum*, vol. 329, pp. 108-126.

6. Beheshti, S., Benatallah, B., Nezhad, H., Sakr, S. (2011, August 30 - September 2). A query language for analyzing business processes execution, *Business Process Management - 9th International Conference BPM 2011*, vol. 6896, pp. 281-297.
7. Beheshti, S., Benatallah, B., Sakr, S., Grigori, D., Motahari-Nezhad, H., Barukh, M., Gater, A., Ryu, S. (2016). *Process analytics: concepts and techniques for querying and analyzing process data*, Springer.
8. Brunk, J., Stottmeister, J., Weinzierl, S., Matzner, M., Becker, J. (2020). Exploring the effect of context information on deep learning business process predictions, *Journal of Decision Systems*, vol.29, no.sup1, pp.328.
9. Buijs, J., Van Dongen, B., Van der Aalst, W. (2012). *Towards cross-organizational process mining in collections of process models and their executions*, in: 1st Int. Workshop on Process Model Collections (PMC 2011), LNBP, Springer.
10. Gralla, P. (2007). *How the Internet Works*, 8th edition, Indianapolis, USA: Que Publishing.
11. Hansen, L., Nissenbaum, H. (2009). 'Digital Disaster, Cyber Security, and the Copenhagen School', *International Studies Quarterly*, 53(4), pp. 1155-1175.
12. Harrington, H. J. (1991a). Business Process Improvement - The Breakthrough Strategy for Total Quality, Productivity, and Competitiveness, *Journal of public health management and practice JPHMP*. New York, NY.: McGraw-Hill. doi: 10.1097/PHH.0b013e3181c65534.
13. Harrington, H. J. (1991b). Business Process Improvement - The Breakthrough Strategy for Total Quality, Productivity, and Competitiveness, *Journal of public health management and practice JPHMP*. New York: McGraw-Hill. doi: 10.1097/PHH.0b013e3181c65534.
14. Harris, J. G. and Davenport, T. H. (2017). 'Competing on Analytics, Updated, with a New Introduction: The New Science of Winning.', Harvard Business School Press Books.
15. Lupton, D., Michael, M. (2015). 'Toward a Manifesto for the Public Understanding of Big Data', *Public Understanding of Science*, 25(0), pp. 1-13. URL: <https://jtr.st-andrews.ac.uk/articles/10.15664/jtr.1467/print/> (дата звернення 10.07.2022)
16. Mayer-Schönberger, V., Cukier, K. (2013). *Big Data: A Revolution That Will Transform How We Live, Work and Think*. Boston. New York: An Eamon Dolan book / Houghton Harcourt. URL: http://bdbanalytics.ir/media/1421/bdbanalyticsir_bookpdf.pdf (дата звернення 10.07.2022)
17. Pika, A., Leyer, M., Wyn, M., Fidge, Hofstede, A., Aalst, W. (2017). Mining resource profiles from event logs, *ACM Trans. Manage. Inf. Syst.*, vol. 8, no. 1, pp. 1-30.
18. Pika, A., Wynn, M. (2021). Machine Learning Based Approach for Recommending Unfamiliar Process Activities. *IEEE Access*, vol. 9, pp. 104969- 104979.
19. Polpinij, J., Ghose, A., Dam, H. (2010). Business rules discovery from process design repositories, in: *IEEE Congress on Services*, pp. 614-620.
20. Schiliro, F., Beheshti, A., Ghodrathnama, S., Amouzgar, F., Benatallah, B., Yang, J. (2018). "icop: Iot-enabled policing processes", *Service-Oriented Computing - IC-SOC 2018 Workshops - ADMS ASOCA ISyCC CloTS DDDBS and NLS4IoT*, vol. 11434, pp. 447-452.
21. Sindhgatta, R., Ghose, A., Dam, H. (2016). Context-aware recommendation of task allocations in service systems, in *Proc. ICSOC. Cham, Switzerland: Springer*, pp. 402-416
22. Van Der Aalst, W. (2016). Data science in action in Process mining, *Springer*, Berlin, Heidelberg.
23. Van Der Aalst, W., Bichler, M., Heinzl, A. (2018). Robotic process automation, *Business & Information Systems Engineering: The International Journal of WIRTSCHAFTSINFORMATIK*, Springer; vol. 60(4), pages 269-272, August. DOI: 10.1007/s12599-018-0542-4
24. Wolf, F., Brunk, J., Becker, J. (2021). A Framework of Business Process Monitoring and Prediction Techniques, *Innovation Through Information Systems*, vol.47, pp.714.
25. Zhao, X. (2011). A business process driven approach for automatic generation of business applications, Ph.D. thesis, Queen's University, Canada.
26. Zhao, X., Zou, Y., Hawkins, J., Madapusi, B. (2007). A business-process-driven approach for generating e-commerce user interfaces, *Model Driven Engineering Languages and Systems*, vol. 4735 of LNCS, Springer, pp. 256-270.
27. Frolova, L.V., Goloborodko, A.Yu. (2013). *Zlyttya ta pohlynannya pidpryemstv*. Kyiv: Kondor.

Дата подання публікації 30.09.2022 р.

DOI: <https://doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2022-4-12>

JEL Classification: G32; L21; M21

Олександренко Ірина, к.е.н., доцент
 Луцький національний технічний університет
<https://orcid.org/0000-0001-6613-8107>
irina_oleks@ukr.net

Iryna Oleksandrenko, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
 Lutsk National Technical University
<https://orcid.org/0000-0001-6613-8107>
irina_oleks@ukr.net

УПРАВЛІННЯ АКТИВАМИ ВИРОБНИЧИХ ПІДПРИЄМСТВ

У статті відображено ключові аспекти управління активами виробничих підприємств, зважаючи на особливості сучасного економічного середовища. Метою даного дослідження є вивчення теоретичних аспектів управління активами виробничих підприємств, з метою виділення ключових завдань, напрямів та етапів його практичної реалізації. В результаті опрацювання літературних джерел, визначено, що активи виробничого підприємства - це сукупність усього майна, що перебуває у фінансовій, матеріальній чи нематеріальній формах на балансі підприємства і використовується ним для отримання прибутку в поточному чи майбутньому періодах. Систематизовано та виокремлено позитивні і негативні характеристики активів в розрізі оборотних та необоротних активів, що дозволяє гнучко розробляти управлінські рішення, зменшуючи при цьому ризики в діяльності підприємства, зумовлені їх використанням. У статті відображено головні завдання управління активами виробничих підприємств, досягнення яких дозволить забезпечити успіх управлінської діяльності. Відображено принципи управління активами, зважаючи на які виробничі підприємства зможуть швидко пристосовуватись до нових умов зовнішнього економічного середовища. Узагальнюючи теоретичні засади управління активами виробничих підприємств, схематично відображено етапи за якими має відбуватись управлінський процес. Зважаючи на складні умови зовнішнього середовища функціонування виробничих підприємств, виокремлено основні групи факторів впливу на процес формування і використання активів, врахування яких дасть можливість вчасно пропонувати і реалізувати управлінські рішення. Визначено, що ефективне управління активами буде проявлятись у забезпеченні високого рівня їх ліквідності, оборотності та рентабельності, що в сукупності є важливими характеристиками фінансового стану, інвестиційної привабливості та конкурентоспроможності виробничих підприємств. Результати дослідження можуть бути практично використані в діяльності будь-якого виробничого підприємства з метою виявлення ключових напрямів управління активами і досягнення балансу між їх наявними обсягами, потребою та джерелами фінансування.

Ключові слова: активи виробничого підприємства, ліквідність, оборотні активи, необоротні активи, платоспроможність, управління активами.

ASSETS MANAGEMENT OF MANUFACTURING ENTERPRISES

The article reflects the key aspects of asset management of manufacturing enterprises, taking into account the peculiarities of the modern economic environment. The purpose of this research is to study the theoretical aspects of asset management of manufacturing enterprises, with the aim of identifying key tasks, directions and stages of its practical implementation. As a result of processing some literature, it was determined that the assets of a manufacturing enterprise are the totality of all property that is in financial, material or intangible forms on the balance sheet of the enterprise and is used by it to obtain profit in the current or future periods. The positive and negative characteristics of assets in terms of current and non-current assets are systematized and singled out, which allows flexible development of management decisions, while reducing the risks in the company's activities caused by their use. The article reflects the main tasks of asset management of production enterprises, the achievement of which will ensure the success of management activities. Also the principles of asset management are reflected, with the help of which manufacturing enterprises will be able to quickly adapt to the new conditions of the external economic environment. Summarizing the theoretical principles of asset management of production enterprises, the stages by which the management process should take place are schematically displayed. Taking into account the complex conditions of the external environment of the functioning of manufacturing enterprises, the main groups of influencing factors on the process of formation and use of assets are singled out, the consideration of which will make it possible to propose and implement management solutions in a timely manner. It was determined that effective management of assets will be manifested in ensuring a high level of their liquidity, cash turnover and profitability, which altogether are important characteristics of the financial condition, investment attractiveness

and competitiveness of manufacturing enterprises. The results of the research can be practically used in the activities of any manufacturing enterprise in order to identify the key areas of asset management and achieve a balance between their available volumes, needs and sources of financing.

Keywords: assets of a manufacturing enterprise, liquidity, current assets, non-current assets, solvency,

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Сучасний стан розвитку економіки країни, свідчить, що діяльність вітчизняних виробничих підприємств відбувається в досить складних умовах, наявність яких вносить зміни у всі процеси управлінського характеру. Зважаючи на це, існує потреба у розробці нових підходів, завдань чи рішень, які будуть реалізовані на підприємстві з метою досягнення виробничих цілей. У цьому аспекті, необхідно детально підходити до конкретного об'єкта управління всередині підприємства. В цілому, забезпечення успіху у діяльності виробничих підприємств, передбачає виявлення резервів не лише у напрямку зростання прибутку, а й потребує досягнення раціонального використання усіх наявних ресурсів, чільне місце у яких належить активам. Ефективне використання активів дозволить мінімізувати операційні та фінансові ризики, сприяти підвищенню оборотності вкладених ресурсів, а також зменшить потребу у зовнішніх фінансових ресурсах. Забезпечити ефективне використання активів є неможливим без управлінського процесу в даній галузі, що відповідно зумовило актуальність даного наукового дослідження.

Практичний досвід виробничих підприємств підтверджує той факт, що завжди в їх діяльності є або надлишок, або дефіцит активів, що виникає в результаті нестабільності зовнішнього середовища і невідповідності виробленої продукції потребам ринку. Для того, щоб виробничим підприємствам швидко та гнучко реагувати на всіх запити ринку і підтримувати своє майно в належному стані, необхідно здійснювати постійний моніторинг внутрішнього і зовнішнього середовища та приймати і практично впроваджувати управлінські рішення. Відповідно, до цього, на кожному етапі розвитку виробничих підприємств, необхідно розробляти нові або коригувати існуючі завдання і рішення управлінського характеру, націлені на досягнення балансу у забезпеченні майном, його використанням, виробництвом і збутом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення даної проблеми. Питання, що стосуються управління активами не є новими в розвитку економічної науки. Однак, зміни які відбуваються у внутрішньому та зовнішньому середовищі виробних підприємств, зумовлюють постійний інтерес до даної проблематики. Це пояснюється тим, що існуючі підходи до управління активами одного підприємства, не можуть бути дієвими для інших виробничих підприємств чи взагалі мати успіх в довгостроковій перспективі, зважаючи на низку мінливих та складних умов економічного середовища. Загалом, певні питання визначення сутності, діагностики та управління активами досліджували у своїх працях: О Гадзевич (Гадзевич, 2015), Н. Ковальчук (Ковальчук, 2012), Н. Ковальчук (Ковальчук та ін, 2019), Н. Петруня (Петруня, 2011), І. Репіна (Репіна 2012), Р. Чемчикаленко (Чемчикаленко та ін, 2017).

Зважаючи на наявні дослідження в даному напрямку та мінливі зовнішні умови функціонування виробничих підприємств, вивчення даної проблематики потребує подальшого вивчення, а окремі положення та принципи в даному аспекті потребують постійного удосконалення.

Цілі статті. Метою статті є дослідження теоретичних аспектів управління активами виробничих підприємств, з метою виділення ключових завдань, напрямів та етапів його практичної реалізації.

Викладення основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Забезпечення рентабельності виробничих підприємств, досягнення ними успішного розвитку у сучасному нестабільному та наповненому ризиками економічному середовищі, потребує постійного управління різними видами ресурсів. У цьому аспекті підвищується увага до активів, які виступають економічними ресурсами підприємств. Особлива увага до управління активами приділяється на виробничих підприємствах, досягнення стабільної діяльності яких є неможливим коли є дефіцит певних видів активів чи їх кількісні або якісні параметри не відповідають виробничим потребам. Зокрема, виробничі підприємства не зможуть безперервно функціонувати чи в повному обсязі виконувати укладені договори, коли будуть відчувати відсутність необхідних економічних ресурсів.

У відповідності до НП(С)БО №1 «Загальні вимоги до фінансової звітності», під активами розуміються «ресурси, контрольовані підприємством у результаті минулих подій, використання яких, як очікується, призведе до отримання економічних вигод у майбутньому» (НП(С)БО №1, 2013).

На нашу думку, активи виробничого підприємства - це сукупність усього майна, що перебуває у фінансовій, матеріальній чи нематеріальній формах на балансі підприємства і використовується ним для отримання прибутку в поточному чи майбутньому періодах.

Загалом, активи підприємства поділяються на необоротні та оборотні активи. Необоротні активи – це матеріальні, нематеріальні та фінансові активи, що належать підприємству, забезпечують його функціонування і термін корисної експлуатації яких є більшим одного року. Згідно до НП(С)БО №1 «Загальні вимоги до фінансової звітності», оборотні активи – «це гроші та їх еквіваленти, що не обмежені у використанні, а також інші активи, призначені для реалізації чи використання протягом операційного циклу чи протягом дванадцяти місяців з дати балансу» (НП(С)БО №1, 2013). Тобто, вагомою відмінністю між оборотними і необоротними активами є термін протягом якого вони використовуються в роботі підприємства. Зокрема, необоротні активи можна називати довгостроковими активами, а оборотні активи – короткостроковими (поточними) активами.

Досліджуючи активи в розрізі оборотних та необоротних активів, можна окремо виділити негативні та позитивні їх характеристики.

Відповідно, основними позитивними характеристиками необоротних активів є:

- забезпечують безперервний виробничий процес та стимулюють отримання прибутку;

- володіють резервами збільшення обсягів виробництва продукції в період підвищеного попиту на неї;

- переважно не схильні до впливу інфляції.

Позитивними характеристиками оборотних активів є:

- 1) здатність перетворювати з однієї форми в іншу, що відповідно прискорює оборотність коштів, вкладених в підприємство;

- 2) забезпечують ліквідність підприємства та генерують його платоспроможність;

- 3) є можливість швидко реалізувати в умовах зміни виробничої програми або перепрофілювання виробництва.

Однак, незважаючи на позитивні характеристики оборотних і необоротних активів, вони наділені і негативними. Зокрема, щодо необоротних активів, то вони є низько ліквідними, мають довгий термін оборотності, морально та фізично зношуються протягом періоду їх використання. Негативними рисами оборотних активів є те, що: окремі їх складові (грошові кошти та дебіторська заборгованість) піддаються впливу інфляції; в умовах наявності їх надлишку зростаються витрати на їх зберігання; окремі їх складові мають здатність псуватись (запаси); відчуття дефіциту в оборотних активах призводить до збоїв у виробництві (Гадзевич, 2015).

Зважаючи на певні особливості, якими наділені активи, процес управління ними необхідно здійснювати диференційовано, зважаючи на їх види, структуру та обсяги. На нашу думку, управління активами виробничих підприємств – це комплекс різних дій, націлений на формування необхідного обсягу активів, раціонального їх використання, аналізу та пошуку резервів підвищення ефективності їх використання з метою досягнення збалансованої діяльності, досягнення високого рівня прибутковості та успішного розвитку в поточному та майбутньому періодах.

Основними завданнями управління активами виробничих підприємств є:

- формування необхідного обсягу і складу активів для забезпечення їх економічного розвитку;
- забезпечення максимальної рентабельності активів з урахуванням можливого ступеня фінансового ризику;
- забезпечення мінімального фінансового ризику використання активів з урахуванням певного рівня їх доходності;
- забезпечення постійної платоспроможності підприємства за рахунок підтримання їх ліквідності та оптимізації обороту;
- забезпечення ефективності використання активів з метою забезпечення запланованого обсягу доходів та прибутку;
- досягнення відповідності між наявним обсягом активів та потребою у них;
- визначення раціональних шляхів фінансового забезпечення придбання активів.

Одним із вагомих завдань управління активами виробничих підприємств є вибір раціональних джерел фінансування активів. Це пояснюється тим, що настільки правильно буде відбуватись розподіл залучених фінансових ресурсів між напрямками їх спрямування, тим більшою є впевненість підприємства своєчасно погашати усі зобов'язання, досягати високого рівня ліквідності, зменшувати витрати на обслуговування боргів та отримувати запланований прибуток. Як продовження попереднього, можна свідчити, що довгострокові активи повинні фінансуватись за рахунок коштів, залучених на підприємство на довгий термін, а оборотні активи – за рахунок фінансових ресурсів, які залучаються на термін, що не перевищує один рік. Для того, щоб підприємство працювало стабільно, підтримуючи достатній рівень ліквідності своїх активів, необхідно, щоб в обороті були власні кошти. Тобто, щоб оборотні активи частково фінансувались за рахунок власних коштів.

Управління активами виробничих підприємств, як складова фінансового менеджменту, повинно відбуватись із дотриманням певних принципів:

- комплексність – розроблені управлінські задачі повинні бути узгоджені з усіма ланками роботи підприємства;
- системність – формування завдань, рішень та механізму управління, повинно розглядатись як цілісний механізм і узгоджуватись не лише із внутрішнім, а й зовнішнім середовищем;
- об'єктивність і точність – процес управління має базуватись на достовірній інформації, а усі рішення повинні бути об'єктивно обґрунтовані;
- дієвість – тобто усі прийняті управлінські рішення повинні нести позитивний вплив на результати діяльності усього підприємства;
- науковість – розроблені та пропоновані заходи управлінського характеру повинні базуватись на новітніх та прогресивних методиках економічних досліджень;
- контрольованість – управлінський процес необхідно контролювати з метою своєчасного виникнення причин неефективності пропонованих управлінських рішень та подання рекомендацій щодо їх усунення.

Зважаючи на складність самого управлінського процесу, систематизовано етапи управління активами, що відображено на рисунку 1.

Рис. 1. Етапи управління активами виробничих підприємств

Загалом, управління активами виробничих підприємств повинно бути націлене на забезпечення ефективності їх використання. Усі ризики та фактори впливу на активи виробничих підприємств, які враховуються під час управління можна систематизувати наступним чином:

1. Виробничі витрати – збільшення виробничих витрат призведе до зменшення валового прибутку, а це відповідно відобразиться на рівні рентабельності операційної діяльності та зумовить уповільнення оборотних активів.

2. Збутова діяльність – від того настільки ефективною є збутова діяльність залежить обсяг реалізації продукції, розмір витрат на збуту та дебіторської заборгованості, що в сукупності вплине на рівень оборотності оборотних активів та ефективність використання основних засобів.

3. Цінова політика – нестабільність цін на готову продукцію та виробничі запаси впливає на рівень рентабельності основної діяльності, а також на величину чистого прибутку, який є головним індикатором ефективності використання активів.

4. Кредитна політика підприємства – чим більш ефективною є кредитна політика, тим швидше погашається дебіторська заборгованість, що відповідно зменшує потребу у кредитах

для фінансування та знижує фінансовий ризик, пов'язаний із структурою капіталу і підвищує рентабельність активів.

5. Фінансова діяльність – ефективна фінансова діяльність забезпечує оптимальну структуру капіталу, а це відповідно впливає на рівень ліквідності активів та здатність підприємства вчасно і в повному обсязі виконувати свої зобов'язання.

Загалом, якщо виробничі підприємства будуть правильно та із дотриманням усіх вимог здійснювати управління активами, буде досягнуто низки позитивних аспектів в їх діяльності: зменшиться частка зношеного обладнання і своєчасно будуть введені в експлуатацію новітні технології; тимчасово вільні кошти будуть спрямовуватись у високорентабельні інвестиційні проекти; прискориться процес завершення будівництва та створення основних засобів, які перебувають у незавершеному будівництві; активізуються інноваційні процеси; прискориться оборотність вкладених в підприємство коштів.

Висновки. Підсумовуючи вище подане, приходимо до висновку, що управління активами на виробничих підприємствах є невід'ємною складовою їх діяльності. Завдяки ефективному управлінню активами, виробничі підприємства можуть досягнути переваг у всіх ланках роботи, а головне працювати прибутково. Систематизуючи вище зазначене, визначаємо, що головними напрямками управління активами виробничих підприємств є:

- збільшення доходів від реалізації продукції;
- підвищення рентабельності основної операційної діяльності;
- прискорення оборотності дебіторської заборгованості;
- оптимізація структури активів.

Здійснюючи управління активами, згідно до даних напрямів, виробничі підприємства зможуть підвищувати оборотність оборотних активів, ліквідність, знижувати тривалість операційного циклу підприємства, збільшувати обсяг власних коштів в джерелах фінансування активів та ефективно усувати різного роду фінансові ризики.

Авторські внески

Концептуалізація: Олександренко Ірина

Зберігання даних: Олександренко Ірина

Формальний аналіз: Олександренко Ірина

Придбання фінансування: Олександренко Ірина

Розслідування: Олександренко Ірина

Методика: Олександренко Ірина

Ресурси: Олександренко Ірина

Нагляд: Олександренко Ірина

Підтвердження: Олександренко Ірина

Візуалізація: Олександренко Ірина

Написання: Олександренко Ірина

Список бібліографічного опису:

1. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 „Загальні вимоги до фінансової звітності”, затверджене наказом Міністерства фінансів України від 07.02.2013 р. № 73 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13> (дата звернення: 07.10.2022).
2. Гадзевич, О. (2015). Деякі особливості проведення аналізу активів підприємства. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*, 2, 72-77.
3. Ковальчук, Н. О. (2012). Фінансовий механізм управління активами підприємств. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки*, 4, 190-197.
4. Ковальчук, Н. О., Федішин, М. П., Жайворонок, А. В. (2019). Теоретичні аспекти аналізу складу, структури активів та джерел їх фінансування. *Інвестиції: практика та досвід*, 23, 64-69.
5. Петруня, Н. В. (2011). Концептуальні підходи до визначення сутності активів підприємств. *Облік і фінанси АПК*, 1, 120-124.

6. Рєпіна, І. М. (2012). Активи підприємства: таксономія, діагностика та управління: монографія. К.:КНЕУ, 274 с.
7. Чемчикаленко Р. А., Майборода О. Є., Люткіна А. В. (2017). Оцінка ефективності управління активами та пасивам підприємства. *Економіка і суспільство. Серія «Гроші, фінанси і кредит»*, 11, 485-489.

Reference:

1. Nacionaljne polozhennja (standart) bukhghaltersjkoĝo obliku 1 „Zaĝhaljni vymoghy do finansovoĝi zvitnosti” [National regulation (standard) of accounting 1 „General requirements for financial reporting”], zatverdzhene nakazom Ministerstva finansiv Ukraĝiny vid 07.02.2013 r. № 73 / Verkhovna Rada Ukraĝiny. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13> (accessed: 07.10.2022 r.) [in Ukrainian].
2. Hadzevych, O. (2015). Dejaki osoblyvosti provedennja analizu aktyviv pidpryjemstva [Some features of the analysis of the company's assets]. *Ekonomichnyj chasopys Skhidnojevropejskogo nacionalnogho universytetu imeni Lesi Ukraĝinky – Economic journal of Lesya Ukrainka East European National University*. 2, pp. 72-77 [in Ukrainian].
3. Kovalchuk, N. O. (2012). Finansovyj mekhanizm upravlinnja aktyvamy pidpryjemstv [Financial mechanism of enterprise asset management]. *Visnyk Chernivecjkogo torghoveljno-ekonomichnogho instytutu. Ekonomichni nauky – Bulletin of the Chernivtsi Trade and Economic Institute. Economic sciences*. 4, pp. 190-197 [in Ukrainian].
4. Kovalchuk, N. O., Fedyshyn, M. P. & Zhaivoronok, A. V. (2019). Teoretychni aspekty analizu skladu, struktury aktyviv ta dzherel jikh finansuvannja [Theoretical aspects of the analysis of the composition, structure of assets and sources of their financing]. *Investyciji: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience*. 23, pp. 64-69.
5. Petrunia, N. V. (2011). Konceptualjni pidkhody do vyznachennja sutnosti aktyviv pidpryjemstv [Conceptual approaches to determining the essence of enterprise assets]. *Oblik i finansy APK – Accounting and finance of agriculture*. 1, pp. 120-124 [in Ukrainian].
6. Rєpina, I. M. (2012). Aktyvy pidpryjemstva: taksonomija, diaghnostryka ta upravlinnja: monoghrafija [Enterprise assets: taxonomy, diagnostics and management: monograph]. К.:КНЕУ, 274 p.
7. Chemchykcalenko R. A., Maiboroda O. Ye. & Liutkina A. V. (2017). Ocinka efektyvnosti upravlinnja aktyvamy ta pasyvam pidpryjemstva [Assessment of the effectiveness of assets and liabilities management of the enterprise]. *Ekonomika i suspiljstvo. Serija „Ghroshi, finansy i kredyt” – Economy and society. Series "Money, Finance and Credit"*. 11, pp. 485-489 [in Ukrainian].

Дата подання публікації 10.10.2022р.

DOI: <https://doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2022-4-13>

JEL Classification: M 12; A 13; J 29

Стрижеус Людмила, к.е.н., доцент
 Луцький національний технічний університет
<https://orcid.org/0000-0002-1007-8798>
l.stryzheus@lntu.edu.ua

Liudmyla Stryzheus, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
 Lutsk National Technical University
<https://orcid.org/0000-0002-1007-8798>
l.stryzheus@lntu.edu.ua

Тендюк Алла, к.е.н., доцент
 Луцький національний технічний університет
<https://orcid.org/0000-0002-9002-1184>
allatendyuk@gmail.com

Alla Tendiuk, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
 Lutsk National Technical University
<https://orcid.org/0000-0002-9002-1184>
allatendyuk@gmail.com

УПРАВЛІННЯ АДАПТАЦІЄЮ ПЕРСОНАЛУ ОРГАНІЗАЦІЇ В СИСТЕМІ МЕНЕДЖМЕНТУ ПЕРСОНАЛУ

У статті досліджено особливості управління адаптацією персоналу організації в сучасних умовах. Розкрито сутність процесу адаптації персоналу організації. Сформовано визначальні характеристики адаптації персоналу організації. Визначено цілі адаптації персоналу організації. Визначено умови, від яких залежить успішність адаптації новопризначеного персоналу. Зазначено результати успішної адаптації працівників організації, якої можна досягнути через формування ефективних механізмів входження нового персоналу в організацію. Обґрунтовано доцільність забезпечення процесу включення працівника в організацію, засвоєння та прийняття новим співробітником вимог і правил організації. Вказано на необхідність управління процесом адаптації новопризначених співробітників. Охарактеризовано важливість процесу адаптації персоналу як важливого елемента системи менеджменту персоналу організації, що перебуває у взаємозв'язку із базовими функціями кадрового менеджменту. Виокремлено завдання управління адаптацією персоналу в організації. Визначено чинники, що позитивно та негативно впливають на управління процесом адаптації персоналу в організації. Наведено методи управління процесом адаптації та розкрито їх зміст та призначення. Обґрунтовано функціональні завдання управління адаптацією персоналу організації. Зазначено, що функціонально адаптований менеджер в організації повинен мати гнучке професійне мислення, реагувати на запити зовнішнього середовища, вміти приймати управлінські рішення та нести відповідальність за їх наслідки. Окреслено залежність між ступенем пристосування нового працівника до організації та рівнем його посади. Обґрунтовано вплив типу кадрової політики організації на управління адаптацією персоналу. Визначено місце адаптації персоналу в системі менеджменту персоналу організації. Вказано на необхідність забезпечення комплексного безперервного характеру управління адаптацією персоналу організації.

Ключові слова: адаптація персоналу, організація, процес адаптації, управління адаптацією, менеджмент персоналу.

MANAGEMENT OF ADAPTATION OF THE ORGANIZATION'S PERSONNEL IN THE PERSONNEL MANAGEMENT SYSTEM

The article examines the peculiarities of managing the adaptation of the organization's personnel in modern conditions. The essence of the adaptation process of the organization's personnel is revealed. The defining characteristics of the adaptation of the organization's personnel have been formed. The goals of adaptation of the organization's personnel are defined. The conditions on which the success of adaptation of newly appointed personnel depends are determined. The results of the successful adaptation of the organization's employees, which can be achieved through the formation of effective mechanisms for the entry of new personnel into the

organization, are indicated. The expediency of ensuring the process of employee inclusion in the organization, assimilation and acceptance by the new employee of the organization's requirements and rules is substantiated. The need to manage the adaptation process of newly appointed employees is indicated. The importance of the personnel adaptation process as an important element of the organization's personnel management system, which is interconnected with the basic functions of personnel management, is characterized. The task of managing the adaptation of personnel in the organization is singled out. The factors that positively and negatively affect the management of the process of personnel adaptation in the organization are determined. The methods of management of the adaptation process are presented and their content and purpose are disclosed. The functional tasks of managing the adaptation of the organization's personnel are substantiated. It is noted that a functionally adapted manager in the organization must have flexible professional thinking, respond to requests from the external environment, be able to make management decisions and bear responsibility for their consequences. The relationship between the degree of adaptation of a new employee to the organization and the level of his position is outlined. The influence of the type of personnel policy of the organization on the management of personnel adaptation is substantiated. The place of personnel adaptation in the personnel management system of the organization is determined. It is pointed out the need to ensure the complex and continuous nature of management of adaptation of the organization's personnel.

Keywords: personnel adaptation, organization, adaptation process, adaptation management, personnel management.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Умовою успішного залучення в організацію кожного нового працівника є першочергове ознайомлення його з системою поведінкових стереотипів, цінностей, правил та норм, які є характерними для конкретної організації. Досягнути хороших результатів адаптації можна шляхом формування механізмів навчання нових співробітників задля продуктивного та безпроблемного їх входження в організацію.

Управління процесом адаптації персоналу організації є надзвичайно важливим, в умовах сьогодення воно є невід'ємною складовою менеджменту персоналу. Тривалий час професіонали з управління персоналом не приділяли йому належної уваги порівняно з такими елементами як відбір персоналу, розвиток, навчання, оцінка, підвищення кваліфікації персоналу, формування організаційної культури та атестація.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення даної проблеми. Дослідженням питань адаптації персоналу організації, зокрема, її сутності, змісту та значення, займалися відомі науковці, такі як: Десслер Г., Балабанова Л., Демків І., Дяків О., Єськов О., Захарова О., Калошина Ю., Коцур А., Крисько Ж., Крушельницька О., Мельничук Д., Надвиничний С., Овсянюк-Бердадіна О., Островерхов В., Савельєва В., Сардак О., Шкільняк М., Шушпанов Д. Поряд з цим, залишається ряд не вирішених питань щодо управління адаптацією персоналу організації. За сучасних умов саме продуманий механізм управління адаптацією персоналу спроможний виступити в ролі конкурентної переваги, що сприяє швидкій інтеграції трудових ресурсів у бізнес-процеси, зменшує негатив плинності кадрів, а також сприяє досягненню високої продуктивності в максимальньо короткі терміни.

Цілі статті. Метою статті є вивчення сутності та особливостей управління адаптацією персоналу організації в системі менеджменту персоналу.

Викладення основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. З метою формування у нового співробітника необхідного рівня продуктивності та якості праці у скорочені терміни необхідна ефективна його адаптація.

На думку Г. Десслера, «стосовно людини і суспільства поняття адаптації має обмежені можливості, оскільки воно відбиває головним чином реактивну поведінку, пов'язану з пристосуванням до навколишнього середовища, а не з активним і цілеспрямованим її перетворенням» (Dessler, Varkey, 2020).

Адаптація персоналу являє собою «процес пристосування працівників до умов зовнішнього і внутрішнього середовищ; взаємне пристосування працівника та умов організації, що базується на поступовому освоєнні нових професійних, соціальних та організаційних умов праці» (Крушельницька, Мельничук, 2009).

Завданням адаптації персоналу в організації є пристосування не лише до умов праці, але й до соціального середовища шляхом асиміляції та ідентифікації.

Як стверджують Л. Балабанова та О. Сардак, «недостатня увага до питань адаптації нових працівників зведе нанівець результати наймання, якщо новий працівник, не зумівши вчасно освоїти нову роботу і не вписатися в трудовий колектив, звільниться» (Балабанова, Сардак, 2019).

Ефективне проходження адаптації, на думку В. Савельєвої та О. Єськова, «передбачає задоволення матеріально-побутових і духовних потреб обох сторін» (Савельєва В., Єськов, 2005).

Відсутність в організації налагодженого процесу управління адаптацією персоналу, чи її окремими елементами, зводить на мінімум усі зусилля щодо підбору персоналу. «Необхідний певний проміжок часу, щоб працівник став активним членом колективу і брав участь у його діяльності» (Дяків, Коцур, Островерхов, Надвиничний, Шкільняк, Шушпанов, 2021).

Формування груп нових співробітників, як формальних так і неформальних, повинно включати у вказані групи таких співробітників, що мають значний досвід роботи в організації. Вказаний варіант сприятиме створенню неформальних груп, що поки не базуються на основоположних засадах нової організації, але й не відображають принципи та норми їх минулої поведінки.

Процес включення працівника в організацію носить індивідуальний характер, оскільки кожен новий працівник переносить адаптаційний період по-різному: від швидкого пристосування до нової діяльності до повільного - в умовах психологічної напруженості. Результат ефективної діяльності новоприйнятого працівника та організації в цілому залежить саме від успішності процесу адаптації. Стаючи співробітником організації, працівник зобов'язується дотримуватись усіх організаційних вимог щодо умов та режимів праці, відпочинку, правил поведінки, вимог посади чи робочого місця. У випадку засвоєння та прийняття новим співробітником правил і вимог організації, її цінностей і норм процес адаптації буде успішним.

Тому процес адаптації персоналу організації передбачає безперервне стрімке взаємне пристосування організації та її персоналу, завдяки якому відбувається входження нових співробітників у певну соціальну спільноту та професійне середовище. Таке входження вимагає засвоєння новим співробітником соціально-психологічних та професійних норм і умов трудової діяльності, результатом чого є:

1) підвищення ефективності діяльності та скорочення плинності кадрів організації;

2) підвищення показників продуктивності праці, підвищення рівня стресостійкості персоналу, зростання рівня лояльності та задоволеності працею.

Функціонально адаптований менеджер організації, за сучасних умов, «має гнучке професійне мислення, вміє знаходити всі можливі варіанти вирішення міжособистісних конфліктів у колективі, що дає йому можливість приймати оптимальні рішення» (Шкільняк, Овсянюк-Бердадіна, Крисько, Демків, 2017).

Управління процесом адаптації персоналу організації спрямоване на:

– зниження показників плинності новопризначеного персоналу, який, почувачи себе незручно в новій організації, може прийняти рішення про звільнення;

– підвищення рівня задоволеності роботою в організації;

- зниження ступеня невизначеності у нових співробітників;
- формування позитивного ставлення до колективу й організації;
- скорочення тривалості періоду входження в організацію (економію витрат часу на пристосування до нових вимог праці та середовища);
- підвищення продуктивності роботи новопризначеного працівника;
- зменшення витрат ресурсів на пристосування співробітника до вимог посади чи робочого місця.

Успіх адаптації персоналу в організації на сучасному етапі першочергово визначається, на думку О. Захарової та Ю. Калошиної, «тим, чи вдалось сформувати нові стереотипи трудової поведінки працівників, підтримати позитивну мотивацію працівників, сформувати чи підтримати прагнення працювати на стабільний результат» (Захарова, Калошина, 2010).

Визначальними характеристиками адаптації персоналу організації є:

- адаптація персоналу має певні суперечності, що пов'язані зі зміною статусу працівника, його ролі в колективі, відношенням до інших співробітників організації, зміною обов'язків та можливостей, цінностей та норм колективу;
- адаптація персоналу відбувається певний проміжок часу (період) в діяльності співробітників організації (від декількох місяців до декількох років), а тому є процесом;
- адаптація персоналу є процесом вимушеним, оскільки об'єкт управління пристосовується до умов середовища не з власної ініціативи, а за необхідності;
- адаптація персоналу в організації є суб'єктивним процесом, оскільки різні працівники в однаковій ситуації поведуться не однаково, в результаті чого певні складові системи адаптації персоналу організації зумовлюють не завжди позитивні, але й негативні наслідки;
- адаптація персоналу організації є процесом двостороннім, оскільки передбачає як особисту зміну співробітника під впливом реалій певної організації, так і перетворення реалій навколишнього середовища відповідно до потреб конкретного працівника.

Процес адаптації персоналу організації є важливим елементом системи менеджменту персоналу, оскільки знаходиться у тісних взаємовідносинах із всіма основними функціями кадрового менеджменту.

В системі менеджменту персоналу організації підсистема адаптації персоналу пов'язана з підсистемою підбору кадрів, підсистемою навчання та розвитку персоналу, підсистемою підтримки персоналу.

В процесі інтеграції адаптації персоналу в систему менеджменту персоналу важливим є вплив функцій менеджменту персоналу організації (планування персоналу, підбір кадрів, оцінка персоналу, управління показниками роботи персоналу, підтримка персоналу) на процес адаптації.

Управління адаптацією персоналу в організації формує певні завдання як перед організацією, так і працівниками, які безпосередньо задіяні у процесі адаптації, а саме:

- одержання необхідної інформації, яка потрібна для ефективної роботи з метою забезпечення лояльності до організації, прийняття та дотримання норм організаційної культури;
- налагодження міжрівневих та горизонтальних взаємозв'язків з метою побудови ефективних алгоритмів погодження з адміністрацією, колегами, підлеглими, а також ефективного зворотнього зв'язку між наставником та його підлеглим;
- розвиток управлінських компетенцій керівників-наставників;
- створення можливостей для планування кар'єри нового співробітника;

- обґрунтування кадрових рішень щодо новопризначених фахівців;
- формування механізму оцінки компетенцій (управлінської та професійної) нового працівника за підсумками роботи в перші місяці;
- виявлення реальних недоліків в процесі підбору персоналу організації.

Існує залежність між ступенем пристосування новопризначеного співробітника до організації та рівнем його посади, а саме: чим вищою є посада, на яку прийнято нового працівника, тим більше повинна пристосовуватись організація.

Залежно від типу кадрової політики управління адаптацією персоналу забезпечується шляхом:

- 1) швидкого включення до конкурентних відносин та впровадження нових підходів (відкрита кадрова політика);
- 2) ефективного пристосування до вимог організації за рахунок включення до традиційних підходів, навчання та високої згуртованості колективу (закрита кадрова політика).

Важливими чинниками, що впливають на управління процесом адаптації персоналу в організації, є:

- організаційна культура;
- ставлення суб'єктів менеджменту персоналу організації до неформального лідера, підлеглих та співробітників;
- престижність та статусність професії;
- соціально-психологічний клімат у професійному середовищі організації;
- привабливість організації з позицій прозорості і зрозумілості процедур та правил прийому на роботу, об'єктивність мотивації та оцінки результатів діяльності нового співробітника його безпосереднім керівництвом.

Процес адаптації характеризуються системою суб'єктивних і об'єктивних чинників. Діагностика вказаних чинників дозволяє ідентифікувати проблеми та прийняти рішення щодо необхідних корегуючих дій в напрямку ліквідації проблемних моментів, виявлених в ході оцінки ступеня адаптованості співробітника, з метою підвищення ефективності та результативності роботи. Це дасть змогу забезпечити комплексний безперервний характер адаптації, а також створить передумови для ідентифікації організаційних впливів на проблемні питання.

Методи адаптації персоналу в організації являють собою організаційно-правову форму взаємовідносин між особою, яка проходить адаптацію, та підприємством, яке визначає порядок проходження працівником процедур адаптаційного характеру, та визначає статус особи.

Методи управління процесом адаптації є доволі різноманітними, оскільки вони застосовуються для співробітників з різним рівнем професійної майстерності, кваліфікації та компетентності, а також для різних бізнес-структур. Найбільш затребуваними них є:

- наставництво (навчання нового співробітника досвідченим працівником безпосередньо на робочому місці);
- E-learning і Blended learning (навчання у дистанційному або змішаному форматі із застосуванням кваліфікованих фахівців та спеціальних навчальних модулів);
- Welcome- та командні тренінги (навчання ефективних комунікацій між працівниками в процесі ділової гри, які сприяють підвищенню рівня обізнаності як про організацію і її співробітників, так і про особливості роботи в ній);
- поступове ускладнення завдань;
- занурення (швидке залучення співробітника в трудовий процес);
- неформалізований супровід (співпраця організації зі спеціалізованими компаніями, які надають послуги з психологічного консультування і здійснюють

супровід нового працівника);

- тимбілдинг (формування командної взаємодії, відчуття довіри між учасниками та взаємної підтримки);
- встановлення контакту між керівником і новачком;
- коучинг (розкриття потенціалу нового працівника та підвищення якості його роботи спеціальним фахівцем із застосуванням індивідуального підходу);
- навчання в навчальному центрі або корпоративному університеті;
- надання громадських доручень новому співробітнику;
- Buddying (реалізується через надання підтримки у виконанні особистих і корпоративних цілей і завдань, товаришування);
- навчання при перебуванні кадровому резерві;
- корпоративний PR (передбачає неформальне спілкування з колегами в ході проведення корпоративних заходів, організація сприятливого мікроклімату в колективі).

Як правило, більшість нових співробітників, приступаючи до роботи в новій організації, або приходячи в нове робоче місце, прагнуть продемонструвати свої найкращі професійні риси. Однак, професійна діяльність на новому робочому місці також може бути пов'язана з негативними чинниками. Основними побоюваннями співробітників щодо страху зазнати невдач на новій посаді (робочому місці), є наступні:

- 1) страх бути звільненим з певної причини (втратити роботу);
- 2) побоювання не справитися з новими обсягами завдань;
- 3) страх не зможти завоювати авторитет серед колег та керівництва;
- 4) побоювання не зможти знайти з керівником спільної мови;
- 5) побоювання продемонструвати брак знань, вмінь чи професійного досвіду;
- 6) побоювання не сподобатися колегам та адміністрації;
- 7) страх показати себе в очах керівництва некомпетентним;
- 8) страх самому не злюбити новий колектив.

Необхідність в управлінні процесом адаптації в організації зумовлена ще й тим, що аналітичні дані багатьох компаній свідчать про особливо високий показник звільнень, які припадають на перші місяці праці нових співробітників.

Висновки. Таким чином, управління процесом адаптації персоналу в організації охоплює комплекс процедур і заходів, застосування яких створює умови для прискорення процесу досягнення новим співробітником поставлених перед ним цілей у виконанні професійних та соціальних завдань. Стаючи співробітником конкретної організації, новопризначений учасник колективу зустрічається з необхідністю прийняти організаційні вимоги. Тому процес управління адаптацією персоналу до умов організації є необхідною ланкою менеджменту персоналу. Відповідно, чим менший період виходу нових співробітників на максимальну продуктивність, тим вищим буде рівень стабільності персоналу організації. Визначальними чинниками забезпечення успішного функціонування організації стають якісний менеджмент персоналу, ефективне управління процесом адаптації персоналу, сприятливі соціально-економічні умови для самореалізації співробітника.

Авторські внески:

Концептуалізація: Стрижеус Людмила, Тендюк Алла

Зберігання даних: Стрижеус Людмила, Тендюк Алла

Формальний аналіз: Стрижеус Людмила, Тендюк Алла

Придбання фінансування: Стрижеус Людмила, Тендюк Алла

Розслідування: Стрижеус Людмила, Тендюк Алла

Методика: Стрижеус Людмила, Тендюк Алла

Ресурси: Стрижеус Людмила, Тендюк Алла

Нагляд: Стрижеус Людмила, Тендюк Алла
 Підтвердження: Стрижеус Людмила, Тендюк Алла
 Візуалізація: Стрижеус Людмила, Тендюк Алла
 Написання: Стрижеус Людмила, Тендюк Алла

Список бібліографічного опису:

1. *Human Resource Management* | Sixteenth Edition | By Pearson Paperback – 15 November 2020. by Gary Dessler & Biju Varrkey (Author).
2. Крушельницька О. В., Мельничук Д. П. Управління персоналом : навчальний посібник. Вид. 2-е., перероб. і допов. К. : Кондор, 2009. 308 с.
3. Балабанова Л. В., Сардак О. В. Управління персоналом [Електронний ресурс] : підручник для студ. вищ. навч. закл. Київ : Центр учбової літератури, 2019. 468 с.
4. Савельєва В., Єськов О. Управління персоналом: навчальний посібник. К.: ВД «Професіонал», 2005. 336 с.
5. Дяків О. П., Коцур А. С., Островерхов В. М., Надвиничний С. А., Шкільняк М. М., Шушпанов Д. Г. /за заг. ред. М. М. Шкільняка. Менеджмент персоналу : навч.-метод. посіб. для студ. спец. «Менеджмент» і «Публіч. управління та адміністрування». Тернопіль: ЗУНУ, 2021. 334 с.
6. Шкільняк М. М., Овсянюк-Бердадіна О. Ф., Крисько Ж. Л., Демків І. О. Менеджмент. Тернопіль: КРОК, 2017. 252 с.
7. Захарова О.В., Калошина Ю.О. Обґрунтування вибору моделі оцінки ефективності у людський капітал. *Інформаційно-аналітичний еженедельник «Наука и образование»*. 2010. № 29 (131). URL: science.crimea.edu/zapiski/djvu_econom/2010/econ.../012_zaharova.pdf (дата звернення: 01.10.2022).

References:

1. Human Resource Management Sixteenth Edition | By Pearson Paperback – 15 November 2020. by Gary Dessler & Biju Varrkey (Author).
2. Krushelnytska O. V., Melnychuk D. P. Personnel management: a study guide. View. 2nd, revision. and added K.: Condor, 2009. 308 p.
3. Balabanova, L. V. Personnel management [Electronic resource]: textbook for students. higher education closing / L. V. Balabanova, O. V. Sardak. Kyiv: Center for Educational Literature, 2019. 468 p.
4. Savelyeva V., Yeskov O. Personnel management: training manual. K.: VD «Professional», 2005. 336 p.
5. Dyakiv O.P., Kotsur A.S., Ostroverkhov V.M., Nadvinichnyi S.A., Shkilnyak M.M., Shushpanov D.G. /for general ed. M. M. Shkilnyak. Personnel management: teaching method. manual for students special «Management» and «Public. management and administration». Ternopil: ZUNU, 2021. 334 p.
6. Shkilnyak M. M., Ovsyanyuk-Berdadina O. F., Krysko Zh. L., Demkiv I. O. Management. Ternopil: KROC, 2017. 252 p.
7. Zakharova O.V., Kaloshina Yu.O. Justification of the choice of the human capital efficiency assessment model. Information and analytical weekly «Science and education». 2010. No. 29 (131). URL: science.crimea.edu/zapiski/djvu_econom/2010/econ.../012_zaharova.pdf (access date: 01.10.2022).

Дата подання публікації 09.10.2022р.

DOI: <https://doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2022-4-14>

МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

JEL Classification: F02; F20; F29; F42

Зелінська Ольга, к.е.н., доцент
 Луцький національний технічний університет
<https://orcid.org/0000-0001-9103-6460>
 zelinska-olga@ukr.net

Zelinska Olga, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
 Lutsk national technical university
<https://orcid.org/0000-0001-9103-6460>
 zelinska-olga@ukr.net

ВІТЧИЗНЯНА ДИПЛОМАТІЯ ПЕРІОДУ НЕЗАЛЕЖНОСТІ: СТАНОВЛЕННЯ ТА ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ

В даній статті узагальнено питання значення та становлення вітчизняної дипломатії. В сучасних умовах глобалізованого світу дипломатія виступає невід'ємним елементом успіху будь якої держави. Дипломатія завжди була і залишається головним інструментом захисту державою своїх національних інтересів на міжнародній арені.

Існування та розвиток держави як суб'єкта міжнародного права та актора міжнародних відносин не може відбуватися без зовнішніх зв'язків з іншими суб'єктами. Держави вступають у різні відносини між собою за допомогою дипломатії, що говорить про її важливе значення для існування самої держави. Розвиток дипломатії супроводжувався постійним розширенням її сфери дії до такого масштабу, що сьогодні навряд чи можна відшукати сферу, яка не становить інтерес для дипломатії. Економічні зв'язки, зокрема, стали більш тісними; співробітництво держав у військовій, культурній та іншій площині стало глобальним. Через такий складний характер дипломатичної діяльності важливо усвідомлювати становлення, розвиток та сучасний стан дипломатії, причому її характер відрізняється в залежності від конкретної держави, в тому числі України.

У статті зазначено, що повноправним учасником міжнародного життя Україна стала тільки із набуттям незалежності і взяттям на себе відповідальності за виконання тих міжнародних домовленостей, які були закладені Українською РСР ще за часів Радянського Союзу. Розкрито, що сучасним зовнішньополітичним вектором України є Європейський Союз і НАТО, відповідальним за зовнішньополітичний курс країни є Президент України, а безпосереднє керівництво зовнішньополітичними діями та дипломатичною службою держави уряд здійснює через Міністерство закордонних справ.

За роки незалежності Україна набула значного досвіду у формуванні зовнішньополітичного курсу і законодавчо закріпила своє прагнення до євроінтеграції та вступу до Організації Північноатлантичного договору (НАТО). Встановлено, що загальна оцінка реалізації зовнішньої політики протягом 2022 року підвищилась. Серед позитивних моментів, які прослідковуються, можна відзначити активізацію роботи інституцій, які формують і реалізують зовнішню політику за пріоритетними напрямками. Втім, залишається низьким рівень стратегічного бачення розвитку зовнішньополітичних напрямів. Зазначено, що, досліджуючи хід історії розвитку зовнішньої політики України, можна спостерігати глобальні зрушення та позитивну тенденцію щодо розвитку її зовнішньополітичних зв'язків, переорієнтацію на засади цінностей західної демократії та активну участь у світовій політиці.

Ключові слова: глобалізація, дипломатія, зовнішня політика, істеблішмент, міжнародні відносини, міжнародні організації, світова політика.

DOMESTIC DIPLOMACY OF THE PERIOD OF INDEPENDENCE: ESTABLISHMENT AND PRIORITY DIRECTIONS OF DEVELOPMENT

This article summarizes the question of the importance and development of domestic diplomacy. In the modern conditions of the globalized world, diplomacy is an integral element of the success of any state. Diplomacy has always been and remains the main tool for the state to protect its national interests in the international arena.

The existence and development of the state as a subject of international law and an actor of international relations cannot take place without external relations with other subjects. States enter into various relations with each other with the help of diplomacy, which speaks of its importance for the existence of the state itself. The development of diplomacy was accompanied by the constant growth of its scope to such a scale that today it is

hardly possible to find a field that is not of interest to diplomacy. Economic ties, in particular, have become closer; cooperation between states in the military, cultural and other spheres has become global. Due to such a complex nature of diplomatic activity, it is important to be aware of the formation, development and current state of diplomacy, and its nature differs depending on a specific state, including Ukraine.

The article states that Ukraine became a full-fledged participant in international life only after gaining independence and assuming responsibility for the implementation of those international agreements that were established by the Ukrainian SSR back in the days of the Soviet Union. It was revealed that the modern foreign policy vector of Ukraine is the European Union and NATO, the President of Ukraine is responsible for the country's foreign policy course, and the government carries out direct management of foreign policy actions and the diplomatic service of the state through the Ministry of Foreign Affairs.

During the years of independence, Ukraine gained significant experience in foreign policy formation and legislated its desire for European integration and joining the North Atlantic Treaty Organization (NATO). It was established that the overall assessment of the implementation of foreign policy increased during 2022. Among the positive moments that are being followed, it is possible to note the intensification of the work of institutions that form and implement foreign policy in priority directions. However, the level of strategic vision of the development of foreign policy directions remains low. It is noted that, when studying the history of the development of Ukraine's foreign policy, it is possible to observe global shifts and a positive trend in the development of its foreign policy relations, reorientation to the values of Western democracy and active participation in world politics.

Key words: *globalization, diplomacy, foreign policy, establishment, international relations, international organizations, world politics.*

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Сучасний період розвитку міжнародних відносин і світової політики створює передумови для вітчизняного динамічного процесу державотворення та формування власної зовнішньої політики. Проведення Україною власної зовнішньополітичної діяльності знаходиться в прямій залежності від співробітників дипломатичних відомств України, оскільки саме їх якісна та ефективна робота впливатиме на позитивний імідж нашої держави. Одним з важливих етапів становлення української дипломатії є кінець ХХ та початок ХХІ століття. Саме на цей період припадає формування основних векторів та засад міжнародної політики нашої держави. В подальшому розвитку міжнародних відносин та появою нових викликів відбувалися зміни в дипломатичній діяльності. Тому зважаючи на це, доцільно детальніше проаналізувати аспекти, що сприяли зародженню та становленню вітчизняної дипломатичної служби незалежної України.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. За період становлення України, як незалежної держави, з'явилося чимало наукових напрацювань із проблематики становлення та концептуальних основ зовнішньополітичного курсу України, розвитку дво- та багатосторонніх міждержавних відносин, діяльності міжнародних організацій. Питання становлення вітчизняної дипломатії привернули увагу багатьох науковців (О. Івченко, В. Головченко, Б. Корнеєнко, А. Зленко, С. Віднянський, Ю. Макар, М. Алексієвець), що присвятили цьому свої роботи.

Однак, незважаючи на значну кількість напрацювань, аналіз основних векторів зовнішньої політики української держави під час становлення її незалежності, набуває особливої актуальності в контексті євроінтеграційного курсу.

З огляду на це значної уваги потребує вивчення досвіду формування зовнішньої політики та дипломатичних структур, відповідальних за її формування і реалізацію, для розробки відповідної національним інтересам зовнішньої політики у сучасному динамічному та взаємопов'язаному глобалізаційному світі.

Цілі статті. Головними цілями дослідження є компаративний аналіз становлення дипломатії незалежної України та зовнішньополітичної служби, яка здійснює керівництво цією політикою, а також визначення пріоритетів подальшого розвитку.

Методологія та методи дослідження. При проведенні дослідження були використані загальнонаукові й спеціальні методи дослідження, зокрема аналіз і синтез, узагальнення, системно-структурний аналіз, статистичний аналіз, політологічний та геополітичний методи.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. До питань розвитку міжнародних відносин і зовнішньої політики держав постійно прикута увага наукових аналітиків, політичних діячів та журналістів. Причини такої зацікавленості лежать в площині усвідомлення того що відбувається і які пріоритети подальшого розвитку для держави є можливими. Проте зрозуміло, що в практичному плані досить важливо визначити шляхи реалізації намічених пріоритетів, з залученням дипломатичної служби. Отож, дипломатія, з допомогою своїх методів та засобів, здатна не лише реалізовувати, але й формувати зовнішньополітичні рішення.

Класичне тлумачення дипломатії міститься в Оксфордському словнику англійської мови, де дипломатія це здійснення міжнародних відносин шляхом переговорів; сукупність засобів, що їх використовують послы й посланники з метою забезпечення переговорного процесу; праця або мистецтво дипломата. Отже, дипломатія безпосередньо відноситься до сфери зовнішньої політики держави і по своїй суті є одним із головних і найбільш ефективних засобів її провадження. Крім цього, дипломатія це діяльність щодо ведення переговорів, підписання міжнародних угод, вивчення основних закономірностей та перспектив розвитку як глобальних, регіональних, так і локальних міжнародних відносин. Сучасні міжнародні обставини суттєво відрізняються від тих, які були декілька десятиліть тому.

Україна здобула свою незалежність в часи, коли світ досить радикально змінився. Здобуття нашою державою суверенітету кардинально змінило геополітичну карту світу. Так, прийняття історичного документа, а саме Акту (*Постанова Верховної Ради Української РСР Про проголошення незалежності України*) про незалежність України 24 серпня 1991 року, поставило перед Міністерством закордонних справ абсолютно нові завдання. Такі завдання пов'язані в першу чергу з світовим визнанням України як незалежної держави, розбудовою ефективною міждержавної взаємодії та утвердженням в провідних міжнародних організаціях. Також здобуття незалежності в часі збіглося з періодом закінчення «холодної війни», що ознаменувало початок так званого нового міжнародного прядку в умовах глобалізації світогосподарських зв'язків. Такі умови створили базові передумови для швидкої адаптації до нових правил новітньої системи міжнародних відносин.

Повноправною учасницею міжнародного життя Україна стала тільки зі набуттям суверенності – 17 вересня 1992 року. Країна приєдналася до Віденської конвенції про правонаступництво держав щодо договорів (1978 рік) (*Віденська конвенція Про правонаступництво держав щодо договорів*), тобто взяла на себе відповідальність за виконання тих міжнародних домовленостей, які були закладені Українською РСР ще перебуваючи в складі Радянського Союзу. За перші роки незалежності Україну визнали понад 170 держав світу. Практично з усіма ними встановлені дипломатичні відносини та донині активно розвивається двостороннє співробітництво. Україна налагодила ефективну мережу власних дипломатичних і консульських відомств.

Варто зазначити, що вигідність геополітичного розташування нашої держави між Заходом та Сходом створює додаткові виклики для зовнішньої політики. З самого початку проголошення незалежності Україна взяла курс на набуття статусу позаблокової, без'ядерної держави. На першому етапі становлення незалежності України це забезпечило їй підтримку з боку світової громадськості.

2 липня 1993 р. Верховна Рада України затвердила «Основні напрями зовнішньої політики України». Цим документом визначено базові національні інтереси України і завдання її зовнішньої політики, окреслено засади, на яких реалізується зовнішньополітична діяльність нашої держави. Основною вимогою у здійсненні зовнішньої політики України є повне і ефективне забезпечення національних інтересів країни. Національні інтереси України у сфері міжнародних відносин можна класифікувати на три основні групи:

- стратегічні та геополітичні інтереси, пов'язані з забезпеченням національної безпеки України та захистом її політичної незалежності;
- економічні інтереси, пов'язані з інтегруванням економіки України у світові ринки товарів і послуг;
- регіональні, субрегіональні, локальні інтереси, пов'язані із забезпеченням різноманітних специфічних потреб внутрішнього розвитку України.

Безпосереднє керівництво зовнішньополітичними діями та дипломатичною службою держави уряд здійснює через Міністерство закордонних справ, керівникові якого дає прямі доручення і контролює їх виконання. Міністр закордонних справ, згідно зі своїми повноваженнями і функціями, здійснює повсякденну оперативну діяльність у галузі зовнішніх відносин держави без будь-яких спеціальних на кожен випадок повноважень. Міністр закордонних справ може представляти свою державу і уряд на засіданнях Генеральної Асамблеї ООН, Ради Безпеки ООН тощо (Дурман, 2019, с.22-29).

За роки незалежності українською владою було прийнято велику кількість законодавчих і нормативних актів, укладено багато двосторонніх та багатосторонніх договорів, наша держава стала членом багатьох провідних міжнародних організацій (*Європейський Союз: історія, сьогодні, майбутнє*). Набуття Україною повноправного членства в ЄС проголошується стратегічною метою, що закріплено в Конституції України, а отримання статусу кандидата на членство в ЄС (2022р.) стає головним зовнішньополітичним пріоритетом держави. Повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну та події 2022-го року залишають помітні дипломатичні зміни в процесі реалізації європейських та євроатлантичних інтеграційних прагнень України.

Варто зауважити, що входження до регіональних інтеграційних угруповань і міжнародних організацій для України можливе лише на паритетній основі, із забезпеченням пріоритету національних інтересів і національної безпеки, на базі відповідальності влади перед українськими громадянами і бізнес-спільнотою щодо забезпечення їхніх інтересів як на внутрішньому, так і на європейському просторі (*Указ Президента Про стратегію економічного та соціального розвитку України*).

Дієвим механізмом втілення національних інтересів залишаються дипломатичні служби, які концентрують свої зусилля навколо регулювання відносин з великою кількістю держав, формальних та неформальних організацій тощо. Якісна та ефективна реалізація зовнішньополітичної політики забезпечує зміцнення міжнародних позицій нашої держави, тим самим посилюючи її вплив на світову політику.

Висновки, обговорення та рекомендації. Дипломатія в сучасному світі є вагомим складовим міжнародних відносин, оскільки високопрофесійна та мудро організована дипломатична служба є невід'ємним структурним елементом державної служби України, так як ефективна діяльність державного апарату ґрунтується на дотриманні та виконанні основоположних функцій і вирішенні політичних та міжнародних завдань стратегічної перспективи для України на світовій арені.

В умовах посилення глобалізаційних тенденцій, очевидно що традиційні методи ведення дипломатичної роботи зазнають значних змін, з'являються нові поняття, такі як медіа-дипломатія, фейсбук-дипломатія, що ведуть за собою зміни ролі та значення посла в тій чи іншій державі.

Новий виклик, з яким Україні доводиться мати справу, це повномасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України. Доцільно визнати, що будь-яка війна – це поразка дипломатії. В умовах даного виклику роль дипломатичної служби та її значення у врегулюванні конфлікту суттєво зростає. Важливим завданням дипломатії і надалі залишається висвітлення лише достовірної інформації про перебіг подій. З огляду на гібридність військових злочинів та поширення дезінформації російською стороною, українській дипломатії також доводиться відбивати дипломатичні атаки.

В результаті дослідження визначено, що формування сучасної системи забезпечення міжнародних відносин, модернізація та трансформація дипломатичної служби, і насамперед Міністерства закордонних справ України є можливою за умови

політичної волі Президента країни. Верховної ради України і звичайно уряду. Наближення засад діяльності вітчизняної дипломатії до європейських зразків, дасть можливість вирішити ряд політичних та міжнародних завдань стратегічної важливості для України на міжнародній арені.

Вивчення етапів історичного розвитку провадження зовнішньої політики українським істеблішментом, дає підстави стверджувати, що спостерігаються глобальні позитивні зміни щодо розвитку зовнішньополітичних зв'язків, налаштування нашої держави на засади західних демократичних цінностей для ефективної участі в світовій політиці.

Авторські внески

Концептуалізація: Зелінська Ольга.

Зберігання даних: Зелінська Ольга.

Формальний аналіз: Зелінська Ольга.

Придбання фінансування: Зелінська Ольга.

Розслідування: Зелінська Ольга.

Методика: Зелінська Ольга.

Адміністрація проекту: Зелінська Ольга.

Ресурси: Зелінська Ольга.

Нагляд: Зелінська Ольга.

Підтвердження: Зелінська Ольга.

Візуалізація: Зелінська Ольга.

Написання: Зелінська Ольга.

Список бібліографічного опису

1. Про проголошення незалежності України: Постанова Верховної Ради Української РСР від 24 серпня 1991 року № 1427-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1427-12>.
2. Віденська конвенція про правонаступництво держав щодо договорів. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_185.
3. Дурман О.Л. (2019) Розвиток зовнішньої політики та становлення зовнішньополітичних структур України: історичний аспект. *Держава та регіони*. № 4 (68), 22-29.
4. Європейський Союз та його роль. URL: <http://ukrstat.org/uk/nato/program.htm>.
5. Стратегія економічного та соціального розвитку України на 2004–2015 рр. «Шляхом європейської інтеграції». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/493/2004#Text>

References

1. Pro proholoshennia nezalezhnosti Ukrainy: Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainiskoi RSR vid 24 serpnia 1991 roku № 1427-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1427-12>.
2. Videnska konventsiiia pro pravonastupnytstvo derzhav shchodo dohovoriv. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_185.
3. Durman O.L. (2019) Rozvytok zovnishnoi polityky ta stanovlennia zovnishnopolitychnykh struktur ukrainy: istorychnyi aspekt. *Derzhava ta rehiony*. № 4 (68), 22-29.
4. Yevropeyskyi Soiuz ta yoho rol. URL: <http://ukrstat.org/uk/nato/program.htm>.
5. Stratehiia ekonomichnoho ta sotsialnoho rozvytku Ukrainy na 2004–2015 rr. «Shliakhom yevropeiskoi intehratsii». URL: http://www.gov.lica.com.ua/b_text.php?-type=3&id=200656&base=1.

Дата подання публікації 19.09.2022р.

DOI: <https://doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2022-4-15>

ОБЛІК І ОПОДАТКУВАННЯ

JEL Classification: M40; M41; H81

Сидоренко Роман, к.е.н., доцент
 Луцький національний технічний університет
<https://orcid.org/0000-0003-1346-6486>
 r.sydorenko@lntu.edu.ua

Roman Sydorenko, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
 Lutsk National Technical University
<https://orcid.org/0000-0003-1346-6486>
 r.sydorenko@lntu.edu.ua

Жураковська Ірина, к.е.н., доцент
 Луцький національний технічний університет
<https://orcid.org/0000-0001-9803-5874>
 i.zhurakovska@lntu.edu.ua

Iryna Zhurakovska, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
 Lutsk National Technical University
<https://orcid.org/0000-0001-9803-5874>
 i.zhurakovska@lntu.edu.ua

ОБЛІК ГРАНТІВ: ВПРОВАДЖЕННЯ ПРАВИЛ ОБЛІКУ ЗА МСФЗ У ВІТЧИЗНЯНУ ПРАКТИКУ

У статті узагальнено питання ефективної організації облікового процесу отримання та використання грантових коштів вітчизняними суб'єктами господарювання. Основною метою дослідження є вивчення вітчизняної практики обліку грантів у їх отримувачів та адаптація міжнародного досвіду для його всебічного впровадження в практику України. Актуальність дослідження полягає у тому, що наближення вітчизняної практики до закордонного досвіду сприятиме росту можливостей доступу вітчизняних суб'єктів господарювання до коштів закордонних донорів. В умовах діючого законодавства дуже часто виникають протиріччя: для закордонних грантодавців зрозумілим є облік за МСФЗ, контролюючі органи вимагають відповідність ПКУ, донори висувують власні вимоги до організації обліку. Дослідження здійснюється у такій логічній послідовності: аналіз існуючої нормативної бази по темі дослідження; виділення основних наявних проблем та розбіжностей з міжнародним досвідом; визначення напрямів вдосконалення та деталізації вітчизняного законодавства щодо організації облікового процесу грантової діяльності. У статті представлені результати аналізу вітчизняної та міжнародної практики щодо обліку та визнання доходами отриманих грантових надходжень. Дослідження підтверджує існування проблеми з різницею у підходах до відображення отриманих грантів у фінансовій звітності. Це призводить до того, що інвестори та інші зовнішні користувачі такої інформації не можуть приймати вірні управлінські рішення. Окремо слід відмітити наявність певних специфічних вимог закордонних грантодавців до порядку використання наданих ним коштів, що вимагає від грантоотримувача прийняття в деяких ситуаціях неоптимального з точки зору фінансів чи ефективності рішення, оскільки воно суперечить встановленим вимогам. Рекомендовано впровадження на рині організації систему відстеження грантів, в тому числі за допомогою бухгалтерського програмного забезпечення, з використанням наступних параметрів: джерело гранту, умови гранту, рух коштів (надходження і витрачання) по гранту. Результати дослідження можуть бути корисні для науковців та практиків, які працюють у напрямі оптимізації облікового процесу грантових коштів та відображення показників грантової діяльності у фінансовій звітності суб'єктів господарювання.

Ключові слова: грант, організація обліку, облік грантів, цільове фінансування, бюджетний грант.

GRANTS ACCOUNTING: INTRODUCING IFRS IN DOMESTIC PRACTICE

The article summarizes the issues of effective organization of the accounting process for obtaining and using grant funds by domestic business entities. The main purpose of the study is to study the domestic practice of accounting for grants and adapt international experience for its comprehensive implementation in the practice of Ukraine. The relevance of the study lies in the fact that the approximation of domestic practice to foreign experience will contribute to the growth of access opportunities for domestic economic entities to the funds of

foreign donors. Under the current legislation, contradictions very often arise: foreign donors understand accounting according to IFRS, regulatory authorities require compliance with the tax codex, donors put forward their own requirements for the organization of accounting. The study is carried out in the following logical sequence: analysis of the existing regulatory framework on the topic of study; highlighting the main existing problems and disagreements with international experience; determination of directions for improvement and specification of domestic legislation on the organization of the accounting process of grant activities. The article presents the results of the analysis of domestic and international practices for accounting and recognition of received grant receipts as income. The study confirms the existence of a problem with the difference in approaches to the recognition of received grants in financial statements. This leads to the fact that investors and other external users of such information cannot make correct management decisions. Separately, it should be noted that foreign grantors have specific requirements for the procedure for using the funds provided to them, which requires the grantee to make a non-optimal decision in terms of finance or efficiency in some situations, since it contradicts the established requirements. It is recommended to introduce a grant tracking system on the organization, including with the help of accounting software, using the following parameters: grant source, grant conditions, grant flow (income and expenditure). The results of the study can be useful for scientists and practitioners working towards optimizing the accounting process of grant funds and reflecting grant activity indicators in the financial statements of economic entities.

Key words: *grant, accounting organization, grant accounting, targeted funding, budget grant.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Набуття Україною статусу «кандидата на вступ до ЄС» надає ряд переваг перед «нестатусними» країнами. Однією з таких головних переваг є отримання більш широкого доступу до фінансової допомоги ЄС, яка надається у формі грантів, інвестицій та технічної допомоги. Перед українськими суб'єктами господарювання постають нові можливості та виклики. Першочерговим завданням облікової практики є організація обліку доходів та витрат, пов'язаних з грантами таким чином, щоб можна було виконувати свою місію та підтримувати чудові стосунки з донорами, зацікавленими сторонами, контролюючими органами та ін. І в цих умовах дуже часто виникають протиріччя: для закордонних грантодавців зрозумілим є облік за МСФЗ, контролюючі органи вимагають відповідність ПКУ, донори висувають власні вимоги до організації обліку.

Практичний досвід роботи вітчизняних бухгалтерів у таких великих грантових програмах як Програма територіального співробітництва «Білорусь-Україна», Програми транскордонного співробітництва «Польща-Білорусь-Україна» 2007-13 та 2014-20, програми Агенства США з міжнародного розвитку (USAID), гранти Вишеградського фонду, «Еразмус +», «Горизонт 2020» та в інших дозволив виділити основні проблеми з якими зіштовхуються фахівці на постійній основі. Це не тільки організація обліку коштів і їх використання, але й відображення грантів у фінансовій звітності, яка відіграє важливу роль у визнанні спроможності грантоотримувача реалізувати проект. Наближення вітчизняної практики до закордонного досвіду сприятиме росту можливостей доступу вітчизняних суб'єктів господарювання до коштів закордонних донорів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення даної проблеми. Вивчення проблеми організації облікового процесу грантових коштів у даний час на займає вагомe місце у дослідженнях вітчизняних науковців. Дана проблематика описана у працях К.В. Безверхого (*Безверхий, 2014*), В.В. Войтко (*Войтко та ін., 2019*), І.Б. Садовської (*Садовська та ін., 2020*), Л.В. Чижевської (*Чижевська, 2020*) та інші. Крім того, варто відмітити вагомий внесок у дослідження питання оптимізації визнання доходів від отриманих грантів і закордонних дослідників К. Стадлера (*Стадлер і Нобс, 2018*), А. Монеа (*Монеа та ін., 2010*), П. Оппенхаймер (*Оппенхаймер, 2011*) та багато інших. В той же час постійні зміни, що відбуваються у світовій та національній економіках вимагають пошуку оптимізації існуючих та пошуку нових підходів до питання обліку грантів.

Цілі статті. Метою статті є дослідження вітчизняної практики обліку грантів у їх отримувачів та адаптація міжнародного досвіду для його всебічного впровадження в практику України.

Основний текст. Отримання грантів є одним із можливих шляхів вирішення проблем, які виникають перед суб'єктом господарювання у процесі своєї діяльності. В переважній більшості гранти виділяються неприбутковим організаціям, бюджетним закладам, місцевим громадам тощо на вирішення соціальних, культурних, наукових, екологічних та інших проблем пов'язаних з повсякденним життям населення громад на території яких буде реалізовуватись проект (використовуватимуться кошти гранту).

Європейська комісія у своєму комюніке від 18 травня 2022 року виділила 4 основних напрями надання коштів, серед яких претендентів на отримання грантів найбільш цікавить два наступних:

- відбудова інфраструктури України, сфери охорони здоров'я, освіти, зруйнованого житла, а також формування її енергетичної та цифрової стійкості у відповідності до європейських стандартів;

- підтримка відновлення української економіки та суспільства через підвищення її економічної конкурентоспроможності, збільшення обсягів зовнішньої торгівлі та стимулювання розвитку приватного сектору, а також забезпечення «зеленої» та цифрової трансформації економіки.

Суттєвою проблемою для суб'єктів господарювання, що будуть реалізовувати заходи по зазначеним напрямам грантової діяльності, є відсутність чіткого порядку отримання та обліку таких коштів (або активів).

Слід відмітити, що отримувати гранти можуть як бюджетні підприємства (що використовують План рахунків бюджетних організацій та іншу відповідну нормативну базу бюджетного сектору), так і звичайні суб'єкти господарювання (що працюють з Планом рахунків підприємств і організацій та зі своєю стандартною нормативною базою). Розглядаючи питання організації обліку грантових коштів перш за все слід звернути увагу на тлумачення терміну «грант» у вітчизняному законодавстві. У таблиці 1 наведено дефініції даного поняття, які є у чинних українських нормативних актах.

Таблиця 1

Визначення терміну «грант» у вітчизняному законодавстві

№ з/п	Нормативний акт	Визначення
1	Закон України «Про державну підтримку книговидавничої справи в Україні»	«грант – грошові кошти (фінансові ресурси), що надаються на безоплатній, безпроцентній і безповоротній основі суб'єктам господарювання та фізичним особам за результатами конкурсного відбору, для реалізації програм, проектів, заходів, а також для інституційної підтримки суб'єктів видавничої справи незалежно від форми власності»
3	Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» № 848-VIII від 26.11.2015р.	«грант – фінансові чи інші ресурси, надані на безоплатній і безповоротній основі державою, юридичними, фізичними особами, у тому числі іноземними, та (або) міжнародними організаціями для розвитку матеріально технічної бази для провадження наукової і науково-технічної діяльності, проведення конкретних фундаментальних та (або) прикладних наукових досліджень, науково-технічних (експериментальних) розробок, зокрема на оплату праці наукових (науково-педагогічних) працівників у рамках їх виконання, за напрямами і на умовах, визначених надавачами гранту»
4	Податковий кодекс України № 2755-VI від 2.12.2010р.	«бюджетний грант – цільова допомога у вигляді коштів або майна, що надаються на безоплатній і безповоротній основі за рахунок коштів державного та/або місцевих бюджетів, міжнародної технічної допомоги для реалізації проекту або програми у сферах культури, туризму та у секторі креативних індустрій, спорту та інших гуманітарних сферах у порядку, встановленому законом»
5	Порядок залучення, використання та моніторингу міжнародної технічної допомоги	«грантова угода – угода між партнером з розвитку або виконавцем та реципієнтом про передачу фінансових ресурсів (грантів) у національній чи іноземній валюті в рамках проекту (програми)»

Для потреб податкового обліку використовується тлумачення наведене в ПКУ. В національній нормативній базі, що стосується бухгалтерського обліку, термін «грант» не використовується. Науковці та практики тотожним до нього поняттям вважають «цільове фінансування», яке використовується в НП(С)БО 15 «Дохід» та Інструкції № 291.

У відповідності до НП(С)БО 15 «цільове фінансування не визнається доходом доти, поки не існує підтвердження того, що воно буде отримане та підприємство виконає умови щодо такого фінансування» і воно «визнається доходом протягом тих періодів, в яких були зазначені витрати, пов'язані з виконанням умов цільового фінансування». Кошти цільового фінансування і цільових надходжень можуть надходити як субсидії, асигнування з бюджету та позабюджетних фондів, цільові внески юридичних та фізичних осіб тощо. Аналітичний облік таких коштів та їх використання проводиться за їх призначенням та джерелами надходжень.

В міжнародній практиці визнання в обліку і звітності грантів здійснює МСБО 20 «Облік державних грантів і розкриття інформації про державну допомогу», тлумачення ПКТ-10 «Державна допомога: відсутність конкретного зв'язку з операційною діяльністю». МСФЗ та МСБО дають визначення державним грантам як «передачі ресурсів суб'єктові господарювання в обмін на минуле або майбутнє дотримання певних умов, які пов'язані з операційною діяльністю суб'єкта господарювання». Державні гранти поділяються на «гранти, пов'язані з активами» та «гранти, пов'язані з доходом». Гранти, пов'язані з активами, надаються за умови якщо суб'єкт господарювання придбає, збудує або отримає іншим чином довгостроковий актив. До грантів, пов'язаних з доходом, відносяться всі державні гранти, які не є грантами, пов'язаними з активами. Відмінності державних грантів від державної допомоги за МСФЗ наведено на рис.1.

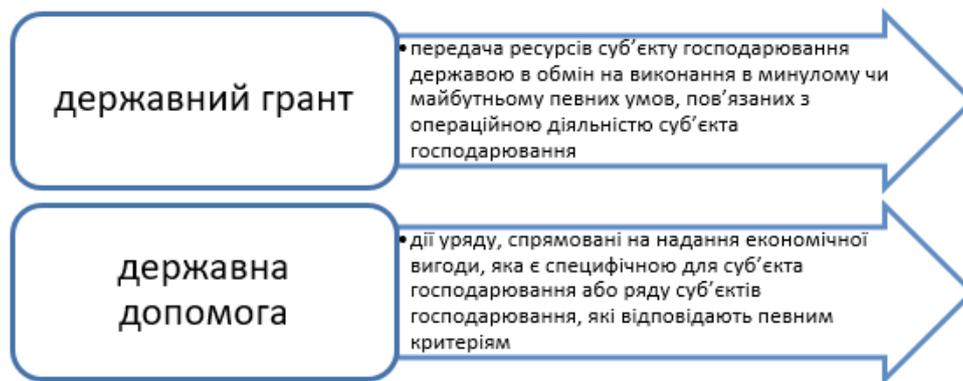

Рис. 1 – Державні гранти та державна допомога

Такий підхід щодо поділу та обліку грантів застосовують і у вітчизняній практиці. Якщо суб'єкт господарювання отримує цільове фінансування для здійснення капітальних інвестицій, то воно визнається доходом протягом періоду корисного використання об'єкту пропорційно нарахованій сумі амортизації даного активу. Якщо ж грант видається на відшкодування витрат то його облік залежить від того чи витрати вже понесені, чи вони ще мають бути понесені. Якщо відбувається компенсація вже понесених збитків, то грант визнається у складі доходу одночасно з визнанням дебіторської заборгованості (відбувається це у періоду в якому цільове фінансування було отримано). При фінансуванні майбутніх витрат гранти визнаються доходами протягом тих періодів у яких були понесені та визнані витрати, що пов'язані з таким грантом.

Відмінності у підходах до обліку та подання інформації про державні гранти за НП(С)БО та МСФЗ наведено у табл.2. Слід відмітити, що ці відмінності існують протягом тривалого терміну.

Таблиця 2

Відмінності в обліку та відображенні у звітності державних грантів за МСФЗ та НП(С)БО

Складова стандарту	НП(С)БО	МСФЗ
Терміни	Ключовий термін «цільове фінансування», «державна допомога»	Ключовий термін «державний грант»
Класифікація	– кошти, вивільнені від оподаткування; – кошти з бюджету та державних цільових фондів; – благодійна допомога; – інші кошти цільового фінансування та цільових надходжень	- гранти, пов'язані з активами; - гранти, пов'язані з доходом; - умовно-безповоротні позики
Державні позики за ставками нижче ринкових	Не розглядається	Прибуток, отриманий як різниця між ринковою та встановленою ставкою, визнається як державна субсидія
Підходи до порядку обліку державних грантів	3 позиції доходу	Описано два підходи: - з позиції капіталу; - з позиції доходу.
гранти, пов'язані з активами	Відображається в пасиві балансу і зменшуються шляхом визнання доходів протягом періоду корисного використання об'єкту пропорційно нарахованій сумі амортизації даного активу	Відображаються у звіті про фінансовий стан: 1) як доходи майбутніх періодів. Надалі його визнають доходом пропорційно до суми нарахованої амортизації. 2) при обчисленні балансової вартості активу грант вираховують. Грант визнається у прибутку або збитку протягом строку експлуатації активу, що амортизується, як зменшення амортизаційних витрат (§ 24-27 МСБО 20)
гранти, пов'язані з доходом	НП(С)БО не дає визначення таких грантів	Гранти, пов'язані з доходом відображають у звіті про сукупні доходи окремо або під загальним заголовком (наприклад, «Інші доходи»). Альтернативним підходом вважається їх вирахування під час відображення пов'язаних із ними витрат (§ 29-31 МСБО 20)
Повернення державних грантів	Не розглядається	Відображається як зміна бухгалтерської оцінки (перспективно) згідно з МСБО 8 «Облікові політики, зміни в облікових оцінках та помилки»

МСФЗ містять спеціальні вимоги до бухгалтерського обліку щодо державної допомоги у формі державного гранту. Таким чином, компанії повинні ретельно продумати різницю між державними грантами та іншими формами допомоги і розписати правила обліку в обліковій політиці.

Державні гранти існують у багатьох формах, тому існує багато варіантів їх обліку і відображення у звітності за МСФЗ. Оцінка та представлення державних грантів залежить від характеру гранту та облікової політики компанії. Можливі варіанти визнання в обліку грантів відповідно МСФЗ наведено в табл. 3. Окрім визнання грантів, важливим аспектом є організація обліку руху коштів, пов'язаних з його реалізацією. Важливим аспектом є не лише правильне документальне підтвердження (видаткові накладні, акти виконаних робіт, договори, платіжні доручення тощо), а й визнання витрат «доцільними та необхідними» зі сторони грантодавця.

Таблиця 3

Варіанти облікової політики для різних типів грантів

Грант	Приклад	Визнання в обліку
У формі немонетарних активів	Право на земельні ділянки для зелених проєктів	Ці активи оцінюються за номінальною чи справедливою вартістю
Грант пов'язаний з активами	Грант на придбання нової екологічної техніки	Відображається як доходи майбутніх періодів, що підлягають амортизації протягом терміну корисного використання активу
Грант пов'язаний з доходом	Пільгова ставка кредиту	У складі інших доходів

Перед початком реалізації проєкту (отримання грантових коштів) грантоотримувач складає та подає на затвердження донору бюджет з зазначенням всіх статей витрат, що планується понести. Дані витрати підлягають максимальній деталізації із зазначенням запланованих значень не лише у вартісних вимірниках, а й у кількісних: чого, скільки і за якою ціною буде придбано. Грантодавець затвердить лише ті понесені витрати і лише у тих розмірах, що були зазначені у бюджеті. Всі інші витрати повинні покриватись за рахунок суб'єкта господарювання, який реалізовуватиме проєкт. Тому визнання гранту в обліку залежить від правильності бюджету і його дотримання в процесі реалізації проєкту. Необхідно враховувати дві речі:

1. Чи є якісь умови, додані до гранту.
2. Під якою статтею надходжень потрібно зафіксувати кошти гранту. Так як грант можна отримати, для покриття поточних витрат благодійної організації, придбання товарів чи обладнання або реалізації певного проєкту (рис.2).

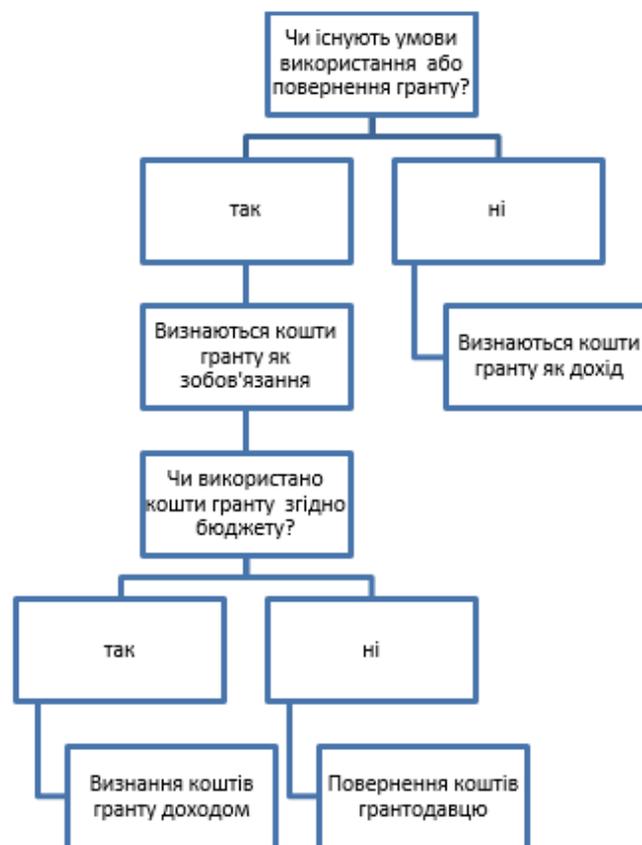

Рис. 2 – Визнання гранту в обліку

Доцільно відстежувати витрати грантів протягом року, щоб знати, скільки залишилося невитрачених коштів наприкінці фінансового року. Якщо умова «використання або повернення» відсутня, гроші гранту мають бути безпосередньо записані як дохід (дохід).

Л.В. Чижевська (*Чижевська, 2020*), при аналізі процесу організації обліку грантів, також зазначає, що суттєвою проблемою в даній ділянці обліку є виникнення випадків повернення гранту при недотриманні встановлених умов і виникнення при цьому курсових різниць. Не зрозуміло як у цій ситуації має діяти грантоотримувач: зменшувати заборгованість чи сторнувати витрати. Роз'яснень від контролюючих органів щодо облікового оформлення таких ситуацій немає.

Доволі часто проблеми, які виникають у вітчизняних грантоотримувачів при організації облікового процесу грантових коштів, формуються не з-за недосконалості українського законодавства щодо цього питання, а через ряд вимог, які ставлять грантодавці до порядку використання їх коштів. Так, І.Б. Садовська (*Садовська та ін., 2020*) виділяє 4 основні «податкові та бухгалтерські колізії» при використанні грантових коштів:

1) неприйнятність податку на додану вартість, що провокує бенефіціарів на пошук альтернативних варіантів закупівлі послуг і товарів для потреб реалізації проекту, що не завжди є прозорим в частині системи оподаткування і вибору конкурентного постачальника;

2) невідповідність винагороди управлінському персоналу проекту середній заробітній платі відповідної установи, яка реалізовує проект, що призводить до вимушеного проявлення креативного мислення відповідними обліковими фахівцями з ціллю компромісного вирішення проблеми, не порушуючи при цьому чинне податкове і соціальне законодавство;

3) обмеження для державних службовців, які є безпосередньо чи опосередковано причетними до реалізації проекту, в частині витрат на відрядження, зокрема, добових і на проживання;

4) розбіжності в правилах закупівлі послуг і товарів, які провокують управлінський персонал використовувати різні документи для контролюючих органів Спільного технічного секретаріату ЄС та національного законодавства України.

Розбіжності, що існують між вітчизняним та міжнародним законодавством, спонукають до ускладнення облікового процесу грантів. Здійснюючи обліковий процес необхідно враховувати вимоги обох законодавств і не допускати порушень. В деяких ситуаціях це викликатиме прийняття не оптимальних рішень, щодо використання коштів гранту, але це буде необхідно робити задля уникнення порушень існуючих норм.

Враховуючи рух України до вступу в ЄС слід зазначити, що найбільш оптимальними кроками було б приведення вимог національного законодавства, щодо організації облікового процесу до грантів, до європейського, а саме положень МСБО 20.

Аналізуючи норми даного стандарту щодо відповідності його положень сучасним вимогам обліку державних грантів К. Стадлер та К. Нобс (*Стадлер і Нобс, 2018*) зазначають, що існуючі з 1982 роки два варіанти обліку грантів, що пропонуються МСБО 20, морально застаріли. Існує ще окремий варіант обліку визнання грантів (негайне визнання доходом при отриманні), який дозволений використовувати для біологічних активів (МСБО 41 «Сільське господарство») та для фірм, які не котируються на біржі (міжнародний стандарт фінансової звітності для малого та середнього підприємництва). Автори також зазначають, що вимоги МСБО 20 щодо розкриття інформації про гранти у звітності є розпливчастими. Це призводить до того, що аналітики та інвестори не можуть, на основі такої звітності, сформулювати кваліфіковану думку щодо перспектив та можливостей фірми у майбутньому. Окрім того, існують значні національні відмінності

у формування фінансової звітності, що не дає змогу здійснити порівняння показників діяльності суб'єктів господарювання у різних країнах.

Висновки. Таким чином, приходимо до висновку, що задля активізації та стимулювання участі вітчизняних суб'єктів господарювання у грантовій діяльності необхідне здійснення оптимізації існуючої вітчизняної нормативної бази. Дана оптимізація повинна здійснюватись відразу за кількома напрямками, тому що лише комплексний підхід до вирішення даної проблеми дасть змогу збільшити обсяги отриманих грантів та підвищити ефективність їх використання. Основними напрямками щодо вдосконалення облікового процесу отримання та використання грантів є:

- 1) приведення до спільного знаменника чинних вимог вітчизняного та міжнародного законодавства;
- 2) створення єдиного нормативного акту (методичних рекомендацій) щодо питань організації облікового процесу грантів, який би передбачав впровадження на рині організації системи відстеження грантів в тому числі за допомогою бухгалтерського програмного забезпечення, наступних параметрів: джерело гранту, умови гранту, рух коштів (надходження і витрачання) по гранту.
- 3) деталізація існуючих положень законодавства з описом вирішення суперечливих чи раніше не регламентованих складових грантового процесу;
- 4) формування нормативного стандарту відображення показників грантової діяльності у звітності суб'єктів господарювання задля можливості порівняння зовнішніми користувачами інформації.

Авторські внески:

Концептуалізація: Сидоренко Роман, Жураковська Ірина

Зберігання даних: Сидоренко Роман, Жураковська Ірина

Формальний аналіз: Сидоренко Роман, Жураковська Ірина

Придбання фінансування: Сидоренко Роман, Жураковська Ірина

Розслідування: Сидоренко Роман, Жураковська Ірина

Методика: Сидоренко Роман, Жураковська Ірина

Адміністрація проекту: Сидоренко Роман, Жураковська Ірина

Ресурси: Сидоренко Роман, Жураковська Ірина

Нагляд: Сидоренко Роман, Жураковська Ірина

Підтвердження: Сидоренко Роман, Жураковська Ірина

Візуалізація: Сидоренко Роман, Жураковська Ірина

Написання: Сидоренко Роман, Жураковська Ірина

Список бібліографічного опису

1. Monea, A., Monea, M., Cotlet, B., & Răvaş, B. (2010). Some aspects regarding accounting for government grants. *Agricultural Management/Lucrari Stiintifice Seria I, Management Agricol*, 12(3).
2. Oppenheimer, P. H. (2011). Legal and accounting issues of manipulating the timing of stock option grants. *Journal of Financial Crime*. Vol. 18 No. 1, pp. 63-75.
3. Stadler C., Nobes C. (2018). Accounting for government grants: Standard-setting and accounting choice. *Journal of Accounting and Public Policy*. Volume 37. Issue 2. pp. 113-129.
4. Безверхий К.В. (2014). Особливості бухгалтерського обліку за національними та міжнародними стандартами: порівняльний аспект. *Облік і фінанси*. № 2, С. 8-13.
5. Войтко, В. В., Кудіна, О. М., & Серікова, Т. М. (2019). Проблеми обліково-аналітичного забезпечення грантів як альтернативних джерел фінансування підприємств. *Вісник Національного технічного університету "ХПІ". Економічні науки*. № 23. С. 82-85.
6. Закон України «Про державну підтримку книговидавничої справи в Україні» від 6.03.2003р. № 601-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/601-15#Text> (дата звернення: 15.07.2022).
7. Закон України «Про культуру» від 14.12.2010р. № 2778-VI/ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17#Text> (дата звернення: 15.07.2022).
8. Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 26.11.2015р. № 848-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text> (дата звернення: 15.07.2022).

9. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій затверджено Наказом Міністерства фінансів України від 30.11.1999р. № 291. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99#Text> (дата звернення: 15.07.2022).
10. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 20 «Облік державних грантів і розкриття інформації про державну допомогу». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_041#Text (дата звернення: 15.07.2022).
11. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 15 «Дохід» затверджено Наказом Міністерства фінансів України від 29.11.1999р. № 290. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0860-99#Text> (дата звернення: 15.07.2022).
12. Податковий кодекс України від 2.12.2010р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 15.07.2022).
13. Порядок залучення, використання та моніторингу міжнародної технічної допомоги затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 15.02.2002р. № 153. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/153-2002-%D0%BF#Text> (дата звернення: 15.07.2022).
14. Садовська І.Б., Бабіч І.І., Нагірська К.С. (2020). Бухгалтерські і податкові колізії при використанні грантових коштів. *Тези II Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції "Сучасний стан та перспективи розвитку обліку, аналізу, аудиту, звітності і оподаткування в умовах євроінтеграції"*. ДВНЗ "Ужгородський національний університет" 16 квітня 2020р. С. 82-85.
15. Чижевська Л.В. (2020). Між МСФЗ і П(С)БО: об'єкти фінансового обліку, облік яких потребує додаткових роз'яснень. *Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції «Стан і перспективи розвитку обліково-інформаційної системи в Україні»*. 22 травня 2020р. Том 1. Тернопіль: ТНЕУ, 2020. С. 113-114.

References:

1. Monea, A., Monea, M., Coteleş, B., & Răvaş, B. (2010). Some aspects regarding accounting for government grants. *Agricultural Management/Lucrari Stiintifice Seria I, Management Agricol*, 12(3).
2. Oppenheimer, P. H. (2011). Legal and accounting issues of manipulating the timing of stock option grants. *Journal of Financial Crime*. Vol. 18 No. 1, pp. 63-75.
3. Stadler C., Nobes C. (2018). Accounting for government grants: Standard-setting and accounting choice. *Journal of Accounting and Public Policy*. Volume 37. Issue 2. pp. 113-129.
4. Bezverkhyi K.V. (2014). Osoblyvosti bukhgalterskoho obliku za natsionalnymy ta mizhnarodnymy standartamy: porivnialnyi aspekt. *Oblik i finansy*. № 2, S. 8-13.
5. Voitko, V. V., Kudina, O. M., & Sierikova, T. M. (2019). Problemy oblikovo-analitychnoho zabezpechennia hrantiv yak alternatyvnykh dzherel finansuvannia pidpriemstv. *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu "KhPI". Ekonomichni nauky*. № 23. S. 82-85.
6. Закон України «Про державну підтримку книhovydavnychoi spravy v Ukraini» vid 6.03.2003r. № 601-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/601-15#Text> (data zvernennia: 15.07.2022).
7. Закон України «Pro kulturu» vid 14.12.2010r. № 2778-VI/ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17#Text> (data zvernennia: 15.07.2022).
8. Закон України «Pro naukovu i naukovo-tekhnicnu dialnist» vid 26.11.2015r. № 848-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text> (data zvernennia: 15.07.2022).
9. Instruktisia pro zastosuvannia Planu rakhunkiv bukhgalterskoho obliku aktyviv, kapitalu, zoboviazan i hospodarskykh operatsii pidpriemstv i orhanizatsii zatverdzheno Nakazom Ministerstva finansiv Ukrainy vid 30.11.1999r. № 291. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99#Text> (data zvernennia: 15.07.2022).
10. Mizhnarodnyi standart bukhgalterskoho obliku 20 «Oblik derzhavnykh hrantiv i rozkryttia informatsii pro derzhavnu dopomohu». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_041#Text (data zvernennia: 15.07.2022).
11. Natsionalne polozhennia (standart) bukhgalterskoho obliku 15 «Dokhid» zatverdzheno Nakazom Ministerstva finansiv Ukrainy vid 29.11.1999r. № 290. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0860-99#Text> (data zvernennia: 15.07.2022).
12. Podatkovyi kodeks Ukrainy vid 2.12.2010r. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (data zvernennia: 15.07.2022).
13. Poriadok zaluchennia, vykorystannia ta monitorynha mizhnarodnoi tekhnichnoi dopomohy zatverdzheno Postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 15.02.2002r. № 153. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/153-2002-%D0%BF#Text> (data zvernennia: 15.07.2022).
14. Sadovska I.B., Babich I.I., Nahirska K.Ie. (2020). Bukhgalterski i podatkovyi kolizii pry vykorystanni hrantovykh koshtiv. *Tezy II Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii "Suchasnyi stan ta perspektivy rozvytku obliku, analizu, audytu, zvitnosti i opodatkuvannia v umovakh yevrointehratsii"*. DVNZ "Uzhhorodskiy natsionalnyi universytet" 16 kvitnia 2020r. S. 82-85.
15. Chyzhevska L.V. (2020). Mizh MSFZ i P(S)BO: obiekty finansovoho obliku, oblik yakykh potrebuie dodatkovykh roziasnen. *Materialy VI Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Stan i perspektivy rozvytku oblikovo-informatsiinoi systemy v Ukraini»*. 22 travnia 2020r. Tom 1. Ternopil: TNEU, 2020. S. 113-114.

Дата подання публікації: 03.09.2022р.

DOI: <https://doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2022-4-16>

JEL Classification: D70; H60; M41

Талах Тетяна, к.е.н., доцент
 Луцький національний технічний університет
<https://orcid.org/0000-0002-1947-8114>
tetyana.talah@gmail.com

Talakh Tetiana, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
 Lutsk National Technical University
<https://orcid.org/0000-0002-1947-8114>
tetyana.talah@gmail.com

ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДИКИ ЕКОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ НА ОСНОВІ ОТРИМАНИХ ДАНИХ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ КОНТРОЛЮ

Важливою функцією управління є контроль, який полягає у перевірці економічних, соціальних, політичних, ідеологічних, науково-технічних та інших напрямів розвитку суспільства. Контроль у сфері економіки називають економічним контролем. Одним із основних методів, що використовує економічний контроль є економічний аналіз, який дозволяє дослідити інформацію на основі отриманих даних за результатами контролю, за допомогою своєї методики з використанням традиційних методів обробки інформації та методів факторного аналізу.

Важливою функцією економічного контролю є вплив через систему управління на успішне виконання планів економічного і соціального розвитку, раціональне використання матеріальних, трудових і фінансових ресурсів, запобігання непродуктивним витратам і втратам, зміцнення господарських зв'язків, додержання господарського і трудового законодавства, забезпечення збереження власності.

У статті узагальнено питання щодо поняття «контроль» та «економічний контроль». Розглянуто погляди науковців на сутність поняття «економічний контроль» та з'ясовано, що одні науковці виділяють лише, що це взаємовідносини між контролером та об'єктом контролю, не виділяючи мети, завдань та суті економічного контролю, інші не деталізують, в чому полягає сутність економічного контролю як функції управління, не зосередивши увагу на перевірці правильності ведення обліку, дотримання нормативно-правового законодавства. Узагальнивши дослідження визначено, що суть економічного контролю полягає у сукупності спостережень і перевірок контролюючими органами як з боку держави (державний фінансовий контроль), так і з боку підприємства (внутрішній контроль), так і з боку незалежної перевірки (аудит) з метою виявлення порушень діючого законодавства, нестач, розтрат, зловживань, а також підтвердження правильності ведення обліку господарських операцій.

Досліджується поєднання економічного контролю з методикою економічного аналізу. На прикладі контрольних перевірок виконання державного бюджету України на 2022 рік проводиться аналіз з використанням його методичних прийомів: порівняння, середніх величин, графічного методу узагальнення результатів дослідження та індексного. Запропоновано інформацію, яку отримано за результатами контролю обробляти за допомогою методики економічного аналізу з визначенням показників динаміки та проведення факторного аналізу.

Ключові слова: аналіз, економічний аналіз, контроль, економічний контроль, порівняння, графік, показники динаміки

USE OF ECONOMIC ANALYSIS METHODS ON THE BASE OF THE DATA RECEIVED BY THE CONTROL RESULTS

An important function of management is control, which consists in checking the economic, social, political, ideological, scientific and technical and other directions of the development of society. Control in the field of economics is called economic control. One of the main methods used by economic control is economic analysis, which allows you to research information based on the data obtained from the results of control using its methodology using traditional methods of information processing and methods of factor analysis.

An important function of economic control is the influence through the management system on the successful implementation of economic and social development plans, the rational use of material, labor and financial resources, the prevention of unproductive costs and losses, the strengthening of economic ties, compliance with economic and labor legislation, ensuring the preservation of property.

The article summarizes issues related to the concept of "control" and "economic control". The views of scientists on the essence of the concept of "economic control" were considered, and it was found that some scientists distinguish only that it is the relationship between the controller and the object of control, without distinguishing the purpose, tasks and essence of economic control, others do not detail what the essence of

economic control is control as a management function, without focusing attention on checking the correctness of record keeping, compliance with regulatory legislation. After summarizing the research, it was determined that the essence of economic control is a set of observations and checks by control bodies both from the state (state financial control), and from the enterprise (internal control), and from the independent control (audit) in order to identify violations of the current legislation, shortages, wastes, abuses, as well as confirmation of the correctness of keeping records of economic transactions.

The combination of economic control with the method of economic analysis is studied. On the example of control inspections of the implementation of the state budget of Ukraine for 2022, an analysis is carried out using its methodological techniques: comparison, average values, graphic method of summarizing research results and index method. It is proposed to process the information obtained as a result of the control using the economic analysis technique with the determination of dynamic indicators and factor analysis.

Key words: analysis, economic analysis, control, economic control, comparison, schedule, indicators of dynamics

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями Поняття «економічний контроль» досліджувалося вітчизняними та зарубіжними вченими. Проте кожен із науковців концентрував увагу на узагальненій оцінці сутності економічного контролю і не зосереджував увагу на певних його особливостях. Зміст економічного контролю в умовах ринкової економіки полягає в систематичному спостереженні, перевірці та регулюванні процесу розширеного відтворення і соціально-економічних відносин відповідно до конституційних норм і законодавчого регулювання. Одним із основних методів контролю в цілому і економічного, зокрема є аналіз як загальнонауковий метод дослідження і економічний аналіз як специфічний метод дослідження. Пошук точок дотику між економічним контролем та економічним аналізом, їх практичним застосуванням та формуванням на основі цього управлінських рішень є актуальним.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Проблематикою визначення сутності економічного контролю та його зв'язком із економічним аналізом займалося чимало науковці. Серед яких варто відзначити Бондаренко Н.О. (*Бондаренко та ін., 2004*), Дікань Л.В. » (*Дікань, 2006*), Романів Є.М., Хомяк Р.Л., Мороз А.С., Озеран В.О. (*Романів та ін., 2004*), В. Шевчук (*Шевчук, 1998*). Проте взаємозв'язок методики економічного аналізу для інтерпретації інформації, що отримана у ході контрольних заходів не досліджувався. Тому, пошук точок дотику між економічним аналізом та економічним контролем має науковий інтерес.

Цілі статті. Зважаючи на вищесказане, метою даної статті є дослідження практичних аспектів використання методики економічного аналізу для подання інформації, отриманої на основі даних за результатами контролю.

Методологія та методи дослідження. Методологічним інструментарієм дослідження слугували такі підходи та методи: системний підхід, методи аналізу й синтезу, історичний, логічного узагальнення, порівняння та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Термін «контроль» походить від французького (*contrôle* від *contrerôle*) – подвійний список. В нашому випадку, це повторне повернення (перевірка) до попередньо виданого завдання. Проте В. Шевчук зазначає, що «термін «контроль» має латинські корені: *rola* – згорток паперу із записами, документ; *contra* – протиставлення тим твердженням, що є в такому документі» (*Шевчук, 1998*).

Контроль як функція управління передбачає перевірку, облік і спостереження за об'єктами, а також організації, установи та особи, які перевіряють об'єкт господарювання або його звітність. Контроль здійснюється з метою спостереження, перевірки, вимірювання фактичних даних об'єкта господарювання для забезпечення ефективного його функціонування у відповідності з чинним законодавством та нормативною основою.

Поняття «економічний контроль» в науковій літературі зустрічається не часто. Бондаренко Н.О. вважає, що економічний контроль «є динамічною системою наукових знань, спрямованих на виявлення та усунення негативних явищ у розвитку продуктивних

сил та виробничих відносин з метою їх цілеспрямованого регулювання відповідно до завдань розбудови національної економіки» (Бондаренко та ін., 2004). Дане визначення не уточнює суті, мети та завдань, які ставить перед собою економічний контроль, цим самим визначення значно узагальнює поняття економічного контролю.

Інший автор, Дікань Л.В. вказує, що «економічний контроль – сукупність економічних відносин, які виникають у системі взаємодії та управління продуктивними силами і виробничими процесами» (Дікань, 2006, с. 23). Визначення має дещо широкий спектр і не вказує на перевірку нормативно-правової бази, виявлення недоліків, і т.п.

Приблизно такої ж думки і науковці Романів Є.М., Хомяк Р.Л., Мороз А.С., Озеран В.О. Вони дають дуже коротке визначення, де не конкретизують сутності економічного контролю. На їх думку «економічний контроль – це система конкретних заходів, спрямованих на раціональне господарювання підприємств з різними формами власності в умовах ринкових відносин» (Романів та ін., 2004, с. 36)

Дещо розширюють поняття «економічний контроль» інтернет-джерела, де вказується, що «економічний контроль – це система органів державного і господарського управління, які здійснюють контроль за економічним і соціальним розвитком країни; формуванням і витрачанням Державного бюджету України відповідно до законодавчого регулювання, прийнятого Верховною Радою України та Конституції України» (<https://osvita.ua/vnz/reports/accountant/17144/>)

Л. Шатковська вважає, що «економічний контроль є важливою ланкою системи управління виробництвом, за допомогою якого виявляють фактичний стан справ на підприємствах, з'ясовують причини відхилень від нормальних умов роботи, не використані резерви» (Шатковська, 1994).

В економічній енциклопедії під редакцією Мочерного С.В. дається таке визначення поняття «економічний контроль»: «Економічний контроль – комплекс знань та заснована на них сукупність спостережень і перевірок контролюючими органами функціонування й розвитку економічної системи відповідно до вимог економічних законів, чинного законодавства, прийнятих управлінських рішень з метою їх виконання (а отже, усунення можливих негативних явищ) та забезпечення процесу планомірного суспільного відтворення, динамічного й ефективного розвитку її елементів в інтересах всього населення» (Мочерний та ін., 2000). Це визначення, на нашу думку в повній мірі характеризує сутність, об'єкти і суб'єкти, мету і завдання економічного контролю.

Не менш вдалим є визначення В. Дерія, який вказує, що «під економічним контролем доцільно розуміти внутрішньогосподарський (внутрішньо фірмовий) та зовнішній контроль господарсько-фінансової діяльності підприємства (організації, закладу), який здійснюється представниками державних органів управління економікою, спеціальних державних контролюючих і адміністративних органів, аудиторськими фірмами, громадськими та внутрішньогосподарськими (внутрішньофірмовими) контролерами в межах визначених для них повноважень і за розробленою завчасно програмою» (Дерій, 2011).

Таким чином, економічний контроль включає в себе зовнішній (державний фінансовий) контроль, внутрішній (управлінський) контроль та незалежний контроль (аудит).

Економічний контроль як функція управління оперує такими методами як спостереження, реєстрація та облік, обстеження, аналіз, перевірка, ревізія та фінансово-економічна експертиза. Кожен з цих методів має своє значення при проведенні економічного контролю і виконує свою функцію.

Важливе значення в проведенні контрольних процедур має економічний аналіз, оскільки він є інформаційним підґрунтям для проведення економічного контролю і дозволяє використовувати як традиційні методи обробки інформації (деталізація показників, порівняння, визначення середніх і відносних величин, аналітичне групування, графічний спосіб), так і способи факторного аналізу (способи ланцюгових підстановок, абсолютних та відносних різниць, індексний спосіб та ін.).

Таким чином, економічний аналіз і контроль дуже пов'язані, оскільки за допомогою аналізу, можна дослідити інформацію на основі отриманих даних за результатами контролю і використати її для прийняття управлінських рішень.

Прикладом застосування методики аналізу для контрольних перевірок ми обрали звіт Рахункової палати України про результати аналізу виконання Закону про державний бюджет України на 2022 рік у першому півріччі (http://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2022/18-1_2022/Vysnovok_18-1_2022.pdf).

На основі порівняння показників (використання розрахунку темпів приросту) з'ясувалося, що на 2022 рік було прогнозовано ріст ВВП на 3,8%. Проте у зв'язку із агресивними діями Російської Федерації у першому кварталі 2022 року спостерігається зниження ВВП на 15,1%, а в першому півріччі – на 28,5%. Порівняння проектних бюджетних надходжень з фактичними показало, що недонадходження складало 176 млрд грн. Звідси, недовиконання плану доходів загального фонду державного бюджету на перше півріччя складало 28,1 млрд грн, або 4,7%.

За результатами перевірки Рахункової палати України «Головні розпорядники бюджетних коштів не розподілили 154,9 млрд грн, або 14,9 % відкритих Казначейством асигнувань, із них:

- 73,4 млрд грн – Міноборони;
- 63,8 млрд грн – МВС;
- 8,3 млрд грн – Мінсоцполітики;
- 4,8 млрд грн – МОЗ»

(http://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2022/18-1_2022/Vysnovok_18-1_2022.pdf).

Розпорядники й одержувачі бюджетних коштів не використали 79,3 млрд грн, або 8,9 % розподілених відкритих асигнувань. Таким чином, за результатами перевірки, з використанням методики економічного аналізу необхідно вжити певних заходів для усунення недоліків.

На основі контрольних заходів встановлено, що при затвердженні Державного бюджету України на 2022 рік враховано Прогноз економічного і соціального розвитку України на 2022 – 2024 роки, схвалений постановою КМУ від 31.05.2021 № 586. Проте, у зв'язку із воєнним станом в Україні фактичні показники не відповідають прогнозним значенням. Фактичні і прогнозні показники представлено в таблиці 1.

Таблиця 1. Динаміка основних показників економічного та соціального розвитку України на 2022 рік*

Показники	Прогноз (постанова КМУ від 31.05.2021 № 586)	Фактичні показники (січень – червень 2022 року)	Відхилення фактичних показників від прогнозних
Темп росту валового внутрішнього продукту, %	103,8	71,5	-32,3
Індекс споживчих цін до грудня попереднього року, %	106,2	117,4	11,2
Індекс споживчих цін у середньому до відповідного періоду попереднього року, %	107,2	115,1	7,9
Сальдо торговельного балансу, визначене за методологією платіжного балансу, млн дол. США	- 8 595	- 6 800	1795
Експорт товарів і послуг, у % до відповідного періоду попереднього року	106,5	81,1	-25,4
Імпорт товарів і послуг, у % до відповідного періоду попереднього року	109,2	99,7	-9,5
Обмінний курс гривні (в середньому за період) за долар США, грн	28,60	28,90	0,3

*http://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2022/18-1_2022/Vysnovok_18-1_2022.pdf

Таким чином, на основі розрахунку показників динаміки (традиційні методи економічного аналізу) проаналізуємо результати перевірки виконання основних показників економічного і соціального розвитку України на 2022 рік (перше півріччя). Показники динаміки засвідчують зниження економічного та соціального зростання і причина одна – воєнні дії та воєнний стан. У травні 2021 року було прогнозовано ріст ВВП на 3,8% по відношенню до відповідного періоду попереднього року, то фактичні показники не досягнули прогнозу на 32,3%. Індекс споживчих цін зріс на 11,2% у відповідності до грудня попереднього періоду, а середній показник відхилився на 7,9%.

Темп росту експорту та імпорту товарів за перше півріччя 2022 року по відношенню до прогнозу знизився і складав за експортом 25,4%, а за імпортом – 9,5%. Проте, якщо зважати, що за 100% взятий показник грудня попереднього року, то за імпортом товарів план не довиконано лише на 0,3%, а за експортом – на 18,9%. При цьому обмінний курс гривні за 1 дол США зріс лише на 0,3 грн.

Для демонстрації результатів контрольних заходів використовують графічні способи подання інформації. За даними Рахункової палати України за другий квартал 2022 року у структурі державного бюджету значно зросла частка міжнародних асигнувань у вигляді безповоротної фінансової допомоги. Результати перевірки продемонстровано на рис. 1.

Таким чином, за результатами проведених контрольних перевірок, з'ясовано, що структура доходів державного бюджету зазнала певних зрушень. Використовуючи прийом порівняння видно, що у II кварталі 2022 року зросли надходження коштів до державного бюджету міжнародних грантів, безповоротної фінансової допомоги на 24,8%. За рахунок цього зменшилася частка доходів від ДПС і ДМС.

Рисунок 1. Структура державного бюджету за I і II квартали 2022 року*

*http://tp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2022/18-1_2022/Vysnovok_18-1_2022.pdf

Інформація, що отримана від контрольних перевірок може оброблятися за допомогою і іншими аналітичними процедурами, наприклад розрахунком середніх величин (при інвентаризації товарно-матеріальних цінностей, грошових коштів тощо); проведенням факторного аналізу індексним методом або способами елімінування (для дослідження впливу факторів на виявлені нестачі, розтрат, зловживань, порушень та ін.)

Висновки, обговорення та рекомендації. Однією із основних функцій управління є контроль. Якщо контроль проводиться в економічному середовищі, то його названо «економічний контроль». Економічний контроль тісно пов'язаний із економічним аналізом. Ми намагалися у статті знайти точки дотику. За результатами проведеного економічного контролю, ми вважаємо, що необхідно провести і аналітичне дослідження. Визначити, на скільки змінилися показники, що контролюються (використати прийом порівняння, визначення середніх і відносних величин), за рахунок яких факторів вони змінилися (провести факторний аналіз), графічно (наглядно) продемонструвати результати проведеного контролю (графічний метод), тобто

використати методику економічного аналізу, яка допоможе дослідити інформацію, що отримана за результатами контролю і використати її у менеджменті.

Авторські внески

Концептуалізація: Талах Тетяна.
Зберігання даних: Талах Тетяна.
Формальний аналіз: Талах Тетяна.
Придбання фінансування: Талах Тетяна.
Розслідування: Талах Тетяна.
Методика: Талах Тетяна.
Адміністрація проекту: Талах Тетяна.
Ресурси: Талах Тетяна.
Нагляд: Талах Тетяна.
Підтвердження: Талах Тетяна.
Візуалізація: Талах Тетяна.
Написання: Талах Тетяна.

Список бібліографічного опису:

- 1.Бондаренко Н.О., Понікаров В.Д., Попова С.М. (2004). Аудит суб'єктів підприємницької діяльності: навч. посібн. Київ: ЦНЛ, 300 с.
- 2.Дерій В. (2011). Поняття і значення економічного контролю для мінімізації витрат та максимізації доходів підприємства. *Бухгалтерський облік і аудит. Наук-практ ж-л.* http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:fTTOpFXrj3QJ:irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe%3FC21COM%3D2%26I21DBN%3DUJRN%26P21DBN%3DUJRN%26IMAGE_FILE_DOWNLOAD%3D1%26Image_file_name%3DPDF/boau_2011_2_7.pdf&cd=20&hl=ru&ct=clnk&gl=ua
- 3.Дікань Л.В. (2006). Контроль і ревізія: навч. посібн. Харків: Вид. ХНЕУ, 394 с.
- 4.Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 1. / Редкол.: ...С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. (2000) К.: Видавничий центр «Академія», 864 с.
- 5.Економічний контроль: суть та завдання. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/accountant/17144/> (дата звернення 10.09.2022)
- 6.Рахункова палата України: Висновок про результати аналізу виконання закону про Державний бюджет України на 2022 рік у першому півріччі (2022). URL: http://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2022/18-1_2022/Vysnovok_18-1_2022.pdf (дата звернення: 02.10.2022)
- 7.Романів С.М., Хомяк Р.Л., Мороз А.С., Озеран В.О. (2004). Контроль і ревізія: навч. посібн. Л.: Інтелект-Захід. 325 с.
- 8.Шатковська Л.С. (1994). Економічний контроль на сільськогосподарських підприємствах: навч. посіб. К.: Урожай. 272 с
- 9.Шевчук В.О. (1998). Контроль господарських систем в суспільстві з перехідною економікою (Проблеми теорії, організації, методології): монографія. К.: Київ. держ. торг.-екон. ун-т, 371 с

References:

1. Bondarenko N.O., Ponikarov V.D., Popova S.M. (2004). *Audit sub'yektiv pidpryyemnyts'koyi diyal'nosti: navch. posibn.* [Audit of business entities: training. Manual] Kyiv: TsNL, 300 p. [in Ukrainian]
2. Derii V. (2011). *Ponyattya i znachennya ekonomichnoho kontrolyu dlya minimizatsiyi vytrat ta maksymizatsiyi dokhodiv pidpryyemstva* [The concept and significance of economic control to minimize costs and maximize the company's income]. *Accounting and auditing. Science and practice* Retrieved from http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:fTTOpFXrj3QJ:irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe%3FC21COM%3D2%26I21DBN%3DUJRN%26P21DBN%3DUJRN%26IMAGE_FILE_DOWNLOAD%3D1%26Image_file_name%3DPDF/boau_2011_2_7.pdf&cd=20&hl=ru&ct=clnk&gl=ua [in Ukrainian]
3. Dikan L.V. (2006). *Kontrol' i reviziya: navch. posibn* [Control and revision: training. Manual] Kharkiv: Ed. HNEU, 394 p. [in Ukrainian]
4. *Ekonomichna entsyklopediya* (2000) [Economic encyclopedia]: In three volumes. T. 1. / Ed.: ...S. V. Mocherny (rep. ed.) and others. K.: Publishing center "Akademiya", 864 p. [in Ukrainian]
5. *Ekonomichnyy kontrol': sut' ta zavdannya* [Economic control: essence and tasks]. Retrieved from <https://osvita.ua/vnz/reports/accountant/17144/> (date of application 10.09.2022)
6. *Rakhunkova palata Ukrayiny: Vysnovok pro rezul'taty analizu vykonannya zakonu pro Derzhavnyy byudzhets Ukrayiny na 2022 rik u pershomu pivrichchi* (2022). [Accounting Chamber of Ukraine: Conclusion on the results of the analysis of the implementation of the Law on the State Budget of Ukraine for 2022 in the first half of the year] Retrieved from http://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2022/18-1_2022/Vysnovok_18-1_2022.pdf (date of application: 02.10.2022)
7. Romanov E.M., Khomyak R.L., Moroz A.S., Ozeran V.O. (2004). *Kontrol' i reviziya: navch. posibn.* [Control and revision: training. Manual] L.: Intellect-West. 325 p. [in Ukrainian]
8. *Shatkovska L.S. (1994). Ekonomichnyy kontrol' na sil'skohospodars'kykh pidpryyemstvakh: navch. posib.* [Economic control at agricultural enterprises: training. Manual]K.: Harvest. 272 p/ [in Ukrainian]
9. *Shevchuk V.O. (1998). Kontrol' hospodars'kykh system v suspil'stvi z perekhidnoyu ekonomikoyu* (Problemy teorii, orhanizatsiyi, metodolohiyi): monohrafiya. [Control of economic systems in a society with a transition economy (Problems of theory, organization, methodology): monograph.] K.: Kyiv. state trade and economy university, 371 p/ [in Ukrainian]

Дата подання публікації 03.10.2022 р.

DOI: <https://doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2022-4-17>

ПІДПРИЄМНИЦТВО, ТОРГІВЛЯ ТА БІРЖОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

JEL Classification: O1, R30, R31, R21

Igor Kryvov'язuk, к.е.н., професор
 Луцький національний технічний університет
<https://orcid.org/0000-0002-8801-4700>
igor.kryvovjazyuk@lntu.edu.ua

Igor Kryvov'язuk I., Candidate of Economic Sciences, Professor
 Lutsk National Technical University
<https://orcid.org/0000-0002-8801-4700>
igor.kryvovjazyuk@lntu.edu.ua

ВПЛИВ РИНКУ НЕРУХОМОСТІ НА ТЕНДЕНЦІЇ В ЕКОНОМІЦІ КРАЇН СВІТУ ТА УКРАЇНИ

У статті розкрито особливості розвитку ринку нерухомості у взаємозв'язку з динамікою економічних процесів. Основною метою дослідження є встановлення впливу ринків нерухомості на зміни в економіці країн світу та України. Критичний аналіз наукових підходів учених сьогодення відносно вирішення проблеми підвищення інвестиційної привабливості та подальшого зростання економіки виявив, що зміст їх наукових публікацій в своїй основі розкриває важливість процесів прийняття рішень у сфері операцій з нерухомістю і вивчення ринків зокрема. Проте, поза увагою лишається вивчення змін, що стосуються не тільки формування інвестиційної привабливості ринків нерухомості, але й більш глибокого вивчення впливу ринку нерухомості на тенденції в економіці країн світу та України. Актуальність представленої наукової проблеми полягає у необхідності вивчення перспективності вкладання капіталу в знерухомлені активи на основі встановлення тенденцій розвитку ринків нерухомості, а також визначення впливу ринку нерухомості на тенденції в економіці країни чи групи країн. Методологічну основу дослідження становить комплекс використаних для отримання кінцевих результатів методів: табличний, аналітичний та порівняння – при формуванні рейтингу інвестиційної привабливості країн світу для іноземних інвесторів; абстрактно-логічний та регресійного аналізу – для розкриття взаємозв'язку розвитку ринку нерухомості та тенденцій в економіці країн світу та України; узагальнення – при зведенні висновків за результатами досліджень. Об'єктом дослідження є світовий ринок нерухомості як сукупність національних ринків, істотно відмінних один від одного асинхронністю розвитку, обсягами інвестування, рівнем цін на нерухомість та ризиків, які супроводжують їх формування. У статті розкрито основні результати застосування наукових методів дослідження для встановлення взаємозв'язку розвитку ринків нерухомості з динамікою економічних процесів. Результати дослідження носять прикладний характер і мають практичну цінність при обґрунтуванні вибору нерухомості в якості об'єкта інвестування.

Ключові слова: ринок нерухомості, закономірності розвитку, інвестиційна привабливість, ціна нерухомості, прийняття інвестиційних рішень, Covid-19.

THE INFLUENCE OF THE REAL ESTATE MARKET ON TRENDS IN THE ECONOMY OF WORLD COUNTRIES AND UKRAINE

The article reveals the features of development of the real estate market in relation to the dynamics of economic processes. The main goal of the study is to establish the impact of real estate markets on changes in the economy of the world countries and Ukraine. A critical analysis of the scientific approaches of scientists in relation to solving the problem of increasing investment attractiveness and further economic growth revealed that the content of their scientific publications basically reveals the importance of decision-making processes in the field of real estate transactions, as well as the study of markets in particular. However, the study of changes related to the formation of the investment attractiveness of real estate markets are revealed, but it also overlooks a deeper study of the impact of the real estate market on trends in the economy of countries around the world and Ukraine. The relevance of the presented scientific problem lies in the need to study the prospects of investing capital in immovable assets based on the establishment of trends in the development of real estate markets, as well as determining the impact of the real estate market on trends in the economy of a country or a group of countries. The methodological basis of the research is a set of methods used to obtain the final results: tabular, analytical and

comparative – when forming a rating of the investment attractiveness of the countries in the world for foreign investors; abstract and logical, regression analysis – to reveal the relationship between the development of the real estate market and trends in the economy of the countries in the world and Ukraine; generalization – when summarizing conclusions based on research results. The object of the research is the global real estate market as a set of national markets, which differ significantly from each other in terms of asynchrony of development, investment volumes, the level of real estate prices and the risks that accompany their formation. The article reveals the main results of the application of scientific research methods to establish the relationship between the development of real estate markets and the dynamics of economic processes. The results of the research are applied in nature and have practical value when justifying the choice of real estate as an investment object.

Keywords: *real estate market, patterns of development, investment attractiveness, real estate price, making investment decisions, Covid-19.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. В умовах зростання кількості потрясінь, які супроводжують розвиток сучасних ринкових відносин, починаючи від занепаду світового товарного ринку в період 2015-2016 рр., поширення пандемії Covid-19, що триває й досі, і завершуючи російською агресією проти незалежної України в 2022 р., які супроводжуються колосальною дестабілізацією економічних процесів, все частіше здійснюється пошук сфер вкладання капіталу, які здатні приносити стабільний прибуток своїм інвесторам. На фоні занепаду промислового та сільськогосподарського виробництва, нових потрясінь фінансового ринку, доволі привабливі позиції займає динамічний розвиток ринку нерухомості, здатний приносити стабільні прибутки як в коротко-, так і в довгостроковій перспективі.

Це викликає підвищений інтерес до вивчення тенденцій розвитку ринку нерухомості різних країн світу, уточнення перспективності вкладання капіталу в різні типи нерухомості, й зокрема, житлової. Та, перш за все, важливим питанням є уточнення інвестиційної привабливості ринків різних країн для іноземних інвесторів. Встановлення тенденцій розвитку ринків нерухомості є основою для подальшого виявлення їх впливу на економічний розвиток цих країн. Адже, «за станом ринку нерухомості можна судити про тенденції в економіці, бо якщо на ринку нерухомості ситуація гіршає, то незабаром піде погіршення ситуації і в національній економіці і навпаки – за підйомом ринку нерухомості піде підйом у національній економіці» (Асаул та ін., 2006). Відтак, вивчення впливу ринку нерухомості на тенденції в економіці країн світу та України є актуальним завданням сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення проблеми. Вивченням особливостей функціонування ринків нерухомості різних країн світу займалося та займається багато вчених, адже особливої актуальності дана проблематика набула в останні роки, коли кількість впливу негативних явищ і процесів, потрясінь, які супроводжують розвиток сучасних ринкових відносин, суттєво зросла, а сфер ефективного вкладання капіталу стало значно менше.

Ряд досліджень, проведених у так званій «доковідний період» (Євчук & Кривов'язюк, 2019; Кривов'язюк та ін., 2019; Кривов'язюк & Бурбан, 2018; Павлов & Кривов'язюк, 1998; Павлов & Павлова, 2019), є цікавими з позицій дослідження тенденцій розвитку інвестиційно привабливих ринків нерухомості. Адже важливим є встановлення факту змін інвестиційної привабливості в періоди «до» та «під час» поширення пандемії Covid-19. Вивчаючи умови, в яких розвивався ринок нерухомості, авторами зроблено ряд важливих висновків. Так, несподіване поширення пандемії Covid-19 повинне було призвести до негативного впливу на ринок нерухомості. Проте, встановлено, що нерухомість була стійкою до впливів пандемії і падіння цін на неї стало недостатньо низьким, ніж очікувалось (Grybauskas та ін., 2021), чому, зокрема, сприяла жорстка монетарна та фіскальна політика, яка проводилася в перші місяці пандемії (Chong & Phillips, 2022). Відтак, це вказує на значну стійкість ринку нерухомості до потрясінь, що

є привабливим фактором для потенційних інвесторів й, зокрема, іноземних (Hogen & Koide, 2022). Водночас, важливим моментом виступає й сам процес прийняття рішень на ринку нерухомості. Прийняття інвестиційного рішення в нерухомість, через високу капіталомісткість нерухомості, вимагає ретельного аналізу інформації через те, що всі інвестиції в нерухомість піддаються значному ризику та невизначеності, потребує використання автоматизованих моделей оцінки таких рішень (Renigier-Bilozor *ma in.*, 2021). В той же час, для вимірювання та попередження ризиків у сфері нерухомості можливе використання моделі PSO-SVM (Zhou *ma in.*, 2021). Також слід відзначити, що при багатокритеріальному прийнятті рішень відносно вибору нерухомості й, особливо, в останні роки, важливого значення набуває використання різноманітних інтернет-платформ, на яких можуть надаватись персоналізовані рекомендації на основі даних профілю користувачів. Ускладнює процес прийняття рішень те, що об'єкти нерухомості зазвичай мають неструктуровані метадані, такі як опис, макет, зображення та геопросторові дані, які передають корисну інформацію (Gharahighehi *ma in.*, 2021). Проте, використання аналітичних інтернет-систем значно допомагає у виявленні інвестиційно привабливих об'єктів нерухомості. З метою покращення розуміння змін на ринку нерухомості науковцями рекомендовано застосування технологій штучного інтелекту (Kabaivanov & Markovska, 2021), прийняття автоматизованих рішень для підвищення стійкості ринку нерухомості (Renigier-Bilozor *ma in.*, 2022). Разом з тим, автори пов'язують доцільність їх використання виключно на етапі оцінки нерухомості, чого недостатньо з позицій вивчення впливу розвитку ринку нерухомості на тенденції в економіці країн світу. Автори загалом відзначають позитивний вплив поширення пандемії Covid-19 на прискорення цифровізації всіх ринків нерухомості, що виступають каталізатором розвитку для усієї економіки (Balemi *ma in.*, 2021). Дослідження впливу ринку нерухомості на різні економічні процеси дозволило встановити його зв'язок з динамікою цін на промислові метали (Chen & Tongurai, 2021), на тенденції урбанізації в країнах (Wang, 2021). Ряд авторів також відзначають корисність короткострокових інвестицій в нерухомість за умов, що порівняльні операції є незначними, ціни є більш розсередженими, а ринкові ціни мають тенденцію до зниження (Siu Kei Wong, 2022), що може суперечити загальним тенденціям розвитку ринку нерухомості, але бути корисним для прийняття рішень на локальних ринках.

Не зважаючи на вагомий внесок учених у досліджуваній тематиці, слід відзначити, що зміст їх наукових публікацій в своїй основі розкриває важливість удосконалення процесів прийняття рішень у сфері операцій з нерухомістю, і вивчення ринків зокрема. Проте, поза увагою лишається вивчення змін, що стосуються не тільки формування інвестиційної привабливості ринків нерухомості, але й більш глибокого вивчення впливу ринку нерухомості на тенденції в економіці країн світу та України.

Метою статті є вивчення впливу ринків нерухомості на зміни в економіці країн світу та України.

Методологія та методи дослідження. Методологічну основу дослідження становить комплекс використаних для отримання кінцевих результатів методів: табличний, аналітичний та порівняння – при формуванні рейтингу інвестиційної привабливості країн світу для іноземних інвесторів; абстрактно-логічний та регресійного аналізу – для розкриття взаємозв'язку розвитку ринку нерухомості та тенденцій в економіці країн світу та України; узагальнення – при зведенні висновків за результатами досліджень.

Результати. Вивчення інвестиційної привабливості країн світу для іноземних інвесторів є важливим моментом для подальшого аналізу тенденцій розвитку ринків нерухомості різних країн світу. За даними міжнародної консалтингової компанії AT Kearney найбільш інвестиційно привабливими країнами залишаються країни Європи,

Америку та Азії (табл. 1). В даний рейтинг потрапило лише 25 країн світу, Україна в оцінюваному рейтингу не котирувалась.

Таблиця 1. Рейтинг найбільш привабливих країн світу для іноземних інвесторів у «доковідний» та «ковідний» періоди

Ранг	Рейтинг країн у 2021 р.	Рейтинг країн у 2017 р.	Зміна рейтингової позиції (2021 р. до 2017 р.)	Фактори сприяння зміцненню інвестиційної привабливості країни
1.	США	США	зміни немає	США дев'ятий рік поспіль підтримують лідерство в рейтингу. Постійна привабливість країни підтримується завдяки потужним технологічним інноваціям та стійкій динамічності бізнесу.
2.	Канада	Німеччина	▲ 3	Сприяють оптимізму інвесторів такі фактори як оновлення законодавства, зростання інвестицій, нові торгові привілеї.
3.	Німеччина	Китай	▼ 1	Сильна довіра інвесторів зумовлена потужною інфраструктурою, освіченою робочою силою, міцною транспортною та автомобільною промисловістю.
4.	Великобританія	Великобританія	зміни немає	Великобританія залишила ЄС, проте інвесторів цікавить конкурентоспроможна економіка. Країна налічує майже чверть усіх інвестицій Європи, однак існує незначна політична нестабільність.
5.	Японія	Канада	▲ 1	Тенденції залучення ПІІ в країну включають стабільну політичну ситуацію, а також позитивне ділове середовище.
6.	Франція	Японія	▲ 1	Довіра інвесторів зумовлена зусиллями уряду щодо втілення ринкових заходів. Інвестори залучаються для того, щоб здійснити ринкові реформи, спрямовані на стимулювання економіки та збільшення іноземних інвестицій.
7.	Австралія	Франція	▲ 2	Країна має рекордну 29-річну смугу без рецесії, і уряд має намір скоротити ставку корпоративного податку до 25% до 2025 року.
8.	Італія	Індія	▲ 5	Значний вплив коронавірусу скоротив інвестиції, однак вони продовжували надходити до висококонкурентних галузей Італії, таких як обробна промисловість, сільське господарство, мода та туризм.
9.	Іспанія	Австралія	▲ 2	Найвища позиція за останні роки через стабільне зростання упродовж вже 4 років поспіль на рівні 2-3% в рік. Уряд активно сприяє залученню іноземних інвесторів, стимулюючи їх легалізацію.
10.	Швейцарія	Сингапур	▲ 2	Зростання економіки, політична та фінансова стабільність, високоосвічена робоча сила та інноваційні можливості подобаються інвесторам.

Джерело: побудовано автором на основі (Laudicina, P., & Peterson, 2021)

Результатами дослідження встановлено, що відбулися суттєві зміни у лідерах рейтингу країн за привабливістю для іноземних інвесторів. З лідерів вибули Китай, Індія та Сингапур. Натомість, додалися Італія, Іспанія та Швейцарія. Рейтинг показує, що поширення пандемії Covid-19 вплинуло на уподобання іноземних інвесторів, але незначною мірою, адже вони, як і раніше, роблять свою ставку на найбільш розвинені та відносно стабільні країни та їх ринки, й зокрема, нерухомості.

Обсяг світового ринку нерухомості в 2021 р. оцінювався в 3,69 трлн дол США, і очікується, що з 2022 р. по 2030 р. він зростатиме у середньому на 5,2% в рік. Протягом прогнозованого періоду ринок зростатиме у зв'язку зі зростанням чисельності населення та бажанням мати особистий простір у домі. Станом на 2021 р. площі комерційної нерухомості вважалися найважливішим елементом, що стимулює розширення галузі. Пандемія Covid-19 негативно вплинула на зростання ринку, її вплив був помітний у перші кілька місяців кризи, особливо з точки зору роздрібною торгівлі, через жорсткі карантинні обмеження. Блокування, введені в різних регіонах світу, призвели до затримки реалізації нових будівельних проектів і повільного зростання промисловості (*Grand View Research, 2022*). Водночас, ринок житлової нерухомості виступає як найбільш динамічний. Зокрема встановлено, що житлова нерухомість домінувала на ринку з часткою доходу 35,5% у 2021 р. Зростання відбувається, згідно теорії поколінь (*Strauss & Howe, 1991*), в основному за рахунок мілленіалів, рівень володіння житлом серед яких зріс до 47,9% у 2021 р. порівняно з 40% у 2020 р. (*Grand View Research, 2022*). В подальшому при дослідженні тенденцій розвитку ринків нерухомості обираємо країни, які належать до переліку найбільш інвестиційно привабливих для іноземних інвесторів, а серед сегментів нерухомості – сектор житлової нерухомості, який виглядає найбільш привабливим.

Серед тенденцій, які характеризують розвиток сучасного ринку житлової нерухомості на світових ринках слід виділити наступні: обмежена пропозиція будинків для продажу, викликана зростаючим попитом на них і, водночас, недостатньою їх кількістю до продажу (кількість будинків для продажу впродовж 2022 р. зросла більш як на 30%, проте була на 40% меншою, порівняно з доковідним періодом 2017-2019 рр.); тривале зростання цін на житло із збереженням такої тенденції в майбутньому (зокрема, останнє зростання у серпні 2022 р. порівняно з серпнем 2021 р. склало 14,3%); зростання ставки відсотку за іпотекою (з 2,66% до 4,56%), що веде до скорочення доступності нерухомості; зростання обсягу онлайн-послуг з обслуговування операцій з нерухомим майном, що веде до скорочення агентських витрат на продаж нерухомості; ризиковані операції купівлі житла стають більш доступними, проте слід уникати отримання будинків в оренду шляхом особистого кредитування фінансування початкових внесків; також слід приймати до уваги, що крах ринку нерухомості виглядає малоімовірним, а покупці стануть більш зацікавленими (*Ramsey Solutions, 2022*).

Порівняння зведених результатів досліджень щодо динаміки цін на житло для досліджуваних країн світу (таблиця 2) дозволяє констатувати наявність значних відмінностей в показниках змін цін у розрізі порівнюваних періодів (за останній рік, за останні 5 років, за останні 10 років). Це вказує на необхідність орієнтування при прийнятті рішень щодо вкладання коштів у житлову нерухомість у середньозважених показниках динаміки цін на період за останні 5 років. Така оцінка дозволить отримати більш об'єктивні показники аналітичного порівняння, їх значення відповідатимуть «доковідному» та «ковідному» періодам дослідження, а для кращих результатів їх слід порівнювати з показниками динаміки цін на житло (будинки) в різних країнах світу за останній рік. Результати дослідження дозволили встановити, що найбільш доцільним є придбання житлової нерухомості в США (з огляду на стабільне зростання цін з 7,36% доходу в рік у довгостроковій перспективі до 8,31% в короткостроковій перспективі), Канаді (зростання з 4,72% у довгостроковій перспективі до 6,13% у короткостроковій перспективі), Японії (зростання з 6,13% у довгостроковій перспективі до 10,21% у короткостроковій перспективі), Великобританії (зростання з 2,25% у довгостроковій перспективі до 3,24% у короткостроковій перспективі), Франції (зростання з 3,31% у довгостроковій перспективі до 3,57% у короткостроковій перспективі) та Австралії (зростання з 0,57% у довгостроковій перспективі до 3,76% у короткостроковій

перспективі). Найбільш доцільним буде вкладання інвестицій в житлову нерухомість Японії та Австралії. Як перспективні для вкладання капіталу також варто розглядати ринки житлової нерухомості Іспанії та України.

Таблиця 2. Динаміка цін на ринках житла (будинки) різних країн світу з урахуванням інфляції

Країна, місто	Ріст цін впродовж періоду, %		
	За останній рік	За останні 5 років	За останні 10 років
Найбільш привабливі країни світу для іноземних інвесторів			
США, м. Нью-Йорк	<u>8.31</u>	<u>36.78</u>	<u>69.67</u>
Канада, м. Торонто	6,13	23,58	64,37
Німеччина, м. Берлін	0,36	38,13	73,88
Великобританія, м. Лондон	3,24	11,26	31,22
Японія, м. Токіо	<u>10.21</u>	<u>30.67</u>	<u>64.63</u>
Франція, м. Париж	3,57	16,53	10,19
Австралія, м. Сідней	3,76	2,85	16,34
Італія, м. Рим	-6,11	-10,64	-33,06
Іспанія, м. Мадрид	-6,66	3,70	-12,06
Швейцарія, м. Женева	-1,03	-4,56	7,79
Україна			
Україна, м. Київ	<u>-6.43</u>	<u>-18.20</u>	<u>-53.32</u>

Джерело: побудовано автором на основі (GlobalPropertyGuide, 2022)

Як показують дослідження, прогнозований середньорічний приріст продажів житлової нерухомості складатиме 6,1%. Підкреслимо, що пандемія Covid-19 змінила ставлення споживачів до володіння нерухомістю, в результаті чого зріс попит на елітні будинки, вілли та вторинні будинки. В той же час, на ринку житлової нерухомості домінувала оренда житла з часткою 52,1% у 2021 р. Це пов'язано зі зростанням цін на житло в розвинених країнах, через що зростає кількість орендарів, що сприяє зростанню сегменту. Наприклад, за даними Mansion Global, Німеччина є країною орендарів, де близько 60% нерухомості здається в оренду (Grand View Research, 2022).

Якщо розглядати ринок нерухомості країн світу в регіональному розрізі, то на ринку домінував Азіатсько-Тихоокеанський регіон з часткою 52,6% у 2021 р. Лідером у регіоні вважається Китай, на який припадає понад 64,8% обсягів торгівлі нерухомістю. Зростаюча кількість туристів у таких країнах, що розвиваються, як Індія, Філіппіни, Індонезія, Таїланд і В'єтнам, за різними оцінками, також сприятиме зростанню ринку в регіоні. Очікується, що зростання на Близькому Сході та в Африці з 2022 по 2030 рік становитиме 6,3% та пояснюється збільшенням кількості житлових і комерційних проектів (Grand View Research, 2022).

Для визначення впливу ринків нерухомості на економіку досліджуваної вибірки країн світу проаналізуємо, як змінюється показник зростання (падіння) обсягів ВВП за останні 5 років (таблиця 3).

Встановлено, що упродовж останніх п'яти років найбільші середньорічні темпи зростання ВВП характеризують США – 1,96%, Австралію – 1,76%, Канаду – 1,42%, Швейцарію – 1,40% та Францію – 1,02% щорічно. Загалом, отримані результати вказують на незначні темпи щорічного зростання економік, адже середнє значення для досліджуваних країн становило 0,94%. Окремо слід виділити щорічні темпи зростання ВВП України за останні п'ять років, які порівняно з темпами зростання ВВП найбільш інвестиційно привабливих країн для іноземних інвесторів склали 1,74%, що виглядає знайно більше, ніж просто пристойно.

Проаналізуємо, як вплив розвитку ринку житлової нерухомості впливає на тенденції в економіці країн світу та України, використовуючи дані таблиці 4.

Таблиця 3. Динаміка ВВП у найбільш інвестиційно привабливих для іноземних інвесторів країнах світу та Україні

Країна, місто	Зміна показника у звітному році до попереднього року, %					Зміна за останні 5 років, %
	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	
США	2,3	2,9	2,3	-3,4	5,7	1,96
Канада	3,0	2,8	1,9	-5,2	4,6	1,42
Німеччина	2,7	1,1	1,1	-4,6	2,9	0,64
Великобританія	2,1	1,7	1,7	-9,3	7,4	0,70
Японія	1,7	0,6	-0,2	-4,5	1,6	-0,16
Франція	2,3	1,9	1,8	-7,9	7,0	1,02
Австралія	2,3	2,9	2,1	0,0	1,5	1,76
Італія	1,7	0,9	0,5	-9,0	6,6	0,14
Іспанія	3,0	2,3	2,1	-10,8	5,1	0,34
Швейцарія	1,6	2,9	1,2	-2,4	3,7	1,40
Україна						
Україна	2,4	3,5	3,2	-3,8	3,4	1,74

Джерело: побудовано автором на основі (World Bank, 2022)

Таблиця 4. Визначення ступеня впливу розвитку ринку житлової нерухомості на тенденції в економіці країн світу та України

Країна	Середнє значення зміни цін на житлову нерухомість країни за останні 5 років	Середнє значення зміни показника ВВП країни за останні 5 років	Ступінь впливу зміни цін на житлову нерухомість на 1% на динаміку ВВП, %
США	<u>36,78</u>	1,96	0,05329
Канада	23,58	1,42	0,06022
Німеччина	38,13	0,64	0,01678
Великобританія	11,26	0,70	0,06217
Японія	<u>30,67</u>	-0,16	0,00522
Франція	16,53	1,02	0,06171
Австралія	2,85	1,76	0,61754
Італія	-10,64	0,14	0,01316
Іспанія	3,70	0,34	0,09189
Швейцарія	-4,56	1,40	0,30702
Україна	<u>-18,20</u>	1,74	0,09560

Джерело: побудовано та розраховано автором

Визначено, що найбільший вплив розвиток ринків нерухомості мав на тенденції економічного розвитку таких країн як Австралія, де зміна ціни на житлову нерухомість на 1% призвела до зростання ВВП на 0,61754% та Швейцарія, де зміна ціни на житлову нерухомість на 1% призвела до змін ВВП на 0,30702%. Україна за ступенем впливу ринку нерухомості на тенденції економічного розвитку має третій показник з результатом 0,09560%.

Висновки та рекомендації. Пошук шляхів ефективного вкладання капіталу неодмінно приведе до вивчення доцільності вкладання коштів у нерухомість як однієї з альтернатив збереження та примноження заощаджень як у часи економічних потрясінь, так і в часи збереження темпів економічного зростання країн світу. Визначення тенденцій

розвитку ринків нерухомості, а також впливу ринку нерухомості на зміни в економіці країни вбачається однією з можливостей обґрунтування доцільності вкладання інвестицій в нерухомість.

На основі результатів аналізу наукових підходів учених сьогодення відносно вирішення проблеми доцільності вкладання інвестицій в нерухомість та визначення впливу ринків нерухомості на економічні процеси в країні виявив, що зміст їх наукових публікацій в своїй основі розкриває важливість прийняття рішень у сфері операцій з нерухомістю, й вивчення її ринків. Вченими встановлено, що всі інвестиції в нерухомість піддаються значному ризику, проте в період поширення пандемії Covid-19 нерухомість була стійкою до її впливів й падіння цін на неї було недостатньо низьким, ніж очікувалось, що повинно вказувати на зростання її привабливості для інвесторів.

Шляхом використання сучасних наукових методів встановлено, що в період 2017-2021 рр. найбільш привабливими для іноземних інвесторів стали ринки США, Канади, Німеччини, Великобританії, Японії, Франції, Австралії, а наприкінці періоду додалися ринки Італії, Іспанії та Швейцарії. В цей період обсяг світового ринку нерухомості зростав, на що вплинули такі фактори як зростання чисельності населення, бажання мати власну домівку чи вести бізнес, пандемія Covid-19. Найбільш динамічно розвивався ринок житлової нерухомості, тенденції розвитку якого формують зростання зацікавленості інвесторів у придбанні чи оренді об'єктів житлової нерухомості. Подальший аналіз динаміки цін на житло для досліджуваних країн світу та України виявив, що найбільш доцільним буде вкладання інвестицій в житлову нерухомість Японії та Австралії, а як перспективні для вкладання капіталу також слід розглядати ринки житлової нерухомості Іспанії та України.

Для розкриття взаємозв'язку розвитку ринку нерухомості та тенденцій в економіці країн світу та України проаналізовано зростання (падіння) обсягів ВВП за останні 5 років. Отримані результати вказують на незначні темпи щорічного зростання економік, адже середнє значення для досліджуваних країн становило 0,94%, тоді як в Україні – 1,74%. Встановлено, що найбільший вплив розвиток ринків нерухомості мав на тенденції економічного розвитку таких країн як Австралія, Швейцарія та Україна. Отримані результати переконливо доводять доцільність інвестування в житлову нерухомість Австралії. З метою отримання майбутнього доходу, доволі перспективно виглядає інвестування в житлову нерухомість України.

Таким чином, результати дослідження демонструють наявність взаємозв'язку розвитку ринків нерухомості з динамікою економічних процесів, що може виступати однією з альтернатив обґрунтування доцільності вкладання інвестицій в нерухомість.

Авторські внески

Концептуалізація: Кривов'язюк Ігор

Зберігання даних: Кривов'язюк Ігор

Формальний аналіз: Кривов'язюк Ігор

Придбання фінансування: Кривов'язюк Ігор

Розслідування: Кривов'язюк Ігор

Методика: Кривов'язюк Ігор

Адміністрація проекту: Кривов'язюк Ігор

Ресурси: Кривов'язюк Ігор

Нагляд: Кривов'язюк Ігор

Підтвердження: Кривов'язюк Ігор

Візуалізація: Кривов'язюк Ігор

Написання: Кривов'язюк Ігор

Список бібліографічного опису:

1. Асаул, А.М., Павлов, В.І., Пилипенко, І.І., Кривов'язюк, І.В., & Павліха, Н.В. (2006). Ринок нерухомості. Київ: Кондор.
2. Кривов'язюк, І.В., & Євчук, А.В. (2019). Тенденції розвитку інвестиційно привабливих ринків нерухомості країн Європи. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Економіка і менеджмент»*, 35, 22-31.
3. Кривов'язюк, І.В., Заблоцька, І.Л., & Нікітін, Т.О. (2019). Чи інвестиційно привабливі ринки житлової нерухомості інтенсивно зростаючих країн азії?. *Ефективна економіка*, 9. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7257>. DOI: 10.32702/2307-2105-2019.9.34
4. Кривов'язюк, І.В., & Бурбан, О.В. (2018). Ринок нерухомості Казахстану: стан і перспективи розвитку. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»*, 29, 32-36.
5. Павлов В.І., Кривов'язюк І.В. (1998). Приватизація державних підприємств. Луцьк: Надстир'я.
6. Павлов, К.В., & Павлова, О.М. (2019). Формування та регулювання конкурентних відносин на регіональних ринках житла України. Луцьк: Терен.
7. Valemí, N., Füß, R. & Weigand, A. (2021). COVID-19's impact on real estate markets: review and outlook. *Financ Mark Portf Manag*, 35, 495–513. <https://doi.org/10.1007/s11408-021-00384-6>.
8. Chen, X., & Tongurai, J. (2021). The Relationship Between China's Real Estate Market and Industrial Metals Futures Market: Evidence from Non-price Measures of the Real Estate Market. *Asia-Pac Financ Markets*, 28, 527–561. <https://doi.org/10.1007/s10690-021-09334-8>
9. Chong, J., & Phillips, G.M. (2022). COVID-19 Losses to the Real Estate Market: An Equity Analysis. *Finance Research Letters*, 45, 102131. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2021.102131>
10. Gharahighehi, A., Pliakos, K., & Vens, C. (2021). Recommender Systems in the Real Estate Market – A Survey. *Appl. Sci.*, 11, 7502. <https://doi.org/10.3390/app11167502>
11. GlobalPropertyGuide (2022). Home Price Trends. URL: <https://www.globalpropertyguide.com/home-price-trends> (дата звернення: 04.10.2022).
12. Grand View Research (2022). Market Analysis Report. <https://www.grandviewresearch.com/industry-analysis/real-estate-market> (дата звернення: 04.10.2022).
13. Grybauskas, A., Pilinkienė, V. & Stundžienė, A. (2021). Predictive analytics using Big Data for the real estate market during the COVID-19 pandemic. *J Big Data*, 8, 105. <https://doi.org/10.1186/s40537-021-00476-0>
14. Hogen, Y., & Koide, Y. (2022). Flows of Overseas Funds in the Real Estate Market. *Bank of Japan Review*, Series 22-E-7, Bank of Japan.
15. Kabaivanov, S., & Markovska, V. (2021). Artificial intelligence in real estate market analysis. *AIP Conference Proceedings*, 2333, 030001. <https://doi.org/10.1063/5.0041806>.
16. Laudicina, P., & Peterson, E. (2021). The FDI Confidence Index. A.T. Kearney. URL: <https://www. Kearney.com/foreign-direct-investment-confidence-index> (дата звернення: 03.10.2022).
17. Ramsey Solutions (2022). Real Estate Trends 2022: What You Need to Know (06 October 2022). URL: <https://www.ramseysolutions.com/real-estate/real-estate-trends> (дата звернення: 07.10.2022).
18. Renigier-Biłozor, M., Zróbek, S., Walacik, M., Borst, R., Grover, R., & M. d'Amato. (2022). International acceptance of automated modern tools use must-have for sustainable real estate market development. *Land Use Policy*, 113, 105876. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2021.105876>
19. Renigier-Biłozor, M., Chmielewska, A., & Walacik, M. (2021). Genetic algorithm application for real estate market analysis in the uncertainty conditions. *J Hous and the Built Environ*, 36, 1629–1670. <https://doi.org/10.1007/s10901-020-09815-8>
20. Siu Kei Wong, Kuang Kuang Deng & Kwong Wing Chau. (2022). Do Short-Term Real Estate Investors Outperform the Market? *Journal of Real Estate Research*, 44:2, 287–309. DOI: 10.1080/08965803.2021.2008608.
21. Strauss, W., & Howe, N. (1991). *Generations: The History of America's Future, 1584 to 2069*. Harper Perennial. P. 335.
22. Zhou, W., Chen, M., Yang, Z., & Song, X. (2021). Real estate risk measurement and early warning based on PSO-SVM. *Socio-Economic Planning Sciences*, 77, 101001. <https://doi.org/10.1016/j.seps.2020.101001>
23. Wang, B. (2021). The Evolving Real Estate Market Structure in China. In: Wang, B., Just, T. (eds) *Understanding China's Real Estate Markets. Management for Professionals*. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-71748-3_2
24. World Bank (2022). GDP growth (annual %). URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG> (дата звернення: 08.10.2022).

References:

1. Asaul, A.M., Pavlov, V.I., Pylypenko, I.I., Kryvov'azyuk, I.V., & Pavlikha, N.V. (2006). Rynok nerukhomosti [Real estate market]. Kyiv: Kondor [in Ukrainian].
2. Kryvov'azyuk, I.V., & Yevchuk, A.V. (2019). Tendentsiyi rozvytku investytsiyno pryvablyvykh rynkiv nerukhomosti krayin Yevropy [Trends in the development of investment-attractive real estate markets in Europe]. *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya: Ekonomika i menedzhment*, (35), pp. 22-31 [in Ukrainian].
3. Kryvov'azyuk, I. V., Zablotska, I. & Nikitin, T. O. (2019). Are residential real estate markets investment attracting in intensely growing states of asia?. *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 9, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7257> (Accessed 03 Oct 2022). DOI: 10.32702/2307-2105-2019.9.34 [in Ukrainian].
4. Kryvov'azyuk, I. & Burban, O. (2018). Rynok nerukhomosti Kazakhstanu: stan i perspektivy rozvytku [Real estate market of Kazakhstan: market condition and development prospects]. *Naukovyy visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu. Seriya "Ekonomichni nauky"*, 29, 32-36 [in Ukrainian].
5. Pavlov, V.I. & Kryvov'azyuk, I.V. (1998). Pryvatyzatsiia derzhavnykh pidpriemstv [Privatization of state enterprises], Nadstyr'ya, Lutsk. [in Ukrainian].
6. Pavlov, K.V. & Pavlova, E.N. (2019). Formuvannya ta rehulyuvannya konkurentnykh vidnosyn na rehional'nykh rynkakh zhytla Ukrayiny [Formation and regulation of competitive relations in regional housing markets of Ukraine]. Lutsk: Teren. [in Ukrainian].

7. Balemi, N., Füss, R. & Weigand, A. (2021). COVID-19's impact on real estate markets: review and outlook. *Financ Mark Portf Manag*, 35, 495–513. <https://doi.org/10.1007/s11408-021-00384-6>.
8. Chen, X., & Tongurai, J. (2021). The Relationship Between China's Real Estate Market and Industrial Metals Futures Market: Evidence from Non-price Measures of the Real Estate Market. *Asia-Pac Financ Markets*, 28, 527–561. <https://doi.org/10.1007/s10690-021-09334-8>
9. Chong, J., & Phillips, G.M. (2022). COVID-19 Losses to the Real Estate Market: An Equity Analysis. *Finance Research Letters*, 45, 102131. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2021.102131>
10. Gharahighihi, A., Pliakos, K., & Vens, C. (2021). Recommender Systems in the Real Estate Market – A Survey. *Appl. Sci.*, 11, 7502. <https://doi.org/10.3390/app11167502>
11. GlobalPropertyGuide (2022). Home Price Trends. URL: <https://www.globalpropertyguide.com/home-price-trends> (дата звернення: 04.10.2022).
12. Grand View Research (2022). Market Analysis Report. <https://www.grandviewresearch.com/industry-analysis/real-estate-market> (дата звернення: 04.10.2022).
13. Grybauskas, A., Pilinkienė, V. & Stundžienė, A. (2021). Predictive analytics using Big Data for the real estate market during the COVID-19 pandemic. *J Big Data*, 8, 105. <https://doi.org/10.1186/s40537-021-00476-0>
14. Hogen, Y., & Koide, Y. (2022). Flows of Overseas Funds in the Real Estate Market. *Bank of Japan Review*, Series 22-E-7, Bank of Japan.
15. Kabaivanov, S., & Markovska, V. (2021). Artificial intelligence in real estate market analysis. *AIP Conference Proceedings*, 2333, 030001. <https://doi.org/10.1063/5.0041806>.
16. Laudicina, P., & Peterson, E. (2021). The FDI Confidence Index. A.T. Kearney. URL: <https://www. Kearney.com/foreign-direct-investment-confidence-index> (дата звернення: 03.10.2022).
17. Ramsey Solutions (2022). Real Estate Trends 2022: What You Need to Know (06 October 2022). URL: <https://www.ramseysolutions.com/real-estate/real-estate-trends> (дата звернення: 07.10.2022).
18. Renigier-Biłozor, M., Żróbek, S., Walacik, M., Borst, R., Grover, R., & M. d'Amato. (2022). International acceptance of automated modern tools use must-have for sustainable real estate market development. *Land Use Policy*, 113, 105876. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2021.105876>
19. Renigier-Biłozor, M., Chmielewska, A., & Walacik, M. (2021). Genetic algorithm application for real estate market analysis in the uncertainty conditions. *J Hous and the Built Environ*, 36, 1629–1670. <https://doi.org/10.1007/s10901-020-09815-8>
20. Siu Kei Wong, Kuang Kuang Deng & Kwong Wing Chau. (2022). Do Short-Term Real Estate Investors Outperform the Market? *Journal of Real Estate Research*, 44:2, 287–309. DOI: 10.1080/08965803.2021.2008608.
21. Strauss, W., & Howe, N. (1991). *Generations: The History of America's Future, 1584 to 2069*. Harper Perennial. P. 335.
22. Zhou, W., Chen, M., Yang, Z., & Song, X. (2021). Real estate risk measurement and early warning based on PSO-SVM. *Socio-Economic Planning Sciences*, 77, 101001. <https://doi.org/10.1016/j.seps.2020.101001>
23. Wang, B. (2021). The Evolving Real Estate Market Structure in China. In: Wang, B., Just, T. (eds) *Understanding China's Real Estate Markets. Management for Professionals*. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-71748-3_2
24. World Bank (2022). GDP growth (annual %). URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG> (дата звернення: 08.10.2022).

Дата подання публікації 09.10.2022 р.

DOI: <https://doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2022-4-18>

JEL Classification: H53; H55; I38

Ковальська Любов, д.е.н., професор
 Луцький національний технічний університет
<https://orcid.org/0000-0003-2924-9857>
l.kovalska@lntu.edu.ua

Kovalska Liubov., Doctor of Economic Sciences, Professor
 Lutsk National Technical University
<https://orcid.org/0000-0003-2924-9857>
l.kovalska@lntu.edu.ua

МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ДО АНАЛІЗУ ТА ОЦІНКИ МІЖНАРОДНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ УКРАЇНИ

У статті проведено дослідження, що стосуються розробки методичного підходу до аналізу та оцінки міжнародної конкурентоспроможності України. Досліджено рівні конкурентоспроможності (конкурентоспроможність продукції, підприємства, галузі, регіону, національної економіки та міжнародна конкурентоспроможність). Розглянуто існуючі підходи до оцінки міжнародної конкурентоспроможності країни. Обґрунтовано, що найбільш впливовими визнано дослідження міжнародної конкурентоспроможності Всесвітнього економічного форуму, Міжнародного інституту менеджменту та розвитку та Міжнародного інституту управління розвитком. Також з'ясовано, що відомими є такі методики, як індекс розвитку людського потенціалу (Human Development Index, HDI), Глобальний індекс миру (Global Peace Index, GPI), Індекс сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index, CPI), Індекс глобалізації (Index of Globalization), Індекс легкості ведення бізнесу (Ease of doing business Index), Індекс свободи преси (Press Freedom Index, PFI), Індекс економічної свободи (Index of Economic Freedom). Розроблено авторську методику аналізу та оцінки міжнародної конкурентоспроможності країни, яка містить п'ять етапів: 1. Визначення мети, об'єкту та завдань оцінки міжнародної конкурентоспроможності. 2. Формування інформаційної бази оцінки міжнародної конкурентоспроможності. 3. Вибір методів та напрямів оцінки міжнародної конкурентоспроможності. 4. Вибір системи показників оцінки міжнародної конкурентоспроможності. 5. Комплексна оцінка міжнародної конкурентоспроможності. Обґрунтовано, що запропонований методичний підхід дозволить оцінити рівень міжнародної конкурентоспроможності України, виявити її конкурентні переваги, а також проблеми, які потребують вирішення як у поточному, так і перспективному періодах.

Ключові слова: міжнародна конкурентоспроможність, конкурентні переваги, міжнародний поділ праці, зовнішня торгівля, індекс конкурентоспроможності.

METHODOLOGICAL APPROACH TO THE ANALYSIS AND ASSESSMENT OF UKRAINE'S INTERNATIONAL COMPETITIVENESS

The article conducts research related to the development of a methodological approach to the analysis and assessment of Ukraine's international competitiveness. The levels of competitiveness (competitiveness of products, enterprises, industries, regions, national economy and international competitiveness) are studied. Existing approaches to assessing the country's international competitiveness are considered. It is proved that the research of international competitiveness of the World Economic Forum, the International Institute for management and development and the International Institute for development management are recognized as the most influential. It was also found out that such methods as the Human Development Index (HDI), the Global Peace Index (GPI), the Corruption Perceptions Index (CPI), The Globalization Index (Index of Globalization), the ease of doing Business Index (Ease of doing Business Index), the Press Freedom Index (PFI), the index of Economic Freedom (Index of Economic Freedom) are known. The author's methodology for analyzing and evaluating the country's international competitiveness has been developed, which contains five stages: 1. Determination of the purpose, object and objectives of assessing international competitiveness. 2. Formation of an information base for assessing international competitiveness. 3. Selection of methods and directions for assessing international competitiveness. 4. Selection of a system of indicators for assessing international competitiveness. 5. Comprehensive assessment of international competitiveness. It is proved that the proposed methodological approach will allow assessing the

level of international competitiveness of Ukraine, identifying its competitive advantages, as well as problems that need to be solved both in the current and future periods.

Key words: international competitiveness, competitive advantages, international division of labour, foreign trade, competitiveness index

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. В умовах трансформації економіки на усіх рівнях управління інтенсифікуються процеси, пов'язані із імплементацією суб'єктів господарської діяльності у глобальний економічний простір, що актуалізує питання забезпечення міжнародної конкурентоспроможності України. Міжнародна конкурентоспроможність країни є важливим індикатором конкурентного статусу у глобальному економічному просторі, що визначає подальший стратегічний вектор економічного зростання. У зв'язку із цим, особливої актуальності набувають питання дослідження сутності та особливостей забезпечення міжнародної конкурентоспроможності України у глобальному економічному просторі.

Здійснюючи огляд літератури із даної проблематики, слід зауважити, що міжнародна конкурентоспроможність є найвищою ланкою (рівнем), яка поглинає усі інші види конкурентоспроможності (рис. 1).

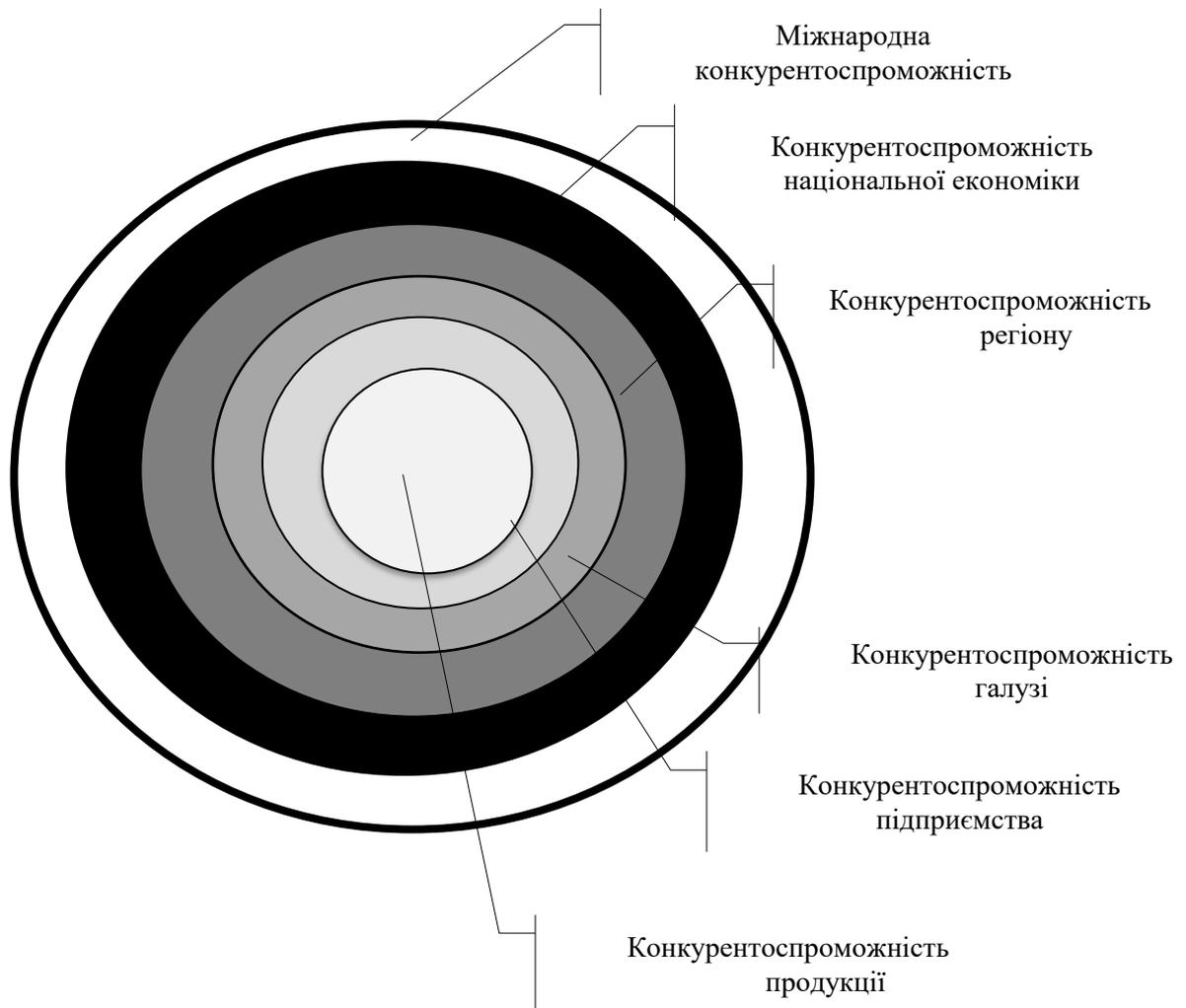

Рис. 1. Рівні конкурентоспроможності

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Питання забезпечення конкурентоспроможності країни у міжнародному економічному просторі та методики її оцінки розглядалися у працях Л.Антонюк, О.Вертелевої, І.Марченко, Л.Савош, Т.Хворост, А.Уніят та ін. Проте, і досі ведуться дослідження щодо напрямів та системи показників оцінки конкурентоспроможності країни на міжнародній арені, що вказує на дискусійний характер даної проблематики.

Цілі статті. Тому, проведемо дослідження обґрунтування методичного підходу до аналізу та оцінки міжнародної конкурентоспроможності України.

Методологія та методи дослідження. Методологічним інструментарієм дослідження слугували такі підходи та методи як: метод структурування, методи аналізу й синтезу, логічного узагальнення, порівняння та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Пошук напрямів підвищення міжнародної конкурентоспроможності України вимагає проведення попередніх аналітичних досліджень на предмет виявлення передумов та результатів її забезпечення. Оскільки міжнародна конкурентоспроможність є поняттям містким та багатовекторним, її аналіз та оцінка повинні здійснюватися поетапно та із врахуванням часового горизонту. У сучасній економічній літературі існує багато точок зору та підходів стосовно комплексної оцінки міжнародної конкурентоспроможності України. Серед таких підходів слід виділити дослідження О. Вертелевої, яка виділяє три групи показників: «основні вимоги (якість інститутів, інфраструктура, макроекономічна стабільність, охорона здоров'я); підсилювачі ефективності (вища освіта, ефективність товарів і послуг, ефективність ринку праці та фінансового ринку, рівень технологічного розвитку, рівень внутрішнього ринку); інноваційні фактори (інновації, конкурентоспроможність фірм)» (Вертелева, 2016); А. Уніят, яка є прихильником дослідження експертів Світового економічного форуму, що дозволяє визначити індекс глобальної конкурентоспроможності (Уніят, 2009); Л. Антонюк, яка розраховувала рейтинг регіонів ЄС за показником продуктивності праці, використовуючи методику визначення міжнародної конкурентоспроможності Європейського Союзу (Антонюк, 2009); Т. Хворост при розрахунку міжнародної конкурентоспроможності України використовує методику Світового економічного форуму (WEF) розраховуючи індекс глобальної конкурентоспроможності (Хворост, 2017); І.Марченко, який пропонує власну методику розрахунку індексу конкурентності товарів та послуг, коефіцієнту участі країни у міжнародному поділі праці, оцінки сучасного стану зовнішньої торгівлі країни; для таких розрахунків автор використовує кластерний та факторний аналіз (Марченко, 2018); Л.Ковальська та Л.Савош, які запропонували систему показників, що характеризують Україну у глобальному економічному просторі (Ковальська та Савош, 2020).

Найбільш впливовими визнано дослідження міжнародної конкурентоспроможності Всесвітнього економічного форуму (WEF), Міжнародного інституту менеджменту та розвитку (MIMP) та Міжнародного інституту управління розвитком (IMD). Найбільш відомими є такі методики, як Індекс розвитку людського потенціалу (Human Development Index, HDI), Глобальний індекс миру (Global Peace Index, GPI), Індекс сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index, CPI), Індекс глобалізації (Index of Globalization), Індекс легкості ведення бізнесу (Ease of doing business Index), Індекс свободи преси (Press Freedom Index, PFI), Індекс економічної свободи (Index of Economic Freedom).

Використовуючи вищенаведений матеріал методичний підхід до аналізу та оцінки міжнародної конкурентоспроможності України відобразимо у вигляді наступної схеми (рис. 2).

На першому етапі обираються мета, об'єкт та завдання оцінки міжнародної конкурентоспроможності. Метою аналітичного дослідження є здійснення комплексної оцінки міжнародної конкурентоспроможності на основі розрахунку індексу глобальної

конкурентоспроможності. Об'єктом аналітичного дослідження є кількісний вимір міжнародної конкурентоспроможності України. Завдання аналітичного дослідження полягають у виявленні вузьких місць щодо забезпечення міжнародної конкурентоспроможності України у глобальному економічному просторі.

На другому етапі формується інформаційна база дослідження. Інформаційною базою аналітичного дослідження слугуватимуть офіційні статистичні дані, оприлюднені на офіційному сайті Державної служби статистики України.

Рис. 2. Методичний підхід до аналізу та оцінки міжнародної конкурентоспроможності України

На третьому етапі обираються методи та напрями аналітичного дослідження. Відповідно до методики Всесвітнього економічного форуму, глобальний індекс конкурентоспроможності розраховується за трьома напрямками та складається із 113 показників:

1. Основні вимоги.
2. Підсилювачі ефективності.
3. Інноваційні фактори.

Що стосується методів дослідження, то пропонується при оцінці міжнародної конкурентоспроможності країни використовувати такі як:

- методи стратегічного аналізу: SWOT-аналіз, PEST-аналіз – для визначення сильних та слабких сторін країни щодо забезпечення її конкурентоспроможності на міжнародному рівні, визначення чинників-загроз та сприятливих факторів у забезпеченні міжнародної конкурентоспроможності країни;

- методи економічного аналізу: кластерний аналіз, кореляційний аналіз, факторний аналіз – для аналізу та оцінки міжнародної конкурентоспроможності країни, визначення кореляційних залежностей між показниками конкурентоспроможності, кількісної оцінки впливу чинників на забезпечення міжнародної конкурентоспроможності;

- методи групування: типологічне групування – для виділення ознак (конкурентних переваг) які формують міжнародну конкурентоспроможність країни; структурне групування – для визначення структури національної економіки та структури показників, які формують інтегральний індекс міжнародної конкурентоспроможності країни.

На четвертому етапі обирається система показників оцінки міжнародної конкурентоспроможності. Згідно запропонованої методики Всесвітнього економічного форуму, розрахунок індексу міжнародної конкурентоспроможності будемо здійснювати за наступною системою показників (рис. 3):

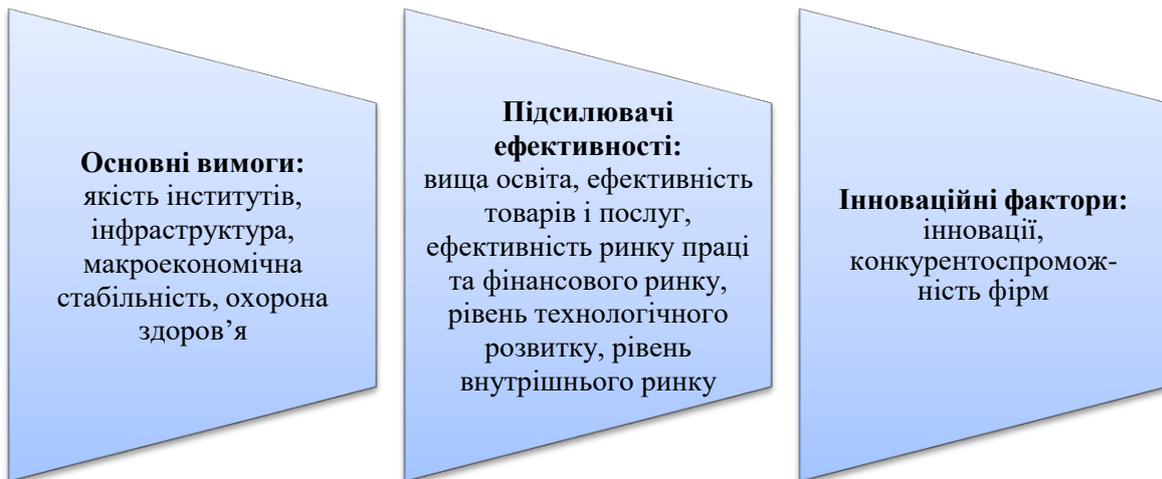

Рис. 3. Система показників оцінки міжнародної конкурентоспроможності (за методикою розрахунку глобального індексу конкурентоспроможності Всесвітнього економічного форуму)

1. Основні вимоги: якість інститутів, інфраструктура, макроекономічна стабільність, охорона здоров'я;

2. Підсилювачі ефективності: вища освіта, ефективність товарів і послуг, ефективність ринку праці та фінансового ринку, рівень технологічного розвитку, рівень внутрішнього ринку;

3. Інноваційні фактори: інновації, конкурентоспроможність фірм.

На п'ятому етапі аналітичного дослідження здійснюється комплексна оцінка міжнародної конкурентоспроможності України. Комплексна оцінка передбачає розрахунок глобального індексу конкурентоспроможності, який дозволить позиціонувати Україну у глобальному економічному просторі.

Висновки, обговорення та рекомендації. Таким чином, запропонований методичний підхід дозволить оцінити рівень міжнародної конкурентоспроможності

України, виявити її конкурентні переваги, а також проблеми, які потребують вирішення як у поточному, так і перспективному періодах.

Авторські внески:

Концептуалізація: Ковальська Любов
 Зберігання даних: Ковальська Любов
 Формальний аналіз: Ковальська Любов
 Придбання фінансування: Ковальська Любов
 Розслідування: Ковальська Любов
 Методика: Ковальська Любов
 Адміністрація проекту: Ковальська Любов
 Ресурси: Ковальська Любов
 Нагляд: Ковальська Любов
 Підтвердження: Ковальська Любов
 Візуалізація: Ковальська Любов
 Написання: Ковальська Любов

Список бібліографічного опису:

1. Вертелева О. Фактори міжнародної конкурентоспроможності України. Вісник КНТЕУ. 2016. № 3. [Електронний ресурс]. URL: <http://visnik.knteu.kiev.ua/files/2016/03/4.pdf>.
2. Уніят А.В. Критерії та оцінка конкурентоспроможності країн на міжнародному рівні. *Галицький економічний вісник*. 2009. № 2. С. 7–13.
3. Антонюк Л.Л. Міжнародна конкурентоспроможність країн: регіональний аспект. [Електронний ресурс]. URL: <file:///C:/Users/user/Downloads/МІЖНАРОДНА%20КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ%20КРАЇН%20%20РЕГІОНАЛ%20БНИЙ%20АСПЕКТ>.
4. Хворост Т.В. Стан конкурентоспроможності національної економіки України. *Економіка і суспільство*. Випуск № 10. 2017. [Електронний ресурс]. URL: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/10_ukr/27.pdf.
5. Марченко І.С. Міжнародна конкурентоспроможність України в європейському конкурентному просторі. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.02 – Світове господарство і міжнародні економічні відносини (Економічні науки). – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України, Харків, 2018. [Електронний ресурс]. URL: <http://international-relationships-tourism.karazin.ua/themes/irtb/resources/f015c8304bd07dfa6146279bf956468b.pdf>.
6. Ковальська Л.Л., Савош Л.В. Аналіз та оцінювання міжнародної конкурентоспроможності України в глобальному економічному просторі. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2020 Випуск 4 (144). [Електронний ресурс]. URL: [https://ird.gov.ua/sep/sep20204\(144\)/sep20204\(144\)_050_KovalskaL,SavoshL.pdf](https://ird.gov.ua/sep/sep20204(144)/sep20204(144)_050_KovalskaL,SavoshL.pdf).

Reference

1. Vertelieva O. Faktory mizhnarodnoi konkurentospromozhnosti Ukrainy [Factors of Ukraine's international competitiveness]. Visnyk KNTEU. 2016. No 3. [Electronic resource]. URL: <http://visnik.knteu.kiev.ua/files/2016/03/4.pdf>. [in Ukrainian]
2. Uniat A.V. Kryterii ta otsinka konkurentospromozhnosti krain na mizhnarodnomu rivni. [Criteria and assessment of countries' competitiveness at the international level]. *Halytskyi economic bulletin*. 2009. No 2. P. 7–13. [in Ukrainian]
3. Antoniuk L.L. International competitiveness of countries: regional dimension. [Electronic resource]. URL: <file:///C:/Users/user/Downloads/МІЖНАРОДНА%20КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ%20КРАЇН%20%20РЕГІОНАЛ%20БНИЙ%20АСПЕКТ>. [in Ukrainian]
4. Khvorost T.V. Stan konkurentospromozhnosti natsionalnoi ekonomiky Ukrainy. [State of competitiveness of the national economy of Ukraine]. *Economy and society*. Issue № 10. 2017. [Electronic resource]. URL: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/10_ukr/27.pdf. [in Ukrainian]
5. Marchenko I.S. Mizhnarodna konkurentospromozhnist Ukrainy v yevropeiskomu konkurentnomu prostori. – Kvalifikatsiina naukova pratsia na pravakh rukopysu. Dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata ekonomichnykh nauk za spetsialnistiu 08.00.02 – Svitove gospodarstvo i mizhnarodni ekonomichni vidnosyny (Ekonomichni nauky). [International competitiveness of Ukraine in the European competitive space. - Qualification scientific work on the rights of a manuscript. Dissertation for the degree of candidate of Economic Sciences in the specialty 08.00.02 - world economy and international economic relations (Economic Sciences)]. –Kharkiv National University named after V. N. Karazin of the Ministry of education and science of Ukraine, Kharkiv, 2018. [Electronic resource]. URL: <http://international-relationships-tourism.karazin.ua/themes/irtb/resources/f015c8304bd07dfa6146279bf956468b.pdf>. [in Ukrainian]
6. Kovalska L.L., Savosh L.V. Analysis and assessment of Ukraines international competitiveness in the global economic space. [Analysis and assessment of Ukraine's international competitiveness in the global economic space] *Socio-economic problems of the modern period of Ukraine*. 2020 Issue 4 (144). [Electronic resource]. URL: [https://ird.gov.ua/sep/sep20204\(144\)/sep20204\(144\)_050_KovalskaL,SavoshL.pdf](https://ird.gov.ua/sep/sep20204(144)/sep20204(144)_050_KovalskaL,SavoshL.pdf) [in Ukrainian]

Дата подання публікації 07.10.2022р.

DOI: <https://doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2022-4-19>

JEL Classification: M-11

Ліпич Любов, доктор економічних наук, професор,
кафедра підприємництва, торгівлі та біржової діяльності,
Луцький національний технічний університет

<https://orcid.org/0000-0002-9059-7271>

lglipych@gmail.com

Lipych. Lyubov, Doctor of Economics, Professor,
Department of Entrepreneurship, Trade and Exchange Activities

Lutsk National Technical University

<https://orcid.org/0000-0002-9059-7271>

lglipych@gmail.com

ГЛОБАЛЬНІ ТА ЛОКАЛЬНІ ЛОГІСТИЧНІ СТРАТЕГІЇ У МІЖНАРОДНИХ ЛАНЦЮГАХ ПОСТАЧАННЯ

Тенденції розвитку процесу глобалізації призвели до створення глобальних ланцюгів постачання. Мета статті - ідентифікувати компліментарності базових конкурентних стратегій глобального ланцюга постачання з локальними логістичними стратегіями. Встановлено, що логістична стратегія це набір внутрішньо та зовнішньо скоординованих, довгострокових рішень та дій щодо розміщення, транспортування, управління запасами, складування та обслуговування клієнтів, з метою отримання та збереження конкурентної переваги. Визначено потенційні можливості (більші можливості використання ефекту масштабу, краще використання виробничих потужностей, транспортування та зберігання, оптимізація витрат на запаси, розміщення виробничої діяльності поблизу торгових точок або в місцях, багатих на ресурси, концентрація наукових досліджень у країнах з високим рівнем інноваційності) та загрози і ризику (більша складність логістичних процесів, більша відстань переміщення продукції через державні кордони, вищі витрати на управління в компанії, яка виконує роль центрального координатора потоку, функціонування в різних соціально - культурних умовах, уніфікація систем, процедур, процесів і стандартів при збереженні відмінностей, що є результатом місцевих політичних, правових, економічних, екологічних та інфраструктурних умов) розвитку глобальних ланцюгів постачання.

Доведено, що згідно з принципами стратегічного управління цілі, засоби та інструменти локальних логістичних стратегій підприємства, мають узгоджуватися із загальною стратегією розвитку глобального ланцюга постачання, а остання з конкурентною стратегією.

Обґрунтовано, що при формуванні стратегії глобального ланцюга постачання слід використовувати традиційну методологію стратегічного аналізу. У глобальних ланцюгах постачання, що працюють для окремих клієнтів B2C, головним завданням локальної логістичної стратегії є адаптація якості послуг до різноманітних очікувань клієнтів за прийняттого рівня витрат. Глобальна інтеграція та локальна адаптація логістичних стратегій у відносинах між B2B, окрім економічних результатів, повинна враховувати соціальні та екологічні стандарти.

Ключові слова: стратегія глобального ланцюга постачання, локальна логістична стратегія, конкурентна стратегія, методологія стратегічного аналізу, ринок електронної комерції.

GLOBAL AND LOCAL LOGISTICS STRATEGIES IN INTERNATIONAL SUPPLY CHAINS

Globalization trends have led to the creation of global supply chains. The purpose of the article is to identify the complementarities of the basic competitive strategies of the global supply chain with local logistics strategies. It has been established that a logistics strategy is a set of internally and externally coordinated, long-term decisions and actions regarding accommodation and transportation, inventory management, warehousing and customer service, in order to gain and maintain a competitive advantage. Potential opportunities (greater opportunities to use economies of scale, better use of production capacity, transportation and storage, optimization of inventory costs, location of production activities near trade points or in resource-rich places, concentration of scientific research in countries with a high level of innovation) and threats are identified and risks (greater complexity of logistics processes, greater distance of moving products across state borders, higher management

costs in a company that acts as a central flow coordinator, functioning in different socio-cultural conditions, unification of systems, procedures, processes and standards while maintaining differences, resulting from local political, legal, economic, environmental and infrastructural conditions) of the development of global supply chains. It has been proven that according to the principles of strategic management, the goals, means and tools of the enterprise's local logistics strategies should be consistent with the general strategy of the development of the global supply chain, and the latter with the competitive strategy.

It is substantiated that the traditional methodology of strategic analysis should be used when forming a global supply chain strategy. In global supply chains working for individual B2C customers, the main task of the local logistics strategy is to adapt the quality of services to various customer expectations at an acceptable level of costs. Global integration and local adaptation of logistics strategies in B2B relations, in addition to economic results, must take into account social and environmental standards.

Key words: *global supply chain strategy, local logistics strategy, competitive strategy, strategic analysis methodology, e-commerce market.*

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Протягом століть із прогресом спеціалізації праці та розвитком торгівлі, виробництво та торгівля здійснювалися через адміністративні кордони країн і континентів. Технічний прогрес у засобах транспорту та зв'язку, а також сприятлива економічна та політична ситуація в останні десятиліття ХХ століття сприяла розвитку глобалізації. Згідно з визначенням Міжнародного валютного фонду, економічна глобалізація - це "зростаюча економічна взаємозалежність країн світу внаслідок зростання розміру та різноманітності міжнародних операцій на ринку товарів і послуг, полегшення потоків капіталу та широкого розповсюдження технологій" (*International Monetary Fund. May. 1997*). Процеси економічної глобалізації, що відбуваються протягом кількох десятиліть, призвели до значного зростання інтенсивності потоків продуктів і супутньої інформації та фінансових ресурсів між суб'єктами, розташованими в різних частинах світу. Тенденції розвитку аутсорсингу та офшоруння виробничої діяльності, що супроводжують процес глобалізації, не лише значно прискорили та ускладнили ці потоки, а й призвели до створення глобальних ланцюгів постачання, які часто виникають у групах корпоративного капіталу.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Значний внесок у вивчення питань щодо розробки логістичних стратегій підприємств здійснили такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як: А.М. Чечет, К. Рутковські (*Rutkowski*), Е. Нікольс (*Nichols*), Р. Хендфілд (*Handfield*), Дж. Сток, Д. Ламберт, І. Наконечний, Д. Іванов, В. Дибська, Т. О. Колодізева, Є. В. Крикавський, К. М. Таньков [6], О. В. Бахурець [6], С. Г. Левченко, С. С. Терещенко, Дж. Гатторна (*Gattorna*), М.Л. Фішер (*Fischer*), П. Голінська (*Golińska*), та інші. Однак невирішеними залишаються питання формування логістичних стратегій глобального ланцюга постачання. Дані стратегії повинні бути інтегрованими з базовими конкурентними стратегіями та локальними стратегіями підприємств учасниками цього ланцюга.

Цілі статті - ідентифікація компліментарності базових конкурентних стратегій глобального ланцюга постачання з локальними логістичними стратегіями.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Поняття "Supply chain management - SCM" - Управління ланцюгами постачання - запропоновано на початку 1980 року компанією i2 Technologies разом з консалтинговою компанією Arthur Andersen. У 1982 році К. Олівер (*K. Oliver*) та М. Вебер (*M. Weber*) у статті "Supply Chain Management: Logistics catches up with strategy" запропонували розглядати матеріальні потоки від виробників вихідної сировини до кінцевого споживача в рамках інтегрованої стратегії управління ланцюгами постачання (*Чечет, 2012*).

Хоча концепція ланцюга постачання з'явилася більше 30 років тому цей термін все ще трактується по-різному.

Так, К. Рутковські (*Rutkowski, 2002*), Р. Хендфілд (*Handfield, 2002*), Е. Нікольс (*Nichols, 2002*) вважають, що ланцюг постачання - це передусім сукупність певних організацій, бізнес-одиниць, які впорядковані за потоками та процесами, підкреслюючи просторовий вимір ланцюга постачання. Такий підхід відображує об'єктне подання ланцюгів постачання, сутність якого полягає у його розгляді як логістичної системи, що складається із підсистем, ланок та елементів, які пов'язані між собою за принципом вкладеності (кожен наступний елемент є сукупністю безлічі більш дрібних складових) або мереж і каналів, що відповідає вимогам побудови логістичної інфраструктури в розрізі реалізації функцій товароруку. Об'єктно-просторове подання ланцюга постачання має важливу перевагу, бо дозволяє визначити його фізичні та ринкові межі як мега логістичної системи, але водночас певною мірою ігноруються такі важливі аспекти їх функціонування, як процеси, заради яких вони створюються, та відношення між учасниками, завдяки яким реалізується їх формування.

Дж. Сток, Д. Ламберт, І. Наконечний, Д. Іванов, В. Дибська та автори словника ANNEX розглядають ланцюг постачання як інтеграцію, послідовність, комбінацію процесів, бізнес-процесів, акцентуючи увагу на логістичних процесах, що відбуваються у ланцюгах постачання і створюють споживчу вартість для клієнтів. Такий підхід відповідає процесному підходу до визначення ланцюгів постачання, сутність якого полягає у розгляді логістичного ланцюга як послідовності потоків і процесів, що здійснюються у функціональних областях або в межах ключових логістичних бізнес-процесів (*Колодізева, 2016*).

Процесний підхід до визначення поняття ланцюга постачання враховує переваги SCM, але не приймає до уваги необхідність побудови системи взаємовідносин між учасниками ланцюгів постачання.

Є. В. Крикавський (*2013*), К. М. Таньков, О. В. Бахурець (*Таньков, Бахурець, 2011*), С. Г. Левченко, С. С. Терещенко (*Левченко, Терещенко, 2011*) підкреслюють у своїх визначеннях ланцюга постачання цілеспрямований характер взаємовідносин суб'єктів господарювання, який приводить до інтеграції і кооперації учасників у просторі та часі.

Такий підхід до визначення ланцюгів поставок, на думку автора, відповідає новітній інтегральній парадигмі логістики та теперішньому етапу розвитку економіки - компетентності та взаємодії. Використання поведінкового підходу до визначення ланцюга постачання відкриває можливості для отримання синергетичного ефекту, який є результатом інтеграції та кооперації в логістичних системах. Науковці Таньков К. М. та Бахурець О.В. (*Таньков, Бахурець, 2011*) синергетичний ефект у ланцюгах постачання розглядають як ефект взаємного посилення зв'язків його елементів за умови їх спільних дій, а наявність у ланцюгах постачання інтегрованої системи поточкових процесів вважають важливою умовою створення "синергетичного портфеля", який слугує для послаблення негативних впливів зовнішнього середовища.

З розвитком глобалізації відбувається процес інтернаціоналізації підприємств та, відповідно, їх ланцюгів постачання. Лібералізація зовнішньої торгівлі, умови, що сприяють прямим іноземним інвестиціям і динамічний розвиток транспортних та інформаційних технологій сприяють появі ланцюгів постачання з транснаціональною мережею. У цьому контексті виникла концепція глобальних ланцюгів постачання. Аналогічно до вже охарактеризованих контекстів сутності ланцюгів постачання, це поняття включає:

- співробітництво в різних функціональних сферах господарюючих суб'єктів, розташованих у різних країнах світу, між якими рухається продукція, супутня інформація та фінансові ресурси,

- двонаправленість матеріальних потоків, супутніх інформаційних та фінансових потоків, які рухаються між різними континентами проходячи шлях від отримання сировини до місць споживання кінцевої продукції,

- усі процеси, функції, відносини і маршрути для потоків продуктів, послуг, інформації та фінансових операцій відбуваються між підприємствами, що розташовані в різних частинах земної кулі (Gattorna,2006).

Логістичну стратегію компанії слід зрозуміти як набір внутрішньо та зовнішньо скоординованих, довгострокових рішень та дії щодо розміщення, транспортування управління запасами, складування та обслуговування клієнтів, з метою отримання та збереження конкурентної переваги. Внутрішня координація означає необхідність підтримувати узгодженість довгострокових логістичних рішень із загальною конкурентною стратегією розвитку, а також з іншими функціональними стратегіями в рамках даного підприємства, особливо з інвестиційною, маркетинговою, виробничою та фінансовою стратегіями. Зовнішня координація довгострокових логістичних рішень і заходів зводиться до забезпечення їх узгодженості зі стратегічними цілями постачальників і одержувачів, що утворюють інтегрований ланцюг постачання.

Відповідно до принципів стратегічного управління цілі, засоби та інструменти локальних логістичних стратегій підприємства як однієї з функціональних стратегій, мають узгоджуватися із загальною стратегією розвитку глобального ланцюга постачання. Роблячи стратегічний вибір у глобальних ланцюгах постачання, необхідно враховувати вид продукту та домінуюче виробниче середовище. На думку М.Л. Фішера (Fischer,1997) продукти повсякденного вжитку, які необхідно купувати часто, мають, як правило, низьку рентабельність. Тому вимагають від менеджерів ланцюга постачання прагнення зменшити їх вартість і забезпечити лідерство у витратах .

З іншого боку, у разі прибутковості вище середньої, що притаманна інноваційним продуктам, термін життя яких на ринку значно коротший, доцільно створити максимально гнучкий ланцюг постачання, головною метою якого є гнучке реагування на високі вимоги з точки зору якості логістичного обслуговування клієнтів за прийняттого рівня витрат (Golińska,2014). При значній диверсифікації товарної пропозиції, що зазвичай означає наявність суттєвих відмінностей у прибутковості окремих товарів і ринків збуту, необхідно вибрати стратегію орієнтовану на конкретних покупців чи необхідних їм послуг. Все частіше підприємства формують глобальні ланцюги постачання орієнтовані на створення доданої вартості. Це зазвичай передбачає необхідність підвищення рівня інноваційності. Компліментарність базових конкурентних стратегій глобального ланцюга постачання з локальними логістичними стратегіями представлена в табл. 1.

Глобальна структура суб'єктів господарювання та міжнародний масштаб діяльності ланцюгів постачання створюють безпрецедентні можливості для розвитку, але водночас вимагають заходів щодо уникнення загроз та впливу додаткових джерел ризику для їх ефективного та успішного функціонування.

До потенційних можливостей розвитку глобальних ланцюгів постачання перш за все належать:

- більші можливості використання ефекту масштабу в закупівлях, виробництві та розподілі,

- краще використання виробничих потужностей, транспортування та зберігання,

- оптимізація витрат на запаси, зокрема зниження рівня непотрібних і надлишкових запасів завдяки можливості переміщення продукції між ланками ланцюга

Таблиця 1.

Компліментарність логістичних стратегій глобального ланцюга постачання з локальними логістичними стратегіями в контексті конкурентних стратегій

Конкурентні стратегії	Стратегії глобального ланцюга постачання	Локальні логістичні стратегії підприємств
Стратегія лідерства у витратах	Мінімізація логістичних витрат з дотриманням принципів сталого та соціально відповідального розвитку	- зменшення запасів, - мінімізація транспортних і складських витрат, - ефект масштабу виробництва та постачання, - скорочення кількості працюючих
Стратегія диверсифікації (найвищий рівень обслуговування клієнтів)	Максимізація рівня якості послуг постачання при передбаченому рівні логістичних витрат	- найвищі стандарти обслуговування щодо термінів виконання, надійності, частоти та еластичності постачання, їх моніторингу, - високі стандарти обслуговування до і після завершення операції, - логістичний аутсорсинг, - стратегічне партнерство з кур'єрськими компаніями
Стратегія концентрації на вибраних сегментах ринку (змішана стратегія)	Гнучка адаптація логістичної системи до переваг обраних сегментів ринку та мінімізація витрат на обслуговування при збереженні їх прийнятної рівня по відношенню до інших клієнтів	- організаційна реконфігурація ланцюга постачання, - локалізація нових виробничих підприємств і розподільних центрів, - оптимізація рівня та асортименту товарних запасів, - підвищення якості служби постачання в обраних сегментах ринку
Стратегія максимізації доданої вартості шляхом інноваційності	Підвищення доданої вартості для клієнтів та інших зацікавлених сторін за рахунок кращого використання активів і удосконалення процесів планування, реалізації та контролю потоків	- підвищення інформаційної прозорості вздовж усього ланцюга постачання завдяки технології хмарних обчислень, програмним агентам, мобільним технологіям, Інтернету речей та системам штучного інтелекту - вдосконалення або зміна транспортної технології, а також автоматизація складських робіт

Джерело: власні напрацювання.

в різних країнах, які обслуговують споживачів з різними вимогами до якості та технології,

- розміщення виробничої діяльності поблизу торгових точок або в місцях, багатих на ресурси, зокрема, які характеризується наявністю кваліфікованих працівників і низькою вартістю робочої сили,

- концентрація наукових досліджень у країнах з високим рівнем інноваційності та проведення активної політики її розвитку.

Глобальні ланцюги постачання також повинні протистояти численним загрозам і запобігати додатковим ризикам. Це зокрема:

- більша складність логістичних процесів і, як правило, більша відстань переміщення продукції через державні кордони,

- вищі витрати на управління в компанії, яка виконує роль центрального координатора потоку через необхідність контролю та отримання повної інформаційної прозорості у всіх ланках глобального ланцюга постачання,
- функціонування в різних соціально - культурних умовах та подолання труднощів у міжособистісних контактах,
- уніфікація систем, процедур, процесів і стандартів при збереженні відмінностей, що є результатом місцевих політичних, правових, економічних, екологічних та інфраструктурних умов, які можуть створювати різні ринкові реалії.

Вирішення останніх двох із зазначених вище викликів означає необхідність пошуку балансу між глобальним масштабом функціонування ланцюга постачання і локальними умовами діяльності учасників, які характеризуються специфічним стратегічним потенціалом у вигляді індивідуального набору внутрішніх сильних та слабких позицій. На думку таких науковців, як Д. Холтбрюгге та М.К. Велге, основною проблемою в процесі інтернаціоналізації управління є пошук компромісу між глобальною інтеграцією наднаціональних систем і структур і локальною адаптацією до різних умов у різних частинах земної кулі (*Holtbrügge, Welge, 2015*). Вирішити цю проблему можна за допомогою традиційної і загальновідомої процедури стратегічного управління, в якій довгострокові цілі, методи і засоби їх досягнення визначаються на основі результатів стратегічного аналізу внутрішнього потенціалу організації та середовища її функціонування. Напрямки та цілі розвитку ланцюгів постачання, а також методи і засоби їх реалізації, відповідно до рівня їхньої зрілості, а також уміння управляти внутрішнім потенціалом їх учасників в контексті глобальних і локальних проблеми розвитку, представлено на рис. 1.

У випадку глобальних ланцюгів постачання, створених у межах груп корпоративного капіталу, стратегічний вибір має бути результатом як діагностованих сильних і слабких позицій материнської компанії, так і стратегічного потенціалу місцевих дочірніх компаній. Глобальна інтеграція систем управління, зокрема ІТ-систем та організаційних структур, особливо важлива, коли ланки ланцюга постачання, які розташовані в різних країнах, утворюють послідовний технологічний ланцюг від місць отримання сировини через її переробку до продажу кінцевої продукції кінцевому споживачу. Тоді материнська компанія бере на себе роль центрального координатора потоків продукції, інформації та фінансових ресурсів між дочірніми компаніями, розташованими в різних країнах, утворюючи ланки глобального ланцюга постачання. Водночас адаптація до місцевих економічних, правових, технологічних, соціально-культурних чи інфраструктурних умов, а також до сильних і слабких позицій певної ланки ланцюга постачання може означати необхідність відхилення від процедур і стандартів, рекомендованих материнською компанією. Це може включати процедури закупівель, управління запасами, виробництво, транспортування, продажі, управління потоками повернення та, особливо, якість послуг постачання. Необхідність гнучко реагувати в цьому відношенні є бажаною як у відносинах B2B (Business to Business), так і B2C (Business to Customers). У випадку логістичних послуг для клієнтів на динамічному та турбулентному ринку електронної комерції це стає ключовою умовою успіху.

До 2020 року обсяг електронної комерції в усьому світі становив понад 4 трильйони доларів США. Це відповідає приблизно 18 відсоткам загального обсягу роздрібних продажів у всьому світі (майже 24 трильйони доларів США). За час пандемії коронавірусу, глобальна електронна комерція у 2020 році зросла на 28 відсотків. Зокрема, у Латинській Америці на 37%, Північній Америці на 32%, у Західній Європі на 26% , у Центральній та Східній Європі на 29% (*E-commerce in Europe, 2021*).

Оскільки під час пандемії коронавірусу продажі через електронну комерцію зросли, зросла і кількість замовлень та вимоги до логістики. Так у Великій Британії, 15% покупців очікують, що час постачання складе 1–2 дні, порівняно з 11% минулого року.

Рис.1 Стратегія розвитку глобальних ланцюгів постачання.

Джерело: власні напрацювання.

Слід зазначити, що існують чіткі відмінності в тому, як сприймається важливість рівня якості логістичних послуг у різних країнах Європейського Союзу. Це можна проілюструвати результатами досліджень ринку електронної комерції, що динамічно розвивається, які відображено у звіт E-commerce in Europe 2020, який щорічно готується організацією PastNord (табл. 2.) (E-commerce in Europe 2021).

Таблиця 2.

Європейський ринок електронної комерції у 2020 році

Країна	Кількість споживачів, які здійснили онлайн покупки, млн. осіб	Відсоток населення, яке робить покупки онлайн	Орієнтовні середні витрати на людину на рік, євро
Великобританія	49,3	95%	2 316
Швеція	7,6	96%	1 932
Бельгія	7,8	87%	1 572
Данія	4,1	88%	2 916
Нідерланди	13	94%	1968
Польща	25,8	85%	1296
Німеччина	62,1	94%	2088
Норвегія	3,9	93%	2364
Італія	40	84%	1 608
Іспанія	34,6	92%	1452
Франція	44,7	87%	2 208
Фінляндія	4,1	95%	1392

Джерело: [12].

У Бельгії відповідний показник становить 18%, порівняно з 12% у 2019 році, в Іспанії 21% порівняно з 16%. Це пов'язано з тим, що багато нових споживачів, особливо старшого віку, з'явилися на ранніх стадіях пандемії коронавірусу і тепер звикли до переваг електронної комерції, що призвело до підвищення попиту. Досвідчені споживачі електронної комерції, як правило, більш вимогливі, коли справа стосується як варіантів оплати так і методів і термінів постачання (*E-commerce in Europe, 2021*).

Група компаній EVO оприлюднила підсумки 2020 року на ринку електронної комерції в Україні. Так, загальна сума товарів і послуг, які придбали українці в інтернеті у 2020 році, сягнула 107 млрд грн. Це на 41% більше ніж у 2019 році. Зросла і кількість онлайн-оплат - щонайменше на 50% (*Підсумки ринку електронної комерції в Україні по даним EVO, 2021*).

На думку фахівців, темпи зростання e-commerce частково збережуться і її обсяг зросте ще на третину (*Підсумки ринку електронної комерції в Україні по даним EVO, 2021*). Цьому сприяють:

- поява безпечних способів онлайн-оплати на маркетплейсах,
- здешевлення постачання,
- швидкість і ріст якості обслуговування продавцями.

Покупці стали більш вимогливими і продавці під лаштувалися: моментальна обробка замовлень, відправлення сьогодні, просте повернення товарів вже стали звичними.

Пандемія виштовхнула в онлайн традиційно оф лайнові ніші, зокрема ліки та продукти харчування. У декілька разів зріс попит на продукцію з магазинів і ресторанів. Малоймовірно що покупці відмовляться від цих зручностей.

Висновки, обговорення та рекомендації. При формуванні стратегії глобального ланцюга постачання може бути використана традиційна методологія стратегічного аналізу, яка дозволяє ідентифікувати як глобальні, так і локальні можливості та загрози його розвитку. У глобальних ланцюгах постачання, створених підприємствами, що працюють для окремих клієнтів B2C, головним завданням локальної логістичної стратегії є адаптація якості послуг до різноманітних очікувань клієнтів за прийнятної рівня витрат. Набагато складнішою проблемою є глобальна інтеграція та локальна адаптація логістичних стратегій у відносинах між підприємствами виробництва та торгівлі B2B, в яких, згідно з парадигмою сталого розвитку, окрім економічних результатів, повинні враховуватися соціальні та екологічні стандарти.

Авторські внески:

Концептуалізація: Ліпич Любов
 Зберігання даних: Ліпич Любов
 Формальний аналіз: Ліпич Любов
 Придбання фінансування: Ліпич Любов
 Розслідування: Ліпич Любов
 Методика: Ліпич Любов
 Ресурси: Ліпич Любов
 Нагляд: Ліпич Любов
 Підтвердження: Ліпич Любов
 Візуалізація: Ліпич Любов
 Написання: Ліпич Любов

Список бібліографічного опису:

1. Чет А.М. Сучасні тенденції управління ланцюгами поставок. Вісник НТУ. 2012. Вип.26. с.351-3561
2. Logistyka dystrybucji. za red. K. Rutkowskiego. Warszawa. Helion. 2000. 323 с.

3. Handfield R.B, Nichols E.L. Supply Chain Redesign. Transforming Supply Chains into Integrated Value Systems. Prentice Hall. 2002.
4. Колодізева. Т. О. Управління ланцюгами поставок. Навчальний посібник. Харків. ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2016. 164 с.
5. Крикавський Є. В. Нова парадигма логістики: стратегічний статус. Наукові праці ДонНТУ. Серія "Економічні науки". 2013. № 4 (46). С. 240 – 247.
6. Таньков К. М. Бахурець О.В. Методичні підходи до визначення і класифікації ланцюгів поставок промислових підприємств. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ecoroz/2011_3/e113tank.pdf.
7. Левченко С. Г. Інститут уповноваженого економічного оператора: новела законодавства. Митна справа. 2011. № 4 (76). С. 22–30.
8. Gattorna J. Living Supply Chain. How to Mobilize the Enterprise around Developing What Your Customer Want, Prentice Hall. 2006. P.28.
9. Fischer M.L. What is the right supply chain for your Product? Harvard Business Review. 1997. №3-4/97.
10. Golińska P. Logistics Operations, Supply Chain Management and Sustainability, Springer, Berlin. 2014.
11. Holtbrügge, D., & Welge, M. K. Internationales Management: Theorien, Funktionen, Fallstudien. Schäffer-Poeschel. 2015.
12. E-commerce in Europe 2021. NordPost. Stockholm. <https://www.postnord.com/siteassets/documents/media/publications/e-commerce-in-europe-2021.pdf/>.
13. Підсумки ринку електронної комерції в Україні по даним EVO: 107 млрд грн. на покупки в інтернеті. URL: <https://ain.ua/ru/2020/12/25/pidsumky-2020-evo/>

References:

1. Chechet A.M. (2012). Suchasni tendentsii upravlinnia lantsiuhamy postavok. [Modern trends in supply chain management]. Visnyk NTU. Vyp.26. S. 351-3561.
2. Logistyka dystrybucji. za red. K. Rutkowskiego. Warszawa. Helion. 2000. 323 с.
3. Handfield R.B, Nichols E.L.(2002). Supply Chain Redesign. Transforming Supply Chains into Integrated Value Systems. Prentice Hall.
4. Kolodizieva. Т. О. (2016). Upravlinnia lantsiuhamy postavok. [Supply chain management] Navchalnyi posibnyk. Kharkiv. KhNEU im. S. Kuznetsia. 164 s.
5. Krykavskiy Ye. V. (2013). Nova paradyhma lohistyky: stratehichniy status. [Нова парадигма логістики: стратегічний статус]. Naukovi pratsi DonNTU. Serii "Ekonomichni nauky". № 4 (46). S. 240 – 247.
6. Tankov K. M. Bakhurets O.V. (2011). Metodychni pidkhody do vyznachennia i klasyfikatsii lantsiuhiv postavok promyslovykh pidpriemstv. [Methodical approaches to the definition and classification of supply chains of industrial enterprises]. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ecoroz/2011_3/e113tank.pdf.
7. Levchenko S. H. (2011). Instytut upovnovazhenoho ekonomichnoho operatora: novela zakonodavstva. [Institute of the authorized economic operator: amendment of the legislation]. Mytna sprava. № 4 (76). S. 22–30.
8. Gattorna J. (2006). Living Supply Chain. How to Mobilize the Enterprise around Developing What Your Customer Want, Prentice Hall, p. 2.
9. Fischer M.L.(1997) What is the right supply chain for your Product? Harvard Business Review. №3-4/97.
10. Golińska P. (2014). Logistics Operations, Supply Chain Management and Sustainability, Springer, Berlin.
11. Holtbrügge, D., & Welge, M. K. (2015). Internationales Management: Theorien, Funktionen, Fallstudien. Schäffer-Poeschel.
12. E-commerce in Europe 2021. NordPost. Stockholm. <https://www.postnord.com/siteassets/documents/media/publications/e-commerce-in-europe-2021.pdf/>
13. Pidsumky rynku elektronnoi komertsii v Ukraini po danym EVO: 107 mlrd hrn. na pokupky v interneti. [Results of the e-commerce market in Ukraine according to EVO data: UAH 107 billion. for shopping on the Internet]. URL: <https://ain.ua/ru/2020/12/25/pidsumky-2020-evo/>

Дата подання публікації 21.08.2022 р.

DOI: <https://doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2022-4-20>

JEL Classification: C10; E32; F49; H56; M41

Талах Валентин, к.е.н., доцент
Луцький національний технічний університет
<https://orcid.org/0000-0002-2185-7957>
talaxvi@gmail.com

Talakh Valentyn, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Lutsk National Technical University
<https://orcid.org/0000-0002-2185-7957>
talaxvi@gmail.com

Талах Тетяна, к.е.н., доцент
Луцький національний технічний університет
<https://orcid.org/0000-0002-1947-8114>
tetyana.talah@gmail.com

Talakh Teniana, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Lutsk National Technical University
<https://orcid.org/0000-0002-1947-8114>
tetyana.talah@gmail.com

ФОРС-МАЖОРНІ ОБСТАВИНИ ЯК АНАЛІТИЧНИЙ ФАКТОР СТАТИСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ (ЕКСПОРТ)

Сьогодні поняття форс-мажорні обставини («форс-мажор») часто використовується у суспільному просторі. Юридичне закріплення форс-мажору, або обставин непереборної сили (саме таке формулювання вживається в законодавстві), міститься, зокрема, у Цивільному та Господарському Кодексах України.

Велика війна в Україні внесла корективи в діяльність як держави в цілому так і підприємців, зокрема. Постійна загроза ракетних ударів та ризики сухопутного вторгнення на ту чи іншу частину території не гарантують беззаперечне виконання зобов'язань за договорами. Нерідко форс-мажорні обставини сприймають як ключ до вирішення різних ситуацій: розірвання договорів та застосування тих чи інших наслідків їх розірвання, уникнення виконання зобов'язань чи відповідальності за їх порушення.

У статті запропоновано проводити аналіз впливу фактору війни на зовнішню торгівлю в Україні за трьома послідовними етапами:

I. 1992-2013 роки – довоєнний період:

– відсутність форс-мажорних обставин в Україні упродовж 1992-2008 років позитивно впливала на зростання як експорту, так і імпорту товарів та послуг, проте не чинила суттєвого впливу на динаміку сальдо зовнішньої торгівлі країни;

– світова криза 2007 року (згідно з законодавчою базою фінансово-економічні кризи не є форс-мажорною обставиною) зчинила суттєвий негативний вплив на усі показники зовнішньої торгівлі України, а саме, зменшення експорту та імпорту склало -37,4% та -45,0% відповідно.

II. 2014-2021 роки – російське збройне вторгнення в АР Крим та війна на сході України (на Донбасі) з квітня 2014 року:

– форс-мажорні обставини 2014 року в Україні негативно вплинули як на експорт, так і на імпорт товарів та послуг. Проте в цілому на зовнішньоторговельний баланс це не вплинуло – він залишався позитивним. Просідання обсягів зовнішньої торгівлі мали недовготривалий характер – два роки;

– позитивна динаміка експорту товарів та послуг з 2017 року не зчинила суттєвого впливу на сальдо зовнішньої торгівлі країни та його динаміку – у переддень повномасштабного вторгнення дефіцит балансу складав 4,7 млрд дол США.

III. Широкомасштабне вторгнення Росії в Україну з 24 лютого 2022 року та по даний час:

– на початок поточного 2022 року фактичний обсяг експорту товарів та послуг складав 6009,8 млн. дол. та зазнав різкого зменшення у 2,3 рази у березні, після початку широкомасштабного вторгнення;

– параметри тренду говорять про те, що не дивлячись на широкомасштабну агресію України, починаючи з квітня місяця, вдається нарощувати експорт товарів та послуг у середньому на 358,54 млн. дол. щомісячно.

Ключові слова: форс-мажорні обставини, війна, зовнішня торгівля, імпорт, експорт, товарна структура експорту, динаміка експорту, інтенсивність експортних операцій.

FORCE MAJEURE AS AN ANALYTICAL FACTOR OF THE STATISTICAL RESEARCH OF FOREIGN TRADE OF UKRAINE (EXPORT)

Today, the concept of force majeure ("force majeure") is often used in public space. Legal consolidation of force majeure, or circumstances of irresistible force (this is the wording used in the legislation), is contained, in particular, in the Central Committee and the Civil Code of Ukraine.

The Great War in Ukraine made adjustments to the activities of both the state as a whole and entrepreneurs, in particular. The constant threat of missile strikes and the risks of a land invasion of one or another part of the territory do not guarantee the unquestionable fulfillment of obligations under the treaty. Force majeure circumstances are often perceived as the key to resolving various situations: termination of contracts and the application of certain consequences of their termination, avoidance of obligations or liability for their violation.

The article proposes to conduct an analysis of the impact of the war factor on foreign trade in Ukraine in three successive stages:

I. 1992-2013 - the pre-war period:

- the absence of force majeure circumstances in Ukraine during 1992-2008 had a positive effect on the growth of both exports and imports of goods and services, but did not have a significant impact on the dynamics of the country's foreign trade balance;

- the global crisis of 2007 (according to the legal framework, financial and economic crises are not force majeure) had a significant negative impact on all foreign trade indicators of Ukraine, namely, the decrease in exports and imports amounted to -37.4% and -45.0 % respectively.

II. 2014-2021 - Russian armed invasion of Crimea and the war in eastern Ukraine (Donbas) since April 2014:

- the force majeure circumstances of 2014 in Ukraine negatively affected both the export and import of goods and services. However, in general, this did not affect the foreign trade balance - it remained positive. The decline in the volume of foreign trade was short-lived - two years;

- the positive dynamics of the export of goods and services since 2017 did not have a significant impact on the country's foreign trade balance and its dynamics - on the eve of the full-scale invasion, the balance deficit amounted to 4.7 billion USD.

III. Russia's large-scale invasion of Ukraine from February 24, 2022 to now:

- at the beginning of the current year 2022, the actual volume of exports of goods and services amounted to 6,009.8 million dollars. and experienced a sharp 2.3-fold decrease in March, after the start of a large-scale invasion;

- the trend parameters indicate that despite the large-scale aggression against Ukraine, since April, it has been possible to increase the export of goods and services by an average of 358.54 million dollars. monthly

Key words: force majeure, war, foreign trade, import, export, export commodity structure, export dynamics, intensity of export operations.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Згідно українського законодавства до форс-мажорних обставин зараховано наступні:

«1) природні явища, що мають стихійний характер (епідемія, сильний шторм, циклон, ураган, торнадо, буревій, повінь, нагромадження снігу, ожеледь, град, заморозки, замерзання моря, протоків, портів, перевалів, землетрус, блискавка, пожежа, посуха, просідання й зсув ґрунту, інші стихійні лиха тощо);

2) надзвичайні (екстремальні) ситуації в громадському житті (загроза війни, збройний конфлікт або серйозна погроза такого конфлікту, включаючи але не обмежуючись ворожими атаками, блокадами, військовим ембарго, дії іноземного ворога, загальна військова мобілізація, воєнні дії, оголошена та неоголошена війна, дії суспільного ворога, збурення, акти тероризму, диверсії, піратства, безладу, вторгнення,

блокада, революція, заколот, повстання, масові заворушення, експропріація, примусове вилучення, захоплення підприємств, реквізиція, громадська демонстрація, блокада, страйк, аварія, протиправні дії третіх осіб, пожежа, вибух);

3) заборонні дії (акти) держави (запровадження комендантської години, карантину, установленого Кабінетом Міністрів України, тривалі перерви в роботі транспорту, регламентовані умовами відповідних рішень й актами державних органів влади, закриття морських протоків, ембарго, заборона (обмеження) експорту / імпорту тощо)» (ч. 2 ст. 141 Закону № 671/97-ВР).

Дослідженню кожного з видів форс-мажорних обставин у науковій спільноті приділена не однакова увага – як приклад, нещодавня підвищена увага до епідемії COVID-19. У цьому контексті особливої уваги для нашої країни заслуговує практичне вивчення впливу фактору війни, адже українська політико-економічна система зазнала впливу всіх її видів – від загрози війни і до широкомасштабного вторгнення, тощо. Проведення такого дослідження вимагає особливих (нетрадиційних) аналітичних підходів. Враховуючи те, що Україна за тридцять років незалежності у 2014 році вперше зазнала військової агресії, яка вкрай загострилась з 2022 року, таке дослідження стає особливо актуальним.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Фундаментальні дослідження в цій області були проведені Б.С. Антімоновим, О.С. Іоффе, І.Ю. Красько, Г. К. Матвеевим, В.Л. Рабіновичем, В.К. Райхером та іншими видатними вченими. Дослідженням поняття форс-мажору і його особливостей також займались О.Г. Братель, О.В. Дмитрієва, О.Н. Захарова, Е.М. Кондратьєва, О.О. Мельник, І.С. Продаєвич та інші. Частіше за все у наукових дослідженнях розкриваються переважно юридичні та історичні аспекти формування категорії «форс-мажор», дається характеристика окремих видів форс-мажору, однак недостатньо приділяється уваги аналізу саме фактору війни, її конкретного впливу на економіку країни в цілому та зовнішньої торгівлі, зокрема. Важливим, при цьому, є розмежування дії фактору війни на два етапи, в залежності від рівня інтенсивності бойових дій – перший етап – 2014-2021 роки – охоплює російське збройне вторгнення в АР Крим у лютому-березні (з подальшим початком тимчасової окупації півострова Росією 20 лютого 2014) та війну на сході України (на Донбасі) з квітня 2014 року; другий етап – широкомасштабне вторгнення Росії в Україну з 24 лютого 2022 року та по даний час.

Цілі статті. Зважаючи на вищесказане, метою даної статті є дослідження впливу форс-мажорних обставин, в цілому, та війни, зокрема, на зовнішню торгівлю України починаючи з 1992 року та по сьогоднішній день. Апробація практичних аспектів використання методик статистичного та економічного аналізу для оперативної оцінки та планування зовнішньоторговельних процесів за умови дії «непереборних сил».

Методологія та методи дослідження. Методологічним інструментарієм дослідження слугували статистичні методи у тісному поєднанні з системним підходом, методами аналізу й синтезу, логічного узагальнення, порівняння та ін. Для досягнення цілей цього дослідження необхідно диференційовано підходити до питання впливу форс-мажорного фактору «війна», а також наслідків його дії на зовнішньоекономічні процеси.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. «Форс-мажорні обставини – це ті непереборні обставини, що можуть завадити веденню господарської діяльності, це те, що може зняти відповідальність за невиконання договору» (Цивільний Кодекс України). Законодавством не передбачені види обставин непереборної сили, проте аналітики поділяють форс-мажори на кілька умовних груп, з яких найбільш актуальною на сьогодні для України є група, яка охоплює обставини, що пов'язані з воєнними діями, підготовкою до них та їх наслідками: збройні конфлікти або їх загроза, блокади,

військові ембарго, загальні мобілізації, оголошені та неоголошені війни, дії суспільного ворога.

У день російського нападу на Україну, 24 лютого 2022 року, Президентом України на всій території держави був введений воєнний стан строком на 30 діб. Майже усі процеси, що не є життєво важливими, призупинилися. Велика війна в Україні внесла корективи в діяльність підприємців. Постійна загроза ракетних ударів та ризики сухопутного вторгнення на ту чи іншу частину території не гарантують беззаперечне виконання зобов'язань за договором.

28 лютого 2022 року у зв'язку з воєнними діями в Україні та для спрощення процедури засвідчення форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили) Торгово-промислова палата України видала лист № 2024/02.0-7.1, яким засвідчила, що «військова агресія Російської Федерації проти України, яка зумовила введення воєнного стану в Україні, з 24 лютого 2022 року і до офіційного закінчення є форс-мажорною обставиною (обставиною непереборної сили)» (Торгово-промислова палата України лист № 2024/02.0-7.1).

Аналіз фактору війни в Україні, на нашу думку, доцільно розділити на три послідовних етапи:

- перший етап – 1992-2013 роки – довоєнний період;
- другий етап – 2014-2021 роки – охоплює російське збройне вторгнення в АР Крим у лютому-березні (з подальшим початком тимчасової окупації півострова Росією 20 лютого 2014) та війну на сході України (на Донбасі) з квітня 2014 року;
- третій етап – охоплює широкомасштабне вторгнення Росії в Україну з 24 лютого 2022 року та по даний час.

Базові статистичні дані для першого етапу аналізу представлені на рис. 1. Аналіз представлених показників зовнішньоекономічної торгівлі України за 1992-2013 роки показує, що:

1. В цілому за період з 1992 по 2008 роки спостерігався тренд до збільшення як експорту, так і імпорту товарів та послуг з незначними зменшеннями їх обсягів у 1995-1999 роках.

2. Набуття Україною, у травні 2008 р., членства в СОТ дало поштовх до позитивних змін які акумулювались у суттєвий миттєвий річний ефект, а саме, експорт сягнув свого максимального значення за 1992-2008 роки та склав 78744 млн дол США (аналогічна тенденція спостерігалась і з імпортом – 92002 млн дол). Проте, світова системна фінансово-економічна криза 2007 року, яка не оминула Україну, вплинула на обсяги експорту та імпорту у зазначений період і вони значимо скоротилися до 49301 та 50610 млн дол (тобто, падіння склало -37,4% та -45,0%) відповідно. Поступове відновлення експорту відбулось лише у 2010-2011 роках у результаті стабілізації основних експортних ринків України.

3. Упродовж зазначеного періоду відсутня чітко виражена тенденція щодо постійно зростаючого експорту, чи щорічного зниження імпортозалежності вітчизняної економіки і, як наслідок, сальдо зовнішньої торгівлі змінювалось з негативного на позитивне значення. Мали місце цикли з різною протяжністю та інтенсивністю прояву, а саме:

- 1993-1995 роки – негативне сальдо;
- 1996-2005 роки – позитивне сальдо;
- 2006-2013 роки – негативне сальдо.

При цьому слід зазначити, що усередині зазначених періодів теж відсутні чіткі динамічні тенденції щодо покращення чи погіршення зовнішньоторговельного балансу.

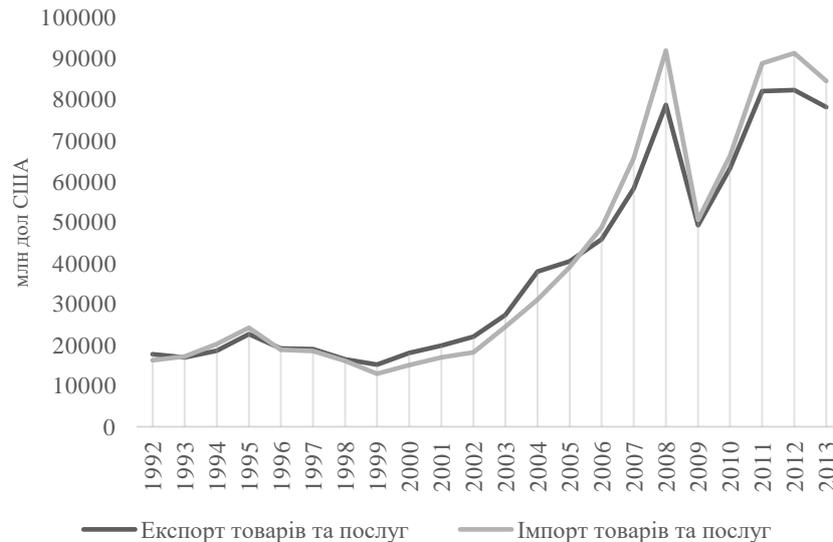

Рисунок 1. Динаміка показників зовнішньої торгівлі України за 1992-2013 роки, (млн дол США)*

* Джерело: складено автором на основі статистичних даних (Офіційний сайт Державного комітету статистики України).

В цілому за першим етапом аналізу можна зробити висновок, що:

- відсутність форс-мажорних обставин в Україні упродовж 1992-2008 років позитивно впливала на зростання як експорту, так і імпорту товарів та послуг, проте не чинила суттєвого впливу на динаміку сальдо зовнішньої торгівлі країни;
- світова криза 2007 року (згідно з законодавчою базою фінансово-економічної кризи не є форс-мажорною обставиною) зчинила суттєвий негативний вплив на усі показники зовнішньої торгівлі України, а саме, зменшення експорту та імпорту склало -37,4% та -45,0% відповідно.

Базові статистичні дані для другого етапу дослідження представлені у табл. 1. Аналіз показників зовнішньоекономічної торгівлі України показує, що упродовж агресії 2013-2021 років спостерігалось:

1. Два цикли сальдо зовнішньої торгівлі:
 - 2014-2016 роки – позитивне сальдо (менш протяжний за часом та з негативним трендом усередині самого періоду);
 - 2017-2021 роки – негативне сальдо (більш протяжний за часом, з переростанням у більш важку форму та без чітко вираженої тенденції).
2. Відразу з початком російського вторгнення у 2014 році та упродовж двох наступних років спостерігалось зменшення експорту товарів та послуг на 28,3% та 31,4% у порівнянні з довоєнним значенням цього показника. У 2017-2021 роках спостерігався тренд щодо збільшення обсягів експорту.
3. Динаміка імпорту товарів та послуг за зазначений період має мі ж тенденції, що і експорт – до 2016 року зменшення з наступним наростанням з 2017 року.

В цілому за другим етапом аналізу можна зробити висновок, що:

- форс-мажорні обставини 2014 року в Україні негативно вплинули як на експорт, так і на імпорт товарів та послуг. Проте в цілому на зовнішньоторговельний баланс це не вплинуло – він залишався позитивним. Просідання обсягів зовнішньої торгівлі мали недовготривалий характер, а саме – два роки;
- позитивна динаміка експорту товарів та послуг з 2017 року не зчинила суттєвого впливу на сальдо зовнішньої торгівлі країни та його динаміку – у переддень повномасштабного вторгнення дефіцит балансу складав 4,7 млрд дол США.

Таблиця 1. Динаміка показників зовнішньої торгівлі України за 2013-2021 роки, млн дол США*

Рік	Зовнішньо-торгівельний оборот	Експорт товарів та послуг	Імпорт товарів та послуг	Сальдо
2013	162 721	78 148	84 573	- 6 425
2014	126 224	65 423	60 802	4 621
2015	89 231	46 648	42 583	4 065
2016	89 433	44 885	44 548	337
2017	107 285	52 330	54 955	- 2 625
2018	122 142	59 195	62 947	- 3 752
2019	132 609	65 298	67 312	- 2 014
2020	118 340	59 042	59 298	- 256
2021	140 905	68 089	72 816	-4 727

* Джерело: складено автором на основі статистичних даних (Офіційний сайт Державного комітету статистики України).

Таким чином, за тридцять років незалежності Україна мала позитивний зовнішньоторговельний баланс упродовж 13-ти, а негативне сальдо – упродовж 17-ти років.

У зв'язку з домінуванням імпорту над експортом та особливо загрозливою картиною після широкомасштабного вторгнення розглянемо більш ретельно складову експорту товарів та послуг (табл. 2).

Таблиця 2. Товарна структура експорту України у 2013 та 2021 роках*

Код і назва товарів згідно з УКТ ЗЕД	2013 рік			2021 рік		
	рейтинг	млн дол США	у % до загального обсягу	рейтинг	млн дол США	у % до загального обсягу
Усього		63312,0	100,0		68089,3	100,0
з них:						
XV. Недорогоцінні метали та вироби з них	1	17570,7	27,8	1	15992,5	23,5
у т.ч. 72 чорні метали		14319,3	22,6		13951,3	20,5
II. Продукти рослинного походження	2	8875,9	14,0	2	15538,3	22,8
у т.ч. 10 зернові культури		6371,3	10,1		12343,9	18,1
V. Мінеральні продукти	3	7494,9	11,8	3	8414,4	12,4
у т.ч.: 26 руди, шлак і зола		3917,5	6,2			
27 палива мінеральні; нафта і продукти її перегонки		2865,5	4,5		784,3	1,2
III.15 Жири та олії тваринного або рослинного походження	7	3507,1	5,5	4	7037,3	10,3
XVI. Машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання	4	6975,0	11,0	5	5272,8	7,7
у т.ч.: 84 реактори ядерні, котли, машини		3840,9	6,1		2121,5	3,1
85 електричні машини		3134,1	4,9		3151,3	4,6
IV. Готові харчові продукти	6	3557,2	5,6	6	3788,9	5,6
VI. Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості	5	4327,3	6,8	7	2816,4	4,1

Продовження таблиці 2

1	2	3	4	5	6	7
у т.ч.: 30 фармацевтична продукція		251,5	0,4		316,2	0,5
31 добрива		1171,1	1,8		622,5	0,9
IX. Деревина і вироби з деревини	8	1144,4	1,8	8	2006,2	2,9
I. Живі тварини; продукти тваринного походження	9	1084,1	1,7	9	1345,3	2,0
VII. Полімерні матеріали, пластмаси та вироби з них	10	787,8	1,2	10	1104,4	1,6
Інші		7987,6	12,6		4772,8	7,0

* Джерело: складено автором на основі статистичних даних (Офіційний сайт Державного комітету статистики України).

Як видно з даних таблиці упродовж війни в експорті України відбулись зміни які можна проаналізувати у трьох ракурсах:

- рейтингове місце товарної групи;
- інтенсивність експортних операцій;
- товарна структура експорту.

Щодо рейтингового місця товарних груп за часткою у загальному обсязі експорту то три перших місця не зазнали змін і, так само як і до війни до них входять недорогочінні метали та вироби з них, продукти рослинного походження та мінеральні продукти. Найсуттєвішим є «стрибок» товарної групи «Жири та олії тваринного або рослинного походження» з сьомого на четверте місце рейтингу.

Щодо інтенсивності, то в цілому по десяти основних товарних групах, в цілому, Україна збільшила свій експорт на 4777,3 млн дол США, тобто на 7,6%. Головними факторами цього збільшення були:

- продукти рослинного походження – на 6662,4 млн дол США, тобто на 75,1%.
- При цьому домінуючу склали зернові культури – 89,7%.
- жири та олії тваринного або рослинного походження – на 3530,2 млн дол США та 101,7% відповідно;
 - мінеральні продукти – 919,5 млн дол США та 12,3% відповідно;
 - деревина і вироби з деревини – на 861,8 млн дол США та 75,3% відповідно.

Структурні зрушення у експорті характеризуються зменшенням частки групи «Недорогочінні метали та вироби з них» та їх головної складової «Чорні метали» на 4,3%, та суттєвим збільшенням групи «Продукти рослинного походження» на 8,8%. На сьогодні можна говорити, що їх частки практично сягнули паритету.

Базові статистичні дані для третього етапу дослідження представлені у табл. 3. Аналіз показників зовнішньоекономічної торгівлі України показує, що упродовж широкомасштабного вторгнення ворога у експортній діяльності спостерігалось наступне:

Таблиця 3. Динаміка товарної структури експорту України у I півріччі 2021 та 2022 років*

Назва товарів	Розділ та код УКТ ЗЕД	Експорт		
		млн дол США	у % до I півріччя 2021 року	у % до загального обсягу
Усього		22731,7	76,0	100,0
з них:				
Живі тварини; продукти тваринного походження	I	683,7	114,2	3,0
Продукти рослинного походження	II	5479,6	108,6	24,1

Продовження таблиці 3

1	2	3	4	5
у т.ч. зернові культури	10	4234,8	95,2	18,6
Жири та олії тваринного або рослинного походження	III. 15	2753,8	83,5	12,1
Готові харчові продукти	IV	1189,1	63,7	5,2
Мінеральні продукти	V	2793,1	60,7	12,3
у т.ч. палива мінеральні; нафта і продукти її перегонки	27	431,5	115,6	1,9
Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості	VI	746,4	66,3	3,3
у т.ч.: фармацевтична продукція	30	102,1	76,8	0,4
добрива	31	92,5	45,4	0,4
Полімерні матеріали, пластмаси та вироби з них	VII	309,5	59,6	1,4
Шкури необроблені, шкіра вичинена	VIII	65,2	74,2	0,3
Деревина і вироби з деревини	IX	1002,8	107,9	4,4
Маса з деревини або інших волокнистих целюлозних матеріалів	X	159,0	66,1	0,7
Текстильні матеріали та текстильні вироби	XI	360,4	88,5	1,6
Взуття, головні убори, парасольки	XII	87,2	91,0	0,4
Вироби з каменю, гіпсу, цементу	XIII	174,3	65,2	0,8
Перли природні або культивовані, дорогоцінне або напівдорогоцінне каміння	XIV. 71	26,8	48,4	0,1
Недорогоцінні метали та вироби з них	XV	4009,3	57,0	17,6
у т.ч. чорні метали	72	3225,3	52,5	14,2
Машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання	XVI	2114,7	81,3	9,3
реактори ядерні, котли, машини	84	640,2	63,9	2,8
електричні машини	85	1474,5	92,2	6,5
Засоби наземного транспорту, літальні апарати, плавучі засоби	XVII	185,0	55,9	0,8
у т.ч. засоби наземного транспорту, крім залізничного	87	67,5	83,0	0,3
Прилади та апарати оптичні, фотографічні	XVIII	65,7	85,0	0,3
Різні промислові товари	XX	502,6	84,1	2,2
Твори мистецтва	XXI. 97	0,5	42,0	0,0
Товари, придбані в портах		0,5	61,4	0,0

* Джерело: складено автором на основі статистичних даних (Офіційний сайт Державного комітету статистики України).

– лише по чотирьох товарних групах спостерігалось збільшення експорту у порівнянні з відповідними показниками I півріччя 2021 року, а саме, «Живі тварини; продукти тваринного походження», «Продукти рослинного походження», «Палива мінеральні; нафта і продукти її перегонки» та «Деревина і вироби з деревини». Найсуттєвіше зменшення обсягів відбулось по групі «Добрива» – на 54,6%;

– тренд, що був виявлений нами за 2013-2021 роки, а саме, зростання частки товарної групи «Продукти рослинного походження», продовжився і ця група вийшла у лідери, зайнявши 24,1% експорту України. У той же час, частка «Чорних металів» продовжувала знижуватись і опустилась до 14,2%.

Рисунок 2. Динаміка експорту України за I-е півріччя 2022 року, млн. дол. США*

* Джерело: складено автором на основі статистичних даних (Офіційний сайт Державного комітету статистики України).

З даних рис. 2 видно, що на початок поточного 2022 року фактичний обсяг експорту товарів та послуг складав 6009,8 млн. дол. та зазнав різкого зменшення у 2,3 рази у березні, після початку широкомасштабного вторгнення. При цьому, рівняння тренду, параметри якого розраховані за сезонно скоригованими щомісячними обсягами експорту товарів після 24 лютого 2022 року, має наступний вид:

$$Y = 358.54x + 2064.2$$

Параметри тренду говорять про те, що не дивлячись на широкомасштабну агресію Україні, починаючи з квітня місяця, вдається нарощувати експорт товарів та послуг у середньому на 358,54 млн. дол. щомісячно. Надійність лінії тренду підтверджується достатньо високим значенням критерія достовірності апроксимації ($R^2 = 0.966$), а використання сезонно скоригованих даних дозволило усунути вплив випадкових та сезонних коливань від загальних тенденцій зовнішньоекономічних процесів за форс-мажорних обставин.

Висновки, обговорення та рекомендації.

1. Особливістю експорт орієнтованих галузей України є їх високий рівень залежності від кон'юнктурних коливань на світових ринках. В останні роки обсяг експорту з України нарощується за рахунок сприятливої кон'юнктури світових ринків та постійного зростання цін у першу чергу на: чорні та кольорові метали, продовольчі товари (зерно, насіння соняшника), хімікати.

2. За тридцять років незалежності Україна мала позитивний зовнішньоторговельний баланс упродовж 13-ти, а негативне сальдо – упродовж 17-ти років.

3. Форс-мажорні обставини 2014 року в Україні негативно вплинули як на експорту, так і на імпорту товарів та послуг. Проте в цілому на зовнішньоторговельний баланс це не вплинуло – він залишався позитивним. Зменшення обсягів зовнішньої торгівлі мали недовготривалий характер (два роки) на початку військового вторгнення.

4. За умов повномасштабного вторгнення ворога в Україну «експорт товарів у I півріччі 2022 року становив 22731,7 млн дол США, або 76,0% порівняно із I півріччям 2021р., імпорт – 25199,5 млн дол, або 80,9%. Негативне сальдо склало 2467,8 млн дол (у I півріччі 2021р. також негативне – 1226,7 млн дол). Коефіцієнт покриття експортом імпорту становив 0,90 (у I півріччі 2021р. – 0,96). Зовнішньоторговельні операції проводились із партнерами із 221 країни світу» (<https://ukrstat.gov.ua/express/expr2022/08/12.pdf>). Тобто, за вкрай важких фарс-мажорних

обставин зовнішня торгівля «просідала» на незначні проміжки часу і швидко починала відновлювальні процеси.

5. Для усунення негативного впливу війни на зовнішню торгівлю одним з першочергових завдань є розблокування морських портів для експорту української агро- та металопродукції, адже без цього українська економіка не зможе працювати на повну потужність.

6. Стрімке падіння ділової активності в Євразії знижує сподівання, що ЄС уникне рецесії, пов'язаної з енергетичною кризою та війною в Україні. Зростаюча інфляція знижує попит у той самий час, коли бізнес-довіра падає до рівнів, яких не було з часів боргової кризи в регіоні в 2012 році, за винятком карантину через пандемію.

Отже, воєнна ситуація, що склалася, вимагають не лише фактичної зміни побуту та адаптації бізнесу, але й відповідних широкомасштабних військових, політичних та економічних дій по відновленню торговельної інфраструктури України.

Авторські внески

Концептуалізація: Талах Валентин; Талах Тетяна

Зберігання даних: Талах Валентин; Талах Тетяна

Формальний аналіз: Талах Валентин; Талах Тетяна

Придбання фінансування: Талах Валентин; Талах Тетяна

Розслідування: Талах Валентин; Талах Тетяна

Методика: Талах Валентин; Талах Тетяна

Адміністрація проекту: Талах Валентин; Талах Тетяна

Ресурси: Талах Валентин Талах Валентин; Талах Тетяна

Нагляд: Талах Валентин Талах Валентин; Талах Тетяна

Підтвердження: Талах Валентин; Талах Тетяна %.

Візуалізація: Талах Валентин Талах Валентин; Талах Тетяна

Написання: Талах Валентин Талах Валентин; Талах Тетяна

Список бібліографічного опису:

1. Закон України «Про торгово-промислові палати в Україні» № 671/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 03.09.2022)

2. Офіційний сайт Державного комітету статистики України. URI : <http://www.ukrstat.gov.ua>. (Дата звернення: 01.10.2022).

3. Торгово-промислова палата України видала лист № 2024/02.0-7.1 URL: <https://uccr.org.ua/uploads/files/621cba543cda9382669631.pdf>

4. Цивільний кодекс України № 435-ІУ від 16.01.2003р. Дата оновлення 31.03.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення 28.09.2022)

References:

1. Zakon Ukrainy «Pro torhovo-promyslovi palaty v Ukraini» № 671/97-VR. [Law of Ukraine "On Chambers of Commerce and Industry in Ukraine" № 671/97-VR]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671/97-%D0%B2%D1%80#Text> (date of application 09/03/2022)

2.2 Ofitsiyyny sayt Derzhavnogo komitetu statystyky Ukrainy. [Official website of the State Statistics Committee of Ukraine.] Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua>. (Data zvernennya: 01.10.2022).

3. Torhovo-promyslova palata Ukrainy vydala lyst № 2024/02.0-7.1 [The Chamber of Commerce and Industry of Ukraine issued letter No. 2024/02.0-7.1] Retrieved from: <https://uccr.org.ua/uploads/files/621cba543cda9382669631.pdf>

4. Tsyvil'nyy kodeks Ukrainy № 435-IU vid 16.01.2003r. Data onovlennya 31.03.2019. [Civil Code of Ukraine No. 435-IU dated January 16, 2003. Date of update 03/31/2019.] Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (data zvernennya 28.09.2022)

Дата подання публікації 08.10.2022р.

DOI: <https://doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2022-4-21>

ФІНАНСИ, БАНКІВСЬКА СПРАВА ТА СТРАХУВАННЯ

JEL Classification: G 30, G 31, G 32

Myroslava Zabediuk, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Lutsk National Technical University
<https://orcid.org/0000-0001-5913-6090>
myzase@gmail.com

Забедюк Мирослава, к.е.н., доцент
Луцький національний технічний університет
<https://orcid.org/0000-0001-5913-6090>
myzase@gmail.com

FORMATION OF COMPONENTS OF THE ENTERPRISE'S FINANCIAL POTENTIAL

The article examines the theoretical foundations of the enterprise's financial potential. In particular, the main approaches to the interpretation of the concept “the enterprise's financial potential” are singled out, namely, resource, result, and organizational-management approaches. The main essential characteristics of the enterprise's financial potential within the frames of these approaches are highlighted.

It is proposed to consider the enterprise's financial potential as a dynamic system that takes into account spatial and temporal characteristics and combines the resource component, the enterprise capacity component and the result component, which, in turn, reflects the synergistic effect and effectiveness of the first two components.

The main goal of the study is the formation of the constituent elements of the enterprise's financial potential. The systematization of scientific sources for the study of issues of formation and use of the financial potential of the enterprise made it possible to analyze the existing approaches to its structure. It is proposed to include organizational-management potential, financial-resource potential, innovation-investment potential, logistics potential and the potential of the enterprise's capabilities as part of the elements of the enterprise's financial potential.

Also, the classification of the enterprise's financial potential was carried out according to such features as the sources of attracting financial resources, the type of economic activity of the enterprise, the goals of attracting financial resources, the level of enterprise management, areas of activity of the enterprise, the degree of formation and realization of potential.

Keywords: potential, financial potential, the enterprise's financial potential, types of potential, financial resources.

ФОРМУВАННЯ СКЛАДОВИХ ФІНАНСОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВА

У статті здійснено дослідження теоретичних засад фінансового потенціалу підприємства. Зокрема, виокремлено основні підходи до трактування поняття «фінансовий потенціал підприємства», а саме ресурсний, результативний та організаційно-управлінський підходи. Виділено основні сутнісні характеристики фінансового потенціалу підприємства в межах даних підходів.

Запропоновано фінансовий потенціал підприємства розглядати як динамічну систему, що враховує просторові та часові характеристики та поєднує у собі ресурсну складову, складову спроможності підприємства та результативну складову, яка, в свою чергу, відображає синергетичний ефект та результативність перших двох складових.

Основною метою дослідження є формування складових елементів фінансового потенціалу підприємства. Систематизація наукових джерел з дослідження питань формування та використання фінансового потенціалу підприємства дозволила проаналізувати існуючі підходи до його структури. Запропоновано до складу елементів фінансового потенціалу підприємства включати організаційно-управлінський потенціал, фінансово-ресурсний потенціал, інноваційно-інвестиційний потенціал, логістичний потенціал та потенціал можливостей підприємства.

Також, здійснено класифікацію фінансового потенціалу підприємства за такими ознаками, як джерела залучення фінансових ресурсів, вид господарської діяльності підприємства, цілі залучення фінансових ресурсів, рівень управління підприємством, напрямки діяльності підприємства, ступінь формування та реалізації потенціалу.

Ключові слова: потенціал, фінансовий потенціал, фінансовий потенціал підприємства, види потенціалу, фінансові ресурси.

Problem setting and its relationship with important scientific and practical tasks.

Global instability and significant fluctuations in financial market conditions, which are inherent in the current economy, bring to the fore the task of forming, ensuring effective use and the possibility of increasing the financial potential of enterprises. For this purpose, it is necessary to develop and implement strategic alternatives regarding the formation of the financial potential of the enterprise, which would take into account the peculiarities of the production and economic activity of the enterprise and external influences.

Financial potential is a powerful element of strategic and operational influence on all areas of the enterprise's functioning and is the main factor determining its competitiveness. The ability to form and increase financial potential determines, in turn, the ability of the enterprise to ensure a high level of operational efficiency and investment attractiveness.

Recent research and publications analysis. Studies of the formation and effective use of the financial potential of the enterprise are covered in the works of such scientists as N.Yu. Bryukhovetska, I.P. Buleev and L.V. Ivanenko (*Bryukhovetska et al., 2019*), A.E. Gromova (*Gromova, 2017*), A.V. Daragan and A.Yu. Gevorkyan (*Daragan and Gevorkyan, 2021*), H.P. Kulish and V.V. Chepka (*Kulish and Chepka, 2017*), G.V. Sytnyk and N.G. Khmelivska (*Sytnyk and Khmelivska, 2011*) and others.

The purpose of the article. The main goal of the article is the formation of the constituent elements of the enterprise's financial potential taking into account its basic characteristics.

The main results and their rationale. In conditions of variability and uncertainty of the market environment, financial potential is a key characteristic of the enterprise's activity. The capacity and financial stability of the enterprise, the profitability of its activity depend on the availability of a sufficient amount of financial potential, the efficiency of its use and the possibility of expansion.

The analysis of definitions of the enterprise's financial potential and the selection of defining features made it possible to single out the main approaches to its interpretation.

Therefore, according to the resource approach, we highlight following defining features of the enterprise's financial potential:

- amount of enterprise resources;
- use and increase of financial resources;
- maximization of financial resources.

The result approach is based on the identification of following defining characteristics of the enterprise's financial potential:

- creating a result;
- maximization of the result;
- the ability of the enterprise to achieve certain results.

The organizational-management approach is formed on the basis of following defining characteristics of the enterprise's financial potential:

- organization of the use of financial resources;
- set of resources and efficiency of their management;
- management of the company's financial capabilities.

Taking into account the above, the enterprise's financial potential can be interpreted as a dynamic system that takes into account spatial and temporal characteristics and combines:

- the resource component, that is, the totality of financial resources at the disposal of the enterprise and the ability to use them effectively;
- a component of the enterprise's ability to find ways to identify and attract unused opportunities, in particular, using the latest, innovative ideas and technologies;
- an effective component, which reflects the synergistic effect and effectiveness of the first two components, as a result of which the formation of competitive strategies for the growth of the enterprise is ensured.

The multifaceted nature of the concept of the enterprise's financial potential dictates the need to group it according to classification criteria (Table 1).

Table 1 - Classification of the enterprise's financial potential

Feature	Type	The essence
<i>Sources of attracting financial resources</i>	Financial potential of internal sources	Net income, depreciation, retained earnings
	Financial potential of external sources	Issue of shares, sale of shares; loans of various types
<i>Type of economic activity of the enterprise</i>	The potential of financing operational activities	The enterprise's ability to finance its core activities (in the process of forming and using the enterprise's financial potential, it is necessary to take into account that the financing of operational activities is a priority)
	The potential of financing investment activities	Opportunities of the enterprise to finance investment projects, to carry out innovation and investment activities
	The potential of financing other types of activities	The enterprise's ability to finance other activities
<i>Objectives of attracting financial resources</i>	Strategic financial potential	The ability of the enterprise to attract financial resources for the implementation of the strategic goals
	Current financial potential	The enterprise's ability to attract financial resources for current activities (during the year)
	Operational financial potential	The enterprise's ability to attract financial resources to achieve operational goals (during the quarter, month, decade)
<i>The level of enterprise management</i>	The total financial potential of the enterprise	The ability of the enterprise to carry out its activities as a whole
	Financial potential of the project	The ability of the enterprise to attract resources for the implementation of projects within the main activity or individual projects outside the main activity
<i>Areas of activity of the enterprise</i>	Financial growth potential	The enterprise's ability to attract financial resources to ensure activities aimed at expanded reproduction of activities
	Financial potential of reproduction	The enterprise's ability to attract financial resources to ensure activities aimed at simple reproduction
	Anti-crisis financial potential	The enterprise's ability to attract financial resources to ensure anti-crisis activities
<i>The degree of potential formation and realization</i>	Formed financial potential	The extent of the available financial potential and its sufficiency to ensure the achievement of the goals of the enterprise's functioning
	Realized financial potential	Achieving results, the level of efficiency in the realization of financial potential

The study of the essence of the enterprise's financial potential, in turn, requires the study of its constituent elements. In the scientific literature, there is a fairly wide range of views on the list of components of the enterprise's financial potential.

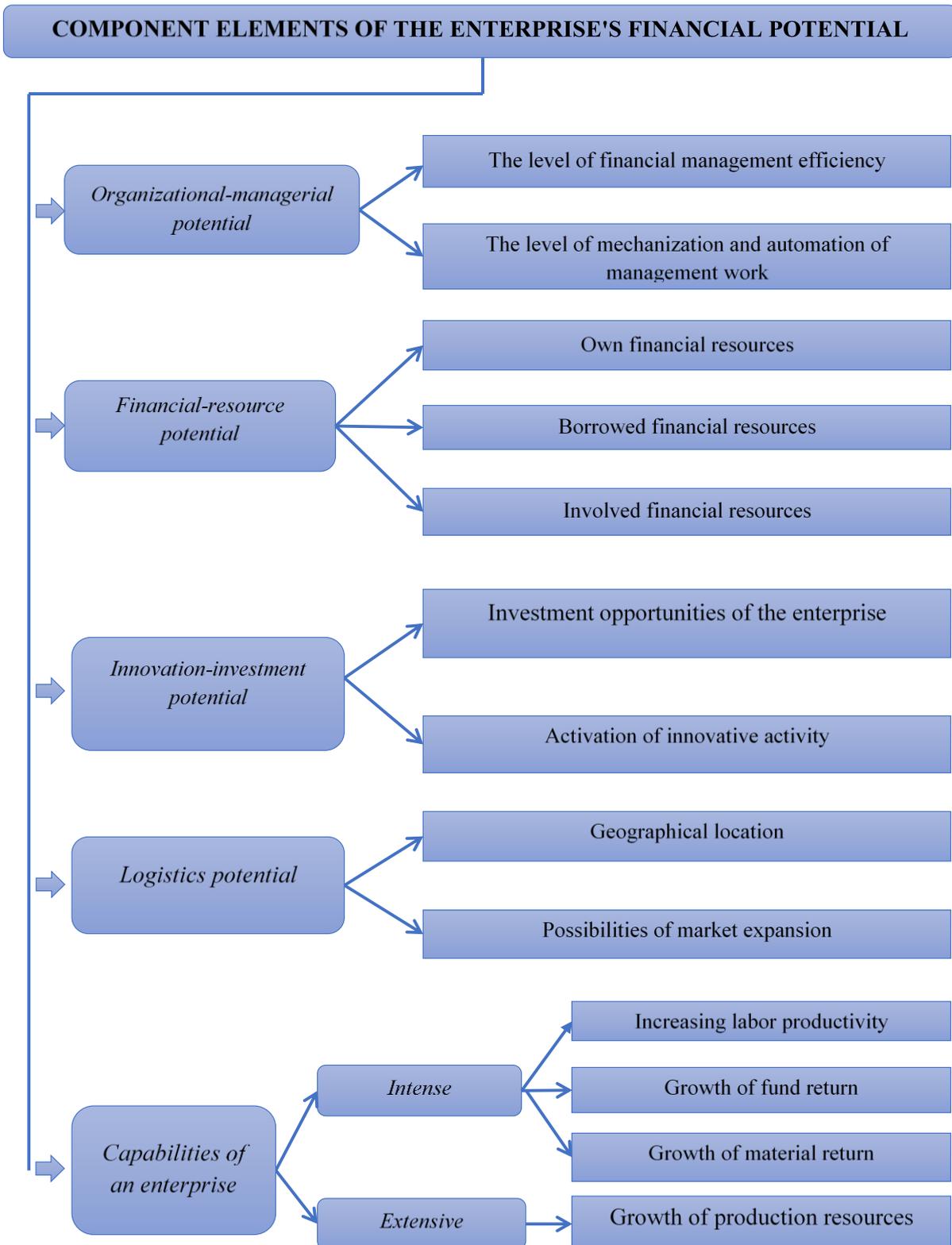

Fig. 1 – Constituent elements of the enterprise's financial potential*

* developed by the author

In particular, Daragan A.V. and Gevorkyan A.Yu. in the structure of the enterprise's financial potential distinguish resource, organizational, information and analytical components (Daragan and Gevorkyan, 2021).

According to another approach, as part of the enterprise's financial potential, the financial potential of development, provision and stability is allocated. At the same time, "the financial potential of stability and provision is characterized by the possibility of carrying out and the results of the current activity of the enterprise, while the financial potential of development foresees the possibility of further development" (*Gromova, 2017*).

The elements of the enterprise's financial potential include the potential for the formation of its own financial resources, the potential for the formation of borrowed financial resources, the quality of the financial analysis system, the quality of the financial management information system, the level of personnel support of financial services, the quality of the organization of the financial management system, the quality of financial control and the quality of financial planning (*Sytnyk and Khmelivska, 2011*).

Also, the components of the enterprise's financial potential include the potential of its own financial resources, the potential of current (operational) and investment relations, unused reserves and opportunities to attract financial resources and the proportions of the distribution of financial resources (*Bryukhovetska et al., 2019*).

There is an approach according to which the enterprise's financial potential includes organizational, marketing, production, management and economic potential (*Kulish and Chepka, 2017*).

Based on the analysis of the above approaches to the formation of the components of the enterprise's financial potential, we offer the following composition of elements (Fig. 1).

Thus, in our opinion, the composition of the elements of the enterprise's financial potential should include the organizational-management potential, the financial-resource potential, the innovation-investment potential, the logistics potential, and the potential of the enterprise's capabilities. At the same time, the organizational-management potential acts as the main lever of influence on the efficiency of the enterprise, the formation and use of its financial potential. The financial-resource potential is the actual resource component of the enterprise's potential. The innovation-investment potential of the enterprise can be defined as a system of innovation-investment resources, factors and conditions that create opportunities for implementation of innovation-investment activities, accumulation and development of investment funds in order to ensure innovative development and achieve competitive advantages of the enterprise. Logistics potential reflects the ability of the enterprise to effectively use the methods and principles of logistics in its economic activity. The potential of the enterprise's capabilities reflects the possibilities of intensive and extensive growth of the enterprise.

Conclusion. Thus, the enterprise's financial potential plays a key role in increasing the competitiveness of the enterprise both on the domestic market and on the foreign market. The formation of its optimal structure will make it possible to comply with the effective financial strategy of the enterprise, as well as to increase the efficiency of the economic activity of an enterprise. The elements of the enterprise's financial potential should include organizational-management, financial-resource, innovation-investment, logistics potentials, and the potential of the enterprise's capabilities. All components together will be able to form the effective system, which will be a basic indicator when evaluating the enterprise's performance on the market and will demonstrate the level of competitiveness.

Author's contributions.

Conceptualization: Zabediuk Myroslava

Data storage: Zabediuk Myroslava

Formal analysis: Zabediuk Myroslava

Purchase of funding: Zabediuk Myroslava

Research: Zabediuk Myroslava

Methodology: Zabediuk Myroslava
 Resource: Zabediuk Myroslava
 Supervision: Zabediuk Myroslava
 Confirmation: Zabediuk Myroslava
 Visualization: Zabediuk Myroslava
 Writing: Zabediuk Myroslava

Список бібліографічного опису:

1. Брюховецька Н. Ю., Булеєв І. П., Іваненко Л. В. Модель управління фінансовим потенціалом підприємства: функціональний підхід. *Бізнес Інформ*. 2019. № 8. С. 129–135.
2. Громова А.Є. Фінансовий потенціал, як основа формування прибутку підприємства. *Інфраструктура ринку*. 2017. Вип. 5. С. 75–78.
3. Дараган А.В., Геворкян А.Ю. Формування складників фінансового потенціалу підприємства. *Економічний простір*. 2021. № 167. С. 55–58.
4. Куліш Г.П., Чепка В.В. Фінансовий потенціал підприємства та його роль в умовах нестабільності економіки. *Статистика України*. 2017. № 1. С. 29–35.
5. Ситник Г. В., Хмельовська Н.Г. Методичні підходи до оцінки фінансового потенціалу підприємства. *Вісник ЛТНУ*. 2011. Вип. 4. С. 174–179.

References:

1. Bryukhovetska, N. Yu., Buleyev, I. P., Ivanenko, L. V. (2019). Model' upravlinnya finansovim potencialom pidpriemstva: funktsional'nij pidhid [The model of managing the financial potential of the enterprise: a functional approach]. *Biznes Inform – Business Inform*, 8, 129–135 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2019-8-129-135>
2. Gromova, A.E. (2017). Finansovij potencial, yak osnova formuvannya pributku pidpriemstva [Financial potential as a basis for the formation of the enterprise's profit]. *Infrastruktura rynku – Market infrastructure*, 5, 75–78 [in Ukrainian].
3. Daragan, A.V., & Gevorkyan, A.Yu. (2021). Formuvannya skladnykiv finansovoho potentsialu pidpriemstva [Formation of the components of the financial potential of the enterprise]. *Ekonomichnyi prostir – Economic space*, 167, 55–58 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.32782/2224-6282/167-10>
4. Kulish, G.P., & Chepka, V.V. (2017). Finansovyi potentsial pidpriemstva ta yoho rol v umovakh nestabilnosti ekonomiky [The financial potential of the enterprise and its role in conditions of economic instability]. *Statystyka Ukrainy – Statistics of Ukraine*, 1, 29–35 [in Ukrainian].
5. Sytnyk, G.V., & Khmelivska, N.G. (2011). Metodychni pidkhody do otsinky finansovoho potentsialu pidpriemstva [Methodical approaches to the assessment of the financial potential of the enterprise]. *Visnyk LTNU – Herald of LTNU*, 4, 174–179 [in Ukrainian].

Publication submission date 11.09.2022

DOI: <https://doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2022-4-22>

JEL Classification: G 19; G20; G21

Nataliia Mostovenko, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Lutsk National Technical University
<https://orcid.org/0000-0002-2050-1529>
mostovenko.n@gmail.com

Мостовенко Наталія, к.е.н., доцент
Луцький національний технічний університет
<https://orcid.org/0000-0002-2050-1529>
mostovenko.n@gmail.com

FACTORS IN THE DEVELOPMENT OF BANKING CRISES: THEORETICAL AND MANAGEMENT ASPECT

The study is based on the thesis that the functioning of the banking segment of the financial market always reacts sensitively to any changes in the external and internal environment. Since such changes are caused by various factors, they must be systematized in order to build an effective mechanism of anti-crisis management of banks. The article substantiates that such factors are formed at different levels and can cause destructive changes both in the work of an individual bank and become a threat to the functioning of the banking system. At the same time, banks' risk management systems are only part of the anti-crisis management of a banking institution. An important task is the formation of a certain mechanism of anti-crisis management of banking activities. Increasing the effectiveness of such a mechanism and its effectiveness is possible by taking into account the factors of banking crises and the levels of their deployment. For this purpose, the article researches modern author's approaches to the concept of "banking crisis". Their content characteristics are revealed, methodological differences in their interpretation are emphasized. It is determined that the factors or causes of the banking crisis are always closely intertwined, often overlapping each other, intensifying its negative consequences. In this aspect, it is determined that the factors of the banking crisis are formed at different levels of economic systems. It is advisable to consider them depending on the environment of formation - external or internal. External (exogenous) factors are, as a rule, responsible for the formation of macro- and meso-levels. Internal (endogenous) factors are caused by poorly managed banking business. These include: miscalculations in setting interest rates, unbalanced management of assets and liabilities, aggressive bank policy in the credit and deposit markets, non-compliance with regulatory requirements, etc. The key feature of the factors is that in practice they are combined, and therefore able to form unique vectors of influence - both on an individual bank and on the banking system. As a result of the combination of these factors, the banking crisis can unfold as a systemic phenomenon or as a crisis of the functioning of an individual institution. At the same time, the crisis is caused by a critical combination of risks that is poorly predictable. The development of anti-crisis management measures is impossible without taking into account crisis events in the bank's business model. It was also determined that innovative activity is of key importance for the development of anti-crisis management measures. It is the basis of increasing the bank's competitiveness, and therefore its market position.

Keywords: bank, banking crisis, banking system, crisis factors, anti-crisis management.

ЧИННИКИ РОЗГОРТАННЯ БАНКІВСЬКИХ КРИЗ: ТЕОРЕТИКО-УПРАВЛІНСЬКИЙ АСПЕКТ

Дослідження спирається на тезу, що функціонування банківського сегменту фінансового ринку завжди чутливо реагує на будь-які зміни у зовнішньому та внутрішньому середовищі. Оскільки такі зміни викликані різноманітними чинниками, їх необхідно систематизувати для побудови ефективного механізму антикризового управління банками. У статті обґрунтовано, що такі чинники формуються на різних рівнях та можуть спричинити деструктивні зміни як в роботі окремого банку, так і стати загрозою для функціонування банківської системи. Разом з тим, системи ризик-менеджменту банків є лише частиною антикризового управління банківською установою. Важливим завданням стає формування певного механізму антикризового управління банківською діяльністю. Підвищення ефективності такого механізму та його дієвості можливе через врахування чинників банківських криз та рівнів їх розгортання. З цією метою у статті проведено дослідження сучасних авторських підходів до поняття «банківська криза». Виявлено їх змістові характеристики, підкреслено методологічні розбіжності у їх трактуванні. Визначено,

що фактори або причини банківської кризи завжди тісно переплетені, часто накладаються один на одного, посилюючи її негативні наслідки. В даному аспекті визначено, що чинники банківської кризи формуються на різних рівнях економічних систем. Їх доцільно розглядати залежно від середовища формування – зовнішнього або внутрішнього. Зовнішні (екзогенні) чинники мають, як правило, за середовище формування макро- та мезорівень. Внутрішні (ендогенні) чинники – викликані погано керованим банківським бізнесом. До них слід віднести: прорахунки у встановленні відсоткових ставок, незбалансоване управління активами та пасивами, агресивну політику банку на кредитному та депозитному ринках, недотримання регулятивних вимог тощо. Ключовою особливістю чинників є те, що на практиці вони поєднуються, а отже здатні формувати своєрідні вектори впливу – як на окремих банках, так і на банківську систему. Внаслідок поєднання зазначених факторів, банківська криза може розгортатися як системне явище або як криза функціонування окремої установи. При цьому кризу викликає критична комбінація ризиків, яка слабо піддається прогнозуванню. Розробка заходів антикризового управління неможлива без врахування кризових подій у бізнес-моделі банку. Також визначено, що ключове значення для розробки заходів антикризового управління нині має інноваційна діяльність. Вона є основою підвищення конкурентоспроможності банку, а отже його ринкової позиції.

Ключові слова: банк, банківська криза, банківська система, чинники кризи, антикризове управління.

Setting up a problem in general and its connection with important scientific and practical tasks.

The functioning of the banking segment of the financial market always reacts sensitively to any changes in the external and internal environment. These changes are caused by numerous factors, have a diverse origin and nature, and can cause such negative consequences in the banks' activities that the force of influence and destructive changes will be understood as crisis. The inability of the bank to respond adequately and quickly to these changes and limit their negative impact may lead to an increase in the set of risks inherent in banking, and, as a result, cause the development of crisis situations. The deployment of the crisis may deprive banking institutions of the opportunity to provide banking services and occupy the chosen market niche. The consequences of the development of banking crises affect not only individual banking institutions, but also have a negative impact on the functioning of the entire financial system. Thus, the special relevance is not only effective organization of bank risk management, but the formation of a certain mechanism of anti-crisis management of banking activity. The increase in the efficiency of such a mechanism and its effectiveness can be seen by taking into account the factors of banking crises and the levels of their deployment.

Analysis of recent studies in which the solution to the problem is initiated. Without resorting to a scientific discussion about the scientific definition of the concept of crisis, in the most general sense it can be interpreted as a situation of «disturbance of equilibrium», as noted by V. Kovalenko, O. Koreneva, O. Krukhal in their research (*Kovalenko, Korenieva, Krukhal, 2009*). There is no single approach to defining a banking crisis in the scientific literature. Thus, depending on the purpose of research, different concepts are used to define banking crises, such as: «banking system crisis», «bank crisis» and «systemic banking crisis», which are often either contradictory or identical. In particular, V. Kovalenko, O. Korenieva, O. Krukhal believe that the banking crisis is «...upheavals in the banking sector lead to the paralysis of the payment system, fluctuations in the national currency exchange rate, cause an aggravation of the political situation» (*Kovalenko, Korenieva, Krukhal, 2009*). The authors of the Banking Encyclopedia define a banking crisis as a sharp change in «external and internal conditions of the banking system, as a result of which it becomes unable to function stably and perform its main functions» (*Arbuzov, Kolobov, Mishchenko, 2011*). N. Reverchuk and A. Kovaliuk determine the essence of the banking crisis through the factors of its deployment. The mentioned authors, giving the definition of the already «systemic banking crisis», indicate that: «... this is a rapid and large-scale deterioration of the quality of assets of a significant number of commercial banks under the influence of unfavorable macroeconomic, institutional and regulatory factors, which makes it impossible for the banking system to perform its functions»

(*Reverchuk, Kovaliuk, 2008*). There are also definitions of the banking crisis as a part of the financial crisis: «Banking crises are initially only local and represent one of the components of the financial crisis» (*Stoika, 2016*).

Thus, there is a rather large disagreement in scientific views on the general problem of banking crises. In particular, the question of the factors of banking crises and the levels of their manifestation, which is connected with the formation of an effective system of anti-crisis management, remains outside the attention of most modern researchers.

The objectives of the article. The objective of the article is to improve the theoretical and methodological approach to the problem of anti-crisis bank management.

Summary of the main research material with full substantiation of the scientific results obtained. As is well known, the history of the development of economic systems has many banking and financial crises in general, caused by various factors. So, in particular, V. Mishchenko considers the main factors causing the banking crisis to be: «... economic, political and social factors» (*Mishchenko, 2015*). N. Reverchuk, A. Kovalyuk, considering the question of what factors determine the banking crisis, first of all, suggest specifying the type of economic system – transitional or market (*Reverchuk, Kovaliuk, 2008*).

Among domestic publications, let us single out a study by V. S. Stoika, in which the author summarizes the factors and factors of banking crises (*Stoika, 2016*). In most of the publications analyzed by the researcher, the factors of the crisis are characterized as macroeconomic and microeconomic, and directly the author proposes to divide them into internal and external: «The first are indirect in relation to the activity of banks and originate in the external environment for banks. Internal causes arise from incorrect conduct of banking business in commercial banks or in the banking system» (*Stoika, 2016*). According to N. Reverchuk and A. Kovalyuk: «...banking crises must be divided into systemic and local or partial» (*Reverchuk, Kovaliuk, 2008*). Without specifying the level of occurrence of the factors of the banking crisis, the above-mentioned researchers refer to the types of local crises as crises: «...in the interbank credit market, mortgage market, car loan market, liquidity market, consumer credit market, etc» (*Reverchuk, Kovaliuk, 2008*). So, the level of emergence of factors for the deployment of local crises can be characterized as intrasystemic because it is responsible for the so-called «industry» environment of the functioning of a particular bank.

The fact that banking institutions have a special (intermediary) nature of functioning and work with flows of monetary resources, a large part of which belongs to other business entities and individuals, does not need justification. As a result, the essence of financial intermediation, among other things, forces banks to take into account not only their own risks that may arise in the work of the bank as any other business entity, but also take on those that are brought to the bank from outside by its counterparties. So, for example, when lending to an agricultural business, the bank must take into account both the risks associated with the effectiveness of the financial management of a particular enterprise, and those inherent in the counterparty's field of operation, for example, seasonality, dependence on climatic factors, conditions of commodity markets (grain, processing, etc.). It should also not be overlooked that the resources at the bank's disposal are involved, and therefore their liquidity is the result of both objective factors and the subjective behavior of depositors.

We are impressed by the approach proposed by M. Volyanska, who notes that: «Crises are caused by a combination of various factors, including economic, institutional, political, psychological, etc.» (*Volyanska, 2010*). For example, such macroeconomic factors as a sharp devaluation of the national currency and inflationary expectations can cause a bank panic («bank raid»). A massive outflow of deposits can paralyze the work of banks that will have liquidity problems. With regard to the domestic banking system, it is also worth considering that the majority of the economically active population still has a negative economic experience of political and economic events, monetary reforms, bank bankruptcies, and therefore, in our opinion, the subjective

assessment of financial changes by the bank's counterparties continues to be an additional factor banking crisis. Other events also happen, such as critical remarks by regulatory authorities regarding the work of a particular bank, which can also cause an outflow of deposits and immobilize the payment and settlement system for a while. In conclusion, we note that the factors or causes of the banking crisis are always closely intertwined, often overlapping each other, transmitting and intensifying its negative consequences. Thus, the conducted research allows us to state that the factors of the banking crisis are formed at different levels of economic systems, therefore it is appropriate to consider them depending on the environment of formation - external or internal. External (exogenous) factors are, as a rule, responsible for the formation of macro- and meso-levels. The emergence and strength of the influence of such factors is difficult to predict, and even more so, to forecast.

Internal (endogenous) factors are, in particular, those responsible for the «toxic» banking business. These factors include miscalculations in setting interest rates, unbalanced management of assets and liabilities, excessively aggressive activity of the bank in the financial market, ill-conceived business strategy of a financial and credit institution, non-compliance with the requirements of financial monitoring, etc. Combined in different variations of combinations, the mentioned factors form peculiar vectors of influence – on the banking system or on an individual bank. Therefore, as a result of the combination of these factors, the banking crisis can unfold as a systemic phenomenon or as a crisis of the functioning of an individual institution (Fig. 1).

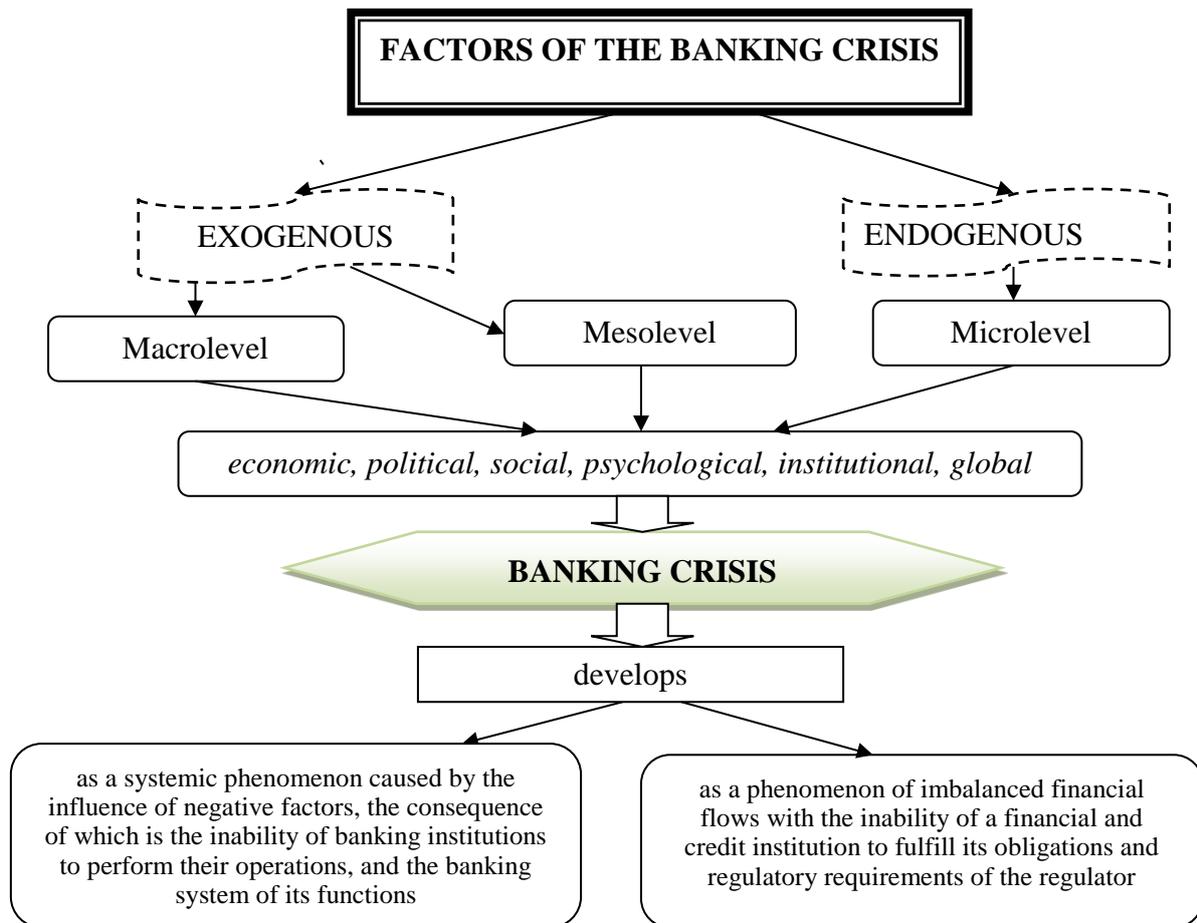

Figure 1 – Development factors of banking crises and levels of their manifestation*
 * author's development

An important aspect of banking activity in Ukraine is orientation towards the practice of conducting European banking business. Implementing the experience of European banking

and putting into practice the recommendations of the Basel Committee on Regulation and Supervision, since January 2018, the regulator has been assessing the stability of banks for banking institutions of Ukraine. This assessment involves an assessment of the quality of assets of all solvent banks and takes place in two stages. Also, every year the National Bank of Ukraine publishes a list of the largest banks, the total value of whose assets is more than 90% of all assets of the domestic banking system, and conducts stress testing for them (III stage of assessment). According to the Methodological recommendations approved by the National Bank of Ukraine: «The purpose of stress testing is to assess risks and determine the ability to withstand shocks in the financial market» (NBU, 2009). However, domestic researchers, in particular N. Tarasevich and A. Lytvynenko, emphasize that «...risk management is an important, but not the only, aspect of anti-crisis management» (Tarasevych, Lytvynenko, 2014).

Therefore, we consider V. Stoika's remarks regarding the point of deployment of banking crises exclusively due to the work of a single bank to be unfounded: «A banking crisis first occurs at the level of a commercial bank, but in the absence of mechanisms for its localization, it can spread to the entire banking system of the country, and then cover the financial and credit and economic in general» (Stoika, 2016). Currently under the attention of the regulator, banking institutions whose activities may pose a threat to the banking system due to their eventual insolvency are withdrawn from the market (liquidated) without catastrophic consequences. Thus, starting from 2013, only 72 institutions remained out of 180 banks in Ukraine as of August 1, 2021. Therefore, the effect of internal factors caused by miscalculations in the financial management of each specific bank is localized in a certain way due to the sufficiently careful attention of regulators (central banks of countries), and in Ukraine, in particular, the National Bank of Ukraine. It should be noted that one of the reasons for introducing such an assessment of the stability of banks was the need to prevent banking crises. Thus, the Methodological Guidelines state that stress testing takes into account the historical experience of such crises as: «...the Asian currency and financial crisis of 1997; destabilization of the financial market in connection with the default of Russia in 1998; the crisis of world financial markets after the terrorist attacks of September 11, 2001; the US credit crisis of 2007; the crisis of world stock markets in January 2008» (NBU, 2009). Also to this list should be added the crisis that began for the banking system of Ukraine in 2014, when in connection with the annexation of Crimea and the beginning of hostilities in the east of Ukraine, some banks lost their assets, and the crisis caused by the spread of COVID-19. Without a doubt, 2022 has become a critical year, and today it is impossible to predict how vulnerable the banking system in general and specific banks in particular will be to war risks. Thus, commenting on the state of the market based on the results of the first half of 2022, representatives of the National Bank stated: "In order to maintain operational efficiency, banks must adapt their business models to work in crisis conditions, as well as properly reflect financial indicators to preserve the financial stability of the banking sector" (NBU, 2022). Thus, it becomes clear that the crisis is caused by such a critical combination of risks that cannot be predicted under the worst hypothetical scenarios. Therefore, the development of anti-crisis management measures should be based on the construction of a business model of the bank that is ready for the development of crisis events.

Given the purpose of this study, we will consider the essence of anti-crisis management. The author's definitions of this concept are summarized in table 1.

Table 1 – Author's definitions of the concept of «anti-crisis bank management»

Author 1	Definition 2
Zvieriakov O.	«...this is a system of management measures to diagnose, neutralize and overcome crisis phenomena and their factors at the macro-, meso- and micro-levels of the economy in order to minimize losses from the crisis and create conditions for the further development of the banking institution» (<i>Zvieriakov, 2012</i>).
Kondrat I., Topii I.	«...a complex of legal, organizational and financial means and measures, which are aimed at identifying and preventing crisis situations in the bank's activities, restoring its liquidity, solvency, competitive position on the market, as well as ensuring long-term financial stability» (<i>Kondrat, Topii, 2014</i>).
Manzhos S.	«...this is a permanent specific type of management aimed at preventing possible complications in the activities of an individual bank, neutralizing and overcoming crisis phenomena, ensuring its further functioning and development through the adoption of adequate management decisions and the effective use of internal resources of the banking institution» (<i>Manzhos, 2014</i>).
Chub P.	«...this is a set of methods and techniques that allow recognizing crises, implementing their prevention, overcoming their negative consequences, and smoothing the course of the crisis» (<i>Chub, 2012</i>).
Shvaiko Yu., Kostohryz V.	«...this is a system of management measures to diagnose, neutralize and overcome crisis phenomena and their factors at the macro-, meso- and micro-levels of the economy with the aim of minimizing both losses and losses from the crisis and creating conditions for the further development of the banking institution» (<i>Shvaiko, Kostohryz, 2018</i>).
Tarasevych N., Lytvynenko A.	«...this is a systematic, special, permanently organized management of the bank's activities regarding the diagnosis, prevention, neutralization and overcoming of crisis phenomena» (<i>Tarasevych, Lytvynenko, 2014</i>).
Koval Ya.	«...a complex of measures that enable banking institutions to neutralize the effect of destabilizing factors and return them to the appropriate state of equilibrium, subject to changes within the main parameters of stability and stability» (<i>Koval, 2020</i>).
Kovalenko D.	«Anti-crisis management in the banking sector should be understood as pre-crisis management, which is carried out for the timely detection and decision-making to prevent a crisis, which provides for a system of preventive measures to restore the disturbed balance, minimizing the loss of competitiveness» (<i>Kovalenko, 2012</i>).
Pshyk B.	«Anti-crisis management of the bank's activities is usually defined as a set of appropriate methods, techniques and management actions aimed at identifying, preventing and overcoming crisis phenomena and situations in order to ensure the stable and profitable operation of banking institutions in the future» (<i>Pshyk, 2017</i>).

In summary, presented in the table. 1 definition, we come to the conclusion that domestic scientific opinion represents two approaches in the interpretation of anti-crisis bank management (Fig. 2).

As evidenced by the definitions presented in Table 1, the mentioned authors consider the ultimate goal of anti-crisis regulation to be: «loss-free operation», «further development», «financial stability», «restoration of the disturbed equilibrium», etc. Thus, in particular, B. Psyk emphasizes: «...if earlier banks were focused on operational efficiency, stability and profitability, today the issue of survival and stabilization of the financial situation is becoming increasingly important» (*Pshyk, 2017*).

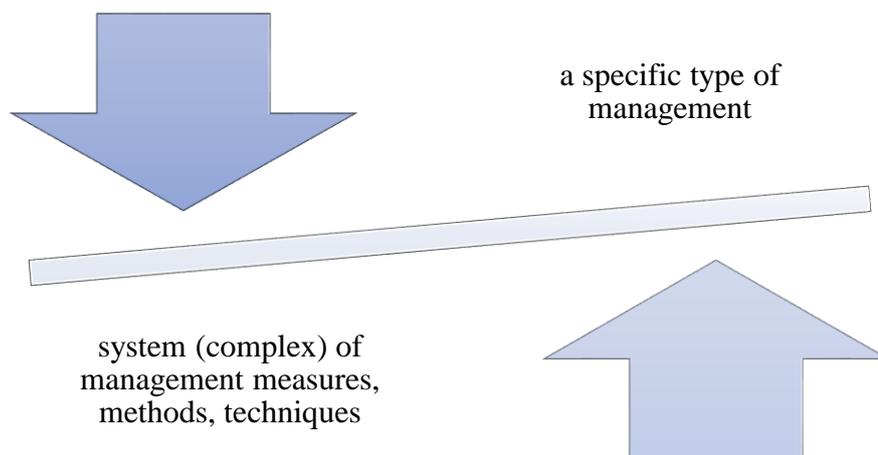

Figure 2 – Systematization of scientific approaches to the interpretation of the concept of «anti-crisis bank management»*

* *author's development*

The specified approaches to the ultimate goal of anti-crisis management are now considered insufficient. We are impressed by the approach of D. Kovalenko, who describes the basic idea of the anti-crisis management mechanism as follows: «The anti-crisis management mechanism should ensure the bank's adaptation to changes in the external and internal environments, which will provide an opportunity as a result of the implementation of this mechanism in the bank's practical activities to ensure its sustainable functioning and development any economic, political and social transformations in the world or in the domestic environment» (Kovalenko, 2012). In addition, among the mentioned authors, only D. Kovalenko mentions «minimization of loss of competitiveness» as the goal of anti-crisis regulation (Kovalenko, 2012).

Conclusions, discussion and recommendations. As mentioned above, the bank's activity as an economic agent is influenced by external and internal factors, an unfavorable combination of which can lead to a banking crisis - the inability to generate income, meet its obligations and fulfill the NBU's requirements. Such factors cannot be considered separately from ensuring not only the financial stability of an individual bank, but also its competitiveness.

Providing typical services, banks as business entities are essentially interchangeable in the eyes of consumers of financial services. Therefore, ensuring competitive advantages in the conditions of increasing threats, which may lead to the development of a banking crisis, is of particular importance. Thus, in the process of building the anti-crisis management mechanism, which is traditionally focused on ensuring the financial stability of the bank, more attention should be paid to elements that increase the competitiveness of the banking institution, its innovativeness as a guarantee of a kind of «branding», i.e. «status» of the bank in the eyes of customers.

Thus, we propose to understand the anti-crisis management in the bank as a system of complex management tools aimed at identifying and blocking crisis factors and aimed at ensuring competitive advantages, market and financial stability of the banking institution. That is, in the conditions of modern challenges, it is necessary to find those elements of the anti-crisis management mechanism that are able to ensure not just financial stability, but sustainable growth of the bank without losing competitive positions. Today, such an element of the bank's anti-crisis management mechanism is considered to be innovative activity. Innovativeness, as the ability to cause such changes in the system that lead to success, must be applied both in management, and the current business models of banking institutions should be oriented to innovativeness. Further studies will be devoted to the study of the possibility of the influence

of innovative activity on increasing the effectiveness of the bank's anti-crisis management mechanism.

Author's contributions.

Conceptualization: Mostovenko Nataliia

Data storage: Mostovenko Nataliia

Formal analysis: Mostovenko Nataliia

Purchase of funding: Mostovenko Nataliia

Methodology: Mostovenko Nataliia

Project administration: Mostovenko Nataliia

Visualization: Mostovenko Nataliia

Writing: Mostovenko Nataliia

Список бібліографічного опису:

1. Коваленко В.В., Коренева О.Г., Крухмаль О.В. Банківська криза та інструменти антикризового управління. *Актуальні проблеми економіки*. 2009. № 2 (92). С. 144-150.
2. Арбузов С. Г., Колобов Ю. В., Міщенко В. І. Банківська енциклопедія. Київ. Центр наукових досліджень Національного банку України. 2011. 504 с.
3. Реверчук Н. Й., Ковалюк А. О. Банківські кризи: сутність, ознаки, види та методи їх подолання. *Регіональна економіка*. 2008. № 4. С. 87-96. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/regek_2008_4_13. (дата звернення: 22.08.2022).
4. Стойка В. С. Економічна сутність банківських криз та причини їх виникнення. *Науковий вісник Ужгородського університету*: Серія: Економіка. редкол.: В.П. Мікловда (гол. ред.), В.І. Ярема, Н.Н. Пойда-Носик та інші. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2016. Вип. 1(47). Том 1. С. 405-410. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/10853> (дата звернення: 28.08.2022).
5. Міщенко В. І. Вплив банківської кризи на зміну умов банківського кредитування. *Фінансовий простір*. 2015. № 3. С. 63-72. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fin_pr_2015_3_9.
6. Волянська М.І. Методи державного регулювання системних банківських криз. *Економічні науки. Вісник Хмельницького національного університету*. 2010. №2. Т.1. С. 82-85. URL: http://journals.khnu.km.ua/vestnik/pdf/ekon/2010_2_1/pdf/082-085.pdf
7. Про схвалення Методичних рекомендацій щодо порядку проведення стрес-тестування в банках України: Постанова Правління Національного банку України від 06.08.2009 № 460. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0460500-09#Text> (дата звернення: 09.08.2022).
8. Тарасевич Н. В., Литвиненко А. М. Антикризове управління діяльністю банків в сучасних умовах. *Економіка і організація управління*. 2014. Вип. 1-2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eiou_2014_1-2_42. (дата звернення: 02.09.2022).
9. Фінансовий результат банківського сектору за перше півріччя 2022 року. Офіційний сайт НБУ. Назва з екрану. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/u-pershomu-pivrichchi-zbitok-bankivskogo-sektoru-stanoviv-46-mlrd-grn-cherz-formuvannya-rezerviv-pid-ochikuvani-zbitki-vid-naslidkiv-vivni> (дата звернення: 19.08.2022).
10. Звєряков О. М. Антикризове управління у забезпеченні фінансової стійкості банків. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2012. Вип. 4. С. 39-43. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vsed_2012_4_8. (дата звернення: 22.08.2022).
11. Кондрат І. Ю., Топій І. І. Антикризове управління фінансами банків на прикладі ПАТ «БРОКБІЗНЕСБАНК». *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку*. 2014. № 797. С. 461-469. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPM_2014_797_63. (дата звернення: 09.09.2022).
12. Манжос С. Б. Антикризове управління банківською діяльністю: форми і технології. *Науковий вісник херсонського державного університету*. 2014. Вип. 6. Част 5. С. 16-20. URL: http://www.ej.kherson.ua/journal/economic_06/258.pdf
13. Чуб П. М. Антикризове управління у банківській діяльності. *Фінанси, облік і аудит*. 2012. Науковий збірник. Вип. 20. С. 203-211. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Foa_2012_20_25 (дата звернення: 05.08.2022).
14. Швайко Ю. В., Костогриз В.Г. Антикризове управління банком та стресс-тестування як інструмент його реалізації. *Розвиток фінансових відносин суб'єктів господарювання в умовах динамічного зовнішнього середовища: тези Інтернет-конференції (15 листопада 2018 року) Житомир. 2018. 317 с. С. 301-303. URL: https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/01/301.pdf* (дата звернення: 02.09.2022).
15. Коваль Я. С. Механізми державного регулювання антикризовим управлінням економічною безпекою банківських установ України: монографія. Київ: ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК». 2020. 200 с.
16. Коваленко Д. І. Організація антикризового управління в банківському секторі економіки. *Економічний вісник університету*. 2013. № 20/2. С. 288 – 295. URL: https://knutd.edu.ua/publications/pdf/Ukrainian_editions/kovalenko.pdf (дата звернення: 15.08.2022).
17. Пшик Б.І. Сучасні методи антикризового управління фінансовою діяльністю банку. *Ефективна економіка*. № 12, 2017. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5961> (дата звернення: 09.08.2022).

Reference:

1. Kovalenko V.V., Korenieva O.H., Krukmal O.V. Bankivska kryza ta instrumenty antykrizovoho upravlinnia. *Aktualni problemy ekonomiky*. 2009. № 2 (92). S. 144-150 [in Ukrainian].

2. Arbuzov S. H., Kolobov Yu. V., Mishchenko V. I. Bankivska entsyklopediia. Kyiv. Tsentr naukovykh doslidzhen Natsionalnoho banku Ukrainy. 2011. 504 s. [in Ukrainian].
3. Reverchuk N. Y., Kovaliuk A. O. Bankivski kryzy: sutnist, oznaky, vydy ta metody yikh podolannia. *Rehionalna ekonomika*. 2008. № 4. S. 87-96. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/regek_2008_4_13. [in Ukrainian].
4. Stoika V. S. Ekonomichna sutnist bankivskykh kryz ta prychyny yikh vynykennia. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu* : Serii: Ekonomika. redkol.: V.P. Miklovda (hol. red.), V.I. Yarema, N.N. Poida-Nosyk ta inshi. Uzhhorod: Vydavnytstvo UzhNU «Hoverla», 2016. Vyp. 1(47). Tom 1. S. 405-410. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/10853> [in Ukrainian].
5. Mishchenko V. I. Vplyv bankivskoi kryzy na zminu umov bankivskoho kredyтуvannia. *Finansovi prostir*. 2015. № 3. S. 63-72. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fin_pr_2015_3_9. [in Ukrainian].
6. Volianska M.I. Metody derzhavnogo rehulivannia systemnykh bankivskykh kryz. *Ekonomichni nauky. Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*. 2010. №2. T.1. S. 82-85. URL: http://journals.khnu.km.ua/vestnik/pdf/ekon/2010_2_1/pdf/082-085.pdf [in Ukrainian].
7. Pro skhvalennia Metodychnykh rekomendatsii shchodo poriadku provedennia stres-testuvannia v bankakh Ukrainy: Postanova Pravlinnia Natsionalnoho banku Ukrainy vid 06.08.2009 № 460. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0460500-09#Text> (data zvernennia: 09.08.2022).
8. Tarasevych N. V., Lytvynenko A. M. Antykryzove upravlinnia diialnistiu bankiv v suchasnykh umovakh. *Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia*. 2014. Vyp. 1-2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eiou_2014_1-2_42. [in Ukrainian].
9. Finansovi rezultat bankivskoho sektoru za pershe pivrichchia 2022 roku. Ofitsiyni sait NBU. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/u-pershomu-pivrichchi-zbitok-bankivskogo-sektoru-stanoviv-46-mlrd-grn-cherez-formuvannya-rezerviv-pid-ochikuvani-zbitki-vid-naslidkiv-viyni> [in Ukrainian].
10. Zvieriakov O. M. Antykryzove upravlinnia u zabezpechenni finansovoi stiikosti bankiv. *Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen*. 2012. Vyp. 4. S. 39-43. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vsed_2012_4_8. [in Ukrainian].
11. Kondrat I. Yu., Topii I. I. Antykryzove upravlinnia finansamy bankiv na prykladi PAT «BROKBIZNESBANK». *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika»*. Menedzhment ta pidpriemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia i problemy rozvytku. 2014. № 797. S. 461-469. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPM_2014_797_63. [in Ukrainian].
12. Manzhos S. B. Antykryzove upravlinnia bankivskoiu diialnistiu: formy i tekhnolohii. *Naukovyi visnyk khersonskoho derzhavnogo universytetu*. 2014. Vyp. 6. Chast 5. S. 16-20. URL: http://www.ej.kherson.ua/journal/economic_06/258.pdf [in Ukrainian].
13. Chub P. M. Antykryzove upravlinnia u bankivskii diialnosti. *Finansy, oblik i audyt*. 2012. Naukovyi zbirnyk. Vyp. 20. S. 203-211. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Foa_2012_20_25 (data zvernennia: 05.08.2022).
14. Shvaiko Yu. V., Kostohryz V.H. Antykryzove upravlinnia bankom ta stress-testuvannia yak instrument yoho realizatsii. *Rozvytok finansovykh vidnosyn subiektiv hospodariuvannia v umovakh dynamichnoho zovnishnoho seredovyscha: tezy Internet-konferentsii* (15 lystopada 2018 roku) Zhytomyr. 2018. 317 s. S. 301-303. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/01/301.pdf> [in Ukrainian].
15. Koval Ya. S. Mekhanizmy derzhavnogo rehulivannia antykryzovym upravlinniam ekonomichnoiu bezpekoiu bankivskykh ustanov Ukrainy : monohrafiia. Kyiv : VNZ «Universytet ekonomiky ta prava «KROK». 2020. 200 s.
16. Kovalenko D. I. Orhanizatsiia antykryzovoho upravlinnia v bankivskomu sektori ekonomiky. *Ekonomichni visnyk universytetu*. 2013. № 20/2. S. 288 – 295. URL: https://knud.edu.ua/publications/pdf/Ukrainian_editions/kovalenko.pdf [in Ukrainian].
17. Pshyk B.I. Suchasni metody antykryzovoho upravlinnia finansovoiu diialnistiu banku. *Efektivna ekonomika*. № 12, 2017. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5961> [in Ukrainian].

Publication submission date 28.09.2022

DOI: <https://doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2022-4-23>

JEL Classification: L15; L86; O10, O32

Пиріг Світлана, к.е.н., доцент
 Луцький національний технічний університет
<https://orcid.org/0000-0002-1205-9814>
s.pyrih@lutsk-ntu.com.ua

Svitlana Pyrih,
 Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
 Lutsk National Technical University
<https://orcid.org/0000-0002-1205-9814>
s.pyrih@lutsk-ntu.com.ua

ЗРОСТАННЯ РОЛІ ФІНАНСОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ В УМОВАХ РОЗВИТКУ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

У статті узагальнено питання ролі фінансових технологій в сучасних умовах цифрової трансформації, які дозволяють уникнути перепон у розвитку сфери цифрових фінансових послуг та цифрової економіки, що відкриває нові потужні можливості для держави та громадян. Основною метою дослідження є оцінка розвитку фінтех-компаній, які є основою для усіх онлайн-транзакцій і їх вплив на розширення технологічної інфраструктури та зростання кількості споживачів послуг фінансових технологій. Систематизація літературних джерел та підходів до вирішення проблеми цифрової трансформації у сфері надання фінансових послуг свідчить про те, що даний процес вимагає постійного впровадження і вдосконалення цифрових технологій з метою автоматизації бізнес-процесів та ефективних комунікацій зі споживачами. Актуальність вирішення даної наукової проблеми полягає в тому, що розвиток фінансових технологій залежить від стабільного інституційного середовища фінансового сектору країни, де активна участь держави прискорить розвиток цифрової економіки України. Дослідження теми зростання ролі фінансових технологій в умовах розвитку цифрової економіки України у роботі здійснюється в такій логічній послідовності: визначено актуальність процесів розвитку фінансових технологій, як найперспективнішою сферою економіки України та їх стратегічне значення; досліджено чинники, що позитивно впливають на динамічний розвиток фінтех компаній, їх сфери діяльності та споживачів. Методологічним інструментарієм методів дослідження були кілька останніх років досліджень. Об'єктом дослідження є процеси, що пов'язані з поширенням фінансових технологій, оскільки вони впливають на розвиток цифрової економіки України. У статті представлені результати емпіричного аналізу українського ринку фінтеху, який показав динамічний розвиток за останні три роки, що говорить про глибоке проникнення у сфери економічної діяльності. Дослідження емпірично підтверджує та теоретично доводить, що фінансові технології покращують якість життя сучасного суспільства та забезпечують прозорість економіки, тому їх розвиток має бути пріоритетним у планах держави. Результати дослідження можуть бути корисними для науковців та практиків, що займаються дослідженням ролі фінансових технологій у розвитку цифрової економіки.

Ключові слова: інформаційні технології, інноваційні проекти, он-лайн ринок, фінтех-компанії, NFC-сервіси.

THE GROWING ROLE OF FINANCIAL TECHNOLOGIES IN THE CONDITIONS OF THE DEVELOPMENT OF UKRAINE'S DIGITAL ECONOMY

The article summarizes the issue of the role of financial technologies in modern conditions of digital transformation, which make it possible to avoid obstacles in the development of the sphere of digital financial services and the digital economy, which opens up powerful new opportunities for the state and citizens. The main goal of the study is to assess the development of fintech companies, which are the basis for all online transactions, and their impact on the expansion of technological infrastructure and the growth of the number of consumers of financial technology services. The systematization of literary sources and approaches to solving the problem of digital transformation in the field of financial services shows that this process requires constant implementation and improvement of digital technologies in order to automate business processes and effective communications with consumers. The urgency of solving this scientific problem is that the development of financial technologies depends on a stable institutional environment of the country's financial sector, where the active participation of the state will accelerate the development of the digital economy of Ukraine. The study of the topic of the growth of

the role of financial technologies in the conditions of the development of the digital economy of Ukraine in the work is carried out in the following logical sequence: the relevance of the processes of the development of financial technologies as the most promising sphere of the economy of Ukraine and its strategic importance is determined; the factors that have a positive impact on the dynamic development of fintech companies, their sphere of activity and consumers have been investigated. The methodological tools of the research methods were the last few years of research. The object of the research is the processes related to the spread of financial technologies, because they affect the development of the digital economy of Ukraine. The article presents the results of an empirical analysis of the Ukrainian fintech market, which showed dynamic development over the past three years, which indicates a deep penetration into the spheres of economic activity. The study empirically confirms and theoretically proves that financial technologies improve the quality of life of modern society and ensure the transparency of the economy, therefore their development should be a priority in the state's plans. The results of the study can be useful for scientists and practitioners involved in researching the role of financial technologies in the development of the digital economy.

Keywords: *information technologies, innovative projects, online market, fintech companies, NFC services.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Зростання цифрової економіки України залежить від кожної людини, від її активної участі в процесах розвитку фінансових технологій (фінтех, fintech), що глибоко проникають у всі сфери фінансової діяльності, демонструючи прості, безпечні та зручні нові фінансові сервіси та інструменти, що не тільки покращують якість життя сучасного суспільства, але й забезпечують прозорість економіки. Фінансові технології є найперспективнішою сферою економіки України, яка сьогодні за динамікою йде попереду багатьох країн Заходу та Азії. Інноваційні проекти українських фінтех-компаній використовують у всьому світі що є додатковим наповненням державного бюджету та підвищення фінансової інклюзії (однакової можливості доступу та використанні фінансових послуг) українців.

Економічні та політичні кризи спричинили закриття багатьох працюючих банків в Україні, де у 2008 році функціонувало 175 банків, а на 01.01.2021 року залишилось 74, що зменшило доступ населення до банківських послуг але дало поштовх до розвитку фінтеху, а саме впровадження державних ініціатив щодо електронного підпису та універсальних цифрових ідентифікаторів таких, як Bank ID, що дозволяє отримати безпечний і зручний он-лайн доступ до фінансових та державних послуг та Mobile ID – технології он-лайн ідентифікації, автентифікації та електронного підпису фізичних осіб а також перехід на електронний документообіг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення даної проблеми. Дослідження питань щодо ролі фінансових технологій у розвитку цифрової економіки України присвячено цілий ряд досліджень, а саме праці таких вітчизняних науковців, як: Дудинець Л.А. (2018). О.А. Музика-Стефанчук, Л.В. Рудич, О.М. Шевченко та інші. Проте слід зазначити, що тема є сучасною та актуальною і потребує ретельного подальшого дослідження та аналізу.

Цілі статті. Метою статті є дослідження ролі фінансових технологій у розвитку цифрової економіки України.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Цифрова економіка – це будь-яка діяльність, пов'язана з інформаційними технологіями, які надають онлайн послуги, онлайн-торгівлю, електронне урядування і таке інше. Фінансові технології (Фінтех, FinTech) це об'єднання інноваційних технологій на основі інформаційних та фінансових сервісів, технологій, що застосовуються у фінансових службах для керування фінансовими аспектами свого бізнесу, включаючи нові програми та додатки, процеси та бізнес-моделі. Фінтех є основою для усіх онлайн-транзакцій (переказ грошей, кредитування, сплати комунальних платежів тощо) (10). Протягом останніх років фінансові технології є актуальною темою не тільки в Україні але й у всьому світі. Фінтех – це сфера, до якої

входять компанії, що використовують усі можливості інформаційних технологій і прагнуть до інновацій на ринку фінансових послуг.

Збільшення інноваційних сервісів відбуваються завдяки проектам, що розробляються спільно фінтех-компаніями з банками. І це не дивно, так як саме засновниками фінтех-компаній є спеціалісти з фінансів, які мали досвід роботи у банках (47%) та спеціалісти з ІТ-сфери (41%). Така співпраця надає можливість банкам уникнути інвестиційних витрат та мінімізувати ризики невдач впровадження проектів, а також реалізовувати ефективні інноваційні проекти не тільки в платіжній сфері, а й в автоматизації бізнес процесів, кібербезпеці, систем штучного інтелекту та інших. Тому, можемо говорити, що фінтех-компанії поєднують інноваційні технології та бізнес-моделі для трансформації послуг, які покращують функціональні можливості та стають мобільніші у використанні. Спільні проекти з фінтех-компаніями мають майже усі банки, і лише ПриватБанк маючи власну потужну ІТ-команду розробляє беззаперечні інноваційні продукти, які підтримуються користувачами і завдяки яким банк є найпрогресивнішим у фінтех напрямі в Україні.

За даними каталогу UAFIC 2020 український ринок фінтеху на початок 2021 року складав 150 компаній – 30 з них є не публічними і з яких більша частина є провайдерами платіжних сервісів (*Каталог фінтех-компаній України, 2020*). Перша фінтех-компанія Unity Bars була створена у 1991 році, у 1993 році друга – Lime Systems, третя – ProFix у 1996 році. У 2002 році була створена Portmone.com (електронна платіжна система), яка сьогодні є лідером на ринку електронних платежів в Україні, у 2007 році EasyPay.ua (найбільший небанківський оператор платіжних та фінансових сервісів в Україні, якому належить інтегрована платіжна мережа, що дозволяє здійснювати платежі of-line і on-line та через мобільні додатки), у 2009 році – iPay.ua (сервіс online платежів, який у 2019 році був визнаним найкращим партнером Mastercard серед провайдерів платіжних послуг в Україні). Протягом 1991-2015 років було створено 55 фінтех-компаній, а за останні п'ять років – 95, що говорить про стрімкий розвиток фінансових технологій на фінансовому ринку України. Більшість з них обслуговують бізнес малих, середніх та великих компаній і лише на сегмент фізичних осіб працює 20%. У Києві зосереджено 82% фінтех компаній, але у таких містах України як Дніпро, Харків, Львів та Одеса є великі перспективи щодо розвитку та збільшення фінтех-компаній (рис. 1).

На міжнародних ринках (Європи – 27,9%, США – 17,2%, пострадянських та інших – 12,3%) працює 43% фінтех компаній, а на українському ринку 79,5%, але у перспективі вони усі прагнуть вийти на міжнародні ринки. За рівнем розвитку безконтактних платежів Україна займає 4 місце в світі, і входить до першої п'ятірки країн за NFC-платежами, де сьогодні вже більше 20 банків пропонують NFC-сервіси. Завдяки фінтеху поширюються фінансові послуги і продукти у нові сфери та більше залучається людей, які проживають у віддалених районах з доступним Інтернетом, що є основним чинником розвитку фінтех-компаній. Саме розвинена технологічна інфраструктура (доступ до Інтернет, покриття мобільним зв'язком) дає змогу залучити населення до он-лайн послуг фінтех-компаній. Пандемія Covid-19 прискорила розвиток технологій та попит на он-лайн послуги, змінила організацію робочого часу, навчання і дозвілля і тим самим привела до стрімкого зростання користувачів Інтернет.

З 2020 року по 2021 рік кількість користувачів зросла на 2 млн і становила 30 млн, це 67% населення, що є на 33% більше за 2019 рік. Також зросла аудиторія соцмереж на 7 млн і становить 26 млн, а зареєстрованих користувачів – 60% населення України. Користувачів в Instagram зросло на 22%, що становить 14 млн, а у Facebook на 7% – 16 млн українців. 96% користувачів в Україні відвідують сайт популярного відеохостингу YouTube, де вони затримуються в середньому 40 хвилин на день.

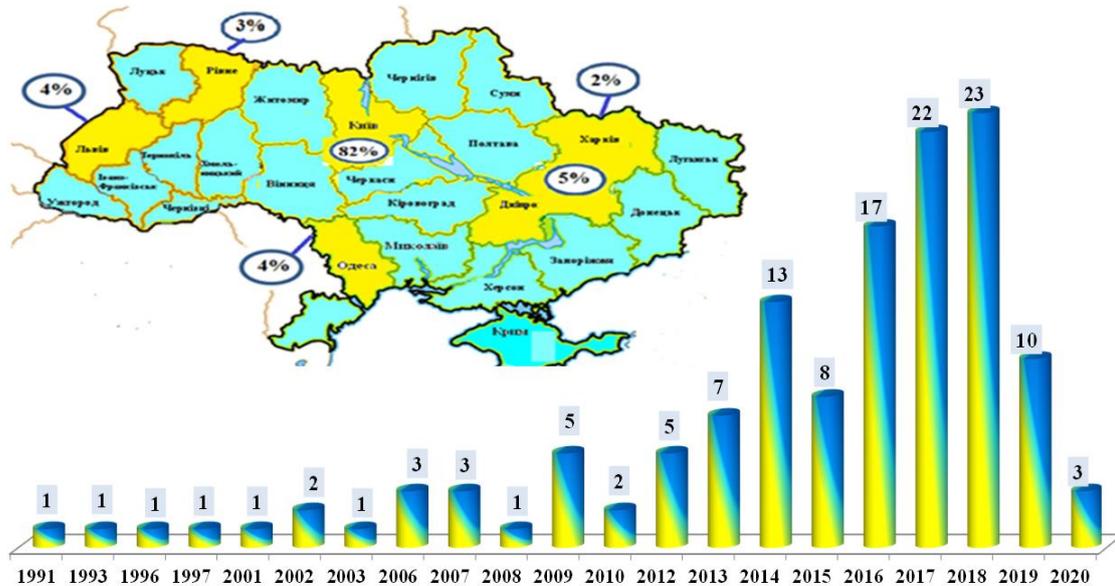

Рис. 1. Динаміка кількості фінтех-компаній за роком заснування та їх розташування

Джерело: побудовано автором за матеріалами (Каталог фінтех-компаній України, 2019, 2020)

І такі результати ми маємо завдяки розширенню інформаційно-комунікаційних технологій, де з липня 2020 року жителі більше 9,1 тис. населених пунктів (5,4 млн українців) отримали покриття 4G, а вперше отримали доступ до мобільного Інтернету – 1,7 млн українців. З жовтня 2020 року по січень 2021 року, кількість 5G смартфонів зросла з 31 тисячі до 194 тисяч одиниць, а 4G смартфонів з 30 млн до 39,9 млн штук, а також зростанню мережі платіжної інфраструктури та інноваційних способів оплати за товари та послуги, де спостерігається значне зростання безготівкових розрахунків.

На рис. 2 представлено динаміку розвитку фінтех компаній за сферами діяльності в Україні, де бачимо, що сфера технологічної інфраструктури та платежів і грошових переказів протягом трьох років зростає, у 2019 році компаній збільшилось на 14% та 13% відповідно, а у 2020 році на 20% та 14% відповідно. Також збільшилось фінтехкомпаній (43%) у новій галузі України Лігалтех (LegalTech, технології в юридичній діяльності), що зумовлено цифровою трансформацією та впровадженням цифрових технологій для надання юридичних послуг он-лайн. Компанії сфери бізнес-кредитування також зросли на 38% і становлять у 2020 році – 8 компаній, які займаються приватним та споживчим он-лайн кредитуванням, що було спричинено впливом COVID-19.

Також з початком пандемії на ринку України активізувалася робота маркетплейсів (marketplace – ринкова площа, онлайн-ринок електронної комерції, інтернет-магазин, що надає інформацію про продукти, послуги та можливість іншим продавцям додатково реалізовувати свої товари, торговий онлайн-майданчик, на якому компанії реалізують свою продукцію та послуги), які стали зручним та ефективним інструментом для організації продажу різноманітних товарів різними бізнесами.

Проведене дослідження аналітичним порталом Statista показало, що електронна комерція займає 15,3% світового ринку, і що такі маркетплейси, як Aliexpress та Amazon генерують близько 50% від усіх інтернет-продажів, а прогнозування аналітичної компанії Forrester Research показує у 2022 році здійснення 70% усіх онлайн-покупок на маркетплейсах.

Рис. 2. Динаміка фінтех компаній за сферами діяльності в Україні у 2018-2020 роках, кількість компаній

Джерело: побудовано автором за матеріалами (Каталог фінтех-компаній України, 2019, 2020)

В Україні поштовхом у розвитку ринку інтернет-продажів стали карантинні заходи та обмеження, що пов'язані з Covid-19. За даними групи компаній EVO, у 2020 році українці купили товарів на онлайн-ринку на 41% більше, ніж у 2019 році, а загальна сума покупок склала 107 млрд. грн. Тенденція розвитку та популяризації маркетплейсів стає дедалі поширеною. Незважаючи на постійний приріст та появу нових інтернет-продавців, щодо загального обсягу продажів частка, що припадає на маркетплейси, зростає. Наприклад, замовлення на сайтах компанії EVO (Crafta.ua, Prom.ua, Bigl.ua, IZI.ua, Shafa.ua) зросли на 42% щодо 2019 року. Також Розетка та Епіцентр розширили свої частки ринку та зміцнили позиції (6).

Якщо карантин посилив проникнення електронної комерції, то війна має силу знищити будь-які здобутки. За перший тиждень війни дохід сфери онлайн-бізнесу у середньому впав на 92%. За даними маркетплейс Prom.ua кількість замовлень у березні 2022 року порівняно з минулим роком, стала нижчою на 63%. Але у червні цей показник майже повернувся до довоєнного рівня і склав 93%. Маркетплейс Rozetka завжди був лідером в українській електронній комерції, але навіть такий бізнес не витримав удар, який нанесла війна. Щомісячний оборот Розетки впав з 4 млрд до 23 млн грн за перші три тижні бойових дій. Загалом електронна комерція в Україні доволі швидко адаптувалася до складних умов воєнного часу та почала поступово працювати на відновлення, і вже сьогодні 86% відразу купують необхідні товари в онлайн, 14% спочатку шукають в офлайні, а лише потім замовляють на маркетплейсах.

На 14% зросла сфера Іншуртех (insurtech, страхування) нові технології якої пов'язані зі страхуванням, що почала свій розвиток у 2018 році і на сьогодні це безліч інновацій і сервісів онлайн (ОСЦПВ, ДГО, міні-КАСКО і т.д).

Спад компаній щодо технологій блокчейну та криптовалют спостерігається у 2019 році на 19%, а у 2020 році на 78%. Підписаний 15 березня 2022 року Закон «Про віртуальні активи», який повинен легалізувати та врегулювати процес обігу криптовалюти в Україні, надасть

поштовх до збільшення фінтех компаній в криптосфері. Також, спостерігається спад компаній у сфері консалтингу та аналітичних систем (37%), яка була популярна протягом останніх років.

Понад 50 компаній українського фінтеху працюють у сфері діяльності грошових переказів та кредитування, інші учасники працюють у сферах управління фінансами, інфраструктури, маркетплейсів, телекомунікації, блокчейну, медіа та інших. На рисунку 3 наведено розподіл споживачів послуг фінтех-компаній за сегментами (групами покупців, що володіють схожими потребами, можливостями та бажаннями), де можемо побачити, що сегменти міدل (частина ринку, на якому представлені товари із середнім рівнем ціни та якості займає 7%) та преміум (частина ринку, на якому представлені дорогі товари та послуги, орієнтовані на людей із заробітком вищим за середній займає 6%) виділили 13% компаній фінтеху як обрану категорію споживачів.

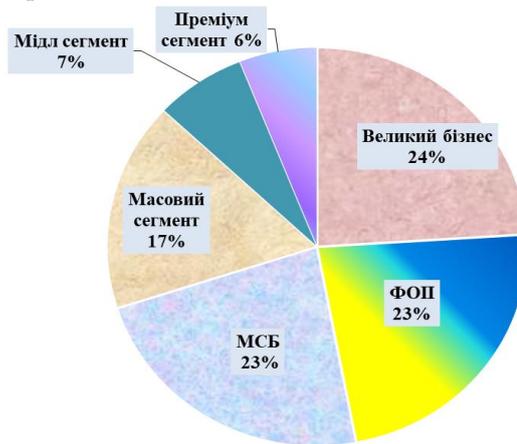

Рис. 3. Розподіл споживачів послуг фінтех-компаній

Більшість фінтех-компаній обслуговують бізнес (МСБ і ФОП – по 23% відповідно та великих компаній – 24%) і лише 17% працює на масовий сегмент фізичних осіб.

Висновки, обговорення та рекомендації. Протягом останніх трьох років карантинні обмеження пандемії, а у 2022 році війна внесли зміни у функціонуванні багатьох сферах бізнесу, що прискорили розвиток цифрових технологій. Так і надалі з вимогами часу повинні знайти можливість для розвитку інновацій та нових пропозицій від фінтех-компаній, що дадуть змогу вирішити проблеми операційної діяльності в умовах соціального дистанціювання. Підприємства, які впроваджують цифрові інновації, здатні адаптуватися до більш гнучких бізнес-процесів, що виникають під час пандемії та війни. Також, динамічному розвитку цифрової економіки сприяють інноваційні проекти фінтех компаній, приріст яких спостерігається саме у сфері платіжних сервісів і платформ грошових переказів та кредитування великого, середнього і малого бізнесу. І те що ініціатором та активним учасником розвитку фінтех в Україні є Національний банк України підтверджує «Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 року» (7), яка затверджена у 2020 році і Закон «Про фінансові послуги та фінансові компанії», що набрав чинності 11 лютого 2022 року і прийнятий 14 грудня 2021 року Верховною Радою (2), буде сприяти зростанню безготівкової економіки та фінансовому сектору в цілому, завдяки підвищенню рівня фінансової інклюзії та фінансової грамотності населення, впровадженнь он-лайн сервісів та кіберстійкості банківських установ. Лише в межах чинного законодавства, прийнятих стратегій та підтримки інноваційних ініціатив з боку держави, дозволить населенню України приєднатися до розвитку ефективної цифрової економіки та побудови цифрової держави.

Авторські внески

Концептуалізація: Пиріг Світлана

Зберігання даних: Пиріг Світлана

Формальний аналіз: Пиріг Світлана

Придбання фінансування: Пиріг Світлана

Розслідування: Пиріг Світлана
 Методика: Пиріг Світлана
 Ресурси: Пиріг Світлана
 Нагляд: Пиріг Світлана
 Підтвердження: Пиріг Світлана
 Візуалізація: Пиріг Світлана
 Написання: Пиріг Світлана

Список бібліографічного опису:

1. Дудинець Л.А. (2018). Розвиток фінансових технологій як фактор модернізації фінансової системи. *Глобальні та національні проблеми економіки*. Вип. 22. С. 794–798. URL: <http://global-national.in.ua/archive/22-2018/149.pdf> (дата звернення: 20.03.2022)
2. Закон України «Про фінансові послуги та фінансові компанії» № 1953-IX від 14.12.2021 (2021). URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T211953?an=1> (дата звернення: 12.01.2022)
3. Каталог фінтех-компаній України (2020). URL: https://drive.google.com/file/d/1YxWMuhyGfx UIS8j7JOFRac M_VU41sw04/view (дата звернення: 15.02.2022)
4. Каталог фінтех-компаній України (2019). URL: <http://drive.fintechua.org/FintechCatalog19Ukr.pdf?> (дата звернення: 15.02.2022)
5. Музика-Стефанчук О.А. (2019). Цифрова економіка та нові фінансові технології. Теорія і практика інтелектуальної власності. № 2. 65-70. URL: http://www.inprojournal.org/wp-content/uploads/2019/2_2019/9.pdf (дата звернення: 15.03.2022)
6. Маркетплейси України – майбутнє інтернет-торгівлі (2022). URL: <https://www.pricecontrol.com.ua/marketplejisy-budushhee-ukrainskoj-internet-torgovli/> (дата звернення: 22.02.2022)
7. Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 року (2020). URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Strategy_FS_2025.pdf?v=4 (дата звернення: 09.02.2022)
8. Фінтех в Україні: тенденції, огляд ринку та каталог (2018). URL: <https://cutt.ly/cPtxuMj> (дата звернення: 20.02.2022)
9. Шевченко О.М., Рудич Л.В. (2020). Розвиток фінансових технологій в умовах цифровізації економіки України. *Ефективна економіка*. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/7_2020/63.pdf (дата звернення: 17.02.2022)
10. Що таке фінтех і як він впливає на ваше життя вже сьогодні? (2018). *Економічна правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/projects/fintech/2018/12/5/641431/> (дата звернення: 08.02.2022)

References:

1. Dudynets L.A. (2018). The development of financial technologies as a factor in the modernization of the financial system. *Global and national economic problems*. Vol. 22. P. 794–798. URL: <http://global-national.in.ua/archive/22-2018/149.pdf> (accessed 20 March 2022) [in Ukrainian].
2. Zakon Ukraine «On Financial Services and Financial Companies» No. 1953-IX dated 14.12.2021 (2021). URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T211953?an=1> (accessed 12 January 2022) [in Ukrainian].
3. Catalog of fintech companies of Ukraine (2020). URL: https://drive.google.com/file/d/1YxWMuhyGfx UIS8j7JOFRac M_VU41sw04/view (accessed 15 February 2022) [in Ukrainian].
4. Catalog of fintech companies of Ukraine (2019). URL: <http://drive.fintechua.org/FintechCatalog19Ukr.pdf?> (accessed 15 February 2022) [in Ukrainian].
5. Music-Stefanchuk O.A. (2019). Digital economy and new financial technologies. Theory and practice of intellectual property. No. 2. 65-70. URL: http://www.inprojournal.org/wp-content/uploads/2019/2_2019/9.pdf (accessed 15 March 2022) [in Ukrainian].
6. Marketplaces of Ukraine - the future of Internet trade (2022). URL: <https://www.pricecontrol.com.ua/marketplejisy-budushhee-ukrainskoj-internet-torgovli/> (accessed 22 February 2022) [in Ukrainian].
7. Strategy for the development of the financial sector of Ukraine until 2025 (2020). URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Strategy_FS_2025.pdf?v=4 (accessed 09 February 2022) [in Ukrainian].
8. Fintech in Ukraine: trends, market overview and catalog (2018). URL: <https://cutt.ly/cPtxuMj> (accessed 20 February 2022)
9. Shevchenko O.M., Rudych L.V. (2020). Development of financial technologies in the conditions of digitization of the economy of Ukraine. *Efficient economy*. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/7_2020/63.pdf (accessed 17 February 2022) [in Ukrainian].
10. What is fintech and how does it affect your life today? (2018). *Economic truth*. URL: <https://www.epravda.com.ua/projects/fintech/2018/12/5/641431/> (accessed 08 February 2022) [in Ukrainian].

Дата подання публікації 13.08.2022р.

DOI: <https://doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2022-4-24>

JEL Classification: G21; G22; E52; Q01

Lesia Ishchuk, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of Department of Finance, Banking and Insurance
Lutsk National Technical University
<https://orcid.org/0000-0003-3531-2023>
mi-agent@ukr.net

Леся Іщук, к.е.н., доцент,
доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування Луцького
національного технічного університету,
<https://orcid.org/0000-0003-3531-2023>
mi-agent@ukr.net

Vadym Polishchuk, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of Department of Finance, Banking and Insurance
Lutsk National Technical University,
<https://orcid.org/0000-0001-5479-1221>
vadym.polischuk2@gmail.com
Вадим Поліщук, к.е.н., доцент,
доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування Луцького
національного технічного університету,
<https://orcid.org/0000-0001-5479-1221>
vadym.polischuk2@gmail.com

MONETARY INFLUENCE OF FINANCIAL INCLUSION ON PROGRESS IN ACHIEVEMENT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF SOCIO-ECOLOGICAL- ECONOMIC SYSTEMS

The article investigates the influence of financial inclusion on progress in achieving sustainable development of socio-ecological-economic systems. The key foundations of inclusive development are identified. The impact of financial inclusion on achieving an important factor in social equality and sustainable development is investigated. The impact of the financial market on the availability of financial services is determined. The need to ensure the regulation of digital financial configuration and the transition of financial services through the use of the modern digitalized country. The prospects of monetary policy in 2022-2024 were determined. The main purpose of the study is the monetary influence of financial inclusion on progress in achieving sustainable development of socio-ecological-economic systems. Systematization of literary sources and approaches to solving the problem is that we have analyzed domestic scientists, which gave different approaches to interpreting the concept of influence of financial inclusion on progress in achieving key goals of sustainable development. The urgency of solving this scientific problem is that the essence of the concept determines the prerequisites for conducting measures of practical nature regarding the application of modern monetary policy in order to spread the availability of financial services, which will ensure the achievement of sustainable development of socio-ecological and economic systems at different levels. The study of the topic of monetary influence of financial inclusion on progress in achieving key goals of sustainable development in work is carried out in the following logical sequence: the need to pursue a well-balanced monetary policy is determined; the key foundations of inclusive development are determined; it is determined that financial inclusion and related processes are prerequisites for sustainable development of socio-ecological-economic systems; it is considered that financial inclusion will also show how dynamic systems exist, that is, that provide a balanced but adequate development; it is determined that the issue of financial market imperfection affects the availability of financial services; the measurements of financial inclusion are determined; the focus on the development of the spread of financial services and tools will be complicated through the level of inflationary processes in the country; it has been found that in practice it is necessary to ensure the regulation of digital financial configuration and the transition of financial services through the use of the development of a modern digitalized country; the prospects for monetary policy in 2022-2024 have been defined by the methodological tools of research methods have been the last few

years of research. The object of the study is the processes related to monetary influence of financial inclusion on progress in achieving key goals of sustainable development, because they will ensure the further development of financial relations in the near future. The article presents the results of empirical analysis of monetary policy and financial inclusion. The study empirically confirms and theoretically proves that the achievement of sustainable development goals is possible in the context of monetary influence on financial inclusion. The results of the study can be useful for financiers-practitioners, for civil servants, for scientists dealing with monetary policy and sustainable development, ensuring the availability of financial services, for higher education and administration and administration.

Keywords: *financial inclusion, sustainable development, inclusive development, monetary policy, economic well-being social equality, financial market, financial services, digitalization, financial products.*

ГРОШОВО-КРЕДИТНИЙ ВПЛИВ ФІНАНСОВОЇ ІНКЛЮЗІЇ НА ПРОГРЕС У ДОСЯГНЕННІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СОЦІО-ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

У статті досліджено вплив фінансової інклюзії на прогрес у досягненні сталого розвитку соціо-еколого-економічних систем. Визначено ключові засади інклюзивного розвитку. Досліджено вплив фінансової інклюзії на досягнення важливого фактору соціальної рівності та сталого розвитку. Визначено вплив недосконалості фінансового ринку на доступність фінансових послуг. Досліджено необхідність забезпечення регуляції цифрового фінансового налаштування і переходу фінансових послуг через використання напрацювань сучасної діджиталізованої країни. Визначено перспективи грошово-кредитної політики у 2022-2024 роках. Основною метою дослідження є грошово-кредитного впливу фінансової інклюзії на прогрес у досягненні сталого розвитку соціо-еколого-економічних систем. Систематизація літературних джерел та підходів до вирішення проблеми полягає у тому, що нами проведений аналіз вітчизняних вчених, що давали різні підходи до тлумачення поняття впливу фінансової інклюзії на прогрес у досягненні ключових цілей сталого розвитку. Актуальність вирішення даної наукової проблеми полягає в тому, що сутність поняття визначає передумови до проведення заходів практичного характеру щодо застосування сучасних монетарної політики задля поширення доступності фінансових послуг, що забезпечить в тому числі досягнення сталого розвитку соціо-еколого-економічних систем на різних рівнях. Дослідження теми грошово-кредитний вплив фінансової інклюзії на прогрес у досягненні ключових цілей сталого розвитку у роботі здійснюється в такій логічній послідовності: визначено необхідність провести виважену грошово-кредитну політику; визначено ключові засади інклюзивного розвитку; визначено, що фінансова інклюзія та пов'язані з нею процеси є передумовами сталого розвитку соціо-еколого-економічних систем; розглянуто, що фінансова інклюзія також покаже, наскільки існують динамічні системи, тобто такі, що забезпечують збалансований, але адекватний розвиток; визначено, що питання недосконалості фінансового ринку впливає на доступність фінансових послуг; визначено виміри фінансової інклюзії; акцентовано увагу на розвитку поширенні фінансових послуг та інструментів буде ускладнене через рівень інфляційних процесів у країні; з'ясовано, що на практиці необхідно забезпечити регуляцію цифрового фінансового налаштування і переходу фінансових послуг через використання напрацювань сучасної діджиталізованої країни; визначено перспективи грошово-кредитної політики у 2022-2024 роках. Методологічним інструментарієм методів дослідження були останні кілька років досліджень. Об'єктом дослідження є процеси, пов'язані з грошово-кредитним впливом фінансової інклюзії на прогрес у досягненні ключових цілей сталого розвитку, тому що саме вони забезпечать подальший розвиток фінансових відносин у найближчому майбутньому. У статті представлені результати емпіричного аналізу грошово-кредитний політики та фінансової інклюзії. Дослідження емпірично підтверджує та теоретично доводить, що досягнення цілей сталого розвитку можливе в контексті проведення грошово-кредитного впливу на фінансову інклюзію. Результати дослідження можуть бути корисними для фінансистів-практиків, для державних службовців, для науковців, що займаються питаннями монетарної політики та сталого розвитку, забезпечення доступності фінансових послуг, для здобувачів вищої освіти в галузі управління та адміністрування.

Ключові слова: *фінансова інклюзія, сталий розвиток, інклюзивний розвиток, монетарна політика, економічний добробут соціальна рівність, фінансовий ринок, фінансові послуги, діджиталізація, фінансові продукти.*

Setting a problem in general form and its connection with important scientific and practical tasks. The balanced monetary policy will provide a high level of financial inclusion of the population. Therefore, it can create every reason for the accelerated achievement of sustainable development of socio-ecological-economic systems. Based on the basic

understanding of inclusivity, which will be understood as involvement, we will realize that accessibility will provide a high level of employment (creating jobs, overcoming unemployment, returning those who work legally or not abroad), investments in education (expand knowledge and knowledge and knowledge to look for people who can creatively rethink some socio-economic processes for the formation of scientific views on economic and social development). Therefore, in this case, the complexity of these processes will be confirmed by the fact that we need to understand every participant in the financial process, improve and get state support how to go through open financial instruments and financial markets. Therefore, the impact of financial inclusion on the achievement of key sustainable development goals should be investigated.

Analysis of recent studies in which the problem is started. This topical question was raised in such domestic scientists as Anufriyeva K.V., Vdovichen A.A., Danik N.V., Petkova L.O., Popova O.L., Romanchukevych V.V. and others. However, to present research in the context of determining the impact of financial inclusion on progress in achieving key sustainable development goals.

The objectives of the article. The objectives of the article are to describe the monetary impact of financial inclusion on progress in achieving key sustainable development goals.

Summary of the main research material with full substantiation of the scientific results obtained. In today's context, the issue of effective monetary policy is extremely urgent. After all, it affects the financial state of the state and the development of the economy as a whole. At this stage of development of our country, we can trace such problems as inflation, devaluation of the hryvnia, growth of budget deficits, reduction of the gold and foreign exchange reserve, so the building of effective monetary and credit regulation is extremely important. The transparency of Ukraine's monetary policy is the basis for the development of economic relations. The search for the main directions of improvement and effective monetary regulation tools encourages the formation of an effective modern monetary policy. The balanced monetary policy will provide a high level of financial inclusion of the population. Therefore, it can create every reason for the accelerated achievement of sustainable development of socio-ecological-economic systems.

As Popova O.L. rightly points out, the key foundations of inclusive development are: broad social goals and comprehensive human development; reduction of inequality and poverty, cohesion (social inclusion); active participation of citizens in economic activity (economic inclusion); participation in the careful use of natural resources and environmental protection (environmental inclusion); Formation of equal basic conditions and chances for residents in cities and rural areas (territorial inclusion), inclusion between generations. Emphasis of economic inclusion - on creating conditions for productive employment for all population groups, involved in economic activity and creating added value, and thus their participation in the distribution of income. Only participation in the distribution of income through redistribution through various forms of state support ("passive inclusion") leads to the formation of "professional" dependents and their exclusion from active economic activity. Inclusive development is an updating of the concept of sustainable development regarding the strengthening of the socio-economic aspect of sustainability. The concept of inclusive development was formed in the process of evolution of the concept of sustainable development, the latter remains dominant for civilization development in the 21st century. The process of transition to a sustainable development model is permanent, from one version of this model to another, with the positioning of certain components as priority in a certain time period. At the same time, the economy is increasingly influenced by factors that were considered non-economic (ecology, social responsibility, inclusion), and now they are gaining economic characteristics and measurements (Popova, 2020).

The views of most authors, regarding the basic principles of inclusive development, are in some way coincided, most inherently focus on proportional (fair) distribution of income among the population, or ensuring the availability of jobs. At the same time, no proposed definition reveals the essence of this concept in full. Since the essence of inclusive development is much broader and includes a number of factors of different systems and concepts, thereby forming a new paradigm of social development both at the level of the individual state and at the level of global trends, it testifies to its multidimensional nature. That is, we can talk about the multidimensionality of this concept (*Vdovichen and Vdovichen, 2018*).

Financial inclusion and related processes are prerequisites for sustainable development of socio-ecological-economic systems. The functions of the state are realized through social areas such as education, health care, social protection and social security, culture and art, and are based on how we develop society, how to provide a high level of knowledge, overcome various differences (in particular, differences in population and property), as well as ensure openness of services, development of human capital. All this will guarantee the quality of life (social aspect) and will eventually develop life safety (economic aspect).

In recent decades, central banks, international organizations and other financial market regulators have focused on financial accessibility as one of the main factors of economic growth, environmental safety and social equality, as well as the need and importance of social equality in the modern world. This requires interested parties to conduct a comprehensive study and study of the state, problems, prospects, directions, actions and strategies on the capabilities, opportunities and levels of participation in the financial services of different groups of people. After all, increasing the level of financial inclusion allows regulators and the country as a whole to attract more consumers and consumers in financial services providers by mobilizing savings, investing in the development of the national economy, diversification To modern financial services, thereby improving personal well-being. Financial inclusion as an element of sustainable development contributes to the growth of economy, increasing and stabilizing income, more efficient asset management, reducing vulnerability from economic crises. That is why the analysis of existing problems and prospects in the field of consumers of financial services in Ukraine requires special attention (*Petkova, 2019*).

Financial inclusion will also show how much sustainable development in the country as a concept that provides development at national and local levels, there are dynamic systems, that is, that provide a balanced but adequate development, integrating social, economic and environmental needs. Thus, not only guarantees the well-being of today, but also provides the well-being of future generations. The orientation of sustainable development should develop and improve over time, that is, the standard of living of future generations can in no way be worse than the standard of living of future generations that live today. In this case, financial inclusion should be provided not only by the current generation, but also by future generations that will live in the region eventually. Each of these periods must be guaranteed and secured, and it must be properly provided. This will lead to every reason that every citizen who works can self-realize and achieve their goals for the realization of their financial capabilities.

We can talk about all kinds of inclusion – social, economic, environmental and others. But we need to understand that financial inclusion is a supply of goods that will guarantee each of us financial products for a long time and to use the opportunities that these products give.

Financial inclusion can also be defined as unobstructed access of the population to a wide list of financial services (including lending, insurance, cash and non-cash calculations) in order to preserve, multiply and accumulate tangible assets, which has a positive effect on financial stability, increases financial literacy, reduces literacy Vulnerability in the occurrence of unforeseen circumstances (financial costs) and ultimately has a positive effect on economic growth. National Bank of Ukraine has defined financial inclusion as a process of creating conditions for attracting all segments of the population and business to use a variety of financial

services that are available at infrastructure and price, officially regulated and meet the needs of the population to stimulate economic growth of the country and reduce social inequality in society (*Vakhovych, 2021*).

Young people, 18 years of age, should have constant, rational and effective access to various financial products, including access to loans, payments, payments, savings, insurance services, but we are first and foremost to those services that are official and guaranteed, proven and profitable.

We can not talk about people who are financially vulnerable (they lack money for living, they work at a minimum or even less). It is worth noting the inclusive communication of all financial system players. After all, given the fact that we need to increase accessibility for as many people as possible, it should be understood that servicing people at home is changing daily. Citizens who had huge financial reserves and income in the pre-crisis financial world have deteriorated today due to various quarantine restrictions imposed by the Covid-19 spread situation. This does not contribute to financial accessibility and financial capacity, and means that tomorrow, these citizens will be literally financially vulnerable and unprotected. Therefore, in these indefinite times, full changes and challenges, it is necessary to ensure financial accessibility for all participants in the financial system.

An interesting moment on which to stop. We call a non-inclusive state that does not have access to financial services, but we understand that much of the players in the financial system want and seek to achieve such accessibility. However, much of the citizens are in a state of financial exclusion. In other words, financial services are unavailable to these citizens due to lack of demand for various financial instruments and financial products. This is influenced by various causes of national or local influence, in particular they can be cultural, religious, ideological. However, this prediction makes financial products optional, thus eliminating them from everyday use.

The imperfection of the financial market also affects the availability of financial services. After all, some people experience some limited information that do not use modern gadgets on a constant basis, using more classic methods of obtaining information, or do not use them at all. This can also be due to the peculiarities of habitat and geographical features of the territory. In this case, in this case, the financial non-inductive state of such citizens is related to information exclusion.

The unauthorized exclusion of citizens will be understood as a voluntary refusal to use financial instruments and the ability to live and carry out their business without them. Instead, forced exclusion will be based on the moments that citizens who used financial products and tools have been deprived of the right to access the financial capabilities that exist in the region or local area. Therefore, such citizens need to do everything possible to ensure that they can use the financial services and innovations that exist in the world.

Inclusion will understand certain measurements. In this case, it is necessary to evaluate the availability of various services: insurance, banking, credit, services related to securities trade. With regard to insurance services, we need to answer the following questions: how easy it is to get insurance, how easy it is to get insurance in individual insurance companies, what is the cost of insurance services, and what types of insurance services exist? Ask accessibility questions and we will get answers that describe the state of achieving financial inclusion in insurance services. In this context, we also discuss the frequency of using insurance services: how often we can seek such services with the same financial capacity. We also understand how often we use insurance services to meet our needs. For example, if property and life insurance becomes a reality in the future, they will cover future risks. If we abandon insurance protection, we are confident in our financial security for future losses, or we conduct such a lifestyle that will minimize the manifestation of riskiness in the future, and such insurance contributions will be irrational in this case.

It is worth agreeing with the opinion of Danik N.V. and Prokof'yev D.I. that “it remains to provide training to the providers of digital financial services of teachers and employees about: product features; regulatory obligations of the financial services provider; fair attitude towards inexperienced and vulnerable consumer groups; and regression procedures” (*Danik and Prokof'yev, 2019*). Features of the use of modern financial technologies in the context of the spread of financial inclusion today is one of the most important goals, and the use of modern technologies (Cashless technologies, the use of modern financial applications, various software, cloud technologies, etc.) will depend on development IT sector, from understanding this participants in the country's financial system, the actual opportunity for the use of modern technologies. Although technology can already exist today, it cannot yet gain prevalence among a large part of the population. It can become relevant after a certain period of time. Therefore, we need not only the relevant financial regulators, but also the relevant digital financial services providers.

The spread of financial services and tools will be complicated through the level of inflationary processes in the country. It is not only necessary to believe that a problem is a high level of inflation (such as hyperinflation in the early 1990s). In the end, the main threat is inflation, which nowadays tends to grow. The consumer price and low income index are factors that will not contribute to the development and expansion of financial products in the country. These processes can be overcome only if the vast majority of the population in national currency, its calculation, the creation of a large number of new jobs and the expansion of the potential of the national economy. At this stage, we can hope to reduce the threat of devaluation of savings that we can do by increasing our income. Because an increase in income due to inflation depreciation will not provide an adequate level of savings, but will dramatically reduce our income: to earn more, we will actually be able to buy less products and resources, and therefore will reduce our potential subsistence minimum.

First of all, it is necessary to ensure the regulation of digital financial configuration and the transition of financial services through the use of the development of a modern digitalized country, which are actively implemented in other countries of the world. The best solutions in the field of digitalization in the world are possible only when we evaluate all areas of legislative support, which we have, and identify and explore the differences that may arise in the context of the transition to a new vision of financial inclusion development. These can be specific financial services such as available credit resources or modern payment systems. Therefore, in this vision it is necessary to speak about the existence of various barriers and the possibilities of their removal for use by consumers of different financial services. Therefore, today such practices are possible when an appropriate evaluation of all regulatory documents will be carried out.

To achieve the equilibrium and various manifestations of innovation, and at the same time the risks they generate in the modern digital world is one of the prerequisites for achieving financial inclusion. After all, modern digital services should in no way complicate the process of life of the household and an individual citizen.

According to Anufriyeva K.V. and Shklyar A.I., expanding financial inclusion in Ukraine limits a number of risks and problems. Among the risks that accompany the expansion of financial inclusion can be noted: 1) the inefficiency of the scoring models of banks and, accordingly, the risk of concentration of loans to insolvent sections of the population with increasing competition among banks. Thus, insufficient attention to the solvency of borrowers and the reduction of lending standards through competition between banks lead to the risk of significant deterioration of the quality of the portfolio, especially in crisis; 2) a low share of non-bank financial institutions in financial market assets and, accordingly, significant systemic risks of the banking system; 3) the existence of a significant reserve of household financial resources that can be involved in the financial system. The level of use of banking services,

especially lending, is quite low; 4) High dollarization of deposits and loans will determine the high demand for foreign currency (*Anufriyeva and Shklyar, 2019*).

Increasing the amount and quality of the distribution of financial products and services is possible in geographical manifestation of various digital solutions. That is, this can be understood as in a single united territorial community, city or village, territory (streets in the city/village) there is availability and ability to use financial products, including accessibility to the Internet, or accessibility to the financial institution, as well as the existence of knowledge of the use of financial products and tools in the area among the population. All this together will provide the maximum effect of accessibility to one or another financial solution.

Promotion and use of financial knowledge assets are important for increasing the convenience of using financial decisions. This approach can be implemented by using digital applications (messenger, social networks, e-mail) or other information technologies, which will allow financial products to be promoted electronically in specific areas. If there are no such technologies, classic ways of conveying information (media, newspapers, postcards, posters, etc.) should be used, which will provide citizens with appropriate knowledge. It is very important to make large-scale penetration of financial services to ensure the sustainable development of the socio-economic system by increasing the financial literacy of the population, especially young people. For example, large-scale measures for training and developing financial skills among students and students have already proven in Ukraine.

In particular, we are talking about NBU University Challenge from the NBU (All-Ukrainian Student Championship that inspires young people to study the peculiarities of economic process development and offer their vision of monetary policy in terms of NBU discount rate), Global Money Week (Financial awareness among the younger generation; 2021 campaign was conducted at schools and universities of Ukraine), All-Ukrainian Finance Week, or All-Ukrainian Financial Literacy Week (in 2013-2019, about 70 thousand participants were covered), "10 questions of financial coaching" (Educational series and other educational materials on the educational digital platform "Diya" from the Ministry of Digital Transformation of Ukraine), etc.

As Romanchukevych V.V. rightly points out, in order to increase the level of financial inclusivity, we propose the application of the following measures as minimizing the requirements for the opening of basic deposit accounts; simplify the opening process of bank units in a declarative way (to start the application, other necessary documents are submitted after opening); increase the number of newly created units of the bank in rural areas; to develop and introduce financial inclusivity plans for financial institutions; open the centers of financial education – more than 1300 such centers have already been opened today; ensure that the population is aware of financial literacy (Romanchukevych, 2019).

In 2022, inflation may be slightly lower than the NBU predicted. Today it is within 25%. Business notes that the main problem of rising prices is the increase in the cost of logistics. It is worth noting that in July the NBU laid the price growth forecast of 31% in the year. The more restrained dynamics of inflation is explained by the establishment of logistics and a faster reduction in fuel prices. Unlock the Black Sea ports for the "grain corridor" also suggests that there will be no significant course fluctuations, according to the course factor, the impact on inflation will be restrained. In addition, in the July forecast, the Central Bank set up taxes for fuel, the introduction of additional import fees. However, today these initiatives will not be implemented to the extent expected. And next year, inflation is expected, in particular within 20%. Positive expectations will obviously restore agricultural production, restore logistics capacity. Of course, a return to the target of 5%, which the NBU established is impossible, since the consequences of a full -scale war for the economy will be felt next year. Therefore, it will still be difficult to achieve sustainable development goals in 2023, possibly in 2024-2025.

As of mid-October, the NBU spends much less currency to maintain the official exchange rate compared to May and July. This helped the steps of the state regulator to stop the outflow of capital, as well as adjusting the official exchange rate and launching the "grain corridor". It is the stable revenues from international partners that increased the ability of the National Bank of Ukraine to ensure exchange stability. At the same time, the negative impact of external migration of the population is still reflected in demand for currency, in particular, the outflow of funds is generated, in particular in terms of imports of travel. Therefore, the trade deficit will continue to grow.

If the security situation in the country improves, then there is every reason to believe that returning to the flexible exchange rate of the hryvnia can take place by the end of 2022. For business, this is a key condition for development.

The discount rate is one of the tools for maintaining course stability. The NBU discount rate will obviously be stored until 2024 at 25%. And only then will a gradual decrease in the rate begin. The high level of discount rate will determine expensive loans for business and the population.

With regard to monetary impact on financial inclusion, it should be noted that the main prerequisite for returning to a flexible floating exchange rate is the balanced state of the foreign exchange market. It is also important that citizens and business reduce the activity of their own hryvnia savings into foreign currency. This is possible if safety risks and rises for hryvnia instruments are reduced.

Conclusions, discussion and recommendations. Therefore, with a sufficiently high level of inflation and high interest rates on loans in 2023, business and population will be difficult to achieve sustainable development of socio-ecological-economic systems. Instead, various stimulating and supporting programs of the Cabinet of Ministers of Ukraine and international organizations in the direction of the foreign exchange market will allow business entities to maintain financial and economic activity.

With such a relatively threatening position, an important strategic direction for the development of financial inclusion is the focus of promotion among young people, especially under 24 years of age. Especially about how they study and how they see themselves in finance. It is these young people who will teach their relatives and friends that they need to make financial decisions daily, and will make informed decisions on how to implement a particular element of their financial behavior. It is envisaged that the NBU Educational and Information Center, which is already functioning, will provide a quality communication system between the National Bank of Ukraine and all other participants in the banking system. It is also a step towards universal access to financial services, as knowledge will lead to new creative visions and development. That is why the use of such education and information technologies will strengthen the banking sector of the financial services market and create favorable conditions for improving banking services in the context of financial inclusion, and therefore achieve a high level of sustainable development.

Author's contributions.

Conceptualization: Ishchuk Lesia

Data storage: Polishchuk Vadym

Formal analysis: Polishchuk Vadym

Purchase of funding: Ishchuk Lesia, Polishchuk Vadym

Methodology: Ishchuk Lesia

Project administration: Polishchuk Vadym

Writing: Polishchuk Vadym, Ishchuk Lesia

Список бібліографічного опису:

1. Ануфрієва К.В., Шкляр А.І. Фінансова інклюзія як чинник соціо-економічного розвитку. Український соціум. 2019. № 3 (70). С. 59-77. <https://doi.org/10.15407/socium2019.03.059>
2. Вдовічен А.А., Вдовічен О.Г. Реалізація принципів багатовимірності інклюзивного розвитку в системі сформованих соціо-економічних інститутів. Економічні горизонти. 2018. № 4 (7). С. 37-47. [https://doi.org/10.31499/2616-5236.4\(7\).2018.161720](https://doi.org/10.31499/2616-5236.4(7).2018.161720)
3. Данік Н.В., Прокоф'єв Д.І. Механізм підвищення рівня фінансової інклюзії в Україні. Інфраструктура ринку. 2019. Випуск 32. С. 468-472.
4. Забезпечення сталого розвитку України в контексті глобального партнерства : монографія. За заг. та наук. ред. Л. О. Петкової, О. Ю. Березіної, І. Г. Гончаренко; М-во освіти і науки України, Черкас. держ. технол. ун-т. Черкаси: видавець Третяков О. М., 2019. 335 с.
5. Освітній серіал «10 запитань фінансовому коучу». Цифрова освіта. URL: <https://osvita.diia.gov.ua/courses/10-questions-to-financial-coach>
6. Попова О.Л. Інклюзивний розвиток: нова концепція чи оновлення концепції сталого розвитку? Екон. прогнозування. 2020. №1. С. 128-141.
7. Про NBU University Challenge. URL: <https://events.bank.gov.ua/uchallenge2020/>
8. Про Global Money Week. URL: <https://events.bank.gov.ua/gmw2021/>
9. Романчукевич В.В. Функціональні складові механізму державної фінансової політики сталого розвитку. Держава та регіони. 2019. № 2 (107). С. 207-213.
10. Функціональні аспекти фінансового менеджменту як інструменту управління економічними системами : Монографія / Вахович І.М., Дорош В.Ю., Диль Х.М., Забедюк М.С., Іщук Л.І., Кондіус І.С., Коробчук Т.І., Кузьмак О.М., Мостовенко Н.А., Недопад Г.В., Ніколаєва А.М., Олександренко І.В., Пиріг С.О., Поліщук В.Г., Чиж Н.М., Шейко Ю.О., за ред. д.е.н., проф. Вахович І.М. Луцьк: Відділ іміджу та промоції Луцького НТУ, 2021. 212 с.

References

1. Anufriyeva K.V., Shklyar A.I. (2019). Finansova inklyuziya yak chynnyk sotsio-ekonomichnoho rozvytku [Financial inclusion as a factor of socio-economic development]. *Ukrayins'kyu sotsium – Ukrainian society*, №3 (70), 59-77 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/socium2019.03.059>
2. Vdovichen A.A., Vdovichen O.H. (2018). Realizatsiya pryntsyviv bahatovymirnosti inklyuzyvnoho rozvytku v systemi sformovanykh sotsio-ekonomichnykh instytutiv [Implementation of the principles of multidimensional development in the system of formed socio-economic institutes]. *Ekonomiczni horyzonty – Economic horizons*, № 4 (7), 37-47 [in Ukrainian]. [https://doi.org/10.31499/2616-5236.4\(7\).2018.161720](https://doi.org/10.31499/2616-5236.4(7).2018.161720)
3. Danik N.V., Prokof'yev D.I. (2019). Mekhanizm pidvyshchennya rivnya finansovoyi inklyuziyi v Ukrayini [Mechanism for raising the level of financial inclusion in Ukraine]. *Infrastruktura rynku – Market infrastructure*, vol. 32, 468-472 [in Ukrainian].
4. Zabezpechennya staloho rozvytku Ukrayiny v konteksti hlobal'noho partnerstva [Ensuring sustainable development of Ukraine in the context of global partnership] : monohrafiya – monograph / edited by Petkova L.O., Berezina O.Yu., Honcharenko I.H.; Ministry of Education and Science of Ukraine, Cherkassy State Technological University. Cherkassy: Publisher Tretyakov O. M., 2019. 335 p. [in Ukrainian].
5. Educational series "10 Questions for Financial Coaches". Digital education. URL: <https://osvita.diia.gov.ua/courses/10-questions-to-financial-coach> [in Ukrainian].
6. Popova O.L. (2020). Inklyuzyvnyy rozvytok: nova kontseptsiya chy onovlennya kontseptsiyi staloho rozvytku? [Inclusive development: a new concept or updating the concept of sustainable development?]. *Ekon. Prognozuvannâ – Economic forecasting*, №1, 128-141 [in Ukrainian].
7. About NBU University Challenge. URL: <https://events.bank.gov.ua/uchallenge2020/> [in Ukrainian].
8. About Global Money Week. URL: <https://events.bank.gov.ua/gmw2021/> [in Ukrainian].
9. Romanchukevych V.V. (2019). Funktsional'ni skladovi mekhanizmu derzhavnoyi finansovoyi polityky staloho rozvytku [Functional components of the mechanism of state financial policy of sustainable development]. *Derzhava ta rehiony – State and regions*, № 2 (107), 207-213 [in Ukrainian].
10. Funktsional'ni aspekty finansovoho menedzhmentu yak instrumentu upravlinnya ekonomichnymy systemamy [Functional aspects of financial management as an instrument of management of economic systems] : monohrafiya – monograph / Vakhovych I.M., Dorosh V.Yu., Dyl' Kh.M., Zabydyuk M.S., Ishchuk L.I., Kondius I.S., Korobchuk T.I., Kuz'mak O.M., Mostovenko N.A., Nedopad H.V., Nikolayeva A.M., Oleksandrenko I.V., Pyrih S.O., Polishchuk V.H., Chyzh N.M., Sheyko Yu.O., edited by Doctor of Economics, Prof. Vakhovych I.M. Lutsk: Department of Image and Promotion of Lutsk NTU, 2021. 212 p. [in Ukrainian].

Дата подання публікації 08.10.2022 р.

DOI: <https://doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2022-4-25>

JEL Classification: E 50; E 51; E 59; G 21

Anzhela Nikolaieva, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Lutsk National Technical University
<https://orcid.org/0000-0003-3531-2023>
anzheli@ukr.net

Анжела Ніколаєва, к.е.н., доцент
Луцький національний технічний університет
<https://orcid.org/0000-0003-3531-2023>
anzheli@ukr.net

STRATEGY OF THE BANK FOR REDUCING NON-PERFORMING LOANS

The article examines the theoretical, normative, and methodical aspects of the formation of banks' strategies for reducing non-performing loans, systematizes, supplements, and details the system of factors that cause non-performing loans in domestic banks. The purpose of the study is to systematize and detail the list of possible factors for the emergence of problem loans and to develop an appropriate strategy for reducing non-performing loans in domestic banks. The systematization of literary sources and approaches to solving this problem indicates the absence among scientists and experts in the banking sphere of a generally accepted system of factors for the emergence of non-performing loans in banks, which would take into account the different nature and subjects of their influence at the micro and macro levels. In addition, the study showed the need for the formation or revision of existing strategies for reducing non-performing loans, which will enable banks to be operationally ready for the settlement of particularly large volumes of non-performing loans in current realities. The urgency of solving this scientific problem lies in the fact that in the current conditions of a significant increase in the volume of non-performing loans, improving the quality of bank loan portfolios and ensuring the financial stability of the banking system as a whole is impossible without the development of a comprehensive strategy for reducing non-performing loans. The study of the problem covered in the article is carried out in the following logical sequence: identification of the factors of the occurrence of non-performing loans in banks at the micro- and macro-levels, their systematization, addition and detailing by the nature and participants of credit relations that caused their occurrence; development of the bank's strategy for reducing non-performing loans, which includes the main stages of a comprehensive action plan and appropriate measures for the settlement of problem credit debt at each of these stages. The methodological toolkit of the research was a complex of complementary methods: analysis and synthesis, cause and effect analysis – for systematization, detailing and addition to the list of internal and external factors of the occurrence of non-performing loans in banks, system-analytical, logical generalization – for the development of a strategy for reducing non-performing loans in domestic banks, etc. The object of the research is portfolios of non-performing loans of domestic banks, as well as a set of factors of their occurrence and measures to reduce them. The article presents the results of a cause-and-effect analysis, which made it possible to systematize, detail, and supplement the list of internal and external factors of the occurrence of non-performing loans in banks. The results of the system analysis and logical generalization are presented, which serve as the basis for the formation of a strategy for reducing non-performing loans in banks. The results of the research can be useful for Ukrainian banks, allowing them to minimize credit risks in the future.

Keywords: banks, non-performing loans, factors of non-performing loans, bank strategy.

СТРАТЕГІЯ БАНКУ ЗІ СКОРОЧЕННЯ ПРОБЛЕМНИХ КРЕДИТІВ

У статті досліджено теоретичні, нормативні та методичні аспекти формування стратегії банків зі скорочення проблемних кредитів, систематизовано, доповнено та деталізовано систему чинників виникнення проблемних кредитів у вітчизняних банках. Метою дослідження є систематизація та деталізація переліку можливих чинників виникнення проблемних кредитів та розробка відповідної стратегії зі скорочення проблемних кредитів у вітчизняних банках. Систематизація літературних джерел та підходів до вирішення цієї проблеми свідчить про відсутність серед науковців та експертів в банківській сфері загальноприйнятої системи чинників виникнення проблемних кредитів в банках, що враховувала б різний характер та суб'єктів їх впливу на мікро- і макрорівнях. Крім того дослідження показало необхідність у формуванні або перегляді існуючих стратегій зі скорочення проблемних кредитів, які дадуть можливість банкам бути операційно готовими до врегулювання особливо великих обсягів проблемних кредитів в теперішніх реаліях. Актуальність вирішення даної наукової проблеми полягає в тому, що в теперішніх умовах суттєвого зростання обсягів проблемних кредитів, підвищення якості

кредитних портфелів банків та забезпечення фінансової стійкості банківської системи в цілому неможливе без розробки комплексної стратегії зі скорочення проблемних кредитів. Дослідження висвітленої у статті проблеми здійснюється в такій логічній послідовності: ідентифікація чинників виникнення проблемних кредитів в банках на мікро- та макрорівнях, їх систематизація, доповнення та деталізація за характером та учасниками кредитних відносин, що спричинили їх виникнення; розробка стратегії банку зі скорочення проблемних кредитів, що включає основні етапи комплексного плану дій та відповідні заходи щодо врегулювання проблемної кредитної заборгованості на кожному з цих етапів. Методологічним інструментарієм дослідження став комплекс взаємодоповнюючих методів: аналізу та синтезу, причинно-наслідкового аналізу – для систематизації, деталізації та доповнення переліку внутрішніх і зовнішніх чинників виникнення проблемних кредитів в банках, системно-аналітичний, логічного узагальнення – для розробки стратегії зі скорочення проблемних кредитів у вітчизняних банках та ін. Об'єктом дослідження виступають портфелі проблемних кредитів вітчизняних банків, а також сукупність чинників їх виникнення та заходів щодо їх скорочення. У статті представлено результати причинно-наслідкового аналізу, які дозволили систематизувати, деталізувати та доповнити перелік внутрішніх і зовнішніх чинників виникнення проблемних кредитів в банках. Подано результати системного аналізу та логічного узагальнення, що виступають основою формування стратегії зі скорочення проблемних кредитів в банках. Результати дослідження можуть бути корисними для українських банків, що дозволяють їм мінімізувати кредитні ризики у майбутньому.

Ключові слова: банки, проблемні кредити, чинники виникнення проблемних кредитів, стратегія банку.

Introduction. Today, the domestic banking system is forced to function in difficult conditions. The prolonged full-scale war on the part of the Russian Federation in Ukraine continues to have a negative impact on the state of the country's economy, complicates the conditions for the work of enterprises and financial institutions, leads to the loss of property, provokes a further increase in inflation, a fall in the incomes of both business entities and households, an increase in unemployment, causes uncertainty of financial institutions and business entities in the future. Against the backdrop of the uncertain recovery of the economy during martial law, borrowers' financial difficulties are increasing, which entails an increase in the volume of problem loans in the loan portfolios of banks. Regardless of the difficult economic conditions in which both borrowers and lenders find themselves, it is important for each specific bank to deal with the factors that can cause the growth of problem loans in its loan portfolio in a timely manner. Therefore, banks must be ready to adjust in a timely manner, and sometimes develop new strategies for reducing non-performing loans, taking into account the challenges and threats of today.

Literature review. The identification and analysis of various causes of non-performing loans in banks and the possible ways of their settlement are given constant attention among experts and scientists in the banking sector. A typical list of factors for the emergence of non-performing loans of banks was compiled and supplemented by the International Monetary Fund (*IMF, 2005, 2007*), as well as highlighted in the publications of experts on problem lending (*BIS, 2022, et al.*), scientific works of many domestic and foreign scientists such as Bolhar T. M. (*Bolhar, 2013*), Zaitseva I. Yu., Malyshko N. V. and Palii O. V. (*Zaitseva et al., 2019; et al.*), Zatvornytskyi K. S. (*Zatvornytskyi, 2020*), Krukhmal O. V., Pavlenko L. D. and Tarasenko Y. Yu. (*Krukhmal et al., 2021*); Yaremenko O. R. and Kostylyova O. M. (*Yaremenko et al., 2016*) and many others. Taking into account the challenges and threats that exist at one time or another, financial sector consultants of the World Bank Group, the Bank for International Settlements, specialists of the National Bank of Ukraine, etc., constantly revise and develop recommendations for banking institutions regarding the management of non-performing loans. At the same time, the system of possible factors for the emergence of non-performing loans, which would take into account the different nature and subjects of their influence, and the construction of an appropriate strategy for reducing non-performing loans in domestic banks, require further in-depth research.

The purpose of article. The purpose of the article is to systematize and detail the list of possible factors for the emergence of non-performing loans, which would take into account the different nature and subjects of their influence at the micro and macro levels, and the development of an appropriate strategy for reducing non-performing loans in domestic banks.

Research methodology and methods. The methodological toolkit of the research was a set of complementary methods: analysis and synthesis, cause and effect analysis – for systematization, detailing and addition of the list of internal and external factors of the occurrence of non-performing loans in banks, system-analytical, logical generalization – for the development of a strategy for reducing non-performing loans in domestic banks, etc.

Generalization of main statements. In today's difficult operating conditions, domestic banks should pay considerable attention to analyzing the quality of their own loan portfolios, identifying and differentiating the factors that increase the share of non-performing loans, and developing a strategy to reduce them in order to be ready to settle particularly large amounts of problem debt.

Usually, the factors of the occurrence of non-performing loans are divided into external (or macroeconomic) factors, which affect the occurrence of debts regardless of the actions of the main participants in the credit process and which cannot be avoided, and internal (or microeconomic) factors, which, in turn, are divided into those caused by themselves banks-creditors and borrowers-debtors. The negative impact of these factors can be minimized. Systematization and detailing of the factors of the occurrence of non-performing loans are given by the author in Table 1. At the same time, if the list of internal factors, in our opinion, is generally typical for various domestic banks, and has been worked out by them for a long time, then the list of external factors is more dynamic, not always predictable in terms of duration of influence, and depends on current challenges and threats to business, population, the financial sector and the country's economy as a whole. Thus, among the relevant external factors in our time is the full-scale military aggression by the Russian Federation, which can be protracted in nature, and which negatively affected the stability of the work of enterprises and households, the receipt of income and the preservation of property by borrowers. Also, until recently, banks both in Ukraine and in other countries had to take into account such external factors of the emergence of non-performing loans as quarantine restrictions due to the COVID-19 pandemic and the danger of new lockdowns in the country. Since these factors are of a systemic nature, under these circumstances it is important to develop targeted state policy measures that complement the efforts of banks to reduce problem loans.

Non-performing loans are the main generator of credit risk. Effective management of the bank's loan portfolio involves not only qualified and stable and balanced formation of it according to the "risk-return" criterion, but also full, timely repayment of loans, in particular problematic loans. The bank's strategy for reducing non-performing loans should ensure the operational readiness of banks to settle particularly large volumes of non-performing loans, contain a comprehensive bank action plan and quantitative targets for reducing non-performing loans agreed with the regulator. Such a strategy is usually developed in the context of a risk and capital management strategy and should be reviewed at least once a year. An example of a schematic representation of the main elements of such a strategy is shown in fig. 1.

Thus, in order to solve the problem of growth in the volume of non-performing loans, the bank must organize and ensure the effective work of specialized settlement departments responsible for working with non-performing loans. They should work separately from credit processing departments. As soon as it becomes clear that non-performing loans cannot be settled in a reasonable time frame, they should be transferred to the settlement department for more careful monitoring and resolution of the problems. The settlement department is entrusted with the main role in choosing the appropriate action plan for non-performing loans. At the same time, separate groups of specialists are responsible for managing primary debt (up to 90

days); overdue debt, restructuring and concessions; legal actions against borrowers whose financial condition or level of cooperation does not allow for restructuring; as well as management of pledged assets without the right of redemption. The resolution department may also recommend disposal of problem loans by sale or transfer to a third party (such as a service company) that can manage the debt collection process more effectively than bank resolution departments.

Table 1. Factors of the emergence of non-performing loans in banks*

Internal factors (influence on the micro level)				External factors (impact on macro levels)	
Caused by the borrower –		Caused by the bank		of a socio-political nature	of an economic nature
a legal entity	physical person	related to organization and control	related to personnel		
<ul style="list-style-type: none"> – miscalculations in the business plan under which the loan was granted; – mistakes in planning and tactical management already after receiving the loan; – low diversification of suppliers and buyers; – deterioration of financial condition; – decrease in demand for products (goods, works, services) and as a result "loss of the market"; – decrease in the market value of the collateral; – low quality of management; – force majeure (loss of property); – deliberate concealment of information; – cases of fraud, etc. 	<ul style="list-style-type: none"> – temporary loss of work; – decrease in income; – low level of financial literacy; – deliberate concealment of information; – cases of fraud; – force majeure (loss of property), etc. 	<ul style="list-style-type: none"> – insufficiently thought out credit policy; – predominance of foreign currency loans in the loan portfolio; – use of benefits when lending to persons related to the bank; – insufficient and inaccurate information about the borrower; – incorrect assessment of the value of the collateral; – improper monitoring of changes in the borrower's financial condition and the value of his collateral; – insufficient verification of guarantors and guarantors; – improper control of the fulfillment of the terms of the credit agreement; – lending to risky areas of business (venture, innovation projects, etc.); – refinancing of loans provided by other banks, etc. 	<ul style="list-style-type: none"> – insufficient level of qualification; – little (insufficient) work experience in this field; – a superficial check of creditworthiness and information about the borrower; – efforts to "fulfill the credit plan"; – abuse of employees of the credit department, etc. 	<ul style="list-style-type: none"> – full-scale active military actions on the territory of Ukraine; – prolongation of the military conflict; – quarantine restrictions due to the pandemic (COVID-19) and the danger of new lockdowns; – political instability; – the growth of the unemployment rate; – negative changes in legislation; – dishonesty of judges, etc. 	<ul style="list-style-type: none"> – financial and economic crises; – economic decline, fall in GDP; – increase in prices for energy carriers and electricity for business; – inflation growth; – hryvnia devaluation; – decrease in business activity in the industry; – unjustified increase in taxes; – lack of business support from the state, especially in "difficult times", etc.

* Systematized, detailed and supplemented by the author based on sources (BIS, 2022; Bolhar, 2013; Zaitseva et al., 2019; Zatvornitskyi, 2020; Krukmal et al., 2021; Yaremenko et al., 2016; et al.).

The operationalization of the department involves the creation of a fully functional department for the settlement of non-performing loans and allows to reduce the risk of future burden on banks in the form of growth of non-performing loans. In order to ensure the full efficiency of such departments, banks need to staff them with specialists and provide them with the necessary financial resources. Providing adequate information systems is of primary importance for the effective functioning of settlement departments.

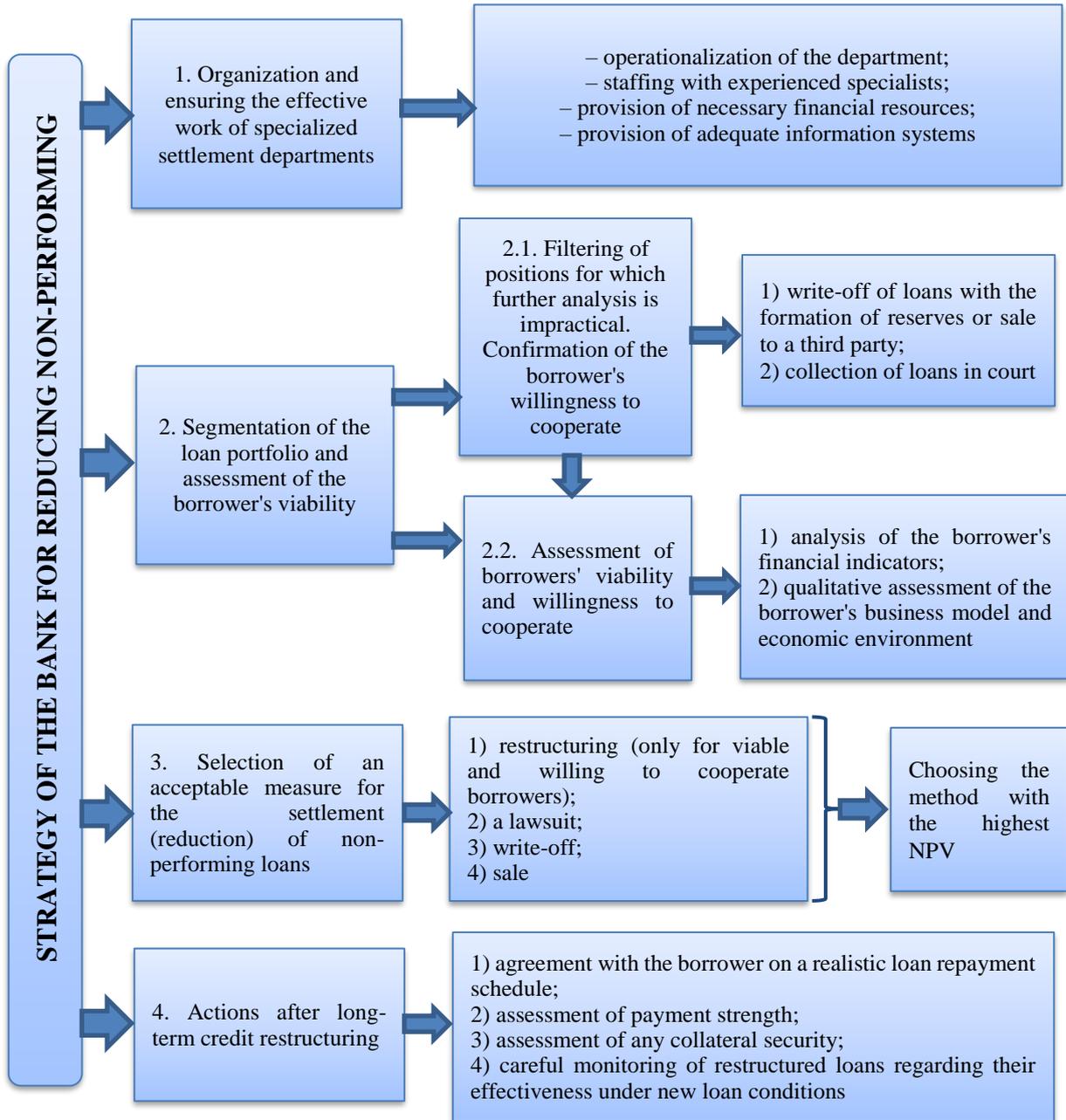

Figure 1. The bank's strategy for reducing non-performing loans *

* developed by the author based on the processing of sources (World Bank Group, 2020; BIS, 2022; European Central Bank. Banking Supervision, 2017; NBU Regulation № 97, 2019; NBU Regulation № 351, 2016; IMF, 2021)

The second step in developing a cost-effective and efficient approach to resolving non-performing loans is portfolio segmentation. The segmentation of the loan portfolio includes two stages, the first of which is focused on filtering positions for which further analysis is

impractical. This category includes microloans with small outstanding amounts that can be quickly written off with the formation of reserves in full and (or) sold in parts to a third party, as well as loans that are already under litigation. At this stage, the settlement department must also confirm the borrower's willingness to cooperate.

The second stage involves assessing the borrower's viability. When developing an internal methodology for assessing the financial viability of borrowers, domestic banks are guided by regulatory provisions of the NBU, in particular (*NBU Regulation № 351, 2016*). Such an assessment should include a thorough analysis of indicators of the borrower's financial condition, as well as a qualitative assessment of its business model and economic environment. After screening out the borrowers who are clearly not viable, it is necessary to conduct a further analysis of the remaining group of borrowers.

The next stage of the strategy should be the selection of an acceptable measure for the settlement (reduction) of non-performing loans. At the same time, financial restructuring is carried out only for viable borrowers who are ready to cooperate with the bank. For all other borrowers, the options include lawsuits, write-offs, or sales. Commercial banks can sell non-performing loans at discount auctions, as the Deposit Guarantee Fund of Individuals does, cooperating with the electronic auction system ProZorro.Sale. Banks' decisions regarding the choice of method of settlement of non-performing loans should be based on a comparison of the amount of expected compensation with the use of net present value (NPV) calculations.

The strategy of reducing non-performing loans also involves the bank's actions after the long-term restructuring of loans. If the bank's resolution department decides in favor of long-term loan restructuring, it will need to agree with the borrower on a revised realistic repayment schedule that the borrower can adhere to. A key factor in developing a viable long-term restructuring plan is assessing the borrower's ability to pay.

Banks also need to assess any collateral. This is especially true in wartime, when the collateral object may be damaged, destroyed, or lost. Typically, a collateral reassessment should be done before the loan is restructured to ensure that the amount of the loan collateral remains adequate. It is also necessary to carefully monitor the restructured loans regarding their effectiveness under the new loan conditions.

Conclusions, discussion and recommendations. Thus, the presented systematization and detailing of the system of factors of the occurrence of non-performing loans, which takes into account the different nature and subjects of their influence at the micro and macro levels, will allow domestic banks to thoroughly analyze the quality of their loan portfolios, clearly identify the nature of internal and external factors of the growth of the share of non-performing loans, as well as the circumstances and persons responsible for their occurrence in order to minimize credit risks in the future. In our opinion, the proposed strategy for reducing non-performing loans characterizes the bank's comprehensive action plan, the observance of which in practice will enable banks to be operationally ready to settle particularly large volumes of non-performing loans in the current realities, which will significantly improve the quality of loan portfolios.

Author's contributions.

Conceptualization: Nikolaieva Anzhela

Data storage: Nikolaieva Anzhela

Formal analysis: Nikolaieva Anzhela

Purchase of funding: Nikolaieva Anzhela

Methodology: Nikolaieva Anzhela

Project administration: Nikolaieva Anzhela

Visualization: Nikolaieva Anzhela

Writing: Nikolaieva Anzhela

References:

1. The Treatment of Nonperforming Loans. International Monetary Fund. Eighteenth Meeting of the IMF Committee on Balance of Payments Statistics. Washington, D.C., June 27–July 1, 2005. 15 p. [in English].
2. Pokazately fynansovoy ustojchyvosty. Rukovodstvo po sostavlenyju. MVF [Indicators of financial stability. Compilation guide. The IMF], 2007, 324 p. [in Russian].
3. BIS. Research & publications. URL: https://www.bis.org/search/index.htm?globalset_q=NPL (accessed 24 September 2022). [in English].
4. Bolhar, T. M. (2013). Problemni kredyty u bankivskij dijalnosti v umovakh finansovoji kryzy : monohrafiia [Non-performing loans in banking in the conditions of the financial crisis]: monohrafiia. Kremenchuk : Vydavnytstvo PP Shcherbatykh O.V. 372 p. [in Ukrainian].
5. Zaitseva, I. Yu., Malysko, N. V. & Palii, O. V. (2019). Upravlinnja problemnymi kredytamy bankiv [Management of problematic bank loans]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti – Herald of the economy of transport and industry*, 68, pp. 199-207. DOI: <https://doi.org/10.18664/338.47:338.45.v0i68.188917> [in Ukrainian].
6. Zatvornytskyi, K. S. (2020). Upravlinnja problemnymi kredytamy bankiv [Management of problematic bank loans]. *Prychornomorsjki ekonomichni studiji – Black Sea Economic Studies*, 51, pp. 181-188. DOI: <https://doi.org/10.32843/bses.51-29> [in Ukrainian].
7. Krukhmal, O. V., Pavlenko, L. D. & Tarasenko, Ya. Yu. (2021). Problemni kredyty: sutnist ta prychny vynyknennia v suchasnykh umovakh [Non-performing loans: essence and causes of occurrence in modern conditions]. *Elektronne naukove fakhove vydannia z ekonomichnykh nauk «Modern Economics» – Electronic scientific publication on economic sciences «Modern Economics»*. 27. pp. 56-64. DOI: [https://doi.org/10.31521/modecon.V27\(2021\)-08](https://doi.org/10.31521/modecon.V27(2021)-08). [in Ukrainian].
8. Yaremenko, O. R. & Kostylova, O. M. (2016). Problemni kredyty bankiv: vyznachenja sutnosti ta tendenciji jikh rozvytku v umovakh bankivskoji kryzy [Non-performing loans of banks: determination of the essence and trends of their development in the conditions of the banking crisis]. *Globalni ta nacionalni problemy ekonomiky – Global and national economic problems. Mykolajiv: MNU im. V.O. Sukhomlyns'kogo*, 10, pp. 900-905 [in Ukrainian].
9. COVID-19 y ureghulyrovanye problemnykh kredytov v stranakh Evropy y Centralnoj Azyy. Uroky globaljnogho fynansovogho kryzysa v kontekste pandemyy [COVID-19 and the regulation of problem loans in the countries of Europe and Central Asia. Lessons from the global financial crisis in the context of a pandemic]. Konsul'tacyonnyj centr po fynansovomu sektoru: Analytycheskaja zapyska. World Bank Group. 2020, 88 p. [in Russian].
10. Guidance to banks on non-performing loans. European Central Bank. Banking Supervision. March 2017. 130 p. [in English].
11. Polozhennia pro orhanizatsiiu protsesu upravlinnja problemnymi aktyvamy v bankakh Ukrainy [Regulations on the organization of the process of managing problem assets in banks of Ukraine]: zatverdzheno Postanovoiu Pravlinnia Natsionalnoho banku Ukrainy vid 18 lypnia 2019 r. № 97. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0097500-19#Text> (accessed 25 September 2022) [in Ukrainian].
12. Polozhennia pro vyznachennia bankamy Ukrainy rozmiru kredytnoho ryzyku za aktyvnymi bankivskymi operatsiiamy [Provisions on the determination by banks of Ukraine of the amount of credit risk for active banking operations]: zatverdzheno Postanovoiu Pravlinnia Natsionalnoho banku Ukrainy vid 30 chervnia 2016 r. № 351. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0351500-16#n33> (accessed 25 September 2022). [in Ukrainian].
13. Oficijnyj sajt Mizhnarodnogho valjtnogho fondu. Doslidzhennja [Official website of the International Monetary Fund. Research]. URL: <https://www.imf.org/en/Search#q=NPL&sort=relevancy> (accessed 26 September 2022).

Date of publication 10.10.2022

DOI: <https://doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2022-4-26>